

მაცნე

675-ე
1972

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

41972

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
 საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
 განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
 Отделение общественных
 наук

01611

თბილისი-1972-ТБИЛИСИ

ՄԱՇՈՒՆԵ

ՎԵՍՏՆԻԿ

Серия
языка и
литературы

4.1972

გაცნა

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

4.1972

ჟურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
ალ. გვახარია (რედაქტორი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი,
შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე), გ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (заместитель редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С., Церетели Г. В.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07   телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.XI.72; შევკ. № 2611; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქაღალდის ზომა 70×108 ¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,8; საალრიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 14,98; უე 01185; ტირაჟი 1 500.
ფასი 1 ჰან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19.

*

საქ. სსრ მეცნ. აკად. სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

•

შ ი ნ ა რ ს ი

წიგნი

3. ვაჩეჩილაძე, სსრ კავშირის როლი მოძვე ხალხების ლიტერატურათა დაახლოებასა და განვითარებაში	7
რ. მიმინოვილი, ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალური ტრადიციები	12
ბ. ბარამიძე, ამიერკავკასიის ხალხთა მშობისა და მეგობრობის ლიტერატურული ტრადიციები	19
დ. ლაშქარაძე, ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობანი 50 წლის მანძილზე	24
მ. ჩიქოვანი, მშობა-მეგობრობის იდეა ხალხურ პოეზიაში	42
მ. ჭაბაშვილი, ლექსიკოგრაფია საბჭოთა საქართველოში	60
თ. ქურდოვანიძე, საერთო ადგილების როლი ქართული ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში	74
ზ. გამსახურდია, „ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე	89
რ. მირიანაშვილი, პეტრე მოვილას „აღსარება მართლისა სარწმუნოებასა“ და მისი ქართული თარგმანი	109
მ. ივანიშვილი, „შამს თ თოღრასა“ და ალ. დიუმას რომანების ურთიერთობისათვის	125
დ. ომიანიძე, დედინაცვლის სახე სპარსულ ხალხურ ზღაპრებში	133
3. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო	141
ე. ჩიქოვანი, კარაბაღინებს დართულ ლექსიკონებში შესული ზოგი სამკურნალო მცენარის სახელწოდებისა და ტერმინის დაზუსტებისათვის	155 +

ცნობები და შენიშვნები

შ. ბარამიძე, იროდიონ ევლოშვილის უცნობი ფსევდონიმები	163
ლ. ათანეღვიანი, ერთი სინური ხელნაწერის კრიტიკოგრაფიის შესახებ	169
3. პრიბორიანი, სომხეთის კათალიკოსის გუკას კარნეცის არქივი როგორც XVIII ს. უკანასკნელი ათეულების ამიერკავკასიის ისტორიის პირველწყარო	172

პრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ზ. პინაძე, ნ. ბაბალიკაშვილი, ებრაული წარწერები საქართველოში (XVIII—XIX სს.)	177
---	-----

ქრონიკა და ინფორმაცია

ე. ზენაიშვილი, ახალგაზრდა ორიენტალისტთა კონფერენცია	190
---	-----

ОГЛАВЛЕНИЕ

СТАТЬИ

Г. ГАЧЕЧИЛАДЗЕ, Роль Советского Союза в сближении и развитии литератур братских народов	7
Р. МИМИНОШВИЛИ, Интернациональные традиции грузинской литературы	12
А. БАРАМИДЗЕ, Литературные традиции дружбы и братства народов Закавказья	19
Д. ЛАШКАРАДЗЕ, Грузино-европейские литературные взаимосвязи за 50 лет	24
М. ЧИКОВАНИ, Идея дружбы и братства в народной поэзии	42
М. ЧАБАШВИЛИ, Лексикография в Советской Грузии	60
Т. КУРДОВАНИДЗЕ, Роль общих мест в композиции грузинских волшебных сказок	74
З. ГАМСАХУРДИА, «Витязь в тигровой шкуре» на английском языке	89
Р. МИРИАНАШВИЛИ, «Православное исповедание» Петра Могилы и его грузинский перевод	109
М. ИВАНИШВИЛИ, О взаимоотношении романов А. Дюма и «Шамс о Тогра»	125
Д. ОМИАДЗЕ, Образ мачехи в персидских народных сказках	133
Г. БЕРИДЗЕ, Джавахетский говор грузинского языка	141
Е. ЧИКОВАНИ, К уточнению наименований и терминов некоторых лечебных растений, встречающихся в приложенных к карабинам словарях	155

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Ш. БАРАМИДЗЕ, Неизвестные псевдонимы Иродиона Евдошвили	163
Л. АТАНЕЛИШВИЛИ, О криптограммах грузинской синайской рукописи	169
В. ГРИГОРЯН, Архив армянского католикаса Гукаса Карнеци как первоисточник по истории Закавказья последних десятилетий XVIII века	172

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

З. КИКНАДЗЕ, Нисан Бабаликашвили, «Еврейские надписи в Грузии (XVIII—XIX вв.)»	177
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Э. ЗЕНАИШВИЛИ, Конференция молодых ориенталистов	190
--	-----

ს ს რ კ ა ვ შ ი რ ი ს შ ე ქ მ ე ნ ის 50 წ ლ ის თ ა ვ ი

ბ ი ვ ი ბ ა ნ ი ლ ა მ

ს ა ბ ჰ ო თ ა კ ა ვ შ ი რ ი ს რ ო ლ ი მ ო მ ძ ე ხ ა ლ ხ ე მ ის ლ ი ტ მ რ ა ტ უ რ ა თ ა დ ა ა ხ ლ ო მ ბ ა ს ა დ ა ბ ა ნ ვ ი თ ა რ მ ბ ა შ ი

მომძე რესპუბლიკათა მწერლების ნაწარმოებები ქართულ ენაზე უთუოდ ყველაფერზე უკეთ შეუქმნის კაცს წარმოდგენას ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის შესახებ. ამ ფაქტში მოჩანს საბჭოთა ლიტერატურის მრავალფეროვნება, სიუხვე, სიმდიდრე და ის სიყვარული, რაც აკავშირებს მოძმე რესპუბლიკებს ერთმანეთთან და აერთიანებს მთელ ჩვენს დიად ქვეყანას. ამ მავალითზე ნათლად შეიძლება დაინახოს მტერმაც და მოყვარემაც ის დიდი როლი, რომელიც საბჭოთა კავშირმა, როგორც ერთა თანამეგობრობამ, შეასრულა მოძმე რესპუბლიკების ლიტერატურათა დაახლოების საქმეში და ამავე დროს მისცა ყოველ მათგანს საშუალება განვითარებულიყო საკუთარი ეროვნული გზით იმ საუკეთესო ტრადიციებზე დაყრდნობით, რომელიც ყოველი ერის წარსულმა დატოვა. მაგრამ მოძმე ხალხთა შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებმაც მხოლოდ მას შემდეგ შექმნეს საკუთარი კულტურა, კერძოდ ლიტერატურა, რაც შეიქმნა საბჭოთა კავშირში.

ამ წერილის მიზანია ძალიან მოკლედ დაახასიათოს ქართული ლიტერატურის მავალითი, რომელიც ტიპიურია მთელი საბჭოთა ლიტერატურისათვის, მოძმე ხალხების ურთიერთდაახლოებისათვის ამ სახელოვანი 50 წლის მანძილზე. ერთი თვალის გადავლებითაც კი შეიძლება შეინიშნოს სრულიად ბუნებრივი და ადვილად ასახსნელი ფაქტი: საუკუნე-ნახევარზე მეტია სხვაენოვან ლიტერატურათა შორის ქართულ ენაზე ყველაზე მეტად ითარგმნება რუსული ლიტერატურის ნაწარმოებები, ან რუსული ენის საშუალებით ეცნობა ქართველი მკითხველი კიდევ უფრო შორეული ქვეყნების ლიტერატურას. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსული ლიტერატურის ეს როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო არა მარტო იმის გამო, რომ საქართველო ორი გუბერნიის სახით შედიოდა რუსეთის იმპერიაში, არამედ უმთავრესად იმის წყალობით, რომ რუსულმა ლიტერატურამ სწორედ XIX საუკუნის მანძილზე განიცადა არნახული აღმავლობა და აღორძინება და ამ საუკუნის დიდი რუსი მწერლები მსოფლიო ლიტერატურის კორიფეებად მოგვევლინენ. XIX საუკუნის დიდ ლიტერატურულ ტრადიციებზე აიგო საბჭოთა რუსეთის ლიტერატურაც. ბუნებრივია ისიც, რომ ქართულად თარგმნილ მოძმე ლიტერატურის ნაწარმოებთა შორის 60%-ზე მეტი სწორედ რუსული მწერლობის ნაწარმოებებია.

საყოველთაოდ ცნობილია ის ფაქტი, რომ მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის რეფორმამ და კერძოდ ქართული ლექსის ტრანსფორმაციამ გამოავლინა ახალი ტექნიკური შესაძლებლობანი და წინ წამოსწია ლექსის ფორმა. ახალი ქართული ლექსის ოსტატები სწორედ ოციანი წლებიდან იწყებენ მოძმე

ერების პოეზიის გადმოღებას მაღალ დონეზე. რუსულ პოეზიას თარგმნიან ვ. გაფრინდაშვილი, კ. ჭიჭინაძე, ირ. აბაშიძე, კ. ნადირაძე, ი. მოსაშვილი, გრ. ცეცხლაძე, დ. გაჩეჩილაძე, ვ. გაბესკირია, ს. ფაშალიშვილი, დ. ცაგარელი, მ. პატარიძე, ნ. აგიაშვილი, ვ. გორგაძე და სხვები. აქ იგულისხმებიან ისეთი დიდი რუსი პოეტები, როგორცაა: პუშკინი, ლერმონტოვი, გრიბოედოვი, ნეკრასოვი, ბლოკი, ბაგრიცკი, მაიაკოვსკი, ტიხონოვი და სხვ. რუსულ მხატვრულ პროზას, რომელიც წარმოდგენილი იყო, ვთქვათ, ტოლსტოის, ტურგენევის, გორკის, ჩეხოვის ან ფადეევის სახით, თარგმნიდნენ ისეთი მწერლები, როგორც იყენენ: გ. ჭიჭინაძე, შ. დადიანი, ი. აგლაძე, დ. კასრაძე, ა. ჭუმბაძე, შ. თაბუკაშვილი და სხვები. დიდი ღვაწლი დასდეს მოძმე სომხეთის ლიტერატურის თარგმნას ცნობილმა ქართველმა პოეტმა ი. გრიშაშვილმა, აგრეთვე პროფ. ლ. მელიქსედ-ბეგმა, მ. მამულაშვილმა და სხვებმა. სწორედ მათი წყალობით გაეცნო ქართველი მკითხველი ო. თუმანიანის, ა. აკოფიანის, ა. ისააკიანის, შირვანზადეს, ტერიანის, სუნდუკიანცისა და საიათნოვას შემოქმედებას. სახელგანთქმული სომხური ეპოსი „დავით სასუნცი“ ქართულად ააქლერეს ცნობილმა პოეტებმა ი. აბაშიძემ, ა. მამაშვილმა, კ. კალაძემ, ი. მოსაშვილმა, კ. ჭიჭინაძემ, რ. გვეტაძემ, ს. ჩიქოვანმა და ს. ეულმა.

საბჭოთა საქართველოს ორ პირველ ათეულ წლებში ამეტყველდა აგრეთვე მოძმე აზერბაიჯანის ლიტერატურა მ. ფ. ახუნდოვის, ვაგიფის, სულეიმან რუსტემის და ნიშამი ვანჯელის სახით, რომელთა მთარგმნელებიც იყვნენ ი. გრიშაშვილი, კ. ჭიჭინაძე, მ. პატარიძე და რ. გვეტაძე. ამ დროსვე ამეტყველდნენ ოსი მწერლები კ. ხეთაგუროვი და ხარიტონ პლიევი, აფხაზები დიმიტრი გულია, ბაგრატ შინკუბა, ლევარსან კვიცინია, იუა კოლონია, ალექსი ჯონუა და სხვები.

უშუალო მეზობლებთან ერთად ქართველი მწერლები არ იფიწყებდნენ არც სხვა მოძმე ხალხებს. დიდ კობზარ ტარას შევჩენკოდან მაქსიმ რილსკის, პავლო ტიჩინას, ვლადიმირ სოსიურას და მიკოლა ბაჟანის შემოქმედებამდე უკრაინის პოეზიას ქართველი მკითხველი გაეცნო კ. კალაძის, ი. მოსაშვილის, ს. ჩიქოვანის, კ. ლორთქიფანიძის, ვ. გაფრინდაშვილის, დ. გაჩეჩილაძისა და იასამანის თარგმანებით, ხოლო ტარას შევჩენკოს გადმოქართულებაში პრაქტიკულად მთელი ქართველი მწერლობა იღებდა მონაწილეობას. მაგრამ ამ პირველ ორ ათეულ წელში შედარებით ნაკლებად იყო წარმოდგენილი სხვა მოძმე ხალხების ლიტერატურა. ბელორუსიას ქართველი მკითხველი იცნობდა მხოლოდ იანკა კუპალას ლექსებით, ლატვიას — იანის რაინისის საშუალებით, უზბეკისტანს — გაფორ გულიამისა და ნავოის თარგმანებით, ყაზახეთი წარმოდგენილი იყო მხოლოდ ჯამბულის ლექსებით, ხოლო ყალმუხეთი — მისი ეპოსით „ჯანგირი“, რომელიც თარგმნეს პოეტებმა გრ. აბაშიძემ, კ. კალაძემ, კ. ჭიჭინაძემ, რ. გვეტაძემ, ა. გომიაშვილმა და ვ. გორგაძემ.

როდესაც ჩვენს ქვეყანაში გადაიარა ომის გრიგალმა და მოძმე ხალხებმა ჭრილობები მოიშუშეს, ახალი ძალებით დაიწყო მათი ლიტერატურის გადმოღებაც ქართულ ენაზე. საქმეში ჩაება მწერლების ახალი თაობაც ვეტერანებთან ერთად. 50-იან და 60-იან წლებში გამოვიდა ქართველ პოეტთა თარგმანების ცალკე წიგნები, რომლებშიც საპატიო ადგილი დაიჭირა მოძმე ხალხების პოეზიამ. ასეთები იყო ირ. აბაშიძის, კ. კალაძის, კ. ლორთქიფანიძის, ხ. ბერულავას, გ. კალანდაძის და სხვათა თარგმანების წიგნები. გამოვიდა პოეზიისა და პროზის ანთოლოგიები, რომლებიც, მართალია, სრულ წარმოდგენას ვერ უქმნი-

დნენ ქართველ მკითხველს მოძმე ხალხების ლიტერატურაზე, მაგრამ ბევრს, ამ ხალხებისათვის დამახასიათებელსა და ტიპურს აწვდიდნენ მას. რაც მთავარია, ეს თარგმანები მაღალ მხატვრულ დონეზე იყო შესრულებული და უპასუხებდა თანამედროვე მკითხველის გემოვნებას. განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით ეკიდებოდნენ ქართველი მწერლები რუსული ლიტერატურის თარგმნის საქმეს. ეს გამოწვეული იყო არა მარტო თვით რუსული ლიტერატურის მნიშვნელობით და მისი მაღალი დონით, არამედ უპირატესად იმათ, რომ რუსული ენის ცოდნამ შესაძლებელი გახადა ქართველი მკითხველისათვის უშუალოდ დედნის წაკითხვა და მთარგმნელიც გრძნობდა, რა სიფრთხილე მართებდა, როცა დედნის მცოდნე მკითხველს აწვდიდა თავის თარგმანს. მკითხველს ასეთ შემთხვევაში შეუძლია თარგმანში გაპარული შეცდომების აღმოჩენა, თუ, რა თქმა უნდა, მან არ იცის, რომ თარგმანი საერთოდ მიახლოებით გადმოსცემს დედანს. მიუხედავად ამისა, შეიძლება ითქვას, ქართველ მკითხველს ხელთ აქვს რუსული კლასიკური და საბჭოთა ლიტერატურის ძირითადი ნაწარმოებები, ზოგჯერ ორი და სამი თარგმანის სახითაც კი. მაგრამ დიდი რუსული ლიტერატურა კიდევ ბევრ ისეთ ნაწარმოებს შეიცავს, რომელიც ჭვრეტებით ელოდება თავის ღირსეულ ქართველ მთარგმნელს.

მრავლად გამოვიდა რუსი მწერლების რჩეულ ნაწარმოებთა კრებულები. ჩვენ წინ დევს ქართველი ხალხის დიდი მეგობრის და ქართული პოეზიის მთარგმნელის ცნობილი რუსი მწერლის მ. ტიხონოვის „რჩეული“. ეს ძალიან დამახასიათებელი გამოცემაა. დამახასიათებელია იგი იმითაც, რომ ერთგვარად აღნიშნავს ქართველი მწერლების მაღლიერების გრძნობას ამ რუსი მწერლის ღვაწლის წინაშე. მან ხომ ერთ-ერთმა პირველთაგანმა გააცნო რუს მკითხველს ქართული პოეზიის უმდიდრესი სამყარო და, შეიძლება ითქვას, აღმოაჩინა იგი რუსი მკითხველისათვის ბ. პასტერნაკთან და ნ. ზაბოლოცკისთან ერთად. მან შეიყვარა საქართველო, მისი ხალხი და მისი ბუნება და, დიდი რუსი მწერლების მსგავსად, უხვად ასახა თავის საკუთარ შემოქმედებაში. დამახასიათებელია ამ წიგნის მთარგმნელთა სახელებიც და მასში შესული ნიმუშების არჩევანიც. ნ. ტიხონოვის ლექსები თარგმნეს უფროსი და უმცროსი თაობის პოეტებმა: ს. შანშიაშვილის, რ. გვეტაძის, ვ. ვაბესკირიასა და გრ. ცეცხლაძის გვერდით აქ ნახავთ გ. ვეგეჰორს და ტ. ჭანტურიას, თ. შალამბერიძეს და ე. ქურდიანს, თ. ჭილაძეს და მ. ფოცხიშვილს, თ. ჭილაძეს და ს. ნარიშკინს, ხ. ვარდოშვილს და ნ. ნადირაძეს, შ. აკობიას და ა. მირცხულავას, ვ. ჯავახიძეს და თ. კუპრავას, ა. გელოვანს, ზ. ბოლქვაძეს და ნ. გურუშიძეს, გრ. აბაშიძეს და კ. ჭიჭინაძეს, ა. გეწაძეს და ს. შამფრიანს, ჯ. ნიჭაბაძეს და ე. კვიციანიშვილს, აგრეთვე ბევრ სხვას, რომელთა ერთიანობა თითქოს ამტკიცებს, რომ პოეზიას ასაკი არა აქვს. დამახასიათებელია ისიც, რომ ამ წიგნივე მოთავსებულია ნიკოლოზ ტიხონოვის მოთხრობების თარგმანებშიც შესრულებული ლ. ერაძის, ლ. შანშიაშვილის, რ. ჯაფარიძის, თ. ნატროშვილის მიერ, მაგრამ ყველაზე დამახასიათებელი ის არის, რომ წიგნი ჩართულია საქართველოს მოტივი — ლექსები საქართველოზე („გომბორი“, „ჯუგანი“, „წინანდალი“, „ალავერდობა“, „სიღნაღის კომკები“ და სხვ.), მოთხრობა „წყნეთის საღამოები“.

50—60-იანი წლები ქართულ ლიტერატურაში მხატვრული თარგმანის აღმავლობის წლებია. ბუნებრივია, რომ ეს აღმავლობა შეეხო მოძმე ხალხების ლიტერატურებსაც. ქართულ ენაზე გამოვიდა მრავალი ნაწარმოები. უჩვეულოდ გაიზარდა თარგმნილი ლიტერატურის დიაპაზონი — აღარ დარჩენილა თითქმის

არც ერთი რესპუბლიკა, რომელიც ასე თუ ისე არ ყოფილიყო წარმოდგენილი ქართულ ენაზე. საყურადღებო მოვლენა იყო დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 50 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებულები, რომლებშიც აისახა 15 მოკავშირე რესპუბლიკის პოეზია. ამ საქმეში ჩაბმული იყო ქართული მწერლობის აქტივი. კრებულში შევიდა პოეტების საუკეთესო ლექსები და ისინი შესრულდნენ თანამედროვე ქართული პოეტური ტექნიკის დონეზე. მაგრამ აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს დონე იმდენადაა სტანდარტიზებული და ისე ძალუმად ეტყობა ამ თარგმანებს თანამედროვე ქართული ლექსის შაბლონი, რომ ისინი ერთი პოეტის მიერ თარგმნილებს ჰგვანან და მათ ფორმაში არ იგრძნობა ის სხვაობა, რომელიც მათ სხვადასხვა ეროვნულ ხასიათს უნდა შეეცანა. ერთი სიტყვით, მკითხველი მხოლოდ პოეტის სახელით ან ლექსის შინაარსით თუ განასხვავებს ერთმანეთისაგან თურქმენ და უკრაინელ პოეტებს, ესტონელსა და უზბეკს, ბელორუსსა და ყაზახს. რა თქმა უნდა, თარგმანი ვერ აიცილენს მთარგმნელის ინდივიდუალობას, — ეს უკვე ცნობილი ჭეშმარიტებაა, — მაგრამ სტანდარტიზაციის პირობებში აღარ ჩანს აღარც მთარგმნელის ინდივიდუალობა (ყველა თარგმანი, ვიმეორებ, ერთმანეთს ჰგავს თავისი ფორმით და ტექნიკით) და აღარც ავტორის შემოქმედებითი თავისებურება. მაგრამ ეს ვითარება მარტო თარგმნილ პოეზიას არ ეხება; ეს საერთო ლიტერატურული პრობლემაა. მას ალბათ ლიტერატურის საერთო მაღალი დონე და გამათანასწორებელი ხასიათი იწვევს და ამ პრობლემას აქ ჩვენ ვერ გადავწყვეტთ. ისე კი ეს პრობლემა ღრმად ჩაფიქრებას მოითხოვს.

შარშან გამოვიდა ოსური და აფხაზური პოეზიის წარმომადგენელთა მცირე მოცულობის წიგნაკები, უპირატესად ლირიკის ნიმუშებისაგან შემდგარი. ესეც უდავოდ სასიხარულო ფაქტია. ამ წიგნაკებში ოსი და აფხაზი მწერლების მიმართ ქართველი მწერლების ყურადღება და ზრუნვაა ასახული.

როგორც აღვნიშნეთ, უკანასკნელი ორი ათეული წელი უაღრესად ინტენსიური მთარგმნელობითი მოღვაწეობით ხასიათდება. თანამედროვე ლიტერატურის ნიმუშები ენაცვლებიან კლასიკურ ნიმუშებს, რესპუბლიკა ენაცვლება რესპუბლიკას და ამ შენაცვლებით ქართველი მკითხველი ორმაგად მოგებულნი რჩება — ის ადგენს სულ უფრო ფართო წარმოდგენას მოძვე რესპუბლიკების კლასიკურ და საბჭოურ მწერლობაზე.

მოკავშირე რესპუბლიკებს ემატება თათრული, ჩუვაშური, ჩრდილოკავკასიური და სხვა, აღრე ნაკლებწარმოდგენილი ხალხების ლიტერატურათა ნიმუშები. ცალკე აღნიშვნის ღირსია 1969 წელს გამოსული კარელურ-ფინური ხალხური ეპოსი „კალევალა“, რომელიც თარგმნეს პოეტებმა მუხრან მაჭავარიანმა, შოთა ჩანტლაძემ და გივი ძნელაძემ. მთარგმნელებს აურჩევიათ ქართული ათმარცვლიანი საზომი, თეთრ ლექსში გამოყენებული, და ეს გრანდიოზული საქმე წარმატებით შეუსრულეზაათ.

საზეიმო ვითარებაში, რომელსაც გვიქმნის საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის 50 წლისთავი, ბუნებრივია იმ სასიხარულო მიღწევათა აღნუსხვა, რომელიც ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის განხორციელებას მოჰყვა შედეგად. ის, რაც ზემოთ იყო ჩამოთვლილი, მხოლოდ მცირედი ნაწილია ჩვენი რესპუბლიკის მიღწევებისა ამ დარგში. შეუძლებელი იყო ამ მოკლე მიმოხილვაში ჩამოგვეთვალა ყველა ავტორი და ყველა მთარგმნელი. მიუხედავად ამისა სურათი მაინც შთამბეჭდავია.

მიღწევებთან ერთად ჯერ კიდევ არის ზოგი რამ, რაც მომავალშია გასაკეთებელი. ბევრი რამ მნიშვნელოვანი არ არის თარგმნილი მოქმე ხალხების ლიტერატურიდან და ამის შევსება ახლო მომავლის საქმეა. ყველაფერი არ არის შესრულებული სათანადო დონეზეც — შეიმჩნევა თარგმანთა ნიველირების გაერთფროვნების ტენდენცია, რაც ზემოთ იყო თქმული. ზოგჯერ ხდება ქართული სალიტერატურო ენის დამახინჯებაც უცხო ენობრივი სტრუქტურების პირდაპირი გადმოტანის გზით ცნობილია, რომ ყოველ ენას საკუთარი წესები აქვს და ერთი და იგივე აზრი სხვადასხვა ენაზე სიტყვათა სხვადასხვანაირი დალაგებით გადმოიცემა. ქართული მთარგმნელები ზოგჯერ ივიწყებენ ამ წესს და ამით სალიტერატურო ენას ზიანს აყენებენ. ეს განსაკუთრებით პროზის შესახებ ითქმის. ზოგჯერ ხდება პროვინციული სიტყვებით შეცვლა სალიტერატურო ენის ლექსიკონისა: რატომღაც ზოგს ლიტერატურულ ენაში მიღებული სიტყვის ამოგდება და სანაცვლოდ მხოლოდ მის სოფელში გაგონილი სიტყვის შემოტანა მიაჩნია ენის გამდიდრებად. რა თქმა უნდა, სინონიმთა სიმრავლე ენის სიმდიდრის ნიშანია, მაგრამ თუ საუკუნეების განმავლობაში მიღებული სიტყვა განვდევენთ დიალექტიზმის შემოტანის მიზნით, ეს ენის გამდიდრება აღარ გამოვა. როგორც ჩანს, აქ მთავარია ზომიერების გრძნობა და იმის ცოდნა, თუ სად რა მოუხდება და არა ხელაღებით ბრძოლა საკუთარი სოფლის ლექსიკონის დასამკვიდრებლად სალიტერატურო ენაში. მე იმის თქმა კი არ მინდა, რომ ახალი ან იშვიათად ხმარებული სიტყვების შემოტანა აიკრძალოს, არამედ იმისა, რომ ისინი შემოვიდნენ სიფრთხილით და თავისი ადგილი დაიჭირონ, თანაც არა ადრეხმარებული სიტყვების ხარჯზე.

მოქმე რესპუბლიკების ლიტერატურათა თარგმნის კიდევ ერთი ნაკლი ის არის, რომ ძალზე ცოტა რამ ითარგმნება დედნიდან. ესტონური, ლატვიური, ლიტვური, შუა აზიის რესპუბლიკებისა და კიდევ უფრო შორეული და ჩვენთვის ნაკლებცნობილი ლიტერატურის ნაწარმოებები ითარგმნება რუსული თარგმანებიდან. ეს, რა თქმა უნდა, გვაშორებს დედანს. დროა ხელი მოვკიდოთ მოქმე ხალხების ენების შესწავლას და მათი ლიტერატურის ნაწარმოებთა თარგმნას უშუალოდ დედნიდან. ეს სრულიად ახალი სახეებით გაამდიდრებს ქართულ თარგმნითს ლიტერატურას.

ლენინური ნაციონალური პოლიტიკა ყველა მოქმე ხალხის ეროვნული კულტურის განვითარებას გულისხმობს, მისი საკუთარი ეროვნული სახის გამოვლინებას ერთიანი ინტერნაციონალური ამოცანების გადაწყვეტის საქმეში. საბჭოთა ქვეყანა იმ მომავალი მსოფლიოს წინა სახეა, რომელშიაც მსოფლიო ლიტერატურის საგანძური მით უფრო მდიდარი იქნება, რაც უფრო მეტი თავისებურებით წარდგება იქ ყოველი ერი. ქართული მხატვრული თარგმანიც ამ ამოცანას ემსახურება. ის ცდილობს გაამდიდროს ქართველი მკითხველის გონებრივი საუნჯე იმ მრავალფეროვანი მხატვრული სახეებით, რომელთაც ყოველი მოქმე ხალხის ლიტერატურა უხვად შეიცავს.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

რომან მიხინოვსკი

ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალური ტრადიციები

ლიტერატურა ხალხის სულის სარკეა. მსატერული აზროვნების არც ერთ დარგს არ შეუძლია ისე მრავალმხრივ და სრულყოფილად გამოხატოს ერის სულიერი სიმდიდრე, მისი მისწრაფებანი და ფიქრები, როგორც სიტყვაკაზმულ მწერლობას. თუ როდისმე შექმნილა ხალხის განწყობილებისათვის შეუფერებელი ნაწარმოები, არაერთგულად თხზულება, რაც არ უნდა ნიჭიერი ყოფილიყო მისი ავტორი, ლიტერატურის ისტორიას იგი ვერ შემორჩებოდა. ჭეშმარიტი მსატერული ქმნილება უეჭველად ეროვნული უნდა იყოს და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება იგი გახდეს საერთო საკაცობრიო კულტურის კუთვნილება.

ქართველი ხალხი ოდითვე ასაზრდოებდა თავის მწერლობას ინტერნაციონალური სულისკვეთებით, რადგან ქართველ კაცს მეზობელი ხალხების სიყვარული და პატივისცემა ძვალსა და რბილში ჰქონდა გამკდარი.

გეოგრაფიული მდებარეობა საქართველოს ხელს უწყობდა იმავეითვე ყოფილიყო შემაერთებელი ხიდი აღმოსავლური და დასავლური კულტურების გზაგასაყარზე. იგი ყოველთვის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული არა მხოლოდ უშუალო მეზობლებთან, არამედ ცივილიზებული სამყაროს შორეულ კერებთანაც. ძველი მსოფლიოს ქვეყნების ცივილიზაციასთან საქართველოს კავშირზე მრავალი ფაქტი მეტყველებს. გავიხსენოთ, თუნდაც, ბერძნულ სამყაროში წინაბერძნული მოსახლეობისაგან შეთვისებული არგონავტების თქმულება. ამ მითს საფუძვლად დაედო კოლხეთის უძველესი კულტურის გაცნობისაკენ მისწრაფება. არგონავტების თქმულების აღმოცენება კი, როგორც დადგენილია, უნდა მომხდარიყო ტროის ომამდე, ჩვენ ერამდე მე-12 საუკუნეზე უწინარეს. სმელთაშუაზღვეთის უძველეს ცივილიზაციასთან ქართველ ტომების კულტურულ ურთიერთობაზე მეტყველებს მითი ღმერთთან მებრძოლ გმირზე, „ფილოსოფიურ კალენდარში ყველაზე წმინდანსა და წამებულზე“ (კ. მარქსი) — პრომეთეზე ანუ ამირანზე. უკვე მეორე საუკუნეში კოლხიდაში არსებულა ფილოსოფიური სასწავლებელი, სადაც მეცნიერებას ეწაფებოდნენ ჭაბუკები ბიზანტიიდანაც, კერძოდ, ეს სკოლა დაუმთავრებიათ მეოთხე საუკუნის ცნობილ ორატორს თემისტოისს და მის მამას — ევგენიოსს. აქვე შეგვიძლია გავიხსენოთ ფილოსოფოსი ლიბანიოსი და მისი ურთიერთობა იბერიის სამეფო გვარის წარმომადგენელთან ბაკურთან, მათი მეცნიერული თანამშრომლობა. მეხუთე საუკუნეში პეტრე იბერიელმა, რომელიც აგრეთვე უცხოეთში მოღვაწეობდა, გაამდიდრა ბიზანტიური მწერლობა ე. წ. „არეოპაგატული წიგნებით“. იმავე ხანებიდან მოკიდებული ქართული ლიტერატურის მოღვაწენი ამდიდრებდნენ არა მხოლოდ ქართულ მწერლობას, ქართული კულტურის კერები არსებობდა საქართველოს გარეთ — ქალკედონის ნახევარკუნძულზე (ათონის მთაზე), სინაზე, შავ მთაზე, პალესტინაში... ქართველი მოღვაწენი არა

მხოლოდ მთარგმნელობით მუშაობას ეწეოდნენ, არამედ მათ უშუალო კონტაქტი და თანამშრომლობა აკავშირებდა ბიზანტიელ მწერლებთან. არა ერთი ფაქტი ვიცით ჩვენ ბიზანტიის კულტურის ცენტრებში ექვთიმე და გიორგი ათონელების, ეფრემ მცირის, იოანე პეტრიწის დიდი ავტორიტეტის დამადასტურებელი. ეს იყო უცხოელ მწერლებთან ქართველი მოღვაწეების უშუალო თანამშრომლობისა და მეგობრობის შედეგი. ქართველი მწერლები და მეცნიერები ბიზანტიელ მოღვაწეებთან ერთად იღვწოდნენ საერთო ქრისტიანული კულტურის ასაყვავებლად.

ასევე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ძველი ქართული ლიტერატურა აღმოსავლეთის მდიდარ სულიერ კულტურასთან. სარწმუნოებრივი თუ პოლიტიკური უთანხმოება ქართველ მწერლებს ხელს არ უშლიდა დაწაფებოდნენ აღმოსავლეთის ხალხების სიბრძნის წყაროს და დაეფასებინათ მისი სიღიადე. ამ მხრივ საკმარისია გავისხენოთ მეფე-მგოსანი თეიმურაზ პირველი, რომელიც სპარსეთის შაჰის დაუძინებელი მტერი იყო, შაჰისა, რომლის წყალობითაც ყველა „ლახვარი სასიკვდილე“ მას ეწია. მაგრამ მე-17 საუკუნის მოღვაწეს, მეფეს, ეყო ძალა, გაეგო, რომ სპარსული კულტურის შემოქმედი იყო არა შაჰი და მისი ლაშქარი, ამიტომაც აღტაცებით წამოსცდა: „სპარსთა ენისა სიტკობან მასურვა მუსიკობანიო“.

არ არის გასაკვირი, რომ ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ლიტერატურული ძეგლების გმირებად ზოგჯერ არაქართველნი გვევლინებიან, რომელთაც თავი შეუწირავთ საერთო საქმისათვის. იოანე საბანისძე მერვე საუკუნეში ქმნის ჰავიოგრაფიული მწერლობის შესანიშნავ ძეგლს და ტომით არაბი აზო თბილელის გმირობის მაგალითით ცდილობს აამაღლოს ქართველთა სარწმუნოებრივი სიმტკიცე და, აქედან გამომდინარე, ეროვნული თვითშეგნება.

ძველი ქართული მწერლობის ტრადიციებზე დაყრდნობით დიდი შოთა რუსთველი არ ერიდება აჩვენოს უანგარო მეგობრობა ინდოელი ტარიელის, არაბი ავთანდილისა და მულლაზანზარელი ფრიდონისა. ქართველი მკითხველისათვის სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა ასეთი თავდადებული მეგობრობა არ შეიძლებოდა უცხო და უხერხული ყოფილიყო. ნუ დავეციწყებთ, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ იქმნებოდა იმ ეპოქაში, რომელიც ხალხებს უბიძგებდა არა დაახლოებისა და მეგობრობისაკენ, არამედ ეროვნული და სარწმუნოებრივი შუღლისაკენ. უკვე დამთავრებული იყო პროცესი რომანული და ბიზანტიური ეკლესიების გათიშვისა, აღმოსავლეთი დღუდა სხვადასხვა ტომთა მიგრაციითა და შეტაკებებით, დასავლეთში დაიწყო ჯვაროსანთა მოძრაობა, რომელიც სარწმუნოებრივი დროშით მიმდინარეობდა, მაგრამ სინამდვილეში მიზნად ისახავდა ახალი მიწების ხელში ჩაგდებას და ხალხთა დამონებას. და ასეთ ეპოქაში რუსთველი ხალხთა მეგობრობის მომდერლად მოგვევლინა:

ხაშს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირსა არ დამრიდალ,
გული მისცეს გულიათვის, სიყვარული გზად და ხიდალ.

ეს სიტყვები იქნებ არ ჟღერდეს ხალხთა მეგობრობისაკენ მოწოდებად, სხვადასხვა ერისშვილთა ჭეშმარიტი მეგობრობის ასახვა თუნდაც მხოლოდ მხატვრული ხერხი იყოს, რომლის საშუალებითაც პოეტი ქართულ სინამდვილეს გადმოგვეცემს, მაინც იმ დროისათვის ეს არის გენაალური ჩაწვდომა მშობელი ერის ხასიათში, რომლისთვისაც ესოდენ მახლობელი და ლიტერატურული ტრადიციით განმტკიცებულია ინტერნაციონალური გრძნობა.

ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალურ ტრადიციებს დიდი ხნის წინათ ჩაეყარა საფუძველი. იგი ნათელ ხაზად მიჰყვება საზოგადოდ ჩვენი მწერლობის ისტორიას. მაგრამ განსაკუთრებულ სიმაღლეს ხალხთა მეგობრობის იდეამ მიადწია, რა თქმა უნდა, საბჭოთა ეპოქაში, რომელმაც კიდევ უფრო დააახლოვა ჩვენი ქვეყნის ხალხები. თუ წინათ ჩვენს მწერლებს ხალხთა მეგობრობის იდეის გამოსახატავად უხდებოდათ სარწმუნოებრივი და ეროვნული ზღუდეების გადალახვა, დღეს საბჭოთა ხალხების ძმურ ოჯახში მეგობრობის თემამ მოიპოვა საპატიო ადგილი ყველა საბჭოთა მწერლის შემოქმედებაში. შეუძლებელია დავასახელოთ ისეთი ქართველი საბჭოთა მწერალი, რომლის შემოქმედებაში არ ასახულიყოს ჩვენი ქვეყნის ხალხთა მეგობრობა. ჩვენი მწერლები გვიხატავენ ხალხთა მეგობრობას არა მხოლოდ თანამედროვეობის თემაზე დაწერილ შესანიშნავ ნაწარმოებებში, როგორც არის, ვთქვათ, აკაკი ბელიაშვილის „ვეფხია ხალიბაური“ ან ხუტა ბერულავას „რუსული გული“, არამედ ისტორიულ თემაზე დაწერილ თხზულებებშიც. გავიხსენოთ თუნდაც მიხეილ ჯავახიშვილის „არსენა მარაბდელი“, რომელშიც მაღალმხატვრულად არის ასახული ქართველი, რუსი, უკრაინელი, აზერბაიჯანელი, სომეხი, ოსი ხალხების წარმომადგენელთა ერთობლივი ბრძოლა სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ.

შემთხვევითი როდია, რომ საქართველო იყო შთაგონების წყარო ბევრი არაქართველი მწერლისათვის. გავიხსენოთ პუშკინის, ლერმონტოვის, მაიაკოვსკის, გორკის, ესენინის, ტიხონოვის, ბაჟანის, თუმანიანის, ახუნდოვის, ვენუოლის-ჟუკაუსკასის და სხვათა სიყვარული საქართველოსადმი. გავიხსენოთ მაიაკოვსკის სიტყვები: „როგორც კი დავადგი ფეხი კავკასიას, მყისვე მომაგონდა, რომ მე ქართველი ვარ!“ ან ესენინის მიმართვა საქართველოს პოეტებისადმი, ან მაქსიმ გორკის სიტყვები: „მე არასდროს არ დამავიწყდება, რომ სწორედ თბილისში გადავადგი პირველი მორიდებული ნაბიჯი იმ გზაზე, რომელსაც უკვე ოთხი ათეული წელია მივყვები. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სწორედ დიდი ბუნება ამ ქვეყნისა, რომანტიკული სილბო მისი ხალხისა, აი, ეს ორი ძალა მძლევდა მე ბიძგს, რომელმაც მოხეტიალე ბოგანო ლიტერატორად მაქცია“.

ქართველი ხალხის დიდმა მეგობარმა, რუსთაველის პრემიის ლაურეატმა ნიკოლოზ ტიხონოვმა ერთხელ მოსწრებულად შენიშნა: „არსებობენ ქვეყნები, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ სხვა ქვეყნებისათვის. ეს გამოიხატება არა ეკონომიკისა და პოლიტიკის დარგში. არა, ისინი გვევლინებიან განსაკუთრებული შარავანდედით მოსილნი მრავალი თაობისათვის, ერთმანეთს რომ ენაცვლებიან. მათი ბუნება, მათი ხელოვნება, მათი ძველი კულტურა იწვევს განსაკუთრებულ მღელვარებას არა მხოლოდ მკოდნეთა შორის. ისინი გავლენას ახდენენ მხატვრებზე, მწერლებზე, მეცნიერებზე... ერთ-ერთი ასეთი ქვეყანა ევროპაში, ქვეყანა, რომელიც ევროპული შეგნებისათვის სავსეა განსაკუთრებული აზრით, ჩემი ფიქრით, არის იტალია. ყველა ევროპელი პოეტ-კლასიკოსი იმყოფებოდა იქ, ყველამ უძღვნა მას გულის განსაკუთრებული ძღვენი. რუსი პოეტებისათვის ჩვენს იტალიად უეჭველად იქცა საქართველო!“

ძველი და გულწრფელი მეგობრობა აკავშირებს ქართველ და უკრაინელ მწერლებს, რაც გამოხატულებაა თავისთავად ამ ორი ხალხის მეგობრობისა. დიდი მეგობრობის შარავანდედი მოსავს გალაკტიონ ტაბიძის ლექსს „კავშირი გულთა შორის“. დიდი პოეტი სიყვარულით მიმართავს უკრაინელი ხალხის ძლიერების სიმბოლოს, მხრებგაშლილ და წყალუხვ დნებარს:

არა ლოდის და არა ჭეის
ულერდეს შენთა გრძნობათ წყარო,
დნეპრო, მტკვრისა და არაგვის
ძველისძველო მეგობარო.

უკრაინელი ხალხის დიდი სიყვარული გამოხატა ირაკლი აბაშიძემ, როცა მთავარნებულად უმღერა უკრაინის სილამაზეს:

ამ მიწის ფერები
მატკობოს და მიტაცებს,
ვერც გული მოვაბრე,
ვერც თვალი მოვღალე...
ვიჩქაროთ, მიველის.
ამ ღია მიწაზე
გულუხვი ქვეყანა
და ტკბილი მოყვარე.

ქართულ სულიერ კულტურასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დიდი უკრაინელი პოეტი ქალი ლესია უკრაინკა, რომელმაც სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარა საქართველოში. „რა საინტერესო, რა შესანიშნავი ქვეყანაა საქართველო, — წერდა იგი, — რა სიმამაცე და გმირობა უნდა ჰქონოდა ამ პატარა ხალხს, რომ აეტანა ამდენი ქარიშხალი და უბედურება“. საქართველოში შექმნა ლესია უკრაინკამ ისეთი კმნილებანი, როგორიცაა „შემოდგომის ზღაპარი“, „ტყის სიმღერა“, „რუფინა და პრისცილა“ და სხვა. აქ პოვა მან მეორე სამშობლო. დიდ ინტერესს იჩენდა პოეტი ქართული ლიტერატურისადმი. მან თარგმნა ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის ნაწარმოებები. „მე რომ უკრაინელი არ ვყოფილიყავი, ქართველობას ვისურვებდიო“, — ამბობდა ლესია უკრაინკა.

დიდი სამამულო ომის მრისხანე წლებში უკრაინული მიწის თითოეული მტკაველი წმინდა იყო ქართველი მეომრებისათვის, ნათელი მომავლისათვის მხარდამხარ იბრძოდნენ ქართველნი და უკრაინელნი, საერთო დროშის ქვეშ ჩაბმულან ისინი მშვიდობიანი მშენებლობის ფერხულშიც. სამართლიანად ამბობს რევაზ მარგაიანი:

ჩვენ დროშა გვიძღვის ცაღაღმართული
და მან ვაგვხადა თვალახილული.
ჩვენთვის ტკბილია, როგორც ქართული,
თქვენი ღამაში უკრაინული.

1964 წლის ოქტომბერში საქართველოში დიდი ზემოთ ჩატარდა უკრაინული კულტურისა და ლიტერატურის დეკადა. იმ დაუვიწყარ დღეებში, რომლებიც გაალამაზა დნეპრისპირეთის სიმღერებმა, უკრაინული ლექსის მშვენიერებამ, საქართველოს სახალხო პოეტმა გიორგი ლეონიძემ მართებულად აღნიშნა: „უკრაინული ლიტერატურის დეკადა საქართველოში დასასრულს უახლოვდება. მაგრამ დროულად წარმოვთქვი განა მე სიტყვა „დასასრული“? არა, ჩვენს შეხვედრებს, ჩვენს სიყვარულს დასასრული არა აქვს და არც არასოდეს ექნება. არ ექნება ბოლო იმიტომ, რომ ჩვენ გვიყვარს ერთმანეთი არა დეკადებისა და დღესასწაულების მიხედვით, არამედ სამარადისოდ, მტკიცედ და უსაზღვროდ“.

მომკვ ხალხთა ლიტერატურის წარმომადგენელთა ურთიერთობას ჩვენს ეპოქაში არნახული სიღრმე მიეცა. 1935 წელს საქართველოს ეწვია ბელორუს

მწერალთა ბრიგადა, რომელიც გაეცნო ჩვენი რესპუბლიკის ცხოვრებას. ამ ღონისძიებას უკვალოდ არ ჩაუვლია, მან ქართული თემით გაამდიდრა ბელორუსული ლიტერატურა. საკმარისია ამ მხრივ დავასახელოთ ქართულ თემაზე დაწერილი სქელტანიანი რომანი ედუარდ სამუილიონოვისა „მერმისი“. საპასუხო ვიზიტით ეწვივნენ ბელორუსიას ქართველი მწერლებიც. ამის შედეგად შეიქმნა რაყდენ გვეტაძის, ილო მოსაშვილს, კონსტანტინე ლორთქიფანიძის მშვენიერი ნაწარმოებები ბელორუსი ხალხის ცხოვრებაზე. საკმარისია ითქვას, რომ ბელორუსმა კრიტიკოსებმა კონსტანტინე ლორთქიფანიძის „ბელორუსული მოთხრობები“ შეაფასეს როგორც დიდი შენაძენი სამოქალაქო ომის პერიოდში ბელორუსი ხალხის ცხოვრებაზე დაწერილ საუკეთესო ნაწარმოებთა შორის.

კონსტანტინე ლორთქიფანიძის მოთხრობების გმირები ბელორუსი გლეხებია, რომელნიც სამოქალაქო ომის წლებში თავგანწირვით იბრძვიან საბჭოთა ხელისუფლების დასაცავად. ქართველმა მწერალმა შექმნა მოხუცი რუხლოს მკაფიო სახე. იგი თავდაპირველად წარმოგვიდგება ადამიანად, რომელიც იმდენად მიჯაჭვულია მიწაზე, რომ საკუთარი მიკროსამყაროს გარეთ ვერაფერს ხედავს. მაგრამ რევოლუციის იდეების შუქი თანდათან აღწევს მის სულში. ავტორი ოსტატურად გვიჩვენებს გმირის გარდაქმნას, მოხუცი რუხლო საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში იღუპება.

მომქმე ხალხის ისტორიული წარსული ასახა რაყდენ გვეტაძემ მოთხრობებში „სკირგაილო“ და „მასრა“. „სკირგაილო“ შექმნილია ბელორუსული ხალხური ლეგენდების მოტივებზე, ხოლო მეორე მოთხრობას საფუძვლად დაედო სამოქალაქო ომის ეპიზოდები.

ხანგრძლივი ისტორია აქვს ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობის ასახვას ქართულ ლიტერატურაში. ორი მოქმე ხალხის მეგობრობის ისტორიული ტრადიციის გაფართოებისა და განმტკიცებისათვის თავდადებით იბრძოდნენ გასული საუკუნის გამოჩენილი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი: ხაჩატურ აბოვიანი, გაბრიელ სუნდუკიანიცი, ოვანეს თუმანიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვები. ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობას შესანიშნავი ლექსები უძღვნეს იოსებ გრიშაშვილიმა, სიმონ ჩიქოვანიმა, იოსებ ნონეშვილიმა და სხვებმა.

ამიერკავკასიის ხალხთა მეგობრობის ნათელ სიმბოლოდ რჩება დიდი აშუღის საიათნოვან შემოქმედება. იგი ამაყად აცხადებდა: „საქართველოს მეფის საზანდარი ვარო“ და ქმნიდა შესანიშნავ ლექსებს ქართულად, სომხურად და აზერბაიჯანულად. თბილისში ცხოვრობდნენ და ქმნიდნენ თავიანთ ნაწარმოებებს რაფი, აბოვიანი, სუნდუკიანიცი, მურაცანი, შირვანზადე, თუმანიანი, აკოფიანი, არაზი, ჩარენცი და სხვები. სომეხი და ქართველი მწერლების ურთიერთობა და მეგობრობა ამტკიცებდა ქართველ ხალხში და ქართულ ლიტერატურაში ხალხთა მეგობრობის ტრადიციებს.

საქართველოს ახლო მეზობლის — აზერბაიჯანელი ხალხის ცხოვრება მუდამ იპყრობდა ქართველი მწერლების ყურადღებას. საქართველოში მოღვაწეობდა და ქართველ მწერლებთან ახლო მეგობრობა ჰქონდა აზერბაიჯანული ლიტერატურის კლასიკოსს მირზა ფათალი ახუნდოვს. არა ერთ ქართველ მწერალს აუსახავს აზერბაიჯანელი ხალხის ცხოვრება. ამ მხრივ დამახასიათებელია მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედება. მწერალი კარგად იცნობდა მოქმე ხალხის

ხასიათს, ზნე-ჩვეულებებს. მან შექმნა არაერთი დასამახსოვრებელი სახე აზერბაიჯანელი გმირებისა.

დიდი ხნის ურთიერთობა აქვს ქართულ ლიტერატურას სპარსულ-ტაჯიკურ-ენოვან ხალხთა ლიტერატურასთან, მაგრამ მხოლოდ ჩვენს დროში გახდა შესაძლებელი, რომ ქართველი მწერლები უშუალოდ გასცნობოდნენ შუა აზიის რესპუბლიკათა ხალხებს. კონსტანტინე ჭიჭინაძემ ლექსების ციკლი დაწერა შუა აზიის ხალხთა ცხოვრებაზე.

ლექსი „ჯვონი“ კონსტანტინე ჭიჭინაძემ მიუძღვნა შუა აზიის დიდ მღინარეს ამუ-დარიას, რომელმაც საბჭოთა ხალხის ნებით დაიწყო ყარა-ყუმის ვრცელი უდაბნოს მორწყვა. საინტერესოა, რომ ამ ლექსში პოეტი მოიხსენებს „ვეფხისტყაოსნის“ გმირს ავთანდილს, რომელმაც ტარიელის ძებნის დროს, თითქოს, თურქმენეთსაც მიაღწია და „მადრიბიდან მოვარდნილი“ მისი ცხენი ჯვონს აჩვენებს „პირს ქაფიანს და წვივების წვდენას“. მოამე ხალხის ცხოვრების გაცნობამ გაამდიდრა ქართველი პოეტის პალიტრა. კონსტანტინე ჭიჭინაძის ლექსში „ბაზარი მარავში“ ისმის ქართული პოეზიისათვის აქამდე სრულიად უცნობი ხმა უდაბნოში მიმავალი ქარავნისა:

წყბა-წყუბით, წყბა-წყუბით და ყურების ქნევით
მიილტვიან სახედრები, რომ მიუსწრონ ბაზარს,
შივა და შივ აქლმენი აზიდულან ზევით
და ჩამოდის მათ კისრებზე წყარ-წყურის ხმა ზარს.

ასევე შეიძლება ითქვას, რომ შუა აზიაში მოგზაურობამ ახალი თემებით და ფერებით გაამდიდრა იოსებ ნონეშვილის შემოქმედება. ქართველ პოეტს როდი იტაცებდა მხოლოდ უდაბნოს ეგზოტიკა, მისი ლექსების ციკლში რეალისტურად არის ასახული მოძმე ხალხის ცხოვრება, ყაზახეთის თავისებური ბუნება, ყაზახი ხალხის ზნე-ჩვეულებანი, ჩვენი სოციალისტური ყოფის სურათები.

უნდა აღინიშნოს თეიმურაზ ჯანგულაშვილის ლექსების ციკლი უზბეკეთზე, რომელიც ცალკე წიგნად გამოიცა. პოეტი შთაგონებულად უმღერის მოძმე ხალხის ცხოვრებას. იგი გულწრფელად განიცდის განსაცდელს, რომელიც ტაშკენტს ემუქრებოდა უკანასკნელი მიწისძვრის დროს და გულწრფელადვე აღფრთოვანებულია უზბეკი ხალხის შემოქმედებითი შრომით.

თავისი ისტორია აქვს ქართულ-მოლდავეურ ლიტერატურულ ურთიერთობასაც. რუმინეთის მიწა-წყალზე სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარა ქართველმა პოეტმა ბესიკმა. იგი დიპლომატიური მიზნით იყო მივლინებული და ახლდა რუსეთის არმიის მთავარსარდალს გრიგოლ პოტიომკინს. ბესიკი ერთხანს ცხოვრობდა მოლდავეთის დედაქალაქ კიშინიოვში. მას აქაც არ შეუწყვეტია ლიტერატურული მოღვაწეობა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმდროინდელმა მისმა ნაწერებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. გრიგოლ აბაშიძემ სახელოვან წინაპარს მიუძღვნა შთაგონებული ლექსი „ბესიკის გახსენება მოლდავეთში“.

საბჭოთა რესპუბლიკების ოჯახში ბალტიისპირეთის რესპუბლიკები მხოლოდ 1940 წლიდან შევიდნენ. მიუხედავად ამისა, ქართველ მოწინავე საზოგადოებას მკიდრო კავშირი ადრევე ჰქონდა ბალტიისპირეთის ხალხებთან. ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი დიდ ინტერესს იჩენდნენ მათდამი და მკითხველს უამბობდნენ შორეული ხალხების ცხოვრების შესახებ. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან საქართველოში ჩამოდიან და ჩვენს მწერლებს

01611

ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალური ტრადიციები

ურთიერთობა აქვთ ისეთ გამოჩენილ მწერლებს, როგორც არიან ერნსტ ბირზნიეკ-ჟუპიტე, ანტანას ვენუოლის-ჟუკაუსკასი და სხვები. ტარტუს უნივერსიტეტში სწავლობდა ქართველი პოეტი სიმონ ბადურაშვილი, რომელიც ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილია კიკნა-ფშაველას სახელით. მოძმე ესტონელ ხალხს შთაგონებული ლექსი მიუძღვნა საქართველოს სახალხო პოეტმა გალაკტიონ ტაბიძემ. აქვე უნდა დავასახელოთ თამაზ ჭილაძის „ლატვიური რვეული“, ვლადიმერ თორდუას „ლატვიური მოთხრობები“ და სხვა. იოსებ ნონეშვილმა მგზნებარე სტრიქონები მიუძღვნა ლატვიელი ხალხის სიამაყეს — რიგას. რიგის სილამაზე ქართველ პოეტს შთააგონებს ამ სტრიქონებს:

ივნებ ქალაქი არც ხარ სრულიად,
 ვარდის კალათა ფერიებს დარჩი
 და ცისარტყელა სახელურია,
 რომ აფიტაცონ მტრედებმა ცაში.

თამაზ ჭილაძის „ლატვიური რვეული“ გამობარია ლატვიელი ხალხის, მისი მაღალი კულტურის, ლიტერატურის, მშრომელი ადამიანების ძმური სიყვარულით. შთაგონებულად აგვიწერს პოეტი რიგის ძველ უბნებსაც, რომლის „საფეხურებთან დაეძინათ საუკუნეებს“.

საბჭოთა რესპუბლიკების ურთიერთობა, ხალხთა მეგობრობა გამოიხატება ურთიერთდახმარებით, უანგარო თანამშრომლობით. ეს ეხება როგორც ეკონომიკას, ისე კულტურის სფეროს. ქართველი ჰაბუკები და ქალიშვილები შრომობენ ყაზახეთის ყამირი მიწების ასათვისებლად. აღორძინებული ქართული მეტალურგიის განსავითარებლად ძალა არ დაიშურეს რუსმა და უკრაინელმა მეტალურგებმა... მაგრამ არის კიდევ უმნიშვნელოვანესი რამ, რომელსაც ერთმანეთს უზიარებენ მოძმე ხალხები: ეს არის გულწრფელი გრძნობა სიყვარულისა, ყველაზე ძვირფასი, რაც კი შეიძლება მისცეს ადამიანმა ადამიანს. ამ გრძნობის სიდიადეს საზოგადოებრივი ურთიერთობის ვერც ერთი მხარე ისე ნათლად ვერ წარმოაჩენს, როგორც მხატვრული ლიტერატურა. მხატვრული სიტყვა არის უტყუარი საზომი ხალხის განწყობილებისა და მისწრაფებისა. იგი სარკვეც არის მეგობრობისა და სტიმულიც მისი განმტკიცებისა. რა თქმა უნდა, დასახელებული ნიმუშები მხოლოდ წვეთია ზღვაში, მაგრამ თვით ამ წვეთში ზღვა გუგუხებს, ზღვა სიყვარულისა.

ქართველ ხალხს შეუძლია იამაყოს თავისი ერთგული მეგობრებით. ეს გრძნობა წრფელია და წმინდა, როგორც თვით პოეზია. საბჭოთა კავშირის შექმნის ორმოცდაათი წლისთავის ზეიმის დღეებში კვლავ მძლავრად აჟღერდა დიდი რუსთველის სიტყვები: „არდავიწყება მოყვრისა აროდეს გეიზამს ზიანსა“, უფრო მეტიც — „ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“, ამიტომ „ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირსა არ დამრიდად, გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად“, რადგან „სიყვარული აგვამალღებს“...

და ეს სიმაღლე, სიყვარულის სიმაღლე, სიდიადე ხალხთა მეგობრობისა ქართული ლიტერატურის მშვენიებად იქცა.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
 ისტორიის ინსტიტუტმა).

АЛЕКСАНДР БАРАМИДЗЕ
Академик АН Грузинской ССР

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ ДРУЖБЫ И БРАТСТВА НАРОДОВ ЗАКАВКАЗЬЯ

Как уже неоднократно отмечалось в научной и публицистической литературе, грузинский историк второй половины XI века Леонтий Мровели в своем сочинении «Повесть о первых отцах и царях», предлагая генеалогическую схему отцов и царей своей родины и соседних народов, пишет, что закавказские народы — армяне, арраны (азербайджанцы), грузины и дагестанцы — по происхождению кровные, единоутробные братья, имеющие прародителем Яфета — наиболее учливого и разумного сына библейского Ноя (строителя легендарного ковчега). В этой интересной генеалогической схеме ярко выражена идея братского единства и дружбы всех народов Закавказья, в первую очередь, — армян, азербайджанцев и грузин.

Маститый грузинский ученый, покойный академик К. С. Кекелидзе оправедливо считал, что эта идея братства наших народов не могла быть заимствована извне, на основе книжных источников, что она еще в глубокой древности зародилась в недрах народного сознания, что идею братства закавказских народов Леонтий Мровели почерпнул из живой народной действительности¹.

Поистине прекрасная идея дружбы и братства воодушевляла и вдохновляла наши народы на всем длинном и трудном пути развития их исторической жизни. Я ограничусь изложением только некоторых наиболее характерных фактов, отраженных в лучших художественных творениях великих писателей и поэтов древности.

Как известно, наивысшего уровня развития своих материальных и духовных сил в феодальную эпоху народы Закавказья достигли в XI—XII веках. Это был период пышного расцвета их литератур, проникнутых передовыми общечеловеческими идеями гуманизма. В песнопениях знаменитого армянского поэта X—XI века Григория Нарекаци уже явно «чувствуется дыхание Возрождения» (Манук Абебян), а Низами Ганджеви и Шота Руставели (XII в.) предвосхитили основные идеи и умонастроения передовых мыслителей европейского Ренессанса. И именно они, Низами и Руставели, являются непревзойденными в древности глашатаями идеи братства и дружбы народов. Идеями братства и дружбы проникнут героический эпос армянского народа «Давид Сасунский».

В смысле конкретного отражения этих идей особый интерес вызывает поэма Низами «Искандер-Намэ» или поэма об Александре Македонском. Низами не стремился воссоздать засвидетельствованный историей точный портрет Искандера (Александра). В его поэме много фантастического и легендарного, много всевозможных анахронизмов, исторических несоответствий и т. д. Низами рисует цельный образ мужественного воина, полководца, смелого преобразователя мира и мудрого правителя, справедливого и человеколюбивого. По поэме Низами, Алек-

¹ К. Кекелидзе, Идея братства закавказских народов по генеалогической схеме грузинского историка XI века Леонтия Мровели (Этюды по истории древнегрузинской литературы, III, 1955, стр. 96—107).

сандр Македонский хотя и завоевал многочисленные страны мира, он тигде не чинил незаконный, запрещал войскам грабежи и насилие над населением, разрушал старое и созидал новое, восстанавливал порядки, способствовал организации разумной и добродетельной жизни.

В «Искандер-Намэ» Низами раскрыл свои глубокие патриотические чувства, изумительно ярко показав пламенную любовь к своему родному Азербайджану и всему закавказскому краю. Поэт выражает искренние симпатии к Грузии и Армении. Правда, патриотические чувства Низами дают о себе знать еще в романтической поэме «Хосров и Ширин», где поэт с задушевной теплотой описал великолепие Бердаа, бывшей столицы Азербайджана, прелести весенней Мугани, чарующей осени Грузии и горной природы Армении...

Но «Искандер-Намэ» дает больше возможностей для последовательного изложения социально-политических взглядов автора. Характерно, что крупнейшие военные действия Александра Македонского, по «Искандер-Намэ», развиваются в пределах Закавказья, преимущественно на территории Азербайджана и Грузии. Как утверждает Низами, в Закавказье находилась главная ставка завоевателя мира... Во всем чувствуется явное пристрастие Низами к своему родному краю, к Закавказью. Низами создал незабываемый образ очаровательной и мужественной женщины, азербайджанской царицы, правительницы Бердаа, Нушабэ, которая при столкновении с Александром Македонским превзошла его в мудрости и проницательности. Если бы не благородство Нушабэ, Александр мог стать жертвой беспечной самонадеянности, я бы сказал, даже некоторого легкомыслия (Александр Македонский лично отправился к Нушабэ в роли посла. Однако Нушабэ опознала Александра и последний оказался в опасной ловушке). Это она, Нушабэ, проносит горделиво, обращаясь к Александру Македонскому:

Я — львица, если ты лев,

А львица равна льву в бою².

Низами вдохновенно описывает красоты подвластной Нушабэ страны и ее славной столицы Бердаа, которая во времена поэта пришла в упадок. «Теперь трон того дворца унижен, парчи и шелка унес ветер, осыпались те свежие розы, те гранаты и нарциссы превратились в пыль», — горестно заключает Низами (стр. 211). С немалым восхищением отзывается Низами о Грузии и Тбилиси, стране изобилия и плодородия, «более сверкающей, чем лужайки в саду», «прекрасной, словно рай», «изукрашенной», цветущей и богатой (стр. 209, 312).

Одним из самых близких военных и политических советников Александра Македонского оказывается «полководец грузинской земли», он же «правитель Абхазии» Мелик Дувал или Давал (стр. 208, 313), «благородный муж», гордый и могучий богатырь, бесстрашный воин, подлинный «самец-лев», который в боях показывал чудеса доблести и мужества. Низами подробно останавливается на описании тех высоких почестей, которые оказывал Мелику Давалу Александр Македонский (стр. 209). Характерно, что, по словам Низами (стр. 208), и

Армянские смельчаки благожелательны к нему,

Опясались на его обычаи и его путь.

Все они пьют вино за его здоровье,

Подать со страны везут ему.

² Искандер-Намэ, Перевод и редакция проф. Е. Э. Бертельса, Баку, 1940, стр. 219. Цитаты из «Искандера-Намэ» обычно в дальнейшем указывают на этот перевод.

Давал сопровождал Александра во всех его дальних походах. И вот однажды, воспользовавшись отсутствием Александра, аланы, арки и другие кочевые племена южно-русских степей прорвались через дербентский проход и совершили опустошительное нападение на Закавказье, разорили Бердаа, захватили в плен царицу Нушабэ. Узнав об этом, Давал в обращении к Александру, между прочим, говорит (стр. 313):

Если бы я в том деле был,
 Лучше было бы пасть убитым и найти покой.
 Я здесь возвышен служением (тебе).
 А жена и дети там — в темнице и оковах.

Александр внял мольбам Давала, поспешил обратно, приступил к длительной и тяжелой битве с воинственными кочевниками. В этой битве особенно отличились грузинские и армянские витязи, в частности, Давал и армянский богатырь Шарве, смелый, отважный и бесстрашный воин. Когда под ударами грозного Джерера смертью храбрых пал Шарве, отомстить за кровь славного армянского собрата выступил Давал, свирепый как «лев-самец», хотя и «на врага выехал с таким радостным лицом, с каким ребенок из школы выходит на улицу». Ужаснулся и струсил убийца Шарве, но было поздно, «не было ему врат для возврата», со всем удалством бросился он на Давала, но тотчас же с грохотом обрушилась на землю «эта булатная гора», расколота пополам мечом грузинского витязя (стр. 333).

После победы над кочевниками и освобождения из плена Нушабэ, Александр Македонский в знак особого внимания за воинские заслуги вручает руку правительницы Бердаа Мелику Давалу и «установил он между ними брачный союз» (стр. 359).

Неважно, что вся история о походах Александра Македонского в Закавказье, а также, думается, рассказ о Нушабэ и Давале, легендарного происхождения и не соответствует исторической действительности. Собственно говоря, тут явный, но сознательный анахронизм. Низами переносит ко времени Александра Македонского засвидетельствованный исторический факт о нападении кочевников на Бердаа в X веке. Или, наоборот, говоря словами проф. Бертельса, Низами «совершенно сознательно переносит Искандера в свое время, более того, тесно связывает его с Азербайджаном, заставляя его главные подвиги воинской доблести совершить в Бердаа»³. Важно то, что этот исторический анахронизм и все легендарные факты Низами допускает намеренно, с целью показать единство и сплоченность закавказских народов (азербайджанцев, армян и грузин) в отражении завоевательных нашествий внешних врагов. Александр Македонский, этот идеал государственной мудрости и человеческой справедливости, в представлении Низами, естественно, выведен в роли покровителя и защитника Азербайджана, Армении и Грузии в их борьбе за свою народность, государственность и национальную культуру. Пламенный патриот своей страны, родного ему Азербайджана, Низами одновременно был и поборником братства и дружбы соседних с Азербайджаном народов. В частности, по-видимому, не случайно ввел Низами эпизод о бракосочетании Нушабэ и Давала, азербайджанской царицы и грузинского царя. Ведь известно, что в XII веке, во времена Низами, дружественные политические отношения Азербайджана и Грузии отчасти зиждились и на родственных, именно брачных связях между царствующими домами обеих стран.

³ Вступительная статья к переводу «Искандер-Намэ», стр. 23.

У Руставели идея дружбы и братства народов раскрывается, так сказать, в универсальном, в межнациональном аспекте. Некоторые весьма авторитетные ученые, такие, как Н. Я. Марр, И. А. Джавахишвили и др., считают, что в поэме Руставели «Витязь в барсовой шкуре» над мотивом возвышенной любви превалирует мотив братства и дружбы. Не разделяя этого мнения, мы, однако, признаем, что в поэме Руставели идея дружбы и братства играет исключительно важную роль, и порой действительно может казаться, что она выступает на первый план. Ведь перу Руставели принадлежит знаменитый афоризм: «Кто друзей себе не ищет, самому себе он враг». Может быть не случайно, что у Руставели крепкими узами дружбы и братства связаны не два (как обычно в средневековых поэмах), а три героя (как и в грузинских песенных сказаниях). «Надо другу ради друга не спрашивать испытаний, откликаться сердцем сердцу и мостить любовью путь», — вдохновенно говорит дальше Руставели. Такая дружба героев отнюдь не противопоставлена чувству любви, наоборот, братство и любовь едины и неразрывны, братство — органическая часть или даже порождение сильной, чувственной любви. Герои Руставели побратились на основе всеобъемлющей силы любви, во имя спасения носительницы этого чувства, прекрасной и целомудренной девы Нестан-Дареджан. Остается добавить, что дружба героев «Витязя в барсовой шкуре» носит специфическую форму грузинского народного побратимства.

Величие Руставели состоит и в том, что воспетое в поэме «Витязь в барсовой шкуре» побратимство не ограничивается рамками индивидуальных взаимоотношений славных витязей-побратимов. Братство героев Руставели естественно перерастает в дружбу народов. Араб Азтаидил, индеец Тариэл и мультаянзарец Придон были не только личными задушевными друзьями-побратимами, но и связали узами клятвенной дружбы возглавляемые ими народы. Руставелевских героев воодушевляло единое устремление, единая воля, единая благородная цель. В результате объединенных усилий они добились желанной победы над страшным злом и произволом. Так Руставели выступает в качестве пламенного певца мужественной, самоотверженной дружбы побратимов и целых народов. Любопытно, что побратимы-герои «Витязя в барсовой шкуре» единодушно действовали не только в минуту войны и лихолетья. Даже после окончательной блестящей победы они продолжали крепить старые связи и дружбу. Герои поэмы и в мирное время укрепляли закаленную в битвах и несчастьях нерушимую основу побратимства, добрососедские отношения. И это помогло им добиваться все новых и новых успехов — усилить свое могущество, ликвидировать внешнюю опасность и установить образцовый и справедливый внутренний порядок.

Гений Руставели высоко поднялся над уровнем развития современного поэту общества. Его мысленный взор проник в глубь грядущих веков, и это делало поэта близким передовой общественности каждой новой эпохи, каждого народа. Руставели близок и людям нашего времени, его передовые идеи, в частности, идеи братства и дружбы народов созвучны советской эпохе. Эти идеи зажигают сердца и вдохновляют на великие боевые подвиги наших далеких друзей из героического Вьетнама. Да, да. Я не оговорился. Я имею в виду именно борющийся против американских империалистов и их приспешников героический Вьетнам. В этом отношении весьма и весьма любопытна замечательная статья, появившаяся в газете «Известия» под

не менее замечательным заголовком «Руставели в джунглях» (репортаж из Вьетнама, «Известия», 29.2.68).

В этой статье рассказывается о том, как советский журналист на улице Ханоя случайно встретил своего старого друга, научного сотрудника Института литературы Академии наук Вьетнамской Демократической республики, литературоведа Ле Виня, который из-за военного времени проживал и работал в эвакуации в джунглях. А приехал он в столицу, оказывается, на один день за отриском статьи о Руставели. Разрабатывая тему о героической эпохе и героических образах, Ле Винь, естественно, заинтересовался поэмой «Витязь в барсовой шкуре». В своей статье Ле Винь, по его словам, пишет «о старинном гуманизме, о том, что нам, современным людям, коммунистам, следует больше черпать из древнего кладезя мудрости». «Как эта строка по-русски?» — спросил Ле-Винь советского журналиста и, не дожидаясь ответа, сам же процитировал наизусть известный афоризм Руставели «Кто себе друзей не ищет, тот с собой враждует сам». «Вот этой строкой и заканчиваю (статью)», — заметил вьетнамский литературовед и многозначительно заключил: «Это относится и к отдельным людям, и к целым народам». Сказано кратко и метко. Да, поэма Руставели «Витязь в барсовой шкуре» идейно вооружает и вдохновляет вьетнамских друзей, вынужденно проживающих и в труднейших условиях, работающих в джунглях.

Руставели в джунглях — не экзотика, а сущая быль!

Из-за превратностей исторической судьбы нашим предкам не суждено было полностью раскрыть свой богатый духовный мир. Вскоре начались опустошительные нашествия монголо-татарских орд. Под жестокими ударами свирепых завоевателей первой пала Армения. Затем настала очередь Грузии. Именно это обстоятельство имел в виду признанный вождь национально-освободительного движения Грузии XIX века Илья Григорьевич Чавчавадзе, когда писал: «Мы отлично знаем, что несчастья Грузии начались с того злополучного дня, когда пала Армения — этот наш исконный оплот, стена со стороны юга... Не стало Армении — и ворота со стороны юга остались открытыми для вторжения врагов в Грузию».

В продолжении многих веков грузины и армяне (а заодно с ними азербайджанцы), мужественно отражая все новые и новые волны вражеских нашествий со стороны кызылбашского Ирана и турок-османов, все же выдержали эту неравную борьбу, сквозь огненный шквал исторической жизни честно и незапятнанно пронесли они священное знамя своей народности и оригинальной культуры. Отстоять свою национальную честь и достоинство помог нам благородный русский народ, которого, кстати, в блистательных стихах воспел еще Давид Гурамишвили (1705—1792). Говоря словами великого армянского поэта Ованеса Туманяна, армяне и грузины в продолжении многих веков «вместе страдали... вместе мучились, вместе боролись за свое будущее и вместе призывали (на помощь) русских». Примерно так оценивали нашу историческую судьбу и бессмертные Илья Чавчавадзе, Акакий Церетели, Габриэл Сундукян, Мирза Фатали Ахундов. А прославленный народный поэт и ашуг Саят-Нова и жизнью и творчеством непосредственно символизировал дружбу наших трех народов.

Великие предки завещали нам, грузинам, армянам и азербайджанцам, лучше знать друг друга, глубоко уважать и любить друг друга, как зеницу ока охранять освященную веками традиционную дружбу и вместе бороться за светлое будущее человечества.

დავით ლაშქარაძე

 ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობანი
 50 წლის მანძილზე

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. როგორც არაერთგზის აღნიშნულა, ორი სამყაროს გზაჯვარედინზე მდებარე საქართველო ორი კულტურის შეხების ცენტრსაც წარმოადგენდა და ქართველი ხალხი — „ყოველთვის კურსში“ მყოფი „იმ მსოფლიო მნიშვნელობის პრობლემებისა, რომელიც ამა თუ იმ დროს, ამა თუ იმ ეპოქაში აღელვებდნენ კაცობრიობას“, მტკიცე კავშირ-ურთიერთობის მქონე „მოწინავე კულტურის მატარებელ მრავალ ქვეყანასთან“¹ — აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალხთა შემოქმედების საუკეთესო მონაპოვრის გამოყენებით წარმატებით რომ ავითარებდა თავის მუდამ თვითმყოფად ეროვნულ ლიტერატურასა და ხელოვნებას, საკუთარი წვლილითაც მნიშვნელოვნად ამდიდრებდა მსოფლიო კულტურის დიდ საგანძურს.

აკად. ნ. ი. კონრადის აღნიშვნისამებრ, ლიტერატურული ურთიერთობანი „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესა პრობლემათაგანია და მკაცრად ისტორიული თვალსაზრისით, მთელი თავისი ისტორიული კონკრეტულობით უნდა იქნეს განხილული“².

ცხადია, მრავალსაუკუნოვანი ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობანიც, რომლის მიმართულებას, ხასიათსა და მასშტაბს განსაზღვრავდა საზოგადოებრივ-ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობით გაპირობებული ხვედრითი წონა ჩვენი ქვეყნისა საერთაშორისო ვითარებაში და რომელიც გამოხატავდა და შეესატყვისებოდა ქართველი ერის გონებრივი განვითარებისა და კულტურის დონეს, სწორედ „მკაცრად ისტორიული“ კონტექსტის გათვალისწინებით უნდა იქნეს შესწავლილი და განხილული.

ამ მიმართებით მრავალი საყურადღებო შრომა მიუძღვნიათ ჩვენი ლიტერატურის ისტორიკოსებს ქართულ-ბიზანტიურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა პრობლემებისადმი, გულმოდგინედ არის შესწავლილი ქართულ-აღმოსავლური, განსაკუთრებით ქართულ-სპარსული, ლიტერატურული ურთიერთობების მნიშვნელოვანი საკითხები, მრავალი მონოგრაფია და ვრცელი წერილი ქვეყნდება სისტემატური კვლევის საგნად ქცეულ ქართულ-საბჭოთა ხალხების ლიტერატურულ ურთიერთობებზე. რაც შეეხება ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობას, იგი ჯერჯერობით შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი, თუმცა უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებული მონოგრაფიები, სა-

¹ კ. ქ ე ქ ე ლ ი ძ ე, ეტი უღები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან ტ. I, გვ. 174, თბილისი, 1956.

² Н. И. Конрад, Проблемы современного сравнительного литературоведения, «Известия АН СССР», Отделение литературы и языка, т. XV III, вып. 4, 1959, гв. 324—325.

დოქტორო და საკანდიდატო დისერტაციები და წერილები, რომლებშიც ამ საინტერესო პრობლემას ეხებიან, მნიშვნელოვნად ავსებენ გასაშუქებელ სფეროში არსებულ ხარვეზს.

როგორც ქართულ-ევროპულ ურთიერთობებზე გამოქვეყნებული შრომები ცხადყოფენ, ადრე შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული ევროპა გარკვეულ ინტერესს იჩენდა საქართველოს მიმართ; ხოლო, დროთა ვითარებაში სავაჭრო კაპიტალისა და სასაქონლო მეურნეობის განვითარებასთან ერთად, აღმოსავლეთის ბაზარზე გაბატონების დაუოკებელი მოთხოვნის შესატყვისად, სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა ეს ინტერესი ქვეყნისადმი, რომელიც „მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში... წარმოადგენდა გზაჯვარედინს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის“³. ამის შესაბამისად იზრდებოდა რიცხვი ევროპელებისა, რომელნიც, დიპლომატიური, კომერციული თუ სხვა მიზნებით აღმოსავლეთში წარგზავნილნი, მეტ-ნაკლები სიღრმით ეცნობოდნენ საქართველოსაც, მის მდიდარ და მრავალფეროვან ბუნებას, ქართველი ხალხის ზნე-ჩვეულებასა და ყოფა-ცხოვრებას და საკუთარი შთაბეჭდილებების თუ სხვათა ნაამბობ-გადმოცემების საფუძველზე შექმნილ წარმოდგენებს უზიარებდნენ თანამემამულეებს.

ამ მხრივ აღსანიშნავია ჯერ კიდევ მეთხუთმეტე საუკუნეში იოჰანეს შილდბერგერის მიერ აღწერილი მოგზაურობა ევროპასა, აზიასა და აფრიკაში, სადაც კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებზედაც არის ცნობები და, მიუხედავად დასანანი შეცდომებისა, ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზედაც საინტერესო მასალებია წარმოდგენილი. საყურადღებო ცნობებს შეიცავს საქართველოზე მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში გამოქვეყნებული ორი კრებული მოგზაურობებისა. ერთი ამ კრებულთაგანი იტალიელმა რამუზიომ გამოსცა ვენეციაში 1559 წელს, ხოლო მეორე ინგლისელმა პალკუტმა დაბეჭდა ლონდონში 1589 წელს.

მაგრამ, ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა მკვლევარის ნ. ორლოვსკაიას აღნიშვნისამებრ, ევროპაში „ახალი ეტაპი საქართველოს ცხოვრების გაცნობისა XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან იწყება“⁴, იმ პერიოდიდან, როცა მნიშვნელოვნად გაცხოველდა ევროპის ურთიერთობა აღმოსავლეთთან და დასავლეთის მრავალი ქვეყნის წარმომადგენელნი საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების მუდმივი სტუმრები გახდნენ. სწორედ ეს ინგლისელი, გერმანელი, ესპანელი, პორტუგალიელი, ფრანგი თუ იტალიელი დიპლომატები, კომერსანტები და მისიონერები თავიანთი მოგზაურობების აღწერებსა და ინფორმაციებში მეტ-ნაკლები სიზუსტით ასახავდნენ საქართველოს რეალურ მდგომარეობას და წარმოდგენას უქმნიდნენ ევროპის ხალხებს მაშინდელ საქართველოზე მართალია, არც ეს „მოგზაურობები“ და „ინფორმაციები“ არის მთლიანად თავისუფალი ევროპულ მწერლობაში საქართველოზე ადრე არსებული ცნობებისათვის დამახასიათებელი მითურ-დეგენდური გადმოცემებისა და ეგზოტიკისაგან, მაგრამ, იმ ძველი ცნობებისაგან განსხვავებით, აქ ზღაპარულ-ეგზოტიკურის მიღმა მთავარი ყურადღება ექცევა კონკრე-

³ გ. ჟორდანია, უცხოელ მოგზაურთა ცნობები ქართველთა შესახებ XVII ს., „მნათობი“, 1962, № 8, გვ. 174.

⁴ Н. К. Орловская, Грузия в литературах Западной Европы XVII—XVIII вв., Тб., 1965, გვ. 33.

ტულ — ფაქტიურ ვითარებას, ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მდგომარეობას, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და ზნე-ჩვეულებას. ზოგი მათგანი უაღრესად მნიშვნელოვან და სანდო ცნობას გვაწვდის ამა თუ იმ ისტორიულ მოვლენასა და პიროვნებაზე.

ამ ხასიათის ნაწერებიდან საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს პაპი ურბან მერვის წარმოგზავნილი პიეტრო დელა ვალეს „ინფორმაცია საქართველოზე“, რომელშიც „პირველად არის მოცემული საქართველოს ცხოვრების ცოტად თუ ბევრად ნათელი სურათი“⁵ და ფრანგი ნეგოციანტის ჟან შარდენის მრავალტომიანი „მოგზაურობა“, სადაც ავტორი საქართველოზე პირადი დაკვირვებებიდან აღებულ მასალას ზმირად სპარსული წყაროების მონაცემებითაც ავსებს.

ძველებრძნულ და რომაულ მწერლობასთან ერთად დელა ვალეს, ჟან შარდენის, მისიონერი არქანჯელო ლამბერტისა და სხვ. ცნობები წარმოადგენდა ძირითად წყაროს XVII—XVIII სს. იმ მწერლებისათვის, რომელთა შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ქართულ თემატიკას. აქ, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია: ფრანგი — ჟილე დე ლა ტესონრი, ჟაკ პუსე დე მონტობანი, კლოდ-პროსპერ ჟოლო დე კრებიონი და ჟან ბატისტ შევრემონი; იტალიელი — პიეტრო მისასტაზიო, კარლო გოცი და კარლო ვოლდონი; ინგლისელი — უილიამ კოლინსი; გერმანელი — ანდრეას გრიფიუსი და მრავალი სხვ. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ XVIII ს. ევროპული აზროვნების ისეთი კორიფეები, როგორებიც არიან: მონტესკიე და ვოლტერი, ლაიბნიცი, ლესინგი, ვინკელმანი, კანტი და სხვ., რომლებიც თავიანთ მხატვრულ პრაქტიკასა და თეორიულ მსჯელობებში ამა თუ იმ კუთხით ეხებიან საქართველოს⁶.

ევროპელთა ცოდნა საქართველოზე მნიშვნელოვნად ფართოვდება მეცხრამეტე საუკუნეში. თანაც ამ ცოდნის წყაროს ემპირიული აღწერილობის შემცველი ცნობების ნაცვლად წარმოადგენს შრომები, სადაც ქვეყნის ფიზიკურ-გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერასთან ერთად მისი ისტორიისა და კულტურის მეტ-ნაკლებად ღრმა ანალიზი და მეცნიერული განზოგადებაა მოცემული.

XIX საუკუნის იმ საკმაოდ მრავალრიცხოვან საზღვარგარეთელ მოღვაწეთაგან, რომელთაც თავიანთი წვლილი შეიტანეს საქართველოს, მისი კულტურისა და ლიტერატურის ევროპის ხალხებისათვის გაცნობის საქმეში და ხელი შეუწყვეს ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა გაღრმავებას, აღსანიშნავია: იულიუს კლაპროტი, რომელმაც 1812—14 წლებში გამოაქვეყნა ორტომიანი შრომა „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში 1807—1808 წლებში“; პირველმა დაწერა ვახტანგ და დავით ბატონიშვილების მიერ შედგენილ ისტორიათა საფუძველზე საქართველოს ისტორია გერმანელებისათვის და გამოსცა XVIII საუკუნის დასასრულის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური, საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ვითარების ამსახველი შრომა „კავკასიის ქვეყნების აღწერა“ ანტონ გულდენშტეტისა, ჟაკ ფრანსუა გამბა — საფრანგეთის კონსული საქართველოში, რომელმაც 1826 წელს

⁵ ნ. ო რ ლ ე ვ ს კ ა ი ა, დასახ. შრომა, გვ. 35.

⁶ დაინტერესებული მკითხველი XVII—XVIII საუკუნეების ევროპულ ლიტერატურაში საქართველოზე არსებულ ცნობებს, ქართული თემის დამუშავებას, მის ხასიათსა და მიმართულებას დაწერილებით შეიძლება გაეცნოს ნ. ო რ ლ ე ვ ს კ ა ი ა ს დასახელებულ საყურადღებო წიგნში, გვ. 47—157; აგრეთვე შ. რ ე ვ ი შ ვ ი ლ ი ს ნაშრომში: ქართულ-გერმანულ ლიტერატურული ურთიერთობებიდან, თბილისი, 1969, გვ. 7—33.

ორტომად გამოაქვეყნა „მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში“; ალექსანდრე დიუმამა, რომლის საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი გადმოცემულია სქელტანიან წიგნში „კავკასია“; ფრიდრიხ ბოდენშტეტტი, ავტორი შრომებისა „კავკასიის ხალხები“ და „ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში“. მან შესანიშნავი ლექსებიც უძღვნა საქართველოს და ქართველ ხალხს; ცოლ-ქმარი ბერტა და არტურ ზუტენერები, განსაკუთრებით არტური, რომელმაც, გარდა იმისა, რომ ქართულ თემაზე შეთხზა მხატვრული ნაწარმოებები „ღარეჯანი“, „აზნაური“ და „კავკასიის შვილები“, ვეფხისტყაოსნის თარგმნაც სცადა და მრავალი სხვ.

მაგრამ საგანგებო დამსახურება ქართველი ერის ისტორიის, კულტურისა და ლიტერატურის მეცნიერული შესწავლა-პროპაგანდისა და ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განმტკიცების სფეროში მიუძღვის მარი ბროსეს — „ჩვენი წარსულის დაუღალავ მკვლევარს“⁷. ბროსემ საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ენა, გამოსცა ქართული ენის გრამატიკა, რომელსაც დაურთო ჩვენი მწერლობის ძეგლების ნუსხა, მრავალ შრომაში გააშუქა ქართული ხალხის ისტორიის საკითხები და თავად თარგმნა ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები, მათ შორის ვეფხისტყაოსანი, ბესიკის „სევდის ბაღს შეველ“ და ი. ჭავჭავაძის „კაცია-აღამიანი“!⁸

მარი ბროსემ პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ევროპაში მეცნიერულ ქართველოლოგიას. ინგლისელი ქართველოლოგის დევიდ მარშალ ლანგის აღიარებით, ბროსეს დროიდან იწყება ინგლისშიც, კერძოდ ოქსფორდში, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება, რომლის პიონერი სოლომონ საზარ მალანი იყო⁹. მალანის გზა განაგრძო ვილიამ რიჩარდ მორფილმა. მან 1888 წელს, საქართველოში ყოფნის შემდეგ, სადაც იგი ილია ჭავჭავაძეს ესტუმრა და ბევრ გამოჩენილ მოღვაწესაც გაეცნო. ჟურნალ „The Academy“-ში გამოაქვეყნა ნარკვევი „ქართული ენა და ლიტერატურა“, რაც „წარმოადგენდა პირველ ცდას ინგლისელი მკითხველისათვის ქართული ლიტერატურის ზოგადი სურათის გასათვალისწინებლად“⁹.

1888 წელსვე ქართველი ხალხის ინგლისელმა მეგობარმა ოლივერ უორდროპმა გამოაქვეყნა ნაშრომი „საქართველოს სამეფო — მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი ქალების, ღვინისა და სიმღერების ქვეყანაში“, სადაც საქართველოს ისტორიასთან ერთად ქართული ლიტერატურაც არის მიმოხილული. მანვე ინგლისურენოვან ქვეყანას გააცნო სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, ხოლო ოლივერის დამ — მარჯორიმ ქართულ ხალხურ ზღაპრებთან და ი. ჭავჭავაძის „განდევილთან“ ერთად ინგლისელ მკითხველს მიაწოდა მაღალმხატვრული გემოვნებით შესრულებული პროზაული თარგმანი ვეფხისტყაოსნისა. ქართული კულტურისა და ლიტერატურის ამ თავდადებულმა პროპაგანდისტმა სიკვდილის წინ (გარდაიცვალა 1909 წელს) 3000 გირვანქა სტერლინგი შესწირა ქართველოლოგიური მუშაობის საწარმოებლად ოქსფორდის უნივერსიტეტს, სადაც წარმატებით გრძელდება ამ მიმართებით კვლევა-ძიება.

ამ წერილში აღნიშნული XIX საუკუნის უცხოელი მოღვაწეების იმ მცირე ნაწილს, რომელთა ამაგიტ ევროპელებმა გაათაროეს თავიანთი ცოდნა საქარ-

⁷ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 20.

⁸ დევიდ მარშალ ლანგი, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში, „ცისკარი“, 1957, № 4, გვ. 141.

⁹ იქვე.

თველოს, მისი კულტურისა და ლიტერატურის სფეროში, უნდა დაემატოს ვენის უნივერსიტეტის პროფესორი ფრანკ კარლ ალტერი, რომელმაც XVIII საუკუნის დასასრულს, 1798 წელს, ვენაში გამოქვეყნებული 280-გვერდიანი ნაშრომით „Über georgische Literatur“ საშუალება მისცა გერმანულენოვან მკითხველს ნაწილობრივ მაინც შეექმნა წარმოდგენა ქართული ლიტერატურის რაობაზე. მაგრამ ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების პრობლემების სფეროში შეუღარებლად დიდია ღვაწლი სიღეზიელი არტურ ლაისტისა, რომელიც ათეული წლების განმავლობაში ცხოვრობდა საქართველოში და გერმანულ და პოლონურ ენებზე აშუქებდა ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის საკითხებს, მიმოიხილავდა მის ლიტერატურას, წერდა მოთხრობებს ქართულ თემაზე და თარგმნიდა ქართული მწერლობის ნიმუშებს. ლაისტმა თარგმნა გერმანულ ენაზე ვეფხისტყაოსანი და ფაქტიურად შეადგინა ქართული პოეზიის პირველი ანთოლოგია. მან, ქართული პრესის აქტიურმა თანამშრომელმა, 1906 წელს თბილისში დააარსა გერმანული გაზეთი „Kaukasische Poste“, სადაც მისი წინამორბედი ყურნალის „Le Caucase illustré“-ს მსგავსად, რომელსაც ფრანგი ფილოლოგი მურიერე დაქტორობდა, საინტერესო მასალა ქვეყნდებოდა ქართულ ლიტერატურაზე და ქართული მწერლობის ნიმუშთა თარგმანებიც იბეჭდებოდა.

როგორც აღინიშნა, არტურ ლაიტი თავის ნაწერებს პოლონურ ენაზეც აქვეყნებდა და ავსებდა იმ ცოდნას „რუსეთის პოლონეთზე კავკასიაში“ (კ. მარქსი), რაც ჰქონდა მიღებული პოლონელებს თადეოშ ლადა ზაბლოცკის, მათეოშ გრანევსკის, კაზიმირ ლაფჩინსკის და სხვათა ნაწერებიდან.

როგორც აქ წარმოდგენილი ზოგადი მიმოხილვიდან ჩანს, XIX საუკუნის ევროპა საკმაოდ ფართოდ გაეცნო საქართველოს, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა ევროპელების ინტერესი ჩვენი ქვეყნისადმი, აღძრა ქართველი ერის წარსულისა და აწმყოს, მისი ენის, კულტურის, ხელოვნებისა და ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლისა და მეცნიერული დამუშავების სურვილი. ამავე დროს ქართულმა თემამაც ბევრი უცხოელი მწერლის ყურადღება მიიქცია და ქართული პოეზიისა და პროზის საუკეთესო ნიმუშებიც ითარგმნა ევროპულ ენებზე.

და მაინც, თვით მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც, არა მარტო ძველი ქართული მწერლობა, რომლის გარეშეც „არ შეიძლება ძველი ლიტერატურის ისტორიიდან დამუშავება არც ერთი საკითხისა, თუ სათანადოდ ანგარიში არ გაეწია ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებს“¹⁰, არამედ მთელი ქართული ლიტერატურა საერთოდ, არსებობდა, „terra incognita“-ს წარმოადგენდა¹¹. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი ჰარნაკი 1903 წელს, როცა გაეცნო ნ. მარის მიერ გამოქვეყნებულ ანგარიშს იერუსალიმსა და სინას მთაზე არსებული ქართული ლიტერატურის ძეგლების შესასწავლად ი. ჯავახიშვილთან ერთად მოგზაურობის შესახებ, პრუსიის აკადემიის ორგანოში სინანულით აღნიშნავდა ქართული ლიტერატურის უცოდინარობას და მოუწოდებდა ახალგაზრდა მეცნიერებს საფუძვლიანად შეესწავლათ იგი.

¹⁰ კ. ქვეცილიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 14.

¹¹ იქვე, გვ. 13.

საგულისხმოა, რომ აკად. კ. კეკელიძის აღნიშვნისამებრ, თუმცა 1906 წ. „Die Kultur der Gegenwart“-ის „Die orientalischen Literatur“-ის განყოფილებაში კი იყო მოთავსებული მეტად სქემატური და თანაც შეცდომით საესე თორმეტგვერდიანი მიმოხილვა ქართული ლიტერატურისა, რომლის ავტორი ფრ. რ. ფინკია, მაგრამ 1909 წელს ლაიფციგში გამოქვეყნებულ მეშვიდე ტომში ისეთი მეცნიერული გამოცემისა, როგორცაა „Literaturen des Ostens“, სადაც მიმოხილულია აღმოსავლეთის ქვეყნების ქრისტიანული ლიტერატურა, ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი ქართულ მწერლობაზე. ამას პროფესორი ბროკელმანი — ავტორი ამ ტომის წინასიტყვისა — იმით ხსნის, რომ ვერ ვიპოვეთ ქართული ლიტერატურის სპეციალისტი, რომელმაც გერმანული ენაც კარგად იცოდაო. სამაგიეროდ 1911 წელს იმავე ლაიფციგში გამოცემულ გოშენის კრებულში მოთავსებულია პროფ. ა. ბაუმშტარკის „ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა“ (გვ. 99—110), რომელიც, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფინკის მიერ დაშვებული ზოგიერთი შეცდომის გამეორებას, იმდროინდელი ქართველოლოგიის მიღწევების გამოყენებითაა დაწერილი.

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებში მკვეთრი გარდატეხა იწყება მეოცე საუკუნის 20-იანი წლებიდან. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მომხდარი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ძვრებითა და კულტურული რევოლუციით გაპირობებულმა ქართული მეცნიერების აღმავლობამ, მრავალმა ახალმა აღმოჩენამ, რომლებიც ცხადყოფენ ქართული აზროვნების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის მნიშვნელოვან როლს კაცობრიობის კულტურის განვითარების ისტორიაში, კიდევ უფრო გაზარდა ჩვენი ქვეყნისადმი ადრეც არსებული დიდი ინტერესი, რომელიც დღითი დღე ფართოვდება იმ წარმატების შესატყვისად, რასაც აღწევს იგი საბჭოთა კავშირის ხალხებთან ერთად საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში, კერძოდ მეცნიერების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის სფეროშიც.

მეოცე საუკუნის 20—30-იან წლებში ქართული მწერლობის კვლევისა და ჩვენი ლიტერატურის ძეგლების გამოცემას საზღვარგარეთ ბელგიელ მეცნიერ პ. პეტერსთან ერთად დიდი ამაგი დასდო ამერიკელმა რ. პ. ბლეიკმა. იგი 1918—20 წლებში თბილისის უნივერსიტეტში კითხულობდა ლექციებს, ხოლო შემდეგ მან, ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორმა, პალესტინისა და ათონის ქართული ხელნაწერების აღწერის გარდა, მრავალი ძეგლი გამოსცა და მნიშვნელოვანი გამოკვლევებიც მიუძღვნა ქართულ ლიტერატურას.

საყურადღებოა აგრეთვე სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის კარსტის მიერ 1934 წელს გამოქვეყნებული ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა. ორი ნაწილისაგან შემდგარ ამ 177-გვერდიან ნაშრომში, რომელიც, აკად. კ. კეკელიძის შენიშვნისამებრ, „თითქმის მთლიანად დაყრდნობილია პროფ. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ორტომიან ისტორიაზე“¹², განხილულია ქართული ლიტერატურის განვითარების გზა V—XX სს. მანძილზე.

კარსტის დასახელებულ ნაშრომზე ადრე გერმანულმა სამეცნიერო ყურნალმა „Oriens Christianus“-მა დაბეჭდა ქართულ ლიტერატურაზე გ. ფერბანდის ნარკვევი. ეს ნარკვევიც, კ. კეკელიძისავე აღნიშვნით, ზოგაერთი უმნიშვნე-

¹² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 27.

ლო ცვილებებისა და დამატების გამოკლებით «თარგმანია პროფ. კ. კეკელიძის შრომისა» უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში»¹³.

30-იან წლებში საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1935—37 წწ. პროფ. ალენის რედაქტორობით სამ დიდ წიგნად გამოცემული „Georgica“.

როცა XX ს. 20—30-იანი წლების ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს დიდა დასასხურება ანრი ბარბუსისა. მან კლარა ცეტინას „განთავისუფლებული კავკასიის“ შემდეგ, თავის 1927 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „აი რა უყვეს საქართველოს“ პირველმა ამცნო ემიგრანტებისა და საბჭოთა ხელისუფლებისადმი მტრულად განწყობილი უცხოელი მწერლების ცნობებით დეზინფორმირებულ ევროპელებს სიმართლე საქართველოზე, მის „გულწრფელ და გულ-ღია ხალხზე“, ვისაც თავისი ავბედობაც და კეთილდღეობაც, სინამდვილეცა და ოცნებაც მრავალსაუკუნოვან ლიტერატურაში აუსახავს, და დიდი პათოსით აღწერა საკუთარი თვალით ნახული გრანდიოზული წარმატებანი საბჭოთა საქართველოს სამეურნეო, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კულტურის სფეროში.

მეოცე საუკუნის მეორე ფრანგმა მწერალმა და პოეტმა ლუი არაგონმა 1934 წელს დაბეჭდილი თავისი რომანის „ბაზელის ზარების“ ერთ-ერთ გმირად გამოიყვანა ქართველი ქალი ეკატერინე სიღამონიძე, რომელიც ცხოვრების მძიმე გამოცდილებისა და ხანგრძლივი შინაგანი განცდებისა და ჭიდილის შედეგად წვრილბუჩუხაზიული მემამოხიდან რევოლუციური სულსკვეთებით გამსჭვალულ მებრძოლად იქცა და პროლეტარიატის რიგებს შეუერთდება.

რაკი ლუი არაგონი დავასახელებთ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მან „ბაზელის ზარების“ გამოქვეყნებიდან ოცი წლის შემდეგ დაწერილ ნარკვევში საბჭოთა ხალხების ლიტერატურაზე ქართულ მწერლობას ორი მიმოხილვა მიუძღვნა. პირველი წერილი „ქართული სიმღერა“, სადაც განხილულია ჩვენი ლიტერატურა XII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე ჩათვლით, იწყება გარჩევით ვეფხისტყაოსნისა, რომელსაც არაგონი „ახალი სიბრძნის საგანძურად“, „არა მარტო უდიდეს ეპოპედ“, არამედ „დღემდე ცოცხალი აზრის საუნჯედ“ და „ქართული პოეტური ფორმის შედეგად“ მიიჩნევს. „ახალი ოქროს ვერძი“ კი (ასეა დასათაურებული მეორე წერილი) XX საუკუნის ქართულ ლიტერატურას ეხება.

მეორე მსოფლიო ომმა ქართულ-ევროპული ურთიერთობანიც მნიშვნელოვნად შეაფერხა. სამაგიეროდ იგი ომის შემდგომ პერიოდში, განსაკუთრებით 50-იანი წლებიდან, გაცილებით უფრო მასშტაბურად და ინტენსიურად ვითარდება.

1953 წელს განახლდა გამოცემა თორმეტი წლის მანძილზე შეწყვეტილი გერმანული სამეცნიერო ჟურნალის „Oriens Christianus“-ისა, რომელშიც ძველი ქართული მწერლობის ძეგლების თარგმანთან ერთად გამოქვეყნებულია ცნობილი ქართველოლოგების მ. თარხნიშვილის, ჰ. ენგბერდინგის (ჟურნალის ერთ-ერთი რედაქტორის) და სხვათა წერილები ქართული ლიტერატურის საკითხებზე.

¹³ იქვე, გვ. 29.

ქართული ლიტერატურის პრობლემებზე სანტერესო ნაშრომების ავტორია ლუვერის (ბელგია) უნივერსიტეტის პროფესორი ეერარ გარიტი. ნარკვევებისა და ძველი ქართული ტექსტების გამოქვეყნებასთან ერთად, გარიტის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს „Corpus scriptorum Christianorum orientaliū“-ის სერიაში 1956 წელს გამოცემული „სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა კატალოგი“. ამ ხელნაწერების აღწერილობათა სხვა გამოცემებს შორის გარიტის „კატალოგი“ სპეციალისტთა მიერ საუკეთესოდ არის აღიარებული.

1956 წელსვე ინგლისში ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლების კრებული დასტაჰბა დევიდ მარშალ ლანგმა, რომელიც ლონდონის უნივერსიტეტში ინტენსიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ქართველოლოგიის სფეროში. ინგლისელ ქართველოლოგთა შორის აღსანიშნავია აგრეთვე კემბრიჯის უნივერსიტეტის თანამშრომელი სტივენსონი. ინგლისურენოვან მკითხველთათვის ქართული ლიტერატურის ისტორიის, მისი განვითარების გზების თანამედროვე მეცნიერების დონეზე გაცნობისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ინგლისურ ენაზე 1968 წელს დაბეჭდილ „ქართულ ლიტერატურას“, რომლის ავტორებია აკად. ა. ბარამიძე და პროფ. დ. გამეზარდაშვილი.

ომის შემდგომ პერიოდში ფართოდ გაიშალა ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებანი აღმოსავლეთ და დასავლეთ გერმანიაშიც. აქ, გარდა იულიუს ასფალგისა, ვინც მ. თარხნიშვილთან ერთად 1956 წელს გადაამუშავა (ფაქტიურად ოდნავ შემოკლებით თარგმნა) აკად. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი ტომი, — გულმოდგინედ განაგრძობს ჩვენი მწერლობის საკითხების შესწავლას და ამჟამად ამზადებს წერილებს ქართველ მწერლებზე მსოფლიო ლიტერატურის ლექსიკონის ახალი გერმანული გამოცემისათვის, უნდა დავასახლოთ: გერხარდ დეეტერსი, უორნალ „Oriens Christianus“-ის აქტიური თანამშრომელი, ქართულ ლიტერატურაზე მრავალი საყურადღებო წერილის ავტორი. მან 1963 წელს ცალკე გამოსცა „ქართული ლიტერატურა“, სადაც მოკლედ არის მიმოხილული ქართული მწერლობის ისტორია დასაბამიდან მეოცე საუკუნის 60-იან წლებამდე; გერტრუდა პეჩი. რომელმაც ჯერ კიდევ 1937 წელს დაიცვა დისერტაცია ძველი ქართული ენის პრობლემებზე, მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში იძულებული იყო შეეწყვიტა კვლევა-ძიება ამ მიმართებით. ჰიტლერული გერმანიის დამარცხების შემდეგ კი სათავეში ჩაუდგა ქართველოლოგიურ მუშაობას გდრ-ში. პეჩმა ქართული ენისა და ლიტერატურის მეცნიერულ კვლევა-ძიებასთან ერთად ქართული მწერლობის ბევრი ნიმუშიც თარგმნა, მათ შორის კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“. რაც მთავარია, გ. პეჩის ხელმძღვანელობით იენის უნივერსიტეტში აღიზარდნენ ახალგაზრდა მეცნიერები, რომელთა კვლევის საგანს ქართული ენა და ლიტერატურა შეადგენს. მათ შორის დავასახელებთ ჰაინც ფენრისს. მან, ამჟამად იენის უნივერსიტეტის პროფესორმა, თბილისის უნივერსიტეტში დაამთავრა ასპირანტურა და აქვე დაიცვა საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები.

გერმანულენოვან მკითხველთათვის ქართული მწერლობის ისტორიის, მისი განვითარების გაცნობის თვალსაზრისით საყურადღებო ფაქტი იყო გდრ-ის ხელოვნებათა აკადემიის უორნალ „Sinn und Form“-ის 1970 წ. მეექვსე ნომერში (რომელიც თითქმის მთლიანად საქართველოსადმი მიძღვნილი) გამოქვეყნებული ვრცელი და საინტერესო წერილები ქართულ ლიტერატურაზე

გ. პეჩისა, ა. ენგლერისა, რ. კირშისა და ჰ. ფენრიხისა. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს 1971 წელს გამოცემული ქართული პოეზიის ანთოლოგიის შესავალი წერილი (გვ. 5—55), რომელშიც ადოლფ ენდლერი განიხილავს ქართული პოეზიის განვითარების ისტორიას.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომდროინდელ გერმანულენოვან ლიტერატურაში ფართოდ აისახა ქართული თემაც. აქ ბრეტის, ბენერის, კუბას, კურილას და სხვ. გვერდით, უწინარეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ ავსტრიელი პოეტი ჰუგო ჰუპერტი, ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელი. მან 1957 წ. ბერლინში გამოსცა მთელი ტომი ლექსებისა სათაურით „ქართველი მოგზაურის კვერთხი“, სადაც იგი დიდი სიყვარულით უმღერს, — მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, — „არა ფანტაზიის სამფლობელოს“, არამედ „ხელშესახებ ზღაპრული სილამაზის ქვეყანას“.

გერმანულენოვანი ქვეყნებიდან ცალკე უნდა აღვნიშნოთ შვეიცარია. აქ კიტა ჩხენკელის ხელმძღვანელობით ქართველოლოგიის ერთ-ერთი ძლიერი ცენტრი შეიქმნა და ქართული ენისა და ლიტერატურის საყურადღებო პრობლემების გაშუქებასთან ერთად ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ძეგლებიც წარმატებით ითარგმნება.

ევროპაში ქართველოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი ამჟამად საფრანგეთშია, პარიზში, სადაც 1957 წლიდან გამოდის ეურნალი „Revue de Kartvélogie. Bedi Kartlica“, რომლის დაარსებით, რენე ლაფონის აზრით, „დასავლეთში ქართველოლოგია პირველად ჩამოაყალიბეს“, „როგორც ნამდვილი მეცნიერული დისციპლინა“¹⁴. ეურნალის სამეცნიერო საბჭოში, რომელსაც პროფ. კ. სალია თავმჯდომარეობს, გაერთიანებულია საზღვარგარეთელ ქართველოლოგთა თითქმის ყველა თვალსაჩინო წარმომადგენელი: იულიუს ასფალგი (მიუნხენი), ეერარ გარიტი (ლუვენი), ფრანსუა გრაფინი (პარიზი), რენე ლაფონი (ბორდო) და დევიდ მარშალ ლანგი (ლონდონი), ირინე მელიქოვი (სტრასბურგი). შარლ მერსიე (პარიზი), იუზეფ მოლიტორი (ბამბერგი), გერტრუდა პეჩი (იენა), კარლ ჰორსტი (ბოხუმი) და ჰანს ფოგტი (ოსლო). „ბედი ქართლისაში“ ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი, უნგრელი, ჩეხი და სხვ. საზღვარგარეთელი ქართველოლოგების წერილებთან ერთად იბეჭდება გამოჩენილი საბჭოთა მეცნიერების: შ. ამირანაშვილის, ა. ბარამიძის, ს. ყაუხჩიშვილის, გ. ჩიტაიას, ა. ჩიქობავას, გ. ჩუბინიშვილის, გ. წერეთლისა და სხვ. წერილები. ეს ეურნალი, რომელსაც 1962 წლიდან საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი აფინანსებს, აქტიურად ეხმარება ქართველოლოგიაში თანამედროვე მეცნიერების საკიბროტო პრობლემებს და ამ სფეროს სხვა უმნიშვნელოვანეს საკითხებთან ერთად ფართოდ აცნობს მკითხველს როგორც ძველ და ახალ ქართულ მწერლობას, ისე თანამედროვე ქართული ლიტერატურის დიდ მიღწევებს.

ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებანი და ქართული თემა საზღვარგარეთულ ლიტერატურაში ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობის მნიშვნელოვანი ასპექტებია, მაგრამ მაინც მის საფუძველს და ძირითად წყაროს წარმოადგენს მხატვრულ ნაწარმოებთა თარგმანი, რომელიც ხალხთა სულიერი დაახლოების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა ყოველთვის.

¹⁴ რ ე ნ ე ლ ა ფ ო ნ ი, წერილი-საფრანგეთიდან, „სამშობლო“, 1971, წ., 24 სექტემბერი.

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ზემოთ წარმოდგენილი ზოგადი მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ ჩვენი მწერლების ზოგიერთ ნიმუშს დასავლეთი ადრეც იცნობდა. ფრანგი, გერმანელი, ინგლისელი და სხვა უცხოელი მკითხველი უკვე XIX საუკუნეში ეცნობა მშობლიურ ენაზე რუსთველის ვეფხისტყაოსანს, სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუეს“, ბესიკის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და სხვ. პოეზიისა და პროზის ნიმუშებს. XX საუკუნეში, მეტადრე 20-იანი წლებიდან მოყოლებული, ქართული მწერლობისადმი ინტერესის გაცხოველების შესაბამისად, იზრდება ხვედრითი წონაც ქართული ლიტერატურის თარგმანისა, რომელიც, განსაკუთრებით 50-იანი წლებიდან, სულ უფრო და უფრო ინტენსიურად მიმდინარეობს და მასშტაბური ხდება. დღეს მსოფლიოს თითქმის ყველა ცივილიზებულ ენაზეა თარგმნილი რუსთველის ვეფხისტყაოსანი. მათ შორის ინგლისურ ენაზე ორი თარგმანია გამოქვეყნებული; ფრანგი მკითხველი სულ მალე ქართული პოეზიის ამ დიდებული ძეგლის მეხუთე თარგმანს გაეცნობა; ა. ლაისტისა და პ. ჰუპერტის თარგმანებს გერმანულ ენაზე მიემატა პ. ბუდენზიგის მიერ მ. წერეთლის პუკარედის საფუძველზე პეგზამეტრებით თარგმნილი ვეფხისტყაოსანი, რომელიც ნაწყვეტების სახით ეურნალ „მიკვევიჩ ბლეტერში“ ქვეყნდებოდა და მალე ცალკე წიგნადაც გამოიცემა. პოლონურ, ინგლისურ და გერმანულ ენებზე გამოიცემული ქართული პოეზიის ანთოლოგიებში ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული ხალხური, კლასიკური და თანამედროვე პოეზიის ნიმუშები. ქართული პოეზიის ორი ანთოლოგია მზადდება უნგრულ ენაზეც. დ. გურამიშვილის, ნ. ბარათაშვილის, ბესიკის, ალ. და ილია ჭავჭავაძეების, გრიგოლ ორბელიანის, აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას ლექსებთან და პოემებთან ერთად ევროპის მრავალ ენაზეა თარგმნილი ვალაკტიონ და ტიციან ტაბიძეების, გ. ლეონიძის, ი. გრიშაშვილის, ს. ჩიქოვანის, გრ. და ი. აბაშიძეების და თანამედროვე ქართული პოეზიის სხვა გამოჩენილ წარმომადგენელთა შემოქმედება. პოეზიასთან ერთად დიდი წარმატებით სარგებლობს ქართული მხატვრული პროზა, რომელიც უცხო ენებზე წარმოდგენილია სულხან-საბა ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, ნ. ლორთქიფანიძის, მ. ჯავახიშვილის, ლ. ქიაჩელის, კ. გამსახურდიას, კ. ლორთქიფანიძის და ზევრი სხვა ქართველი მწერლის ნაწარმოებთა თარგმანებით. მალე გერმანულენოვანი სამყარო მიიღებს ქართული პროზის ანთოლოგიას, რომელიც უფრო ფართო მასალას მიაწოდებს გერმანულ მკითხველს უძველესი ტრადიციის ქართული მხატვრული პროზიდან.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდი ინტერესი ქართული ლიტერატურისადმი.

მართალია, ქართულ-პოლონურ ურთიერთობას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ქართლის მეფე კონსტანტინე ჯერ კიდევ 1495 წელს შეეცადა დაემყარებინა კავშირი პოლონეთთან თურქეთის წინააღმდეგ. უფრო გვიან პოლონეთის მეფე იან მესამესაც ამ მიზნით სურდა დაკავშირებოდა საქართველოს. ვახტანგ მეხუთეს მიმოწერა იან კაზიმირთან ამავე საკითხს ეხებოდა უმთავრესად, მაგრამ სპორადული ხასიათის ამ ცდებს რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ქართველი და პოლონელი ხალხი ერთმანეთის ყოფა-ცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებას, კულტურასა და ლიტერატურას ცოტად თუ ბევრად XIX საუკუნეში გაეცნო, 3. მაკნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 4

როცა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ მეფის რუსეთი ცარიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ პოლონელებს სისჯელის მოსახდელად ჩვენს ქვეყანაში ასახლებდა, ხოლო თვითმპყრობელური რუსეთის კოლონიური პოლიტიკით უკმაყოფილო ქართველთა ნაწილს პოლონეთში აგზავნიდა.

სწორედ ამ გზით მოხვდა საქართველოში მრავალი პოლონელი, რომელთაგან ბევრმა აქ მეორე სამშობლო პოვა, შეიყვარა ქართველი ხალხი, შეისწავლა მისი ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, ენა, კულტურა და ლიტერატურა და გააცნო იგი პოლონელ ხალხს. მათ შორის ნიჭიერი პოეტები და საზოგადო მოღვაწენიც იყვნენ. „კავკასიელ პოეტთა ჯგუფს“, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი იყო თადეოშ ლადა ზაბლოცკი (1813—1847), სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი პოლონური ლიტერატურის ისტორიაში. საქართველოში „საღდათად გამწესებულ“ 21 წლის ჭაბუკი ზაბლოცკი მალე დაუახლოვდა ნ. ბარათაშვილს, მ. თუმანიშვილს და მათ წრეს. მან თავისი ნაშრომით „ნარკვევები ქართულ მწერლობაზე“ გააცნო პოლონელ ხალხს ჩვენი ლიტერატურა. საქართველოზეა დაწერილი ვოიცეხ პოტოცკის წიგნი. 1846 წელს თბილისში დამარხული 26 წლის ვლასლავ სტუმლნიცკის კრებულში „პოეზია“ ფართოდ არის გამოყენებული ქართული ფოლკლორი და ცოცხლად არის დახატული კავკასიის დიდებული ბუნება. საქართველოს ეხება „თანამედროვე სურათები და კავკასიური შთაბეჭდილებანი“ ლეონ იანიშევსკისა (1810—1861), რომელმაც თავისი ცხოვრების უკანასკნელი 20 წელი თბილისში გაატარა. ყურადღებას იპყრობს ქსავერი პეტრაშევიჩის „კავკასიური სონეტები“ და განსაკუთრებით პოლონეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაჩინო მოღვაწის მათეუშ გრალევსკის ნაშრომები „საქართველო ოსეთის ჩათვლით“ და „საქართველოს შესახებ“. ყველა ეს ნაწერი კაზიმირ ლაფჩინსკის პოლონურ ენაზე გამოცემულ ანდაზებთან და 1886—88 წწ. პოლონურ ჟურნალში ნაწყვეტებად გამოქვეყნებულ მის შთაბეჭდილებებთან — „ტფილისიდან არარატამდე“ — ერთად საკმაოდ ცხად წარმოდგენას უქმნიდა პოლონელ მკითხველს საქართველოზე.

საქართველოდან პოლონეთში გადასახლებულ ქართველ მოღვაწეთაგან უნდა აღინიშნოს გ. ერისთავი, რომელმაც რამდენიმე წელი გაატარა იქ, გაეცნო პოლონურ ლიტერატურას და თარგმნა კიდევ რამდენიმე სონეტი მიცკევიჩისა, ვინც ყოველთვის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა საქართველოში, და სოლომონ რაზმაძე — პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, მიცკევიჩის „ფარისის“ პირველი მთარგმნელი ქართულ ენაზე.

გ. ერისთავი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დაუახლოვდა პოლონელ ემიგრანტებს, კერძოდ ლაფჩინსკის. ვეფხისტყაოსნის პროზაული თარგმანი, რომელიც 1863 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალ „ბიბლიოთეკა ვარშავსკას“ მეოთხე ნომერში, გ. ერისთავის დახმარებით შეუსრულებია კაზიმირ ლაფჩინსკის.

ქართულ-პოლონური ლიტერატურული ურთიერთობის ეს ტრადიცია შემდგომ არასდროს შეწყვეტილა, მაგრამ არც ისე მასშტაბური ყოფილა ოდესმე, როგორც საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მეტადრე მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში.

ქართული კულტურის კვირეულით და ქართული პოეზიის საღამოებით პოლონეთში, ქართული პოეზიის ანთოლოგიით და ჩვენი კლასიკური და თანამედროვე პროზისა და პოეზიის წარმომადგენელთა ცალკეული თხზულებების თუ რჩეულ ნაწერთა თარგმანებით ეცნობა პოლონელი ხალხი ქართულ ლიტე-

რატურას, რომლის დაუღალავი პროპაგანდისტაცაა ვარშავის უნივერსიტეტის პროფ. იან ბრაუნი, ვინც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაამთავრა ასპირანტურა, აქვე დაიცვა 1955 წელს დისერტაცია თემაზე „ქართული ზმნის მრავალპირიანობა“ და ენერგიულ მეცნიერულ კვლევა-ძიებასთან ერთად წარმატებით ეწევა მთარგმნელობით საქმიანობას. ამ სფეროში ნაყოფიერად მუშაობს კაზიმირ როშკო. რამდენიმე საინტერესო ნარკვევი დაწერა საქართველოზე მონიკა ვარნენსკა და სხვ.

დღეს პოლონელ მკითხველს ვეფხისტყაოსნის რამდენიმე თარგმანთან ერთად მოეპოვება სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, დ. გურამიშვილისა და ვაჟა-ფშაველას პოემები, ნ. ბარათაშვილის პოეზია, ი. ქავჭავაძისა და ა. წერეთლის ნაწარმოებები, შ. არაგვისპირელისა და ნ. ლორთქიფანიძის მოთხრობები და სხვ. თანამედროვე ქართულ პროზას იგი იცნობს კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენას“, ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვას“, კ. ლორთქიფანიძის „კოლხეთის ცისკრის“ და სხვ. მიხედვით, ხოლო თანამედროვე ქართულ პოეზიაზე მას წარმოდგენას უქმნის გ. და ტ. ტაბიძეების, ი. გრიშაშვილის, გ. ლეონიძის, ს. ჩიქოვანის, გრ. და ი. აბაშიძეების, ი. ნონეშვილის, რ. მარგიალის, ო. ქელიძისა და სხვათა ლექსები და პოემები.

თუმცა რუმინულ-ქართულ ურთიერთობასაც დიდი ხნის და საინტერესო ისტორია აქვს, მაგრამ, რუმინელი ქართველოლოგის ვიქტორ კერნაზხის აღნიშვნისამებრ, ქვეყანამ, რომლის კულტურას დიდი სამსახური გაუწია ანთიმოზ ივერიელმა და სადაც სამუდამოდ განისვენებს XVIII საუკუნის ჩვენი შესანიშნავი პოეტი ბესიკი, 1944 წლამდე თითქმის არაფერი იცოდა ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაზე. ამჟამად რუმინელი მკითხველი უკვე იცნობს ვეფხისტყაოსანს, რომელიც კერნაზხმა თარგმნა და 1956 წელს გამოქვეყნდა. მანვე გააცნო რუმინელ ხალხს ქართული ხალხური ზღაპრები, კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“, დავით გურამიშვილისა და ნ. ბარათაშვილის პოეზია, აგრეთვე ტ. ტაბიძის, ს. ჩიქოვანის და სხვა საბჭოთა პოეტების შემოქმედება და მოუშადა საფუძველი ქართული პოეზიის ანთოლოგიას, სადაც წარმოდგენილი იქნება ჩვენი მწერლობა დასაბამიდან დღემდე.

კერნაზხის წიგნი „მყინვარებისა და ნარინჯების ქვეყანა“, რომელიც რ. ჯაფარიძემ თარგმნა და 1967 წელს გამოქვეყნდა, საინტერესოდ მოუთხრობს მკითხველს საქართველოს გმირულ წარსულსა და მის დიად აწმყოზე, აცნობს მას ჩვენი ქვეყნის უძველეს კულტურას, მის ხელოვნებასა და ლიტერატურას.

მადლიერი ქართველი ხალხი არასოდეს არ დაივიწყებს უნგრელ მხატვარ ზოჩის, რომლის ილუსტრაციები ვეფხისტყაოსნის მრავალ გამოცემას ამშვენებს. არსებითად ბელა ვიკარისეული თარგმანი (გამოქვეყნდა 1917 წ.) გაეცნო უნგრელი მკითხველი ქართულ პოეზიასაც, რომლის ფართო პოპულარიზაცია უნგრეთის რესპუბლიკაშიც მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან დაიწყო.

შანდორ ვეოროში, ლაიოშ ტარდი, დიერდ რადო, მარტონ იშტვანოვიჩი, ეუჟა რაბი და სხვ. თავიანთი ნარკვევებით, წერილებითა და თარგმანებით ქართული მწერლობის ერთგულ პროპაგანდისტებად გვევლინებიან უნგრულ ლიტერატურაში. მათი ძალთახმევის შედეგად გაეცნო უნგრელი ხალხი ქართულ კლასიკურ და თანამედროვე ლიტერატურას. სახელდობრ, 1952 წელს გამოცემულ „საბჭოთა პოეზიის ანთოლოგიაში“ ქართული პოეზია წარმოდგენილია გ. ტაბიძის, გ. ლეონიძის, გრ. აბაშიძის, ი. აბაშიძის, ალ. მირცხულავას ლექსე-

ბით. XIX ს. მსოფლიო ლიტერატურის ანთოლოგიაში, რომელიც 1956 წელს გამოქვეყნდა, შეტანილია ნ. ბარათაშვილის, ი. ჭავჭავაძის და ა. წერეთლის ლექსები. ქართული პოეზიის ანთოლოგიას ამზადებს უწყა რაბი, რომელმაც სხვადასხვა გამოცემაში უკვე გამოაქვეყნა ათამდე ხალხური ლექსი, აგრეთვე ვახტანგ VI, გრ. ორბელიანის, რ. ერისთავის, ი. გრემიშვილის, გრ. აბაშიძის, ი. ნონევილის, თ. და ო. ჭილაძეების და მ. ქვლივიძის ლექსები. ქართული პოეზიის ანთოლოგიას ამზადებენ აგრეთვე შანდორ ვეგორში და ამი კაროი. ნაწყვეტები შანდორ ვეგორშიის მიერ თარგმნილი ვეფხისტყაოსნიდან, რომელიც 1954 წელს გამოქვეყნდა, შეტანილია, რაც მთავარია, საშუალო და უმაღლესი სასწავლებლების დამხმარე ქრესტომათიებში. უნგრულ ენაზე თარგმნილია ქართული მხატვრული პროზის ისეთი ძეგლებიც, როგორცაა სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, ილია ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ქვრივი“, „კაცია-ადამიანი?!“, „სახრჩობელაზედ“, ლეო ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“ და სხვ. დიდი ინტერესით იკითხება ლაიოშ ტარდის მიერ ქართულ თემაზე დაწერილი რომანი „იაკუბ ბეი“, რომელშიაც აღწერილია XVIII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრება. ამ რომანის ქართული თარგმანი გამოქვეყნდა 1971 წელს.

ქართულ თემაზე დაწერილი მხატვრული ნაწარმოებები ჩეხურ ლიტერატურაშიც გვხვდება. საქართველოზე დაწერილი მარია პუიმანოვას (1893—1958) რომანი „სიცოცხლე ამარცხებს სიკვდილს“ და იან დარდას მოთხრობა „წითელი თორტიზა“. მაგრამ ჩეხი ხალხისათვის საქართველო, მისი კულტურის, ხელოვნებისა და ლიტერატურის გაცნობის საქმეში განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დამსახურება იარომირ იედილიჩასი (1901—1965), რომელმაც ჩეხურ ენაზე თარგმნა ვეფხისტყაოსანი. იედილიჩას ღვაწლია, რომ ჩეხურ თარგმნილ ლიტერატურაში მოიპოვება სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, დ. გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსი“, დ. ჭონქაძის „სურამის ციხე“, ი. ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი?!“, ალექსანდრე ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩა“, ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“, გ. ლეონიძის ლექსები და სხვ. მან გააცნო ჩეხებს ქართული ხალხური ზღაპრები, რომლის ბოლო სიტყვაში დიდი სიყვარულით წერს ჩვენს ქვეყანაზე, „დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის“ მდებარე „ჯადოქრულ გზაჯვარედინზე“, რომელსაც „საუკუნეთა მანძილზე ანგრევდნენ, არბევდნენ შემოსეული მტრები, აზიის მომთაბარე ტომები“, მაგრამ „არც ერთ ბრძოლაში... ქედი არ მოუხრიათ და საბოლოოდ არ წაქევეულა“¹⁵. მანვე ასფალგთან ერთად თარგმნა აკად. კ. კეკელიძის „ქართული მწერლობის ისტორია“, ტომი II და, რაც მთავარია, პრადის უნივერსიტეტში შექმნა ქართველოლოგიური სკოლა, რომელიც წარმატებით აგრძელებს თავის დამაარსებლის, ქართული ლიტერატურის ერთგული მკვლევარისა და მთარგმნელის კეთილშობილურ საქმეს.

მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს ქართულ-ბულგარულ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობებსაც. დროთა ვითარებაში ისტორიულ ავბედობით შეფერხებული, სულაც შეწყვეტილი ეს ურთიერთობა კვლავ ახლდებოდა და გრძელდებოდა ჯერ კიდევ ადრე შუა საუკუნეებში ფუძემყარო ტრადიცია, რომელიც ახლა სულ უფრო და უფრო მტკიცდება და ფართოვდება. ბულ-

¹⁵ ი. იედილიჩა, ქართული ზღაპრების შესახებ, „ლიტერატურული ვახუთი“, № 23, 1957 წ., 7 ივნისი.

გარულ ენაზე ახლახან თარგმნილი ვეფხისტყაოსნის გვერდით მოიპოვება კლასიკური და თანამედროვე ქართული მწერლობის საყურადღებო ნაწარმოებები, რომელთა რაოდენობა წლითი წლობით იზრდება. ამ სფეროში უნდა აღინიშნოს მოღვაწეობა ბულგარეთში მცხოვრები ი. ბიწაძისა, რომელმაც რამდენიმე წლის წინ რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში დაიცვა დისერტაცია ქართულ-ბულგარულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე XX ს. პირველ მეოთხედში.

როგორც არა ერთგზის აღნიშნულა, ევროპული ლიტერატურისადმი ინტერესი საქართველოში აღმოსავლური, კერძოდ სპარსული პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლების ტენდენციის პროპორციულად იზრდებოდა და ამის შესატყვისად დასავლური მწერლობის ნიმუშების თარგმანიც თანდათან ფართოვდებოდა. უკვე XIX საუკუნეში გაეცნო ქართველი მკითხველი ფრანგული, გერმანული, ინგლისური, იტალიური და პოლონური ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენელთა ნაწარმოებებს: კორნელის, რასინის, ვოლტერისა და ლაფონტენის, გოეთეს, შილერისა და ჰაინეს, შექსპირის, მილტონის, ბაირონისა და შელის, აგრეთვე პეტრარკას, მიცკევიჩისა და სხვათა შემოქმედებას. ქართული პოეზიისა და პროზის ბუმბერაზები გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი, ალექსანდრე და ილია ჭავჭავაძეები, აკაკი წერეთელი და ვაჟა-ფშაველა თარგმანებითაც ამდიდრებდნენ ჩვენს მწერლობას. მათ გვერდით ქართული მწერლობის სხვა მრავალი მოღვაწეც ხელს უწყობდა ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განმტკიცებას. მაგრამ საზღვარგარეთული მწერლობის შესწავლა-გაცნობისა და თარგმნის სფეროში ჭეშმარიტად ახალი ეპოქა დაიწყო საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

1918 წელს დაარსებული თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის განყოფილება, რომლის საფუძველზე შექმნილი დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი თავის ჩამოყალიბების 25 წელს სულ მალე აღნიშნავს, იქცა ევროპული ენებისა და ლიტერატურის მეცნიერული კვლევა-ძიებისა და პოპულარიზაციის ცენტრად. მას ამჟამად პუშკინის სახელობის თბილისის პედაგოგიური ინსტიტუტის, ქუთაისის, სოხუმის, ბათუმის, სამბრეთ ოსეთისა და საქართველოს სხვა პედაგოგიური ინსტიტუტების შესაფერის კათედრებთან ერთად გვერდში უდგას თბილისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის უცხო ენათა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სადაც ინგლისური, გერმანული და ფრანგული ენების გარდა ასწავლიან ესპანურ, პოლონურ, ჩეხურ, უნგრულ და რუმინულ ენებსაც და ეცნობიან იმ ქვეყნების ლიტერატურას.

ძირითადად უნივერსიტეტის დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის აღზრდილთა, მისი პროფესორ-მასწავლებლების დამსახურებაა, რომ თუ 50-იან წლებამდე ქართულ ენაზე ევროპის ლიტერატურის ზოგადი ისტორია არსებითად წარმოდგენილი იყო მხოლოდ კოვანის ორტომიანი „დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ისტორიისა“ და მიხალჩის მეთოდური სახელმძღვანელოს თარგმანებით, ამჟამად სამი მეტ-ნაკლები სიღრმით დაწერილი ორიგინალური სახელმძღვანელო და დამხმარე სახელმძღვანელოა ამ სფეროში გამოქვეყნებული. მათ შორის შ. რევიშვილის 1953 წ. დასტამბული „საზღვარგარეთული ლიტერატურა“ მიმოიხილავს დასავლეთ ევროპის

მწერლობის მნიშვნელოვან მოვლენებს ადრე შუა საუკუნეებიდან მეოცე საუკუნემდე. გრ. ხავთასის, შ. რევიშვილის, ნ. ორლოვსკაიასა და გივი გაჩეჩილადის ავტორობით 1958 წელს გამოქვეყნებულ „საზღვარგარეთული ლიტერატურის ისტორიაში“ გამოცემულია ევროპის ლიტერატურის განვითარების ისტორია დასაბამიდან XVIII საუკუნემდე ჩათვლით. ნ. ურუშაძის დამხმარე სახელმძღვანელო, რომელიც სამი წიგნისაგან შედგება, პირველ, 1960 წელს გამოცემულ წიგნში სათაურით „ნარკვევები საზღვარგარეთის ლიტერატურიდან“ განხილულია ევროპის ლიტერატურის ისტორია შუა საუკუნეებიდან XVIII საუკუნემდე ჩათვლით, მეორე წიგნი სათაურით „საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორია“ (დაიბეჭდა 1964 წ.) ეხება XVIII ს. ევროპულ ლიტერატურას; ამავე სათაურით 1968 წელს გამოცემული მესამე წიგნი კი გერმანულ, ფრანგულ, ინგლისურ, პოლონურ და ამერიკულ რომანტიზმს აშუქებს.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ორ დიდ წიგნად გამოქვეყნებული „ნარკვევები გერმანული ლიტერატურის ისტორიიდან“ პროფ. გრ. ხავთასისა. ეს კაპიტალური ნაშრომი, რომლის პირველ, 1953 წელს გამოცემულ წიგნში განხილულია გერმანული ლიტერატურის ისტორია დასაბამიდან XVIII საუკუნემდე, ხოლო მეორე, 1965 წელს დასტამბული წიგნი გერმანული რომანტიზმისა და XIX საუკუნეში გოეთეს შემოქმედების ანალიზისადრე მიძღვნილი, წარმოადგენდა მარქსისტული მეთოდოლოგიის საფუძველზე გერმანული ლიტერატურის ისტორიის სისტემატიზაციის პირველ ცდას არა მარტო საქართველოში, არამედ საერთოდ. XX ს. გერმანული ლიტერატურის ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხებია გაშუქებული ნ. კაკაბაძის 1964 წელს დაბეჭდილ „ნარკვევებში XX საუკუნის გერმანული ლიტერატურიდან“. აქვე უნდა აღინიშნოს მ. კვესელავას 1953 წელს გამოცემული „ბულგარეთის ლიტერატურის ისტორია“, რომელშიც დიდი სიყვარულით და საინტერესოდ არის განხილული ლიტერატურული წარსული და აწმყო ერისა, რომლის განვლილი ცხოვრება ბევრი რამით მოგვაგონებს ჩვენი სამშობლოს ბედს.

ქართულ ენაზე დაწერილმა აქ დასახელებულმა ლიტერატურის ისტორიებმა საშუალება მისცა ჩვენს საზოგადოებრიობას მეტ-ნაკლებად ზოგადი წარმოდგენა შეჰქმნოდა ევროპის ლიტერატურის განვითარების კანონზომიერებაზე. თანამედროვე მეცნიერების მიღწევათა დონეზე დაწერილი მრავალრიცხოვანი საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციით, მონოგრაფიებითა თუ ვრცელი წერილებით კი იგი ღრმად ეცნობა დასავლეთი და აღმოსავლეთი ევროპის ლიტერატურის ცალკეულ წარმომადგენელთა შემოქმედებას და თანამედროვე ევროპული მწერლობის საკიბოროტო პრობლემებს.

ქართულ ევროპეისტიკაში შედარებით ნაკლებად არის გაშუქებული ადრე შუა საუკუნეების, რენესანსის ეპოქისა და XVIII ს. ევროპის მწერლობა. ამ პერიოდის ევროპული ლიტერატურიდან „ნიბელუნგებზე“, დანტე ალიგიერზე, ბოკაჩოზე, სერვანტესზე, ლოპე დე ვეგაზე და სხვ. დაწერილი ვრცელ და საყურადღებო წერილები, გ. გაჩეჩილადის, ლ. ნათაძის, ნ. ყიასაშვილისა და სხვ. მონოგრაფიები და წერილები შექსპირის შემოქმედებაზე (რომელიც ი. მაჩაბლის კონგენიალური თარგმანების გზით უკვე XIX საუკუნეში ქართული მწერლობის განუყოფელ ნაწილად იქცა) და მასთან დაკავშირებულ ცალკეულ პრობლემებზე, ა. ბიბიჩიძის, სამუშხაროდ, დღემდე გამოუქვეყნებელი დისერტაცია XVIII ს. გერმანული ბაროკოს თვალსაჩინო წარმომადგენლის ანდრეას გრიფიუსის შემოქმედებაზე. ზემოთ დასახელებულ ლიტერატურის ისტორიებში

აღნიშნული ხანის მწერლობის მიმოხილვა და კიდევ რამდენიმე წერილი მხოლოდ მცირე ნაბიჯია ევროპის ლიტერატურის ამ დიდი და მნიშვნელოვანი ეპოქის შესასწავლად.

გაცილებით უფრო ფართოდ და სრულყოფილად არის შესწავლილი მომდევნო ხანის, ევროპის ლიტერატურა. პროფ. გ. ხავთასის მონოგრაფიები გოეთეზე, ჰაინეზე და სოლიდური მეცნიერული ძიებანი გერმანული ლიტერატურის მრავალ საკითხზე, მ. კვესელავას ორტომიანი „ფაუსტური პროლოგომენები“, ო. ჯინორიას ვრცელი მონოგრაფია „გოეთეს შემოქმედების გზა“ და მისი ნარკვევები ლესინგზე, პოლდერლინზე, თომას მანზე და სხვ., ნ. კაკაბაძის მონოგრაფიები „ჰაინრიხ მანი“, „თომას მანი“ და მრავალრიცხოვანი ნარკვევი ძველ და ახალ გერმანულ ლიტერატურაზე, ზ. ჭარხალაშვილის მონოგრაფია ბეხერზე, ვ. ქოჩორაძის „ანა ზეგერსი“, შოთა რევიშვილის „ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობანი“ და სხვ. მხოლოდ მცირე ნაწილია ქართველ მეცნიერთა მრავალრიცხოვანი ნაშრომისა გერმანულ ლიტერატურაზე, რომლის მნიშვნელოვან პრობლემებს წარმატებით იკვლევენ ნ. რუხაძე, ზ. ჩხენკელი, რ. ყარაალაშვილი, დ. დავლიანიძე და ბევრი სხვა ახალგაზრდა ნიჭიერი გერმანისტი.

ინგლისურ ლიტერატურაში შექსპირთან დაკავშირებით ზემოთ დასახელებულ მკვლევარებთან ერთად ნაყოფიერ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ნ. ორლოვსკაია, რომლის საუცხოო ნაშრომი ქართულ-ევროპულ ურთიერთობებზე რამდენჯერმე დავასახელეთ ამ წერილში. ქართველმა მკითხველმა ნ. თოფურიძის, ირ. კენჭოშვილის, ზ. გამსახურდიასა და ინგლისური ლიტერატურის სხვა სპეციალისტების საინტერესო მონოგრაფიებისა და წერილების საშუალებით ინგლისური მწერლობის ბევრი თვალსაჩინო წარმომადგენელი გაიცნო და შეიყვარა.

ბრწყინვალე ესეიები მიუძღვნა ფრანგული ლიტერატურის დიდ წარმომადგენლებს ჩვენმა შესანიშნავმა მოქართულემ და ნატიფი ლიტერატურული გემოვნების მქონე გერონტი ქიქოძემ. XIX საუკუნის ქართულ-ფრანგულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს აშუქებს 1969 წელს გამოცემული ნაშრომი დ. ფანჩულიძისა, რომელმაც სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ვიქტორ ჰიუგოს. წიგნში „ფრანგი მწერლები“ ს. თურნავა ეხება თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურას. სარტრის შემოქმედება იყო საკანდიდატო სადისერტაციო თემა მ. ბაქრაძისა, რომელსაც მრავალი საინტერესო წერილი აქვს დაბეჭდილი თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურაზე. წერილების მთელი სერია აქვს გამოქვეყნებული თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურაზე გასტონ ბუაჩიძესაც. იგი სერიოზულ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ფრანგული ლიტერატურის ისტორიის სფეროში. ბევრი რამა დაწერილი საქართველოში ჰიუგოს, ბალზაკის, სტენდალის, მოპასანის, ეილ ზოლასა და ფრანგული ლიტერატურის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლებზე.

ქართველ ლიტერატურათმცოდნეებს არც ამერიკული, იტალიური და ესპანური ლიტერატურა დაუტოვებიათ უყურადღებოდ. პოლონური, ჩეხური, ბულგარული, უნგრული და რუმინული ლიტერატურის მოღვაწეებზე მრავალი გამოკვლევა და მონოგრაფიაა გამოქვეყნებული, მაგრამ დასავლეთ და აღმოსავლეთ ლიტერატურაზე დაბეჭდილი ყველა ნაშრომისა და მათი ავტორების უბრალო ჩამოთვლასაც კი ათეულობით გვერდი დასჭირდებოდა, ამიტომაც ვკმაყოფილებით აქ მოტანილი მასალით, რომელსაც — მხოლოდ ზოგადი

ილუსტრაციის სახით წარმოდგენილს — სულაც არა აქვს პრეტენზია ამ სფეროში მიღწეული წარმატების ამომწურავად გაშუქებისა.

კიდევ უფრო დიდად მიღწევანი საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სახელმწიფოებრივი ზრუნვის საგნად ქცეული თარგმნის სფეროში, რომელიც — ლიტერატურული ურთიერთობების საფუძველთა საფუძველი — არა მარტო ხალხთა ურთიერთდაახლოების, ურთიერთგაგებისა და მეგობრობის ნაცადი გზაა, არამედ ეროვნულ ლიტერატურათა გამდიდრება-განვითარების მნიშვნელოვანი საშუალებაც არის. ამის კონკრეტული მაგალითია მრავალსაუკუნოვანი, მუდამ თვითმყოფადი ქართული მწერლობა, რომელიც ორგანულად ითვისებდა მეზობელი ქვეყნების მიღწევებს ლიტერატურაში და შემოქმედებითად ავითარებდა ქართულ პროზასა და პოეზიას. შორს რომ არ წავიდეთ, საილუსტრაციოდ გამოდგება XVIII საუკუნის დასასრულისა და მეცხრამეტე საუკუნეში ქართულ პოეზიაში დანერგილი ლირიკის ახალი ზომები და ორიგინალური დრამატურგია, რომელიც, გ. ციციშვილის მართებული შეხედულებისამებრ, თუმცა „მშობლიური თეატრის — სახიობის — ეროვნული ტრადიციის საფუძველზე წარმოიშვა“, მაგრამ, უდავოდ, „რუსეთთან და ევროპასთან კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის შედეგი იყო“¹⁶.

როგორც არაერთგზის აღნიშულა და სათანადოდც დასაბუთებულა, რუსეთთან და ევროპასთან ლიტერატურულმა ურთიერთობამ დიდად შეუწყო ხელი XX საუკუნის ქართული ლექსთწყობის დახვეწას, ვერსიფიკაციის გამრავალფეროვნებას, რითმების სისტემის გამდიდრებასა და გაუმჯობესებას. ამასთანავე ლიტერატურული თარგმანი წარმოდგენს თანამედროვე ქართული ენის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროს, რაც არა მარტო ლექსიკური ფონდის გამდიდრებით გამოიხატება.

საბჭოთა პერიოდში ქართულად თარგმნილი ლიტერატურის ბიბლიოთეკაში ჰომეროსის, ესქილეს, სოფოკლეს, ევრიპიდეს, პლატონის, პლუტარქეს და ძველბერძნული და რომაული ლიტერატურის სხვა გამოჩენილ მოღვაწეთა ნაწარმოებების გვერდით მოიპოვება შუა საუკუნეების ევროპული ეპოსისა და რაინდული ლიტერატურის ისეთი ძეგლები, როგორცაა „სიმღერა როლანდზე“, „სიმღერა ნიბელუნგებზე“, „უფროსი ედა“ და „ტრისტან და იზოლდა“. „ღვთაებრივი კომედიისა“ და „ახალი ცხოვრების“ თარგმანებით გაეცნო ქართველი მკითხველი „კოლოსალურად დიდი ფიგურის“ — დანტე ალიგიერის შემოქმედებას. ბოკაჩოს „დეკამერონით“, შექსპირის დრამატურგიის ექვსთმეულითა და სონეტებით, სერვანტესის ოთხთმეულით წარმოდგენილია რენესანსის ეპოქის იტალიური, ინგლისური და ესპანური ლიტერატურა. მილტონის „დაკარგული სამოთხე“, კალდერონისა და ლოპენ დე ვეგას პიესები, კორნელისა და რასინის ახლად თარგმნილი ტრაგედიები გვაცნობს XVII საუკუნის ევროპის ლიტერატურას. ვოლტერის, დიდროსა და ჟან-ჟაკ რუსოს ფილოსოფიური მოთხრობები, დრამები და რომანები, ბერნისის პოეზია, სვიფტისა და დეფოს ნაწერები, ლესინგის დრამები, გოეთეს „ფაუსტის“, დრამატული ნაწარმოებები და „ახალგაზრდა ვერთერის ვნებანი“, შილერის თხზულებათა სამეტომეული და სხვა მწერალთა ნაწარმოებები წარმოდგენას გვიქმნის XVIII ს. ევროპული ლიტერატურის პრობლემატიკასა და რაობაზე: ქართულ ენაზე თარ-

¹⁶ Г. Цицишли, Национальная форма литературы и процесс взаимодействия литератур, „ლიტერატურული ურთიერთობანი“, ტ. 1, 1965, გვ. 239.

გმნილ XIX ს. ევროპული ლიტერატურის მრავალრიცხოვანი ნაწარმოებებიდან აღვნიშნავთ მხოლოდ ჰიუგოს, ჟორჟ სანდის, შატობრიანის, ბაირონის, შელის და ვალტერ სკოტის, ჰაინეს, ბალზაკის, ფლობერის, სტენდალის, დიკენსის, თეკერის, ემილ ზოლას და სხვ. თხზულებებს, რომლებიც განსაკუთრებულა წარმატებით სარგებლობენ ქართველ მკითხველთა შორის. კიდევ უფრო ფართოდ არის წარმოდგენილი თარგმანებში ახალი და უახლესი ევროპული ლიტერატურა. ჯოისის, შოუს, გოლსვორთის, ჰემინგუეის, სელინჯერის და მოემის, თომას მანის, ფოიხტვანგერის, ბრეტის, რემარკის, კაფკას, ჰესეს და ბოემის, რომენ როლანის, ეგზიუპერის და კამიუს, ფრედერიკო გარსიას, ლუი დე ტაპიას და თანამედროვე ფრანგული, გერმანული, ინგლისური, იტალიური, ესპანური და ამერიკული ლიტერატურის სხვა წარმომადგენელთა შემოქმედება ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული წიგნის ბაზარზე.

ქართული თარგმნილი ლიტერატურა, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან, დღითი დღე მდიდრდება პოლონური, რუმინული, უნგრული, ბულგარული, ჩეხი და სხვა მწერლების ნაწარმოებებითაც. ი. ვაზოვის, ხ. ბოტევისა და ლ. სტოიანოვის, ა. მიცკევიჩის, ბ. პრუსის, ვ. ვასილევსკაიასა და მ. ტუვამის, მ. ემინესკუს და მ. სადოვიანოს, მ. ზალკას, შ. პეტეფის, ი. ფუჩიკის, კ. ჩაპეკის, ი. ჰაშეკის, ა. ჰოფმაისტერისა და სხვა პროზისა და პოეზიის ნიმუშებს დიდი ინტერესით ეცნობა ქართველი მკითხველი მშობლიურ ენაზე.

ასეთია ზოგადი სურათი უკანასკნელი 50 წლის მანძილზე ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობებისა, რომლის ანალიზი და ღრმა მეცნიერული შესწავლა ჯერ კიდევ საწყის საფეხურზეა.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
 ინსტიტუტმა)

მიხეილ ჩიქოვანი

ძმობა-მეგობრობის იდეა ხალხურ კოზმიაში

ხალხი თავისი ცხოვრების შესანიშნავი მემკვიდრეა. ამ ფუნქციას ყოველდღიურად ასრულებს სხვადასხვა საშუალებით: ერთი მხრით, მატერიალური კულტურის ძეგლების მეოხებით ახორციელებს, სხვა შემთხვევაში ისტორიული წარსულის მოწმედ ზეპირსიტყვიერების ქანრები და რწმენა გვევლინება, რომელთაგან თითოეულს გამოვლინების საკუთარი ფორმები გააჩნია და შემქმნელ-გამავრცელებელთა სულიერი ცხოვრების წარუშლელ ანაბეჭდს ატარებს. ხალხი — მემკვიდრე უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე ამას სპეციფიკურ-პროფესიული თვალსაზრისით წარმოადგენენ, როცა „მემკვიდრის“ თაობაზეა მსჯელობა. მემკვიდრე ისტორიის დამწერს ნიშნავს, ძველქართულად ჟამთააღმწერელს. მკვიდრეს შემდგენელი მკაცრი სტილისაა, იგი შეუფერადებლად წერილობით გადმოგვცემს მომხდარ ამბავს და ყოველ მნიშვნელოვან საშინაო თუ საგარეო მოვლენას შესაფერის ადვილს უსაზღვრავს ერის მრავალსაუკუნოვან თავგადასავალში. ინდივიდუალური მემკვიდრისაგან დიდად განსხვავდება კოლექტიური მემკვიდრე — ხალხი, როცა იგი ჟამთააღმწერლის როლში გამოდის. პირველის საპირისპიროდ იგი ყოველ მოვლენას, კერძო თუ საზოგადო ფაქტს, მასის თვალთ უშვებს. ხალხისეული აღქმა, შემეცნება, თვალსაზრისი მუდამ კოლექტივიზმის პრინციპითაა გატარებული და შედეგს შეიძლება ჰქონდეს როგორც მხატვრული, ისე ჩვეულებრივი თხრობის სახე. ფოლკლორული შემოქმედების აღიარებული ნიმუშები, — სიტყვიერი, მუსიკალური, ქორეოგრაფიული თუ გამომსახველობითი ხელოვნების მაგალითები, — არ განიხილება მხოლოდ პოეტური ასახვის თვალსაზრისით, ამავე დროს ისინი თავისებური ისტორიული წყაროებიც არიან, წარმოშობისა და გააზრების კონკრეტული გარემოთი შემოსაზღვრული.

1659 წლის ბრძოლის ასახვის დროს „ბახტრიონში“ ვაჟა-ფშაველა პირველ ყოვლისა ხალხურ მკვიდრეს დაეწაფა და „არა რომელიმე მწიგნობრულ“ ვერსიას. ამ არჩევანში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საერთო ეროვნულ იდეალს, რომელსაც მასების ღრმა ფენებიდან გამოსული მგონებები უფრო ხელმისაწვდომ გრძობად ფორმაში გადმოსცემდნენ, ვიდრე თუნდაც ბახტრიონის ომის უშუალო მომსწრე მეისტორიენი. ვაჟა-ფშაველა გულახდილად წერდა: „ჩემთვის მარტო ის ფაქტი კმაროდა, რომ მთის ხალხი, სხვადასხვა თემები, რომელნიც ხანდახან ერთმანეთსაც კი ჰლაშქრავდნენ, არ ინდობდნენ, — ამ უბედურ შაერთდენ, ერთ სულოვანობა გამოიჩინეს და ძმურად მიეშველნენ ბარს გაპირვების დღეს. განახორციელეს თხოვნა-მუდარა, იმავე ხალხური ლექსისა:

თუშნო, ფშაველნო, ხეცურნო,
ლაშქარი ვაგაზიაროთ;
ერთმანეთს მხარი ვუჭიროთ,
მტერი კი დავაზიანოთ¹.

ერთმანეთის მხარის დაჭერა, საერთო ფრონტის შექმნა და შინაური შუღლის დაფიქსება — აი რა არის გარკვეული ეპოქის იდეალი, ქართველის სანუკვარი ოცნება და ეროვნული მაჯისცემა. ამ ერთსტროფიან საგმირო ლექსში აზრისა და სიტყვის შესანიშნავი შეხამებაა მოცემული. მისი მაღალი დანიშნულების ჩვენებისას მთელი ისტორიული ხანის მიმოხილვა იქნებოდა აუცილებელი. აქ არა მარტო თუშეთის, ფშავისა და ხევსურეთის კონკრეტული ყოფა არის მოსაგონებელი, არამედ მთელი საქართველოს თავის ქართლითა და კახეთით, მესხეთითა და ჭავჭავთით, გურიითა და იმერეთით, სამეგრელოთი და ლეჩხუმით, რაჭისა და სვანეთზე რომ არაფერი ვთქვათ და აჭარაც და საინგილოც გვერდზე დავტოვოთ. ეს მცირე ხალხური ლექსი შეიქნა საშინელი ძნელებლობის გარემოში, რომელსაც დიდი ქართველი მგოსანი დავით გურამიშვილი, უკრაინის მიწა-წყალს შეფარებული, შემდეგნაირად გვიხასიათებდა:

შეიქნა დიდი მტერობა, თქმა ერთმანერთის ძვირისა,
ამპარტავენობა და შური, ურცხვად გატება პირისა;
ავაზაკობა, ქურდობა, გზაზე დასხდომა მზირისა,
ტყვეობა, მოკვლა, ტაცება ქვრივთა, ობოლთა, მწირისა?²

ქართული ხალხური პოეზია შარავანდედით მოსავს ძმობას, მეგობრობას. ამგვარი ურთიერთობა უმაღლეს ზნეობრივ თვისებად არის მიჩნეული. ძმობა არ არის მხოლოდ სისხლითი ნათესაობის შედეგი. ძმა ყველა, ვისაც ვაჟაკური გამტანობა შეუძლია, ვისაც ჭირსა და ღვინაში კეთილმეზობლურად ყოფნა სურს და საერთო ხვედრს ინაწილებს. ამიტომ ძმებად და ძმობილებად იწოდებიან ჯანლიან მთის იალალებზე მყოფი მწყემსები, მეკობრეებთან შემპული ლევა ბიჭები თუ საყუჩში ჩამსხდარი შურისმაძიებლები. ძმობილი ძმობილისთვის ზრუნავს; მხარში უდგას მას მშვიდობაშიც და შუთოშიც. სახალხო მგოსანს ადამიანის სულიერი სიმდიდრის მაჩვენებლად მიაჩნია უბრალო საყოფაცხოვრებო მოქმედებაც კი, ვთქვათ, როცა ოჯახს მოცილებული ერთი მწყემსი მეორეს შინ გამოისტუმრებს და თვითონ ცხვრის დასაცავად ღამეებს თეოზე ათენებს.

ძმობილს ენაცვლოს ძმობილი, რო გამამგზავნა შინაო,
მე დავალ არი-არეთაჲ, იმას თეოზე სძინაო³.

ძმობილობა ნაცვალგარდობაზეა დამყარებული. სამაგიეროს გადახდა, სხვაზე დარდი და ზრუნვა ორივე მხარისათვის სავალდებულოა. თუ ერთს რაიმე უჭირს და საფრთხე მოელის, მეორე ყოველგვარი თხოვნის გარეშე მასთან ჩნდება, მხარში უდგება და ძალისამებრ თანაბრად იზიარებს მის ბედს. ამის გამო ხალხურ პოეზიაში ძმობილის დაცვა, თუნდაც იგი სიცოცხლის გაწირვა-

¹ ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზ., IX, 1964, გვ. 366.

² დ. გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, თხზ., 1955, გვ. 49.

³ უ გ ზ ო - უ ჯ ე ლ ო დ, თავისნებაზედ.

⁴ ხალხური ლექსები, თ. რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი, შ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 255.

საც ითხოვდეს, მორალურად სანქციონირებულია. ეს დაუწერელი კანონი ფშაველ მგოსანს ლექსად ჩამოუყალიბებია საშვილიშვილო ანდერძისათვის:

ძმობილო, ძმობილის მზესა, სხვას ნულარ ეძმობილები,
 შენსა მამკლავსა, ძმობილო, შვიდს წელს არ დავეზავები;
 გზაში ჩაუღდამ საყუჩსა⁵, ირმულად⁶ ჩავეპარები⁷.

მშრომელმა ხალხმა კარგად იცის ძმობა-მეგობრობის ფასი. ადამიანთა ურთიერთსაქმიანი დამოკიდებულება, პატივისცემა და მორიდება, ნახვის შეუ-
 ნელებელი სურვილი და კეთილგანწყობილება საზოგადოებრივი წესრიგის სა-
 წინდარია. დაძმობილება და მისგან გამომდინარე მოვალეობათა აღსრულება
 რჩეულთა ხვედრიც არის. ასეთი ადამიანები ყოველთვის გამოირჩევიან თავ-
 მდაბლობითა და ქველმოქმედებით, ზომიერებით, სიღარბისლით, განსჯით,
 შორსმჭვრეტელობით. ხალხურ მგოსანს ძლიერ იზიდავს სოფლის საამაყოთა
 თავგადასავალი. დიდია მათი იმედი, უანგარო თავდადება და შემართებულობა.

ძმაო, რა სჯობდა ძმობასა, ერთმანერთისა ყმობასა, —
 მაშინის მოგავონდება, რო გცემდეს ორი მარტოსა!

ძმობა და ყმობა აქ ერთმანეთის საპირისპირო ცნებები კი არაა, არამედ ურთი-
 ერთახლომდგომი და დამაზუსტებელი. „ყმობა“ ამ შემთხვევაში არ ნიშნავს
 სოციალურ იერარქიულობას, დამმორჩილებელსა და მორჩილს, არამედ თან-
 ხმობას, ერთ ბედში მყოფთა სიახლოვესა და ნებაყოფლობით სამსახურს, სიყ-
 ვარულს. ამნაირი დამოკიდებულება თავისთავად გულისხმობს როცა ერთს რაი-
 მე უჭირს ან უღბნის, მაშინვე მეორეს მოიგონებს, მით უმეტეს თუ იგი მტრის
 გარემოცვაშია მოქცეული და ერთს ორი ემუქრება.

ეროვნული ტრადიცია თანმიმდევარია. მან კარგ ძმობილთა ქებაც იცის და
 წახალისებაც, საქვეყნოდ გამოჩენა, სიმღერებისა და ლექსების თემად ქცევა.
 მაგრამ უღირსთა გაიციხვას და საჯაროდ განქიქებასაც არ ერიდება, რადგან ეს
 გზა აღზრდის ეფექტურ ხერხად არის მიჩნეული ხალხურ პედაგოგიაში.

სწორს სწორის მოლაღატესა ხილნიც წყლად ჩაუცვივიან;
 მშვილიმიც გაუგლჯეს სამბურსა, ისარნიმც ჩაუცვივიან⁸.

ძმად ნაფიცობისა და დაძმობილების საუკუნეობრივი ტრადიცია ქარ-
 თველ მეომართა მიერ სამამულო ომის დროს ფართოდ იყო გამოყენებული.
 ბლინდაეებსა და ძელმიწურებში შექმნილი საბრძოლო სტრიქონები მამა-პაპა-
 თა სახელოვან გზაზე სვლას მოუწოდებდა კავკასიონის მხრიდან აფრენილ არ-
 წივებსა და ვეფხვებს. „მხარკვერიანი არწივი“ და „კლდის ვეფხვი“ გმირის
 უმაღლესი ჯილდოა. ამ ოდინდელი ეპითეტებით ამკობენ ბრძოლაში მხარ-
 ბეკებდამშვენებულ მეომრებს გამარჯვების ექსტაზში შესული მგოსნები. ძვე-
 ლი და ახალი პოეტური ტრადიციის შეხამების ნიმუშს გვაძლევს ომისდროინ-
 დელი ლექსი „საით მიფრინავ არწივო“.

5 საფარსა.

6 როგორც ირემს, ისე მივეპარებიო.

7 ხალხური ლექსები, თ. ჩაზიკაშვილის შეკრებილი, გვ. 255.

8 ხალხური სიბრძნე, IV, 1964, გვ. 101.

- საით მიფრინავ, არწივო,
საით გაშალე ფრთანი?
- მივდივარ კავკასიონზე,
გადავიმოკლო გზანია.
გადავიარო ქედები,
ფრონტებს დაველო თვალია,
სად იბრძვიან ქართველები,
ვეფხვებთან შესადარია.
მოდით ბიჭებო, წავიდეთ
და იმათ მივცეთ მხარია,
ძმურად შევფიცეთ ერთმანეთს, —
ან ცოცხალი ან მკვდარი!

დაძმობილებისა და დამეგობრების იდეა თანდათან უმაღლეს საფეხურს აღწევს. დიდი ოჯახის წევრების სისხლით მონათესავეთა ურთიერთთავდადება-სა და სიყვარულის აკნიდან ამოსული ეს ჩვეულება უფრო და უფრო მომცველი ხდება, ლოკალური გარემოდან ჯერ ტომობრივ საფეხურს გაივლის, მერე კი ეროვნულ მოვლენად იქცევა. ამ სტადიიდან საერთაშორისო მასშტაბამდე ერთი ნაბიჯი რჩება იმისდა მცხედვით, თუ რა განფენილობას იძენს თვითონ სხვადასხვა მოდგმათა ურთიერთდამოკიდებულება, როგორ პირობებში მიმდინარეობს არაერთგვარი წარმოშობის ადამიანთა სამეურნეო, საომარი თუ კულტურული კონტაქტი.

ქართულ ფოლკლორს წითელ ზოლად გასდევს საგმირო პოეზიის ტრადიცია. როგორც ჩანს, გმირის იდეალი, საერთო სახელოვანი წინაპრის კულტი და მისი პოეტიზაცია პოპულარული იყო ჯერ კიდევ ძველ იბერიულ-კოლხურ სამყაროში, შემდეგ კი უშუალო მემკვიდრეობის წესით ვრცელდებოდა სრულიად საქართველოზე, მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ტომთა შორის, რომელთა მთლიანობას დიდ ბიძგს აძლევდა ერთი ენისა და მწიგნობრობის დამკვიდრება ფარნავაზის შემდეგ განსაკუთრებით.

1943 წელს დაბეჭდილ „საგმირო-რომანტიკულ მოტივებში“⁹ გარკვეული გვაქვს, როგორ ხდებოდა გმირთა დაძმობილება ეპოსში და რა მხატვრულ ტრადიციებს გვიჩვენებს იგი. ნათქვამის აქ გამეორება საჭირო არაა, მათ უმეტეს, სხვა მასალაც მოგვეპოვება და თემის გაფართოება შესაძლებელი არის.

XI საუკუნის ისტორიკოსი ლეონტი მროველი როგორც კი იწყებს თხრობას „ცხოვრებასა ქართუელთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ გამო, მაშინვე აღნიშნავს, რომ ჩვენი წინაპარი თავამოსი იყო კაცი გმირი, მას ჰყავდა რვა შვილი, „გმირნი ძლიერნი და სახელოვანი“. „ესე რვა-ნი იყენეს გმირნი“. ერთი რვათაგანი — ქართლოსი პირველი დაემკვიდრა აღმოს. საქართველოში — ქართლს და ხუთი ვაჟი აღზარდა მისებრ გმირები; მცხეთოს, გარდაბოს, კახოს, კუხოს და გაჩიოს. ქართლოსის მსგავსად ძმებს ჰაოსს, ბარდოსს, მოვაკანს, ლესს, ჰეროსს, კავკასს და ეგროს — ყველას სახელოვანი შთამომავლობა გაუჩნდა და მათგან მიმდინარეობენ კავკასიის მკვიდრა ხალხები¹⁰.

ისტორიკოსი აქ გარკვეულ კონცეფციას გვათავაზობს, რომელიც ამიერკავკასიის ხალხების ერთიან წარმოშობასა და ნათესაობაში მდგომარეობს. მრო-

⁹ ლიტერატურული ძიებანი, I, 1943, გვ. 241—255; ქართული ეპოსი, II, 1965, გვ. 32—44.
¹⁰ ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიძის რედ., 1955, გვ. 3—4.

ველი გვაუწყებს: „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა — ამთოჯსთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს“¹¹. გვარ-ტომობის ამნაირი კონცეფციის შემუშავებას, ცხადია, იმდროინდელი ისტორიული პირობები მოითხოვდა. ფართო აღორძინების გზაზე დამღვარი საქართველო, რაკი მთელი კავკასიის სათავეში ჩადგომის რეალური პერსპექტივა ესახებოდა, შესაბამის იდეოლოგიურ შემზადებას მიმართავდა. საისტორიო პროზის უახლოესი მკვლევარი პროფ. რ. ბარამიძე წერს: „ლეონტი მროველი, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე მემბტიანე, ავითარებს შინააშლილობის წინააღმდეგ ბრძოლისა და ქვეყნის ერთიანობის იდეას“¹².

ამ შემთხვევაში ჩვენ არ ვსწავლობთ ლეონტი მროველს გვარტომობის გენეალოგიურ სქემას, თუმცა მის შემუშავებაში, ვფიქრობთ, წერილობით წყაროებთან ერთად ერთგვარი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ფოლკლორულ ტრადიციას — საგვარტომო თქმულებების, ანდერძებისა და მითების სახით გავრცელებულს. დიდი ხანია შენიშნული არის მროველის სტილის სიახლოვე ხალხურ ეპიკურ სტილთან¹³. მროველის აღწერილი საომარი ბატალიები ნაკლებ გამოირჩევა ძველქართული ეპოსისაგან. „იქმნა მათ შორის ბრძოლა სასტიკი, რომელი ემსგავსა სასტიკებასა ჰაერისასა. რამეთუ მტუერი ფერკისა მათისა ვითარცა ღრუბელი სქელი; ელვა აბჯრისა მათისა ვითარცა ელვა ცისა; კმა პირისა მათისა ვითარცა კმა ქუხილისა; სიმრავლე ისართა და ტყორცა ქვისა მათისა ვითარცა სეტყუა კშირი, და დათხევა სისხლისა მათისა ვითარცა ღუპრი სეტყუათა“¹⁴.

ლაშქართა შეუპოვრობა ბუმბერაზების შეტაკებას ჰგავს, სადაც უფრო მთების ზათქი და გუგუნი ისმის, ვიდრე მხედართა ყიჟინი და ჰუნეთა ჭიხვინი.

რა გასაკვირია, თუ XI საუკუნის ისტორიკოსმა მრავალრიცხოვანი კავკასიელები დაამოხილა და საერთო წინაპრამდე დაიყვანა, — ამ დროს სისხლითი ნათესაობის პრინციპი საგმირო და საზღაპრო სიუჟეტების მამოძრავებელ ღერძად ყოფილიყო გამოყენებული ფოლკლორში. მართლაც, ქართულ და კავკასიურ სიტყვიერებაში, კერძოდ ნართულ ეპოსში, სიუჟეტური განვითარებისა და გმირთა ჯგუფების შესაქმნელად ნათესაური ძმობაა გაბატონებული უპირატესად. ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვხვდება სამი ძმა, 7, 9, 12, 40, 99 ძმა (მაგ., აფხაზური ნართები).

ნათესაობრივი ძმობის მოტივი წეს-ჩვეულებების და ეპოსის განვითარების მაღალ საფეხურზე დაძმობილებასა და ძმადნაფიცობაში გადადის. საშუალო საუკუნეებში ეს ძველთაძველი ტრადიცია დიდი ეპიკური ტილოების საფუძველი ხდება (ამირანდარეჯანიანი, ვეფხისტყაოსანი).

გეოგრაფიული ცოდნის გაფართოების კვლობაზე საგმირო ეპოსში ხშირდება არამონათესავე ხალხების ხსენება. არა მარტო ხსენება, ვთქვათ, ჩინ-მაჩინის საზოგადო სახელით, არამედ კონკრეტულად უცხო ერის წარმომადგენლები სიუჟეტურ ფუნქციას ასრულებენ ქეშმარიტად ეროვნულ თხზულებებში (ამირანის თქმულება, მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრება და სხვ.). ამირანის მესხურ ვარიანტში ნათქვამია:

¹¹ იქვე, გვ. 3.

¹² რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, 1972, გვ. 7.

¹³ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, II, გვ. 10—17.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 6—7.

ამირანი და ჩრდილელი ერთად ისხდნენ წყლისა პირსა,
ამირანი ხმალსა ლესავს, ჩრდილელი უწყობს პირსა¹⁵.

ჩრდილელის ადგილას ხევსურულ ჩანაწერში ჩ რ დ ი ლ ე ლ ი იხსენება:

ამირანი, ჩრდილოელი ცხენ ჩრდილოსა სმენ ღვინოსა...
ამირანი დანას ლესავს, ჩრდილოელი — ვერცხლის დღისა¹⁶.

მეორე ხევსურულ ტექსტში კვლავ ჩრდილოელზეა საუბარი: „ამირანი ჩრდილოელნი ორნივე ისხდნენ წყლისა პირსა“¹⁷. 3. უმიკაშვილისეულ ჩანაწერში შესაბამისი ადგილი უფრო გამართულად გამოიყურება: „ამირან და ჩრდილოელი ორნივე ისხდნენ წყლისა პირსა“¹⁸. 1869 წლის კახურ ჩანაწერში ჩრდილოელს „შულავერი“ ცვლის¹⁹. სხვა კახურ ვარიანტში კი უფრო დაკონკრეტებულია ცნება და ჩინოველთა შესახებ არის საუბარი:

ამირან და ჩინოველნი სამნივე ისხდნენ წყლისა პირსა;
ამირანი ხმალსა ლესავს, ჩინოველნი უწყობს პირსა²⁰.

როგორც ვხედავთ, ამირანის ძმებად თუ თანამგზავრებად გამოყვანილი არიან განსხვავებული ეროვნული წარმოშობის ადამიანები: ჩრდილოელი — ჩრდილოველი — ჩრდილელი — შულავერი, ანდა ჩინოველი. თუ ჩრდილოელ-ჩრდილელის ვინაობა გარკვევით სავარაუდოა და მისი სახით ჩრდილოეთის მხარის, ე. ი. რუსეთის მცხოვრები შეიძლება ვივულისხმოთ, ჩინოველის ვინაობაზე ნაკლები დაეძვება გვმართებს, იგი აშკარად ჩინელს ვარაუდობს.

მოხმობილი მაგალითები იმის მაუწყებელი შეიძლება იყოს, რომ დროთა განმავლობაში დაძმობილების ფუნქცია სახეს იცვლის და იმგვარი ძველთაძველი ეპოსის მოდერნიზაციაც კი ხდება, როგორც ამირანის თქმულებაა. არც ჩრდილოველი და, მით უმეტეს, არც ჩინოველი (შდრ. რუსთაველის დროინდელი ხატაელი) არაა თქმულების უძველესი შენამატი.

უცხო ერის წარმომადგენელი ქართულ ფოლკლორში როგორც პერსონაჟი უპირატესობით სარგებლობს. ადგილობრივი გმირი უცხოელის წინაშე თავაზიანობას იჩენს, ზოგჯერ მრავალ რამეს უთმობს კიდევაც კოლიზიის კრიტიკულ დონემდე ასვლის შესაფერხებლად.

უცხოელის სახე ზეპირსიტყვიერებაში ფართო თემაა. იგი შეინიშნება ფოლკლორული შემოქმედების პირველსავე საფეხურზე, რადგან ისტორიულად ქართველს გამართლებულად არასოდეს უცხოვრია და უცხო მოღმგმის ტომების მოწოლას ისტორიის ყველა ეტაპზე განიცდიდა. ცხადია, საგარეო ურთიერთობის ეს თავისებურება უკარნახებდა ფოლკლორის მტერმოყვრობის მრავალი შემთხვევა წარმოსახა და მისთვის შესაფერისი კვალიფიკაციაც მიეცა მომავალ თაობათა სახელმძღვანელოდ. აღმოსავლურ და დასავლურ ძალთა დაუსრულებელ კიდილში ყალიბდებოდა ქართველის ეროვნული ხასიათი, მისი შეუწყნებელი სწრაფვა მეზობლებთან კეთილმეგობრული დამოკიდებულების შე-

15 მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 332.

16 იქვე, გვ. 341.

17 იქვე, გვ. 342.

18 იქვე, გვ. 400.

19 3. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, IV, გვ. 313.

20 მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, მიჯაჭვული ამირანი, გვ. 298.

ნარჩუნებისა და ვაჟკაცური ამტანობა-გამძლეობისა, რამაც რუსთაველის პოეზიაში ფილოსოფიურ განზოგადებამდე მიაღწია: ჰირსა შიგან გამაგრება ასრულდა, ვით ქვიტყირსა (876,3). არაერთი პოეტური შედეგური უმღერის უცხოელისადმი მეგობრობასა და სიყვარულს, გამტანობას, ზნეობრივ სიფაქიზესა და ეროვნული ტრადიციისადმი პატივისცემას. დავით აღმაშენებლის სიცოცხლეში შექმნილი ბალადა ვირტუოზულ პოეტურ ფერებში წარმოგვიდგენს ქართველი ჭაბუკის გულღია მასპინძლობასა და სხვა ტომის წარმომადგენლის მიმართ პატივისცემის გრძნობას. რომელი სახელოვანი პოეტი იტყოდა უარს ხელი მოეწერა ხალხური ლექსის შემდეგ სტრიქონებზე:

შემომეყარა ყივჩაღი
 საზღვარს მუხრანის ვზისასა, —
 პური მთხოვა და ვაჭმიე,
 ვურჩევდი თავთუხისასა;
 ხორცი მთხოვა და ვაჭმიე,
 ვურჩევდი ხონობისასა;
 ღვინო მთხოვა და ვასმიე,
 ვურჩევდი ბადავისასა.

ამგვარი მოულოდნელი შეხვედრა მშვიდობიან ფორმებში რომ განვითარებულყო, ეჭვი არაა ქართველი და ყივჩაღი დამეგობრდებოდნენ. ბალადის პრემბულა არ გულისხმობს ნაწარმოების მაინცადამაინც ტრაგიკულ დასასრულს. პირიქით, უცხოელს რომ ეროვნული ტრადიცია არ შეეღაზა და სიკეთისადმი სიკეთით ეპასუხა, ე. ი. მასპინძლის ცხოვრებისეული წესის მიმართ პატივისცემა გამოეჩინა, მისი ბედი სასწორზე არ დაიდებოდა. მაშასადამე, უცხო მოყმეთა დამეგობრებას თუ მტრობას თავისი მიზეზობრივი საფუძველი აქვს. ჩვენ ზემოთ შემთხვევით არ გვითქვამს, რომ მეგობრობას საურთიერთო ხასიათი აქვს. ძმობა, მეგობრობა, ძმადნაფიცობა სულიერად ამადლებულ ადამიანებს ახასიათებს. იგი არაა თვისება ლაჩრისა და ორგულ ქვემძრომისა. ნამდვილი ჭაბუკობა და ძმობა თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე ვითარდება და სამარადისო ძმადნაფიცობაში გადადის. ურთიერთპატივისცემა, ჰირისა და ლხინის გაზიარება, უანგარო თავდადება თუ ძმადნაფიცობის ქვაკუთხედი, მაშინ რომელიმე ამ მორალური კატეგორიის უგულვებელყოფა უმადლეს შედეგსაც არაარაობად აქცევს. მუხრანის ბოლოს შეყრილთა გულუხვი მასპინძლობა და შესაფერ ვაჟკაცთა პირდაპირობა მანამდე ბედნიერად გრძელდებოდა, სანამ ერთმა მეორის დაჯახნა და თავმოყვარეობის შეღახვა არ მოიწადინა. ყივჩაღი მოლაშქრისა და ქართველი კაი ყმის ბალადა ღრმა ჰუმანური იდეის შემცველი შედეგურია. ადამიანი ადამიანის სწორია, მათი დამოკიდებულება მაშინ აღწევს მისაბამ საფეხურს, როცა ისინი ერთმანეთს თანასწორუფლებიანობის თვალით უმზერენ. როგორც კი ეს წონასწორობა დაირღვა და გალაღებულმა ყივჩაღმა პურ-ღვინოსთან ურთად უანგარო მასპინძელს ცოლიც მოსთხოვა, მაშინ უცხოელს ხელმწიფის მოლაშქრის ტიტულმაც ვეღარ უშველა და წელანდელი მშვიდობიანი მასპინძლის ხმლით შუაზე გაკვეთა დაიმსახურა: „გაგვიერი ცხენი და კაცი, წვერიც მომიხვდა ქვიშასაო“.

პატივისცემისა და ჩაურევლობის, ძმობის კეთილშობილური იდეა ხალხურ პოეზიაში ესთეტიკურ და მსოფლმხედველობრივ პრინციპად არის მიჩნეული. თუ ადამიანები ერთმანეთს არ თანაუგრძნობენ და მტრულად უყუ-

რებენ, მაშინ ისინი ცხოველთაგან აღარაფრით განირჩევიან და მათ მიერ შექმნილ ცივილიზაციასაც აზრი ეკარგება. კაცობრიობამ ათასეული წლების განმავლობაში წელწყვეტით მოახერხა მეცნიერების მწვერვალზე ასვლა და ყოველივე ამას თუ იგი გონივრულად არ გამოიყენებს, თავისივე თავის მესაფლავედ იქცევა, სულ ერთია შეიცნობს თუ არა დაშვებულ საბედისწერო შეცდომას. ამის გამო ხალხური პოეზიის საუკეთესო ნიმუშების მიხედვით, ადამიანის უნივერსალური ქვეუ-გონებისა და უსაზღვროდ დიდი ენერჯის მქონე შესაძლებლობანი ბუნების გარდაქმნისაკენ უნდა მიემართოს და არა თვისტომთა დასათრგუნად ან შესავიწროებლად. სახალხო მგოსნის წარმოდგენით, ცხოვრების გართულება არაა საჭირო ხელოვნური მოვლენებით, წუთისოფელი ისედაც მრავალ საბედისწერო პრობლემას აღმართავს ცხოვრების გზაზე, რომ მას ჩვენივე მოუფიქრებლობის, ეგოიზმისა თუ შეუთავსებლობის მანკიერებანი არ დავაზვინოთ. ამის გამო ცხოვრებისეული სიბრძნის ფესვებზე აღმოცენებული ხალხური პოეზია წინდახედულად შეგვაბსენებს:

წუთისოფელი რა არი?

— ავორებული ქვა არი.

რა წამს კი დავიბადებით,

იქვე საფლავი მზა არი.

რაცა სოფელში მიხვიდე,

სუყველგან ორი გზა არი:

შუაში არი ხმელეთი,

გარშემო დიდი ზღვა არი.

საფლავი და სიკვდილი საბოლოო ხვედრია ადამიანის. უკვდავება თავის-სავე მსგავსთა დამორჩილებაში და მსოფლიო მასშტაბის ომებში კი არ უნდა ეძიოს მან, არამედ ცივილიზაციის ამალღებაში, კულტურის აყვავებასა და ბუნების ძალთა დამორჩილებაში, კოსმოსის მეცნობაში. ქართველ სახალხო მგოსანს ყველა კაცი ადამის შვილად მიაჩნია და მათ შორის თანასწორობას, მეგობრობასა და თავისუფლებას მოითხოვს:

ყველა ადამის შვილი ვართ,

თათარიც ჩვენი ძმა არი,

ჩვენსა და სომხებს შუა

გაყოფილება რა არი?

ქალი თუ გეტყვის ღობასა,

ის უკეთესი და არი,

აგრეთი გქონდეს გუნება

ვიო მოწმენდილი ცა არი.

თუ არ იწამებ ამასა,

მუცლით ნაშობი რა არი?

ამ ლექსის შემქმნელი ხალხი უმადლესი რანგის მეგობრობას ეტრფის. საკაცობრიო იდეალის განხორციელებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა სისხლით ნათესაობას კი არ აქვს, არამედ სხვადასხვა ერთა კეთილშობილურ დამოკიდებულებას, თანასწორუფლებიანობის აღიარებას და კაცურ სიტყვას. ადამიანის გული მოწმენდილ ცას უნდა ჰვადდეს, სჯეროდეს გულწრფელად ნათქვამი სიტყვისა და დემონისეული ეჭვიანობით არ იყოს შეპყრობილი, რადგან „ქალი თუ გეტყვის ღობასა, ის უკეთესი და არი“. აქედან — ტომობრივი, რელიგიური და სახელმწიფოებრივი სხვაობა არ გულისხმობს შუღლსა და აუ-

ტანლობას, ერთის გაქრობასა და მეორის აღზევებას. სიბრძნისა და ცხოვრების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ კაცობრიობას თავისთავადობა და მრავალფეროვნება შეეფუნარჩუნოთ კულტურის უმაღლეს საფეხურზე და ინკუბატორის წესზე ყველას ერთი ფერი არ მივანიჭოთ როგორი თვისებისაც არ უნდა იყოს იგი!

წუთისოფლის ლექსის გამო სასურველად მიგვაჩნია აქ მისი ერთი ადრინდელი მკვლევარის აზრიც გავიხსენოთ. 1934 წელს ვ. კოტეტიშვილი წერდა: „ყველა ადამის შვილი ვართ, თათარიც ჩვენი ძმა არი, ჩვენსა და სომხებს შუა გაყოფილება რა არი“... ეს ადამიანობა უფრო მაღლა დგას, ხალხის აზრით, ვიდრე ერთი დედ-მამის შვილობა და მიუხედავად სხვადასხვა რელიგიური თუ სახელმწიფოებრივი თავკერძობისა, რომლის გამოც ერთ მოდგმას მეორეს უსევდნენ, ხალხმა მაინც არ დაჰკარგა თავისი რწმენა, და თავისთვის, ჩუმად, ამ იდეას უფრთხილდებოდა. ხსენებული ლექსი ფორმის მხრივაც მარტივია და დიადი. აქ არ არის რაიმე სამკაული, რომ აზრი იტვირთებოდეს. პირიქით, ისე არის ნათქვამი ყოველი ფრაზა, როგორც ხალხი ლაპარაკობს და ლესინგის თქმისა არ იყვეს, ეს არის მხატვრული სიტყვის უმაღლესი მიღწევა“²¹. ხალხურ პოეზიას მიმზიდველი ესთეტიკა და ფილოსოფია აქვს. წუთისოფლის რაობის შეცნობა ორივე სფეროს ძირითადი დანიშნულებაა.

წუთისოფლის ლექსი გვაყვარებს ადამიანურ ღირსებას, გვაფაქიზებს ზნეობრივად: „ქალი თუ გეტყვის დობასა, ის უკეთესი და არი“. არა მომენტით სარგებლობა და სხვისი მეობის შელახვა თავისდა სასარგებლოდ, არამედ მაღალი ჰუმანური გრძნობა და ღირსების შეგნება — აი რას უნდა ესწრაფოდეს კაცი. ამ პოპულარული ლექსის რეალიზაციასა და შეფასებას წარმოადგენს 1887 წელს დ. ხიზანიშვილის გამოქვეყნებული ფშაური ლექსი „დამასტესა ვმკი ყანასა“:

მიჩელიშვილო ლაგაზო,
 შარჩი შენს დედა-მამასა!
 წყალსა შენ გამომახდინე,
 შამისვი ცხენის გავასა;
 დამინდე, არ მილაღატე,
 ქალმ თავი მოგტეც ნებასა,
 აიქამც გაგემარჯვება,
 სმალნი რომ ჩავლენ გელვასა,
 მოციქულობდენ ტყვიანი,
 შუბნი იქნევედენ ენასა!²²

ხალხთა მეგობრობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობის იდეა მხოლოდ პოეზიაში არ იჩენს თავს. იგი სხვა ფოლკლორული ქანრების დამახასიათებელი ნიშანიც არის. მამა-პაპათა სიბრძნის ამ სახელმძღვანელო პრინციპების რეალიზაციას უხვად ვპოულობთ ანდაზებსა და ზღაპრებში.

ხალხურ ლექსებში უხვად არის წარმოდგენილი ძნელბედობის უამსახელმწიფოების კეთილმეზობლური დამოკიდებულება და საერთო მტრის წინააღმდეგ მათი მედგარი ბრძოლა. საქართველოს ისტორიაში ასეთი შემთხვევები ბევრი ყოფილა. მეგობრობის ხელშეკრულება მუქარის ველზე მოწმდე-

21 ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1961, გვ. 322.

22 ხალხური სიბრძნე, IV, გვ. 108.

ბა, და რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ქართველობა ბოლომდე ერთგული რჩებოდა ნაკისრი ვალდებულებისა. მოძმის გვერდში დგომა და ლაშქრის გაზიარება უსაზღვროდ აღაფრთოვანებდა მეომრებს რიცხობრივად ჭარბი მოწინააღმდეგის წინაშეც კი. ამის თვალსაჩინო მაგალითს რუსი და ქართველი ხალხების 1770 წლის საერთო ლაშქრობის დაწყება იძლევა, რაც ასპინძის ომის სახელწოდებით არის შესული ისტორიასა და ზეპირ პოეზიაში. სახალხო მგოსანი უჩვეულოდ გამხნევებულია ორი ქვეყნის დაახლოებით და ქების სიტყვებს უძღვნის მათ მეთაურებს, დიდი რუსეთის ხელმწიფესა და პატარა საქართველოს მეფე ერეკლე მეორეს:

დიდება და მაღლი ღმერთსა,
 რომ გამოჩნდა ქრისტეს ჯვარს;
 ოთხი კლთხე სულ შეიძრა,
 თავი რუსთ ხელმწიფე არი.
 ერეკლეს შემოუთვალა
 სალამი და საჩუქარი,
 ასრე მიყვარხარ, ერეკლე,
 როგორც ჩემი და და ძმანი.
 მანც მაღლობა მოახსენა —
 მეგობრობა შენი ვსცანი,
 ეს ფაშები მაწუხებენ,
 ლეკია თუ ენგიჩარი²³.

ვინმე მესხის — ივანე გვარამაძის ჩაწერილ ლექსში დაწვრილებითაა ნაჩვენები ასპინძის ომის მძიმე პერიპეტეიები და შედეგები — ერეკლეს გამარჯვება და მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის განადგურება. ლექსის ერთი ლეიტ-მოტივთაგანი ისიც გახლავთ, რომ ერეკლეს „რუსის ჯარა შემწედ ჰყავდა“, თუმცა კეთილად დაწყებულ საქმეს ტოტლებენის უტაქტო მოქმედებით წარმატება არ ეწერა. „ხევსურები აწყურთან“ დიდი სიმართლის მოქმელი ლექსია და არაფრით ჩამორჩება წერილობით რეალციებს, რომლებიც უშუალოდ ასპინძის ომის დღეებში შეიქმნა მეფისგან თუ მისი მემკვიდრეების საშუალებით. მოხუცი ხევსური პოეტი ბლოელი ბიტურა დაწვრილებით აღწერს ქართველთა მამაცობას ცხარე ბრძოლის უშუალო მონაწილისა და პატარა კახის პირადი დაცვის წვერის, შინ დაბრუნებული საკუთარი შვილის აბაის ჩვენების მიხედვით. უმნიშვნელო დეტალებშიც კი უაღრესად რეალისტურ ლექსს ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძე მოუხიბლავს და შექმნის ასი წლისთავზე ჩაუწერია იგი. პატრიოტული აღმაფრენისა და თავდადების უკეთ გამომხატველ სიტყვებს იშვიათად თუ იპოვის ვინმე:

სანეს ხევსურებ იყრების,
 უფროსებ თემ-თემისაო:
 „წასვლა გვი, არ გვეშელებს,
 არ წასვლა არ იქნებისა“.
 არავეი ჩამამტვრიეს,
 ქაე აღარ დაუღვებისა.
 ლელ-უბან გაღმოდითოღეს,
 ელვა დგას ჩაჩქნებისაო.
 კუკიას ჩამადითოღეს,
 ჭეხა მახქონდა ცისაო;

²³ ხალხური სიტყვიერება, I, 1916, ე. თაყაიშვილის რედ., გვ. 417.

ქალაქს მიუვა ბატონსა
 ჯოგი ლევისა მგლისათ;
 ქებით მიართვეს სალამი,
 წყრომით ქვე არ იქნებისა.
 ვრეკლეს ვასცინებია,
 პირს მზეი ეფინებისა²⁴.

ლაშქრობის მიმდინარეობა და შედეგები დიდი პათოსითაა ასახული ფოლკლორში და საისტორიო დოკუმენტებში. ამიტომ ვამბობთ თამამად, ხალხი თავისი ისტორიის ეპითაღმწერელიც არისო. 1770 წლის 15 მაისს ერეკლე მეორე მოკავშირეს საკუთარი კალმით სწერდა: „ამ ექვსსა და შვიდს დღეზე რამდენსამე იმ ომებში დაჭრილ კაცებს და იმათ დროშებს და სხვა იარაღებს გამოგიგზავნით უმაღლეს კარს. თქვენის ჩემზედ წყალობიანის გულისაგან ვიცოდი, რომ გიამებოდათ და ამისათვის მოგახსენე“²⁵. ასე დაიწყო რუსი და ქართველი ხალხების საომარი თანადგომა, რომელიც მომდევნო ხანებში უფრო განმტკიცდა და სოციალისტური თანამეგობრობის საფეხურს მიაღწია²⁶.

სხვადასხვა მოდგმის ხალხებისა და მის წარმომადგენელთა საბრძოლო მეგობრობის, ძმობის, ნაფიცობისა და შვილობილობის ეპიზოდები ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართულ და კავკასიურ ფოლკლორში. ტრადიციული ძმადნაფიცობისა და დანათესავების ჩვეულებები მთელი ძალით ელობებოდა წინ სისხლის აღებისა და შურისძიების, მეგობრობისა და დალაშქვრის გავრცელებულ პრაქტიკას, რასაც ზოგჯერ სახელმწიფოებრივი მასშტაბი ჰქონდა და მძიმე ტვირთად აწევებოდა კავკასიონის ორივე მხარის მშრომელ მოსახლეობას. ხალხური პოეზია ამ საკითხში ინტერნაციონალიზმის პოზიციაზე იდგა და დიდად უწყობდა ხელს მშვიდობიან თანამეზობლობას. შეეჩერდეთ რამდენიმე ზეპირსიტყვიერ მაგალითზე.

ხოგაის მინდი სწორუბოვარი ხევსური ვაჟკაცი იყო, — თავისი კუთხის ფარი და ხმალი, როცა კი მშობლიურ მხარეს რაიმე უჭირდა და საფრთხე ემუქრებოდა. აი ამ ხოგაის მინდის მოშულლე თემებში ერთგული ფიცნაჰამი მეგობრები ჰყავდა, რომლებთანაც უშიშრად გრძნობდა თავს და მთიელთა მშვიდობის საქმეს ემსახურებოდა კავკასიონის ორივე კალთაზე. საგმირო ლექსი დაწვრილებით გვაცნობს ხოგაის ძის ცბოვრების უკანასკნელ ეტაპს: ჭიუხებში ბილიკების აღრევის გამო ფიცნაჰამი ძმობილის სოფლის მაგიერ მოშულართა უბანში რომ შეიჭრა და სიცოცხლის ფასად დაუჭადა შეტდომა.

არხოთით მზირი გავიდა,
 წყრომით გამახყვა ჯვარია,
 ხოგაის მინდი გამახყვა,
 გააბერტყინა ნამია.

ხატ-ჯვარის წყრომით გაყოლა კეთილს არას მოასწავებდა:

ჯერ ჩაველიენა ჭალანი,
 მემრ თვირთვლიანი მთანია.

24 ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, I, 1931, გვ. 19.

25 მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 494.

26 მ. ჩიქოვანი, საქართველო რუსულ ფოლკლორში, „ლიტერატურული საქართველო“, № 8, 1964.

ერთ იყო ზოგაის მინდი,
ოთხნი ეტანნეს სხვანია.
პირიქით გადავიდინა,
მიოხოს მავლეს თვალთა.
სოფლადაც ჩაველა ეწადის,
ძმობილ ხყავ ფიც-ნაჰამია.

ხევესური ვაჟკაცები ძმობილ აღდიძის სახლისაკენ გაემართნენ, მაგრამ ნისლმა და ჭანღმა გზა აუბნიათ:

ზოგაის მინდის დასცილდეს
თერეთერლოსკე გზანია.
ჩვენ თერეთერლო გვეგონა,
შიგ აღდისძეი ხარია²⁷.

ფიცნაჰამ აღდიძემდე უშიშარმა ხევესურებმა ვერ მიადწიეს. მაგრამ ყოველთვის ასე როდი ხდება. ძმადნაფიცის ხმა ხშირად აღწევს მოპირდაპირე ტომის წარმომადგენლამდე და მოახლოებული საფრთხის თავიდან აცილების საშუალებას გამოანახვინებს. კავკასიელთა თავგანწირულებამდე მისული მეგობრობის მაგალითს წარმოადგენს დიკლო-შენაქოს აკლების ამსახველი თქმულება „ნამდვილი შემთხვევა დიკლოში“. იგი მრავალმხრივ არის საყურადღებო და მას სპეციალური ნარკვევიც მიუძღვნენ²⁸ ადრე, ახლა კი ხალხთა მეგობრობის თვალსაზრისით გვიანტერესებს. მკვლევარის კომენტარები, ვფიქრობთ, საჭირო არ იქნება, თუ ხალხური გადმოცემის შესავალ ნაწილს სიტყვისიტყვით გადმოვსცემთ მიხეილ ჯორჯაძის ჩანაწერის საფუძველზე: „კავკასიის მთის სხვადასხვა სოფლებში, სადაც ჰსცხოვრობენ ლეკნი, დიდონი, ქისტნი, ხევესურნი და თუშნი, მანამდის შეიქნებოდნენ ერთ სამეფოდ, ძველის ძველად ჩვეულებად დაედოთ, რომ, როდესაც მოინდომებდნენ, ერთი თემი მეორე თემს მოციქულებს მიუგზავნიდა — ჩვენში მეგობრობა დავსდოთო და რამდენის წლით ორივეს მხარესა ჰსურდათ, დაჰსდებდნენ მეგობრობასა და ნამუს-პატიოსნებას. ეს იყო მათი შერიგება. ისინი შეკრულნი იყვნენ მტკიცე პირობით, არც ერთ მხარეს არ შეეძლო დანიშნულს ვადამდე მიხდომა, ტყვეების მოტაცება და სისხლის ღვრა; ისინი მშვიდობიანად დადიოდნენ ერთმანეთში“. ამგვარი იყო ზავის დამყარების ძველიდანვე ნაცადი ერთი საშუალება. ამ მეთოდს ხშირად მიმართავდნენ როგორც სახელმწიფო მოღვაწეები, ისე ცალკეული ეთნიკური ერთეულების უხუცესები.

ერეკლე მეორის სამშვიდობო ღონისძიებანი კარგად არის ცნობილი წერილობით და ზეპირსიტყვიერ წყაროებში. საყურადღებოა, რომ ქართველთა საზავო პოლიტიკამ მეზობელ ერთა ფოლკლორშიც პოვა ასახვა. აღ. სარაჯიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ „ავარიულ სიმღერაში“ პატარა კახი რკალში მოქცეულ მარბიელთა წინამძღოლსაც კი შერიგებას სთავაზობს: „მოდი, რაჯბადინ, შევრიგდეთ, ჩვენს მამა-პაპებსაც ზავი შეუკრავთ. განათავისუფლე ჩვენი ტყვეები, ჩვენს მამა-პაპებსაც უთავისუფლებიათ. თუ ვერცხლი გინდა, ჩანახით მოგცემ, თქვენი იარაღის შესაჭედად; თუ ოქრო გინდა, მუქით მოგცემ, თქვენი ქალების საჩუქრად“²⁹.

27 ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, I, გვ. 59.
28 ზ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, III, 1964, გვ. 12—22.
29 ხალხური სიტყვიერება, I, ე. თაყაიშვილის რედ., 1916, გვ. 170.

ფოლკლორს, როგორც სინამდვილის ასახვის ფორმას, ერის ცხოვრების არც ეს მომენტი გამოპარვია მხედველობიდან. თქმულება „ნამდვილ შემთხვევაში“ მთელი ძალით მყდნენდება ის, რასაც ვაჟა-ფშაველამ „ბაკური“ შექმნით ზოგადკაცობრიული სახე მიანიჭა. თემთა მეგობრობასა და ზავს ინდივიდუალური მეგობრობა და ძმადნაფიცობა ამრავალფეროვნებდა. სათანადო შემთხვევები არაერთხელ არის ფიქსირებული. დასახელებულ თქმულებაში ვკითხულობთ: „აგრეთვე დიდობის ჩვეულებათ იყო მიღებული მეგობრობა; რაკი დიდო ერთხელ თავის თავს ვისმე ამხანაგს დაუქახებდა... ამხანაგობაზე თავსა ჰსდებდა“³⁰. მართლაც, ამხანაგისთვის თავდადების იშვიათი ნიმუშებია ნაჩვენები დიკლო-შენაქოს ამბავთან დაკავშირებით ადგილობრივი თუ უცხოელი ჰაბუკების მხრივ. დიკლოელ ღვთისია გოჩოშვილს ნაშუაღამევს საშინელ ქარბუქში დიდოელი ძმადნაფიცი ბოლქვი ეწვია და ნიბ აღდამის შვილის ამირხანის თუშეთზე თავდასხმის განზრახვა აცნობა. ზამთრის პირობებში კახეთიდან მოწყვეტილ მთათუშეთს აშკარად დიდი ზიანი მოელოდა. მუქარა მეორე დღესვე გათენების ჟამს სინამდვილედ იქცა. ღვთისიამ ძლივს მოასწრო სოფლის გაფრთხილება და საკუთარი თავ-ციხის გამაგრება. დასასრულ ღვთისიამ ცოლ-შვილის ტყვედ ჩავარდნას მათი საკუთარი ხელით გაწყვეტა ამჯობინა. ამის ნიადაგზე გაჩნდა ელგეიური ლექსი:

სულეთში ღვთისოს იწუა
 ჩივილით შემოდისაო:
 ხანწლით დავხოცე ცოლ-დანი,
 სულეთს არ მომესვლებაო³¹.

დიდოელის ძმადნაფიცი თუშისადმი ერთგულებამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი მონაპირე სოფელთა მომზადებას, თუმცა ტრაგიკული ბედისაგან მაინც ვერ იხსნა სულზე უტკბილესი მეგობარი.

იმის საჩვენებლად, თუ რას წარმოადგენდა საალაფოდ განზრახული ლაშქრობა, მე-18 საუკუნის 70-იანი წლების ავარიული სიმღერა შეიძლება მოვიხმოთ, რომელიც ასე იწყება: „ყური დამიგდეთ, ხალხნო, ვიამბობთ ჩვენი მხედრების მამაცობასა, კახეთში რომ გამოიჩინეს. შეკმაზეს ინდირეში ნარჩევი ცხენები, დაადგეს უცხო ჩერქეზული უნავირობი, აირჩიეს დაუცდენელი ყირიმის თოფები, შემოირტყეს ბასრი ხმლები, ჩაირტყეს ქამარში დამბაჩები და გასწიეს მცირე რაზმად შორეულ კახეთისაკენ. წინ მიუძღოდათ კოჭლი რაჯბადინ. მათი მოუსვენარი, ლაგმის მღრნელი ცხენები კაცებს დასჰადნენ. გავიდნენ ალაზანს, გაიარეს შირაქი, გავიდნენ ქაბრსა (იორსა) და შევიდნენ მამაცნი შიდა კახეთში. დაარბიეს შიდა კახეთი და იბოვეს უხვი დავლა. აიკლეს ოქროს ჩარდახიანი კოშკები, შეიბყრეს ლამაზი ქალები, თმა-შეღებილები; დახოცეს ვაჟაცანი, უღვაშებ-შეღებილები; მელორე ბიჭები ხელშეკრულნი წინ გაიგდეს და ლამაზი ქალები კოშკებში ნატყვევები უკან შემოისვეს...“³². თქმულების ბოლოს ჩამოთვლილია ერეკლეს მიერ დამარცხებულ მეთაურთა სახელები; მომღერალი კრულვით იხსენიებს დახოცილთა საასპარეზო ადგილებს: „დაიქცეს ალაზნის პირი, სადაც შენ ბევრჯერ გიდავლია! გახ-

30 ჰ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, IV, 1964, გვ. 47.

31 ხალხური სიტყვიერება, I, 1916, გვ. 85.

32 ხალხური სიტყვიერება, I, ე. თაყაიშვილის რედაქციით. აღ. სარაჯიშვილის პუბლიკაცია, გვ. 169.

მეს. შირაქი, სადაც ბევრჯერ გინავარდნია!³³ ორასი წლის წინანდელი ამბავი მხოლოდ ფოლკლორმა შემოინახა.

ტყვედ გატაცების სიმწარე მრავალ ლექსშია ასახული. ქართულ პოეზიაში ტყვეთა ლექსების მთელი რკალი გამოიყოფა ცალკე. არც ერთ ქართულ ლექსში არ გვხვდება მშობლიურ კერასა და გარემოს მოცილებულის ბედთან შერიგება და დამშვიდება. პირიქით, ყველა ტყვე და ტყვედყოფილი განთავისუფლებას, გამოსყიდვას მოითხოვს. ასეთია სახალხო მგოსნების სულისკვეთება და მათი გმირების დაუოკებელი სწრაფვა.

ტყვის ბედის ამსახველი ნაწარმოებები მხოლოდ ქართულ ფოლკლორში არ გვხვდება. იგივე თემა ჩრდილოკავკასიურ, კერძოდ ჩაჩნურ-ინგუშურ ზეპირსიტყვიერებაშიც არის ცნობილი. პრობლემა ტრადიციული დაძმობილების ასპექტშია უმთავრესად გადაწყვეტილი. კვლავ შევეცადოთ საბუთიანობის ფარგლებში დავრჩეთ და კონკრეტული ხალხური ნაწარმოებები ვაჩვენოთ.

ვეინახური ეპოსის მკვლევარის უ. დალგატის დასკვნით, ჩაჩნურ-ინგუშურ ფოლკლორში თავისებური ციკლია ჩამოყალიბებული, რომელიც მეცხვარე ნიასარის სახელს უკავშირდება. სწორედ ნიასარის ერთი ასეთი თქმულება ქართველი ტყვის ცხოვრებაზე მოგვითხრობს:

მრავალი საუკუნის წინათ, სანამ ინგუშები დაბლობში არ იყვნენ ჩამოსულნი, მთისძირა დაბლობებში ჩერქეზები ცხოვრობდნენ. მათ მდიდარი და ციხე-სიმაგრის მქონე თავადები ჰყავდათ. ჩერქეზ თავადებს ტყვედ მოტაცებული ყმები ემსახურებოდნენ. თავადთა შორის ერთი განსაკუთრებით გამოირჩეოდა აუარებელი სიმდიდრითა და სიმკაცრით. სახელად მას აჩამ-ალა ერქვა. ღრმა მოხუცებულობაში აჩამ-ალამ ულამაზესი ქალიშვილი შეერთო. ქალი მოხუცი ქმრის სიკვდილს ელოდა, მაგრამ იმედმა არ გაუმართლა. აჩამ-ალას ერთხელ ცოლი ძალიან მოწყენილი ეჩვენა.

— რატომ ხარ ასე დაღვრემილი? — ჰკითხა ქმარმა.

— მოწყენილი ვარ, რადგან შენი ნაბადი ტყვეების ნაბადსა ჰგავს. რაკი თავადი ხარ, ნაბადიც ყველაზე უკეთესი უნდა გქონდეს. თუ ადამიანებს წვერებს დააგლეჯ, მე შენ უმწვენიერეს მოსასხამს მოგიზადებ!

იმ დროს მამაკაცი ვწერებს ატარებდნენ. ქმრის მოძულე ცოლს იმედი ჰქონდა, რომ მოხუც აჩამს ვინმე წვეროსანი მოკლავდა შეურაცხყოფისათვის. ქალს არც აქ გაუღიმა ბედმა, ნაბდის მოთავებას კი ცოტა-ღა აკლდა.

ერთ დღეს აჩამის მეუღლე ხილის ბაღში იჯდა და ვიღაც ახოვანი შავ-წვეროსანი ვაყკაცი დანახა. ქალმა მაშინვე მსახური ქმართან აფრინა: თუ იმ კაცის წვეროსანი მოიტან, ნაბადს კარგ საყელოს ვაგუჟეთებო.

ვინც აჩამის ცოლმა დილით დანახა, მას ნიასარი ერქვა. ნიასარი ბევრი ცხვრის პატრონი იყო. მას ერთი მეგობარი ქართველი ჰყავდა და ძმასავით ექცეოდა. ნიასარმა ეს ქართველი ყრმა მაშინ მოიყვანა, როცა ტყვეების მოსატაცებლად იყო წასული. ცხვრის მეპატრონემ ქართველ ყმაწვილს სტუმრების მიღება ასწავლა, სახლში სხვა რამეს არ აკეთებინებდა. ნიასარმა კეთილი ქართველი ძმასავით შეიყვარა. ასეთი იყო ის კაცი, ვისი წვერის მოსატანად ქალმა თავისი ქმარი ვაგზავნა.

აჩამი ეწვია ნიასარს. მასპინძელმა სტუმარი სახლში შეიწვია თანამგზავრებთან ერთად. — ნიასარ, მე შენი წვერ-ულვაშის წასაღებად მოვედი! მთიელმა მშველად მოისმინა აჩამის მოსვლის მიზეზი და ასე უთხრა:

³³ იქვე, გვ. 172.

— აჩამ, სჯობს ხუმრობას თავი დაანებო. მამაკაცის ამაზე მეტად შერცხვენა შეუძლებელია. უსიამოვნო საუბარს ისა სჯობია, შინ შემოხვიდე და მოილხინო. შენ სტუმარი ხარ და მე მასპინძელი. უკვე ცხვარიც დაგიკალი.

აჩამ-ალამ არაფრად ჩაავლო ნიასარის ნათქვამი და წვერ-ულვაშის ასაგლეჯად სწვდა. ნიასარი მიხვდა, სამშვიდობო სიტყვა აღარ გასჭრიდა და ხმლის ერთი მოქნევით მოძალადე სიცოცხლეს გამოასალმა. თანამგზავრებმა აჩამი მაშინვე მიატოვეს და დამფრთხალნი გაიქცნენ. მარტოდ დარჩენილი ინგუში შეფიქრდა. მან იცოდა, თავადის მოკვლას ნათესავები უსისხლოდ არ დათმობდნენ. ქართველი ხელავდა, რა ტანჯვაში ჩაეარდა ნიასარი და როგორ წუხდა მომავალ ბედზე.

— ნიასარ, — უთხრა მაშინ ქართველმა, — როცა ტყვედ გამომიტაცე, დედ-მამას მომაშორე, მე ვფიქრობდი, რომ ჩემი მსახურად ქცევა გასურდა, შენ კი ამხანაგად გამიხადე და ბევრი სათნოება მასწავლე, ძმა მიწოდე. სანამ ჩემი მშფოთვარება დაცხრებოდა, მანამდე მშობლებთან დაბრუნება მსურდა, მაგრამ ახლა შენი სიყვარულის გამო შენთან ვიქნები. ორივე ჩემს მშობლებთან და ძმებთან წავიდეთ. ჩვენმა ხალხმა კარგად იცის მტრისაგან მოყვრის გარჩევა. შენ ჩვენი მტერი არა ხარ, ჩემი ძმა ხარ, და ჩემი ნათესავები დაგეხმარებიან.

— გეთანხმები, ისე მოვიქცევი, როგორც მირჩევი! — უთხრა ბოლოს ნიასარმა. მალე ორივე საქართველოსკენ გამოემგზავრნენ. ქართველმა თანამგზავრი ჯერ ეზოსთან გაჩერა, თვითონ სახლში შევიდა. მამას სიტყვა ჩამოართვა, რომ ნიასარს არაფერს დაუშავებდა. დედამ და მამამ გაიხარეს დაკარგული შვილის ნახვით. იგი დასრულებული, ახოვანი და ლამაზად გამოწყობილი იყო. წარსულიც მოიგონეს. შვილმა უამბო, რა გადახდა თავს მის ამხანაგთან ერთად. ქართველმა დედ-მამას უთხრა, რომ ნიასარი მას კარგად ექცეოდა, მსახურად კი არ დაიყენა, არამედ ძმად მიიღო და ბევრი სასარგებლო რამ ასწავლა.

შვილის ნაამბობი მოისმინეს თუ არა, ოჯახის უფროსებმა ნიასარი სახლში შეიწვიეს და ასე უთხრეს:

— შენ ჩვენი შვილი კაცად აქციე და ძმად მიიღე, ამიტომ ჩვენ შენი შვილად მიღება გვსურს. აქვე მოგცემთ საცხოვრებელს და კიდევაც დაგაქორწინებთ.

როგორც ამბობენ, ყოველივე ასე ასრულდა³⁴.

მშვიდობა მხოლოდ იარაღითა და მამაცობით არ მოიპოვება. მამაკაცებთან ერთად ამ პატრიოტულ საქმეში ქალებიც იღებდნენ მონაწილეობას. ისინი უფრო მორალური ზემოქმედების გზას ირჩევდნენ და არც უშედეგოდ. საილუსტრაციოდ შეიძლება მეორე ინგუშური თქმულება „საყვარელი ალბიკა“ მოვიგონოთ, სადაც ღლიღვთა ქვეყნის მეთაური მოქმედებს საქართველოს წინამძღოლთან ერთად. იქნება სიტუაცია, როცა ორ მეზობელ ხალხს შორის ომი უნდა დაიწყოს. სათნო და გონიერი ალბიკა საფრთხეს მოხერხებულად ააციდენს ქვეყანას, ტრადიციული ძუძუსმტეობისა და შვილად აყვანის ჩვეულებების მოშველიებით. აი როგორ მოხდა ეს:

სესკა სოლსა გმირთა გმირი იყო. მას ერთი მეგობარი ჰყავდა — ოხკარხოი კანტი. ოხკარხოის ლამაზი ცოლი ესვა — სათნო ალბიკა. სესკა სოლსამ

³⁴ У. Б. Далгат, Героический эпос чеченцев и ингушей, 1972, гл. 386—388.

მეგობრის ცოლის გატაცება განიზრახა. ერთხელ სესკა სამოცი რჩეული მხედრით ეწვია ოხკარხოი კანტს გადაწყვეტილების აღსასრულებლად. ოხკარხოის ეჭვი არაფერში ეპარებოდა; ქალი კი მიხვდა, რაც იყო მოსალოდნელი, და მოყვრობით მოსულს უთხრა:

— სესკა სოლსა! შენ ღლიღვების ქვეყნის წინამძღოლი ხარ, ისე, როგორც ოხკარხოი კანტი ქართველების ქვეყნის მეთაურია, გაფრთხილებ: თუ ჩემ ძალით წაყვანას შეეცდები, მაშინ ვეღარასოდეს იხილავ საქართველოს, ხოლო ოხკარხოი კანტს საშუალება აღარ ექნება ღლიღვთა ქვეყანა მოინახულოს. ასეთი რამ არ უნდა ჩავიდინოთ. მე ქალი ვარ და თვითონ გამოგყვები, როცა დრო მოვა, — დამშვიდებით უთხრა ალბიკამ და ბოროტმზრახველი კიშკრამდე მიაცილა, ქმარს კი არაფერი გაუმხილა.

შვიდი თვე გავიდა მოლოდინში. სოლსა დარწმუნდა, ალბიკა დანაპირების შესრულებაზე არ ფიქრობდა. ახლა ეშმაკობას მიმართა, სიკვდილი მოიგონა მშვენიერი ალბიკას შემოსატყუებლად:

— მე ვკვდები. მივიცვლები თუ არა, ოხკარხოი კანტს მაწვევარი გაუფზავნეთ. გვამს სამ დღესა და სამ ღამეს ნუ დამარხავთ!

სესკა სოლსას ნათქვამი შეასრულეს. გლოვის მესამე დღეს ალბიკა გამოჩნდა. მიცვალბულს მიუჩოქა და ჩუმად მახათით უჩხელიტა, რომ გაეგო, მართლა მკვდარი იყო თუ არა. ამ დროს საგლოველში სხვა ქალებიც ისხდნენ და სესკამ მოითმინა, ალბიკას თავს არ დასხმია. მაგრამ აი მოტირლები გაიკრიფნენ, ალბიკა მარტოდ დარჩა და მკვდარს მიუსამძიმრა:

— ვაი შენს დას ძმაო სესკა სოლსა! შენი საფერი არავინ დარჩა, ღლიღვთა სახელოვანო წინამძღვარო!

ამ დროს კუბოდან სესკა სოლსა წამოხტა და ალბიკას მოეხვია. შემკროთალმა ქალმა სთხოვა ყურად ელო მისი ნათქვამი:

— შენ მამაკაცი ხარ, ქვეყნის მეთაური. ყველა პატივს გცემს და გეთაყვანება, მაგრამ ახლა გსურს ყოველგვარი ღირსება ქარს გაატანო. აწი ბავშვებიც კი ასე ეტყვიან ერთმანეთს: „შენ უპატიოსნო ხარ სესკა სოლსასავით, რომელმაც ძვირფასი სტუმარი შეურაცხყო!“ მე არ მინდა, ჩემ გამო შენ უპატიოსნო კაცი გიწოდონ. თუ დამიჯერებ, ქულ-ნამუსსაც შეინარჩუნებ და დიდებასაც მოიმატებ. ახლა ხალხს ვუხმობ და გამოვაცხადებ: შენ ცოცხალი ხარ... შენც ნელ-ნელა გაიღვიძე, წამოდექი და დამსწრეთ უამბე რაიმე სულეთში ყოფნაზე. მალე ხმა გავრცელდება, რომ საიქიოდან დაბრუნდი და შავეთში მიცვალბულები ნახე. ისიც ვიცე, ჩემი სხეულის სურნელების გარეშე ვერ დამშვიდდები. ერთი კვირის შემდეგ შენი მეგობარი ოხკარხოი კანტი სალაშქროდ მიდის. მაშინ მოდი მამაცი მხედრებით და სურვილი აღი-სრულე.

სოლსამ გონივრული რჩევა დაიჯერა. მას აქეთ მისი სახელი უფრო შორს გაითქვა, რადგან სულეთიდან სამზეოს დაბრუნებულად გამოაცხადეს. დანიშნულ დროს სოლსა ალბიკას ეწვია. სათნო ქალმა სტუმრები მიიღო. მსუქანი ბუდეები დაკლა და გულუხვი მასძინძლობა გასწია. სესკა სოლსას უთხრა, ოთხი რჩეული კოშკში ასულიყო, დანარჩენებს კი ციხე-სიმაგრე დაეცვა. აღერსიანმა ალბიკამ ოთხი ტკბილი კვერი გამოაცხო ისე, რომ თითოეული განსხვავებული ფერის იყო, სურნელება და სიტკბოება კი ერთნაირი ჰქონდა. სავანგებოდ ერთი ჯამი ფაფაც შეამზადა საკუთარი ძუძუს რძით. როცა ამას მორჩა, რჩეული ვაჟაკები მაგიდასთან მიიწვია და ძვირფასი სუფრა გაუშალა. „ეს ფაფა

პირადად შენთვისაა გაკეთებული“, — მიაწოდა ოქროს ჯამი სოლსას. ლილველ გმირს საჭამადი ძალიან მოეწონა. ცოტა შენაყრდენ თუ არა, სათნო ალბიკამ სტუმრებს მოასხენა: „სესკა სოლსა, მე ორივე ჩვენი ქვეყანა განსაცდელს გადავარჩინე და მეგობარი ოხკარზოი კანტიც მკვიდრ ძმად გიქციე. ამის შემდეგ ოხკარზოის ღლიღვეთი უცხოეთად აღარ მოეჩვენება, ასე შენც, სესკა სოლსა, ქართველების ქვეყანას ველარ შეიძულე. ხედავთ, შენს ამხანაგებს ბულა-ხარი დაუჟალი, შენ და შენს თანამეინახეთ სხვადასხვა ფერის, მაგრამ ერთნაირი გემოს ჭამადი მოგართვით ჯამებით. ეს ჭამადიც კვეის სასწავლებლად არის მომზადებული: იცოდე, ყველა ქალს განსხვავებული სახე და გარეგნობა აქვს, მაგრამ როცა მისწვდები, ყველა ერთი გემოსაა. სესკა სოლსა, შენ უკვე ის ფაფა მიირთვი, რომელიც ჩემი ძუძუს რძით მოვხარე. რადგან ჩემი რძე იგემე, ახლა შენ ჩემი შვილი ხარ, შვილს კი იმის ნება არა აქვს, რაც მოგიფიქრებია!“

ამის შემდეგ სესკა სოლსამ იწამა მშვენიერი ალბიკას სიბრძნე, შერცხვა თავისი თავისა და განსაკუთრებული მორიდებით ეპყრობოდა დედობილს. ამ დღიდან ჩერქეზთა ქვეყნიდან ვერცხლი მოჰქონდათ, საქართველოდან კი ოქრო მშვენიერი ალბიკას საჩუქრად³⁵.

ეს ხალხური გადმოცემა იმდენად გამჟვირვალეა, რომ დამატებითი ახსნა-განმარტება არ სჭირდება. როგორც ვხედავთ, საუკუნეების განმავლობაში ფოლკლორი თვითონ ირჩევს ხალხთა ძმობა-მეგობრობის ამსახველ სიუჟეტებსა და პერსონაჟებს, ძალდატანების გარეშე ქმნის მიმზიდველ სიტუაციებს და ამით ხელს უწყობს ახალ-უხალთა ჰუმანურ აღზრდას, უცხო მოდგმათა დაახლოებასა და სულიერ დანათესავებას. მსგავსი სიუჟეტების და მხატვრული სახეების საფუძველი მრავალგანცდილი სინამდვილეა, რომლის არსებობა წერილობით წყაროებში კონკრეტულად არაა დადასტურებული, მაგრამ მის სიმართლეში ეკვეის შეტანა შეუძლებელია. ხალხი — კოლექტიური შემოქმედი მუდამ ისეთ თვალსაზრისს ირჩევს, რომელიც საზოგადოების განვითარების ტენდენციებს ემთხვევა. ალბიკას თქმულებაში ადამიანის სულიერი გარდაქმნის რთული პროცესია ნაჩვენები. მეკობრე, მეგობრის შეურაცხყოფელი მთიელი ნელ-ნელა ეხვევა მეზობელი ხალხის ჯანსაღ ჩვეულებათა სამოსელში, მშვენიერი ალბიკა თანდათან იპყრობს მის ინდივიდუალობას და ზნეობრივად ამდიდრებს, მიმხვედრ და გულისხმიერ არსებად აქცევს. სესკა სოლსას ვარდაქმნაში დიდ როლს ასრულებს საზოგადოებრივი გარემო, მეზობელ მოდგმათა შორის მშვიდობის შენარჩუნების გარდაუვალობა.

ინტერნაციონალური სულისკვეთება და კლასობრივი თვალსაზრისი საყოველთაო ხასიათს იღებს პოეზიაში. ერთი ერის მარჯვედ გამოქანდაკებული მხატვრული სახე საყვარელი და მშობლიური ხდება დანარჩენთათვისაც. ბატონყმობასთან არსენა ოძელაშვილის შეუპოვარი ბრძოლა აღფრთოვანებას იწვევს არა მხოლოდ გმირის მშობლიურ კუთხეში, ვთქვათ, ქვემო ქართლში, არამედ სრულიად საქართველოში და მის გარეთ, სომხეთსა და აზერბაიჯანში, მრავალეროვან მოსახლეობაში. მესტირულმა ლექსმა სხვადასხვა ხალხის ეს ერთსულოვნება კოლორიტულად გადმოსცა დატყვევებული არსენას თბილისში შემოყვანის სურათში:

³⁵ У. Далгат, Героический эпос чеченцев и ингушей, гл. 321—322; Н. П. Андреев, Указатель сказочных сюжетов, 1929, гл. 71, *981В.

წამოიყვანეს ქალაქში, თვალთავან ღვრიდა ცრემლსა.
მთელი ქალაქის ბიჭები მტრედის გუნდით დასდევსა.
იმერლები იძახიან: „კი, კი, კი, სადა თქვესა!“
სომხები გაიძახიან: „ლავე ბიჭი არი ესა!“
ოსები კი იძახოდნენ: „ხორზუ, ხორზუ არი ესა!“
რუსები: „ოჩენ ხოროში, ეი ბოლუ მაღადეცა!“³⁶

საბჭოთა ხალხური პოეზია მემკვიდრეობით გადმოცემული პროგრესული და ინტერნაციონალური იდეების საფუძველზე ვითარდება. რევოლუციამდელი პოეტური გამოცდილებიდან მისთვის ორგანულად მისაღები და მიზიდველი აღმოჩნდა სხვადასხვა ერის და მისი წარმომადგენლების მეგობრობის გრძნობა, კლასობრივი თვალსაზრისი, ჰუმანური გარდაქმნებისაკენ შეუწყობელი სწრაფვა. ყოველივე ამან უფრო მკვეთრად სამშობლოს სიყვარულში პოვა გამოხატულება. საბჭოური სინამდვილით შთაგონებული სახალხო მგოსანი ბუნების ძალებზე საუბრის დროსაც კი ერის კეთილდღეობაზე ზრუნავს; მის სულში განახლების სიო ქრის შეუწელებლად. მთიდან მოჩხრიალე ალგეთის ჩვეული დინებაც საზოგადოებრივი თვალთ არის დანახული:

იდინე, დიდხანს იდინე,
სანამ შუქი ჰფენს მზისაო,
ჩარეცხე ჭუჭყი და ხავსი,
წარსულის სიძველისაო.
ნუ შეგაშინებს ნაძვარი,
ნურც რიყე ლოდებისაო;
ჩაით-მაშე ხეობა,
კვალი გაკაფე გზისაო.
გზაზე დამხვდება ველები,
ნათესი სიმინდისაო,
დიდი ოჯახი ჰპატრონობს
ათასი ძმის და რძლისაო³⁷.

ხალხი — კოლექტიური პოეტი ბუნებით ინტერნაციონალისტია და ამგვარი ბეჭედი აზის მთელ მის მრავალფეროვან შემოქმედებას, მსოფლმხედველობას, ესთეტიკურ მოძღვრებას. მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფია ხელოვნებისა და ლიტერატურის ხალხურ საწყისებზე აღმოცენებას აღიარებს. ამ საწყისებთან ერთად იგი ხალხთა მეგობრობის ამაღლებულ იდეებსაც იღებს და შესაფერისად ავითარებს.

36 პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, I, მ. ჩიქოვანის რედ., 1963, გვ. 39—40.
37 ხალხური სიტყვიერება, I, 1952, გვ. 191.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
მ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

მიხეილ ჯაბაშვილი

ლექსიკოგრაფია საბჭოთა საქართველოში

ქართულ ლექსიკოგრაფიას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მოიპოვება იმის დამადასტურებელი წერილობითი ცნობები, რომ ძველად ქართველებს უნდა ჰქონოდათ ლექსიკონები, რომლებიც უამთა სიავის გამო არ შენახულა.

პირველი განმარტებითი ლექსიკონი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, არის სულხან-საბა ორბელიანის (1658—1725) „ლექსიკონი ქართული“ ანუ, როგორც მას ვახტანგ VI-მ უწოდა, „სიტყვის კონა“. ეს ლექსიკონი „სამართლიანად არის მიჩნეული ქართული ენის ნამდვილ საუნჯედ, შესანიშნავ ნაშრომად განმარტების სიზუსტე-სიმკვეთრისა და ლექსიკოგრაფიის ზოგადი საკითხების გაგების მხრით“ (არნ. ჩიქობავა).

საბას ლექსიკონი, მისი შედგენის დროის პირობაზე, საკმაოდ სრულია. მასში შესულია 20.000-მდე ერთეული — როგორც სალიტერატურო ენის ლექსიკა (ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან, „ეფეხისტყაოსნიდან“...), ისე სასაუბრო და დიალექტური სიტყვები. მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის 300 წელია გასული საბას ლექსიკონის შექმნიდან, მას დღესაც არ დაუკარგავს მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

ავტორის სიცოცხლეში და დიდხანს მისი გარდაცვალების შემდეგაც „სიტყვის კონა“ ვრცელდებოდა ხელნაწერების სახით. პირველად იგი 1884 წელს გამოაქვეყნა რაფ. ერისთავმა. 1928 წ. გამოდის ლექსიკონის მეცნიერული გამოცემა პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, რომელიც დღესაც სანიმუშოდ ითვლება. 1949 წ. ს. იორდანიშვილმა საბას ლექსიკონი დაბეჭდა ერთი ავტოგრაფული ნუსხის მიხედვით. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ბოლო გამოცემა, რომელიც განახორციელა 1965—1966 წლებში პროფ. ილ. აბულაძემ ყველა ცნობილი ავტოგრაფის მიხედვით.

ეს ლექსიკონი ქართული სულიერი კულტურის ფასდაუდებელი შენაძენია. ს.-ს. ორბელიანმა მეტად დიდი როლი შეასრულა ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარებაში. „სიტყვის კონას“ იყენებს საფუძვლად ყველა შემდგომი განმარტებითი თუ თარგმნითი ლექსიკონი.

მე-18 ს.-ის ბოლოს, განსაკუთრებით კი მე-19 ს.-ში გაცხოველებული მუშაობა წარმოებს რუსეთში (პეტერბურგში) ქართული ლექსიკონების შესადგენად (დავით და იოვანე ბაგრატიონები, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები...). კერძოდ, მე-19 ს.-ის პირველ მეოთხედშია შექმნილი ნ. ჩუბინაშვილის შესანიშნავი „ქართული ლექსიკონი“, რომელიც მხოლოდ ჩვენს დროს (1961 წ.) დაიბეჭდა (გამომც. პროფ. ალ. ღლონტი).

ამ ლექსიკონის საფუძვლად, როგორც თვით ნ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, აღებულია საბას ლექსიკონი, მაგრამ ავტორი ავსებს სიტყვანს ახალი, მის დროს ხმარებული სიტყვებით. განმარტება, როგორც წესი, საბასებურად ლაკონიურია,

დახვეწილი, რუსული თარგმანი ზედმიწევნითი. მასდართან, რომელიც ზმნის სალექსიკონო ერთეულად არის შეტანილი, ავტორი ყოველთვის იძლევა პირიან ფორმას (ან ფორმებს). მაგ., **აჩემება** (ავიჩემებ), **აწევა** (ავსწევ), **გამოლაპარაკება** (გამოველაპარაკები), **დადნობა** (დავადნობ, დადნების), **დამკვდრება** (დავამკვდრებ, დავიმკვდრებ, დავემკვდრები), **მოშორება** (მოვაშორებ, მოვშორდები) და ა. შ.

ნ. ჩუბინაშვილი სულხან-საბა ორბელიანის საქმის გამგრძელებლად, მის ღირსეულ მემკვიდრედ გვევლინება.

ქართულ ლექსიკოგრაფიაში დიდი კვალი დატოვა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პირველმა ქართველმა პროფესორმა დავით ჩუბინაშვილმა. მან დავეიტოვა რამდენიმე კარგი ლექსიკონი. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მისი ხელიდან გამოსულმა ქართულ-რუსულმა ლექსიკონმა (პეტერბ., 1887 წ.), რომელსაც ავტორმა უწოდა „საუნჯე ქართულის ენისა“. იგი, ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მსგავსად, განმარტებით-თარგმნითია: ქართული სიტყვები ასხნილია ქართულად და მიწერილი აქვს რუსული შესატყვისები. ეს ყველაზე უფრო სრულია მანამდე შედგენილ ლექსიკონებს შორის.

მე-19 ს-ის მეორე ნახევარში გაზეთებში იბეჭდებოდა დიალექტური სიტყვები. შემდეგ მათ თავი მოუყარა და წიგნად გამოსცა ი. ჭყონიამ¹.

ადრინდელი ნაშრომებიდან, რომლებმაც შემოგვინახა სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი სიტყვები, პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ვუკ. ბერიძის „სიტყვისკონა იმერულ და რაჭულ თქმათა“ (პეტერბ., 1912 წ.); ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე მ. ჯანაშვილის (ინგილოური), კირიონის (ქართლური) და სხვათა ლექსიკონები.

დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ მე-19 ს-ში ქართველი მოღვაწეების მიერ ლექსიკონების შედგენა თუ ძირითადად რუსეთში (პეტერბურგში) წარმოებდა, მე-20 ს-ის დასაწყისში, განსაკუთრებით კი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ, ამ მუშაობის (იხვევ, როგორც, საერთოდ, ქართველოლოგიის) ცენტრმა თბილისში გადმოინაცვლა.

ჯერ კიდევ 1924 წ. ა. შანიძემ „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადულში“ მოათავსა ბეს. გაბუურისაგან ჩაწერილი ხევსურული ტექსტები, რომლებსაც დაურთო ვრცელი ლექსიკონი.

აქვე უნდა დავასახელოთ ლ. ლეონიძის „მესაქონლეობის ლექსიკონი“ (1925 წ.), რომელშიც შესულია ამ დარგის ბევრი ხალხური ტერმინი; ლექსიკონი სრულიად სანდოა და იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ სიტყვათა უმეტესობასთან მოყვანილია სხვადასხვა კუთხეში ხმარებული სინონიმები და, აგრეთვე, საილუსტრაციო ფრაზები ლიტერატურიდან; ლექსიკონი ერთგვარად ისტორიულიცაა: მასში დამოწმებულია ბიბლიის წიგნები და სხვა ქართული წიგნები.

დაუფასებელია ივ. ჯავახიშვილის დეაწლი ქართული დიალექტური ლექსიკონის შესწავლაში. ჩვენ მას უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ გვაქვს ერთ-ერთი ძვირფასი ფონდი: 1933—1934 წლებში ყველა კუთხეში ჩაწერილ იქნა შინამრეწველობასთან დაკავშირებული თხრობითი ხასიათის მასალა, რომელიც უხვად შეიცავს სხვადასხვა დარგის საინტერესო ლექსიკას. აღსანიშნავია, რომ აკადე-

¹ ილია ჭყონია, სიტყვის კონა. საბა-სულხან ორბელიანისა და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში გამოტოვებული სიტყვები, სპ., 1910.

მიის რვატომეული განმარტებითი ლექსიკონის შემდგენლები სიტყვების საილუსტრაციოდ ხშირად მიმართავდნენ ამ ფონდს. ეს მასალა ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში და ელის გამოცემას.

განსაკუთრებით გაიშალა ლექსიკოგრაფიული მუშაობა მას შემდეგ, რაც ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში 1936 წ. ჩამოყალიბდა სალექსიკოლოგო განყოფილება, რომელსაც სათავეში პროფ. ვ. თოფურია ჩაუდგა.

ვ. თოფურიას ხელმძღვანელობითა და რედაქციით შედარებით მოკლე ხანში გამოიცა წიგნი, რომელშიც შევიდა გ. შარაშიძის — გურული, ბ. წერეთლის — ზემო იმერული და მ. ალავერდის — ლეჩხუმური ლექსიკონები. ამას მოჰყვა სტ. მენთეშაშვილის — ქიზიყური ლექსიკონი, რომელაც ხალხური მეტყველებების მაგალითების სიუხვითა და ლექსიკოგრაფიული დამუშავებით სანიმუშოდ უნდა ჩაითვალოს.

საგულისხმოა, რომ ვ. თოფურია ზემოდასახელებულ ორივე წიგნს განიხილავდა როგორც მასალას „დიდი ქართული განმარტებითი ლექსიკონისათვის“ (მართლაც, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის წყაროთა შორის ჩვენ ვხედავთ ყველა მანამდე გამოცემულ დიალექტურ ლექსიკონს). უფრო ადრე ს. ჟღენტმა შეუდგინა ლექსიკონი გურულ ტექსტებს (იხ. მისი „გურული კილო“, 1936 წ.).

ამ ბოლო დროს დიდი ყურადღება ექცევა დიალექტური ლექსიკონის დარგობლივ შესწავლას. უკვე გამოცემულია ა. ჭინჭარაულის „ხევსურულის დარგობლივი ლექსიკა“ (მონოგრაფიაში „ხევსურულის თავისებურებანი“, 1960 წ.). ლ. კაიშაურის „მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა“ (1967 წ.), „მაცნეში“ 1971 წ. დაიბეჭდა თ. სალარიძის შრომის („ალგეთის ხეობის ქართლურის დარგობლივი ლექსიკა“) ერთი ნაწილი.

აღსანიშნავია აგრეთვე პ. ხუბუტიას თუშური კილოს ლექსიკონი (მის წიგნში: „თუშური კილო. ლექსიკა“, 1969 წ.).

პარალელურად ქართულ საენათმეცნიერო ორგანოებში ქვეყნდებოდა სხვადასხვა დროს ჩაწერილი დიალექტური ლექსიკონის ნიმუშები. მაგ., ივ. ქავთარაძის „მასალები იმერული ლექსიკონისათვის“ („ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, III, 1963 წ.), ქართლურის სალექსიკონო მასალები სტ. მენთეშაშვილისა, მ. მესხიშვილისა, თ. სალარიძისა, პ. გაჩეჩილაძისა, ლ. ნოზაძისა („იბერ.-კავკას. ენათმეცნიერება“, XVII, 1970 წ.).

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს შემაჯამებელი კოლექტიური ნაშრომი ივ. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ივ. ქავთარაძის — „ქართული დიალექტოლოგია“, I (1961 წ.); მასში წარმოდგენილია ქართული ენის ყველა კილოსა და კილოკავის ტექსტები ლექსიკონებითურთ.

1966 წლიდან ვ. თოფურიას ინიციატივით გაზეთმა „კომუნისტმა“ დაიწყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ადგილობრივი ინტელიგენციის მიერ შეგროვებული სიტყვების გამოქვეყნება. ეს საჭირო საქმე კვლავ გრძელდება (ვ. თოფურიას გარდაცვალების შემდეგ მას ხელმძღვანელობს ივ. ქავთარაძე).

მწერალმა გ. შატბერაშვილმა 1964 წ. გამოაქვეყნა თავის მშობლიურ სოფელში ჩაწერილი ქართლური სიტყვები სათაურით: „თვალადურა ქართლის ქაშნიკი“.

საქართველოში დიალექტური ლექსიკის დამუშავების ძირითადი ცენტრებია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. ნაყოფიერი მუშაობა წარმოებს აგრეთვე პედაგოგიურ ინსტიტუტებში. მაგალითად, 1971 წ. ბათუმში გამოიცა შ. ნიქარაძის „ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკა“, რომლის ერთერთ დიდ ნაწილს წარმოადგენს ამ დიალექტის ლექსიკონი.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში დაწყებულია აჭარული დიალექტური ლექსიკის გეგმაზომიერი შეგროვება, რომელსაც უნდა მოჰყვეს დარგობლივი ლექსიკონის შედგენა.

მაღალ მეცნიერულ დონეზეა ძველი ქართული ლექსიკის შესწავლა. ამ საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვის ნ. მარს, რომელმაც არაერთი ძველი გამოსცა (კერძოდ, სერიაში: *Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии*). მან თავის გამოკვლევებსა თუ ლექსიკონებში მოგვცა ბევრი ძველი ქართული სიტყვის ახსნა.

აღსანიშნავია აგრეთვე ა. შანიძის, კ. კეკელიძის, ილ. აბულაძის, ს. ყაუხჩიშვილის, მ. კახაძის და სხვათა ამ რიგის შრომები.

ცალკე უნდა გამოვყოთ ა. შანიძის ლექსიკონი, რომელიც ახლავს „იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების“ ტექსტს (1946 წ.). ამ ლექსიკონში ა. შანიძემ პირველად გამოიყენა „ინდექსები“, რომელსაც ყოველთვის მიმართავს შემდეგდროინდელ ლექსიკონებში. იგი ზმნის ამოსავალ ფორმად იღებს საწყისს (მასდას), რომლის ბუდეშიც პირობითი ნიშნებით („ინდექსებით“) მოჰყავს ქცევები, ვნებითი გვარი და სხვა ფორმები.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრამ და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა გამოაქვეყნეს ძველი ქართულის მრავალი ძველი, რომელთაც დართული აქვს ლექსიკონები. რამდენიმე კარგად შედგენილი ლექსიკონი ახლავს ძველი ქართული ენის თუ ლიტერატურის ქრესტომათიებს (ილ. აბულაძისა, ივ. ქავთარაძისა, ივ. იმნაიშვილისა და სხვ.).

შედარებით კარგად არის შესწავლილი ოთხთავის ლექსიკა. მნიშვნელოვანია ძველი ქართულის ლექსიკოგრაფიის თვალსაზრისით პროფ. ივ. იმნაიშვილის „ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი“ (1949 წ.); აღსანიშნავია ს. სერებრიაკოვის „ძველქართულ-რუსული ლექსიკონი (ოთხთავის ორი ძველი რედაქციის მიხედვით)“ (1962 წ.).

ჩვენში არსებული მყარი ტრადიციები განსაზღვრავს ძველი ქართული ლექსიკის კვლევის მაღალ დონეს საზღვარგარეთაც. აქ დავასახელებთ მხოლოდ ი. მოლიტორის «ქართული ოთხთავისა» და „საქმე მოციქულთა“-ს ძველი ვერსიების (ქართულ-ბერძნულ-ლათინურ) ლექსიკონს» (ქ. ლუვენი, ბელგია, 1962 წ.).

ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებმა მოამზადეს და მოკლე ხანში უნდა გამოვიდეს (დიდი ნაწილი უკვე დაბეჭდილია) ამ ინსტიტუტის დამაარსებლისა და მისი პირველი ხელმძღვანელის აწ განსვენებულ ილია აბულაძის მიერ შედგენილი „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“. ეს ლექსიკონი შეიცავს 12.000-მდე სიტყვას, რომლებიც დოკუმენტირებულია 150-ზე მეტი ძველიდან (პირველ რიგში ბიბლიიდან) ამოღებული საილუსტრაციო გამოთქმებით (ლექსიკონის მოცულობაა 70-მდე სთავტორი თაბახი).

ენათმეცნიერების ინსტიტუტში წარმოებს მუშაობა ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონის შესადგენად. ამ მიზნით შექმნილია 1.500.000-ზე მეტი ბარათის შემცველი კარტოთეკა ძველი ქართული ძეგლებიდან ამოწერილი სიტყვებისა.

უნივერსიტეტში, ძველი ქართული ენის კათედრაზე ა. შანიძის ხელმძღვანელობით მუშავდება ძველი ქართულის ლექსიკონი.

მნიშვნელოვნადაა წინ წასული სხვა ქართველურ ენათა ლექსიკის შესწავლაც. რევოლუციამდე გამოსული შრომებიდან მკვლევართა ყურადღებით სარგებლობს ნ. მარის, ი. ყიფშიძის ნაშრომები, კერძოდ, პირველის ჰანურ-რუსული ლექსიკონი, რომელიც დართული აქვს მის ჰანურის გრამატიკას (პეტერბ., 1910) და მეორის — მეგრულ-რუსული ლექსიკონი ნაშრომში: „მეგრულის გრამატიკა“ (პეტერბ., 1914).

ქართველურ ენათა ლექსიკის შედარებითი შესწავლის შედეგად არნ. ჩიქოვამ შეადგინა ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი (1938 წ.). ამ ნაშრომის გამოცემით სრულიად ახალ საფეხურზე ავიდა ქართველურ ენათა კვლევის საქმე.

ამჟამად ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დამუშავების პროცესშია ჰანურ-ქართული დოკუმენტარული ლექსიკონი (შემდგენელი ი. ასათიანი). იგი ემყარება ყველა გამოცემული ტექსტიდან პირწმინდად ამოწერილი სიტყვების ფონდს, რომელიც შეესებულება სხვადასხვა ავტორის გამოკვლევებიდან და ლექსიკონებიდან ბარათებზე გადმოტანილი მასალით. მუშაობა წარმოებს ვ. თოფურიას ხელმძღვანელობით დაწყებულ სვანურ-ქართულ ლექსიკონზე (პროფ. თ. შარაძენიძე, მ. ქალდანი), რომელშიც წარმოდგენილი იქნება სვანურის ოთხივე კილოს მონაცემები.

1967 წ. მოსკოვში გამოვიდა გ. კლიმოვის „ქართული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“ (რუსულ ენაზე).

მკვლევართა დიდ ინტერესს იწვევდა და იწვევს „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკა. ვარკვეული როლი შეასრულა პოემის მეცნიერულად შესწავლაში მისი სხვადასხვა გამოცემისათვის დართულმა დ. კარიჭაშვილის, იუსტ. აბულაძის, ა. შანიძის (ავრეთე ს. კაკაბაძისა და კ. ჭიჭინაძის) ლექსიკონებმა. გამოცემულია რუსთაველის პოემის სიმფონიები კ. ჭიჭინაძისა (1934 წ.) და ა. შანიძისა (1956 წ.).

1968 წ. გამოვიდა პროფ. შ. ლლონტის „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი, რომელშიც შეტანილია პოემაში ნახმარი მყარი გამოთქმები რუსთაველამდელი, მისი თანამედროვე და შემდეგდროინდელი მწერლობის ძეგლებში მოპოვებულ მასალასთან მიმართებით.

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილების თანამშრომლებმა შეადგინეს „ვეფხისტყაოსნის“ ფუძეთა და სიტყვა-ფორმათა ინდექსი“ (1970 წლიდან გადაცემულია დასაბეჭდად). ეს „ინდექსი“ ამავე დროს სიმფონიაცაა, ოღონდ ადრე გამოცემული სიმფონიებისაგან განსხვავებით საერთო ანბანზე გაწყობილია სიტყვის ფუძეები.

„ვეფხისტყაოსნიდან“ და ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან ამოწერილი სიტყვების კარტოთეკა შედგენილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში (თავმჯდ. აკად. ირ. აბაშიძე, მთ. რედაქტორი აკად. გ. წერეთელი).

მკვლევართა არანაკლები ყურადღებით სარგებლობს რუსთაველის ეპოქისა და მის მომდევნო საუკუნეთა ძეგლების ლექსიკა. აქ აღსანიშნავია იუსტ. აბულაძის ლექსიკონები „ვისრამიანისა“ (1938 წ.) და „შაჰ-ნამესი“ (1916 და 1934 წ.), აგრეთვე ლექსიკონები, რომლებიც ახლავს XVII—XVIII სს-ის ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს ნაწარმოებებს (ნ. ბერძენიშვილისა, ს. იორდანიშვილისა, გ. ჯაფარიასი და სხვათა). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ივ. გიგინეიშვილის მიერ შედგენილი ლექსიკონები, რომლებიც ერთვის დ. გურამიშვილის „დავითიანს“ (1955 წ.) და „რუსუდანიანს“ (1957 წ.), ბესიკის თხზულებათა ლექსიკონი (ვ. თოფურიასი, 1962 წ.) და ს.-ს. ორბელიანის თხზულებათა II ტომში შესული „ქილილა და დამანას“ ლექსიკონი (ელ. მეტრეველისა, 1962 წ.), რომლებიც გამოირჩევა სისრულითა და განმარტებათა სიზუსტით.

მე-19 ს-ის ქართველ კლასიკოსებს შორის სრულიად განსაკუთრებულია ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას როლი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის, კერძოდ, მისი ლექსიკური ფონდის სრულყოფა-გამდიდრებაში. შემთხვევითი არ არის, რომ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი ყველაზე ხშირად სწორედ ამ სამი მწერლის შემოქმედებას მიმართავს სიტყვების საილუსტრაციოდ. ილიას, აკაკისა და ვაჟას ლექსიკა ჯერჯერობით სათანადო სისრულით შესწავლილი არ არის, თუმცა ამ მიმართულებით ზოგი რამ გაკეთებულია.

შედარებით უკეთესადაა დამუშავებული ვაჟას ლექსიკა. ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა პირველი საბჭოთა (შვიდტომეულის) გამოცემის ცალკეულ ტომებს დართული აქვს ერთ-ერთი რედაქტორის ა. შანიძის მიერ შედგენილი ლექსიკონი (რაც არსებითად ფშაური კილოს ლექსიკონს წარმოადგენს).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში 1963 წლიდან არსებობს და ნაყოფიერ საქმიანობას ეწევა ვაჟა-ფშაველას კაბინეტი (გამგე პროფ. გრ. კოკნაძე). კაბინეტში შექმნილია მწერლის ლექსიკონის სრული კარტოთეკა (800.000-ზე მეტი ბარათის შემცველი). კარტოთეკა ამჟამად დამუშავების პროცესშია, რასაც უნდა მოჰყვეს ვაჟას თხზულებათა სიმფონია-ლექსიკონის შედგენა. ჯერჯერობით კი კაბინეტის ინიციატივით ამ კარტოთეკის გამოყენებით აღ. ჭინჭარაულმა შეადგინა და 1968 წ. გამოიცა „ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი“ (მთ. რედაქტ. აკად. არნ. ჩიქობავა), რომელშიც შესულია 7.000-მდე ერთეული.

ა. ყაზბეგის ოთხტომეულის (1947—50 წწ.) ყოველ ტომს ლექსიკონი შეუდგინა შ. ძიძიჯურმა. მასში, გარდა მოხეტური სიტყვებისა, ასახულია მწერლის ლექსიკონის სხვა თავისებურებებიც.

მთელი თაობები იზრდებოდნენ ს.-ს. ორბელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებზე. მაგრამ ამავე დროს სალიტერატურო ქართულის განვითარება, კერძოდ, ცვლილებები მის ლექსიკურ ფონდში, დღის წესრიგში აყენებდა ახალი განმარტებითი ლექსიკონის საჭიროებას, რომელშიც წარმოჩნდებოდა ლექსიკონის თანამედროვე მდგომარეობა. მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან არაერთხელ დასმულა ეს საკითხი, მაგრამ ლექსიკონის შედგენის რეალური შესაძლებლობანი გაჩნდა მხოლოდ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

1945 წ., საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დამთავრებიდან ორი თვის შემდეგ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან დაარსდა „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის კომისია“, რომლის თავმჯდომარედაც დამტკიცებულ იქნა აკად. არნ. ჩიქობავა.

განმარტებითი ლექსიკონის მთავარ რედაქციაში შევიდნენ გ. ახვლედიანი, ივ. გიგინეიშვილი, ი. გრიშაშვილი, ვ. ეგნატაშვილი, ს. ვაჩნაძე, ვ. თოფურია, ნ. კეცხოველი, ვ. კუპრაძე, გ. ლეონიძე, ქ. ლომთათიძე, თ. ლომოური, ს. მენტეშაშვილი, ნ. მუსხელიშვილი, არნ. ჩიქობავა (მთავარი რედაქტორი), გ. წერეთელი.

პრაქტიკულად ლექსიკონის შედგენა დაევალა ენათმეცნიერების ინსტიტუტს. ამ მიზნით 1945 წელსვე ახლად დაკომპლექტდა ლექსიკოლოგიის განყოფილება შემდეგი მეცნიერი თანამშრომლებით: რ. გაგუა, ს. ვაჩნაძე, ს. იორდანიშვილი, სტ. მენტეშაშვილი, ე. ჯივრანიშვილი, ნ. საბაშვილი, ნ. საყვარელიძე, ბ. წერეთელი. განყოფილების პირველი ხელმძღვანელი იყო არნ. ჩიქობავა, ერთ ხანს — ს. იორდანიშვილი, ხოლო შემდეგ, 1951—1965 წლებში (გარდაცვალებამდე) — სტ. მენტეშაშვილი.

შედარებით მოკლე ხანში შეიქმნა სრულიად ახალი სადოკუმენტაციო ფონდი, რომელიც შეიცავს 2.000.000-ზე მეტ ბარათს (მისი შევსება დღესაც გრძელდება).

სიტყვების განმარტებაზე მუშაობდნენ როგორც ლექსიკოლოგიის განყოფილების თანამშრომლები, ისე მოწვეული პირები (მეცნიერი თანამშრომლები, მწერლები, მასწავლებლები...). ლექსიკონის შედგენისათვის სახელმწიფოს მიერ მნიშვნელოვანი სახსრები იყო გამოყოფილი.

ლექსიკონს საფუძვლად დაედო მისი მთავარი რედაქტორის არნ. ჩიქობავას ნიერ დამუშავებული „განმარტებითი ლექსიკონის შედგენის პრინციპები“, რომელიც აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ კომისიაში განხილვისა და მოწონების შემდეგ სტამბურად დაიბეჭდა 1948 წელს.

1949 წ. გამოიცა განმარტებითი ლექსიკონის საცდელი მონაკვეთი, რომელშიც შევიდა 1.300 ერთეული ა-თ ასოებზე, მოეწყო მისი ფართო საზოგადოებრივი განხილვა, რის შემდეგაც სტამბას გადაეცა I ტომი.

ზემოდასახელებული პრინციპების მიხედვით ახლებურად არის გადაწყვეტილი ლექსიკონში ზმნური ლექსიკური ერთეულების შეტანის საკითხი.

როგორც ცნობილია, ახალი ევროპული ენების ლექსიკონებში ზმნის სალექსიკონო ერთეულად მიღებულია ინფინიტივი. რაკი ქართულს ინფინიტივი არ გააჩნია, ქართულ ლექსიკონებში ზმნის „წარმომადგენლად“ შექპონდათ (და ზოგჯერ ახლაც შეაქვთ) მასდარი, რომელიც ინფინიტივის სრული ეკვივალენტი არ არის.

ქართული ზმნა მდიდარია ლექსიკური წარმონაქმნებით. მას შეუძლია წარმოგვიდგინოს სტატიკური მდგომარეობა („წერია“ და „უწერია“), აქტიური პროცესი („წერს“, „იწერს“ და „უწერს“), პასიური პროცესი („იწერება“ და „ეწერება“). ნაზმნარი სახელი (მასდარი) „წერა“ არ განასხვავებს ზმნის ზემოდასახელებულ კატეგორიებს. ბევრ ზმნას მასდარი საერთოდ არ ეწარმოება. ამიტომ განმარტებით ლექსიკონში ზმნის სალექსიკონო ერთეულად აღებულია აწმყოს (resp. მყოფადის) მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმა.

ამის თაობაზე განმარტებითი ლექსიკონის მე-8 ტომში არნ. ჩიქობავა წერს: „ზმნის სალექსიკონო ფორმად მესამე პირის აღებამ (მასდარის ანუ სახელზმნის ნაცვლად) საშუალება მოგვცა ლექსიკონში შეგვეტანა ქცევებისა და ვნებითების ნაწარმოები ზმნური ფუძეებიც (კერავს — იკერავს — უკერავს — იკერება — ეკერება). ასეთი ფუძეები ქართული ზმნის მდიდარ გამომეტყველების შესაძლებლობას მოწმობენ. მათი შეტანა ლექსიკონში ისევეა გამართლებული,

როგორც სახელის ნაწარმოები ფუძეებისა (გულიანი, უგულო, საგულე)... ამ განმარტებითს ლექსიკონში ქართულმა ზმნამ, მისმა ლექსიკურმა ერთეულებმა ის ადგილი მოიპოვეს, რაც მათ ქართულ მეტყველებაში უჭირავთ“.

ლექსიკონი დოკუმენტირებულია მე-19 ს. ქართველი კლასიკოსებისა და საბჭოთა მწერლების ნაწარმოებებიდან, აგრეთვე პოლიტიკური, სამეცნიერო ლიტერატურიდან, თანამედროვე პრესიდან შერჩეული ფრაზებით.

განმარტებითი ლექსიკონის I ტ. (ა—ბ) გამოვიდა 1950 წ., ტომის რედაქტორი პროფ. არნ. ჩიქობავა.

II ტ. (ასო გ) გამოვიდა 1951 წ.; ტომის რედაქტორი პროფ. გ. წერეთელი.

III ტ. (დ—ე) — 1953 წელს; ტომის რედაქტორი პროფ. ვ. თოფურია.

IV ტ. (ვ—ლ) — 1955 წელს; რედაქტორები — პროფ. არნ. ჩიქობავა, უფრ. მეცნ. თანამშრ. მ. ჭაბაშვილი.

V ტ. (მ—ნ) — 1958 წელს; რედაქტორები — დოც. ს. ვახნაძე, უფრ. მეცნ. თანამშრ. ო. კახაძე.

VI ტ. (ო—უ) — 1960 წელს; რედაქტორები — პროფ. თ. შარაძენიძე, უფრ. მეცნ. თანამშრ. მ. მესხიშვილი.

VII ტ. (ფ—შ) — 1962 წელს; რედაქტორები — პროფ. ქ. ლომთათიძე, დოც. სტ. მენტეშაშვილი, უფრ. მეცნ. თანამშრ. პ. გაჩეჩილაძე.

VIII ტ. (ჩ—ჭ) — 1964 წელს; რედაქტორები — დოც. ივ. გიგინეიშვილი, უფრ. მეცნ. თანამშრ. ბიძ. ფოჩხუა.

რვა ტომში სულ შესულია 113.000-მდე სიტყვა.

ამ ნაშრომში დიდი სისრულით არის წარმოდგენილი (პირველად ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიაში) იდიომატური გამოთქმები.

ჩვენ განმარტებით ლექსიკონს შედარებით მეტი ადგილი დავუთმეთ, რადგანაც იგი არის მრავალრიცხოვანი კოლექტივის ხანგრძლივი შემოქმედებითი შრომის ნაყოფი. მისი მნიშვნელობა განუზომლად დიდია ქართული ლექსიკოგრაფია-ლექსიკოლოგიისათვის, ენათმეცნიერებისათვის და, საერთოდ, ჩვენი კულტურისათვის.

ლექსიკონმა მაღალი შეფასება დაიმსახურა. გამოჩენილი ენათმეცნიერებისა და მწერლების მრავალი რეცენზია გამოქვეყნდა რესპუბლიკურ ჟურნალ-გაზეთებში. ლექსიკონის გამოცემის დამთავრებას გამოეხმაურნენ აგრეთვე საბჭოთა კავშირისა და უცხოეთის სპეციალური გამოცემანი. ყველა მათგანში აღიარებულია ამ ლექსიკონის დიდი ღირსება და მნიშვნელობა. ცნობილი ნორვეგიელი ქართველოლოგი პანს ფოგტი, კერძოდ, წერს: ეს ლექსიკონი „დაიჭერს მნიშვნელოვან ადგილს ჩვენი დროის ერთერთი ლექსიკონებს შორის. ეს არის ძველი, აღმართული ენისა და მისი ძველი, ათასხუთასწლოვანი ლიტერატურის სადიდებლად და საამაყო მათთვის, ვინც ჩაიფიქრა ეს სასიქადულო საქმე და ვინც განახორციელა იგი“².

როგორც ცნობილია, 1971 წელს, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 50 წლისთავზე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს მიენიჭა საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემია მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში — რესპუბლიკის უმაღლესი პრემია.

2 3. ფოგტის რეცენზიის თარგმანი გამოქვეყნებულია „იბერულ-კავკასიური ენათმეცნიერების“ XVII ტ.ში (1971 წ.).

დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ განმარტებით ლექსიკონზე მუშაობის პროცესში, რაც 20 წელს გრძელდებოდა, აღიზარდნენ ლექსიკოგრაფთა კვალიფიციური კადრები. ბევრმა ახალგაზრდამ დაამთავრა ასპირანტურა სპეციალური განხრით. საკანდიდატო დისერტაციები დაიცვეს ქართულ ლექსიკოლოგიაში: ო. კახაძემ, ლ. ასათიანმა, ბ. საბაშვილმა, ნ. საყვარელიძემ, ა. ჭინჭარაულმა, მ. კელენჯერიძემ, მ. მირზაშვილმა, თ. ბეროზაშვილმა, ლ. კაიშაურმა, ლ. გელენიძემ, ი. ქერქაძემ და სხვებმა, რომლებიც წარმატებით განაგრძობენ ლექსიკოგრაფიულ მუშაობას.

რვატომეულის გამოცემამ გამოიწვია ქართული ლექსიკოგრაფიის შემდგომი აღმავლობა.

1968 წ. გამოქვეყნდა ვ. თოფურიას და ივ. გიგინეიშვილის მიერ შედგენილი „ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი“ (70.000-მდე სიტყვის შემცველი). როგორც მის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ, ვრცელი ორთოგრაფიული ლექსიკონის დამუშავება იმის შედეგადაც გახდა შესაძლებელი, რომ დაამთავრდა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის გამოცემა. ორთოგრაფიული ლექსიკონი არის სამაგიდო წიგნი ყველასათვის, ვისაც კი ქართულ სიტყვასთან აქვს საქმე.

1967 წ. დაიბეჭდა განმარტებითი ლექსიკონის საფუძველზე შედგენილი ინვერსიული („შებრუნებული“) ლექსიკონი. მის შედგენაში მონაწილეობა მიიღეს ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თანამშრომლებმა (ხელმძღვანელი ბიძ. ფოჩხუა). იგი წარმოადგენს რვატომეულის ინდექსს, რომელშიც სიტყვები დალაგებულია ანბანზე ფუძის ბოლოციდური ასოების მიხედვით. ინვერსიული ლექსიკონი მდიდარ მასალას იძლევა სიტყვის ფონოლოგიური სტრუქტურის, სიტყვაწარმოების საშუალებათა და სიტყვის სტრუქტურულ მოდელთა შესწავლისათვის.

იმავე წელს გამოვიდა ა. ონიანის „ქართული იდიომების ლექსიკონი“, რომელიც მნიშვნელოვანწილად ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს ემყარება.

დიდი მნიშვნელობა აქვს განმარტებით ლექსიკონს (მის სიტყვანს, მასში მოცემულ განმარტებებს) ქართულ-რუსული თუ ქართულ-უცხოური ლექსიკონების შედგენისათვის. კერძოდ, იგი ფართოდ არის გამოყენებული ქ. დათიკაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონის მეორე გამოცემაში, კ. ჩხენკელისა და ი. მარშევის ქართულ-გერმანულ ლექსიკონში, წარმოადგენს ძირითად წყაროს ქართულ-რუსული ლექსიკონისათვის, რომელიც მუშავდება ენათმეცნიერების ინსტიტუტში.

ამ ინსტიტუტში რვატომეულის ბაზაზე შედგენილია განმარტებითი ლექსიკონი ერთ ტომად (50.000-მდე ერთეულის შემცველი), რომელიც ამჟამად რედაქტირების პროცესშია (მთ. რედაქტორი არნ. ჩიქობავა). ამ ლექსიკონსაც იგივე პრინციპები უდევს საფუძველად, რომელთა მიხედვითაც შედგა რვატომეული. ამ უკანასკნელთან შედარებით ერთტომეულში ამოღებულია სადოკუმენტაციო ციტატები და სიტყვათა საილუსტრაციოდ დარჩა მხოლოდ უავტორო, გავრცელებული მოკლე ფრაზები. გარდა ამისა ლექსიკონის მოცულობის შესამცირებლად საჭირო გახდა სიტყვანის მნიშვნელოვანი შეკვეცა მოძველებული, სპეციალური, ზოგი კუთხური და უცხო წარმოშობის სიტყვების, აგრეთვე რიგი ნაწარმოები ერთეულების ხარჯზე.

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილებაში დგება განმარტებით ლექსიკონში შესული სიტყვების ფუძეთა ლექსიკონი, რომელსაც

დიდი მნიშვნელობა ექნება (ინვერსიულ ლექსიკონთან ერთად) ქართულის, როგორც პრეფიქსებით მდიდარი ენის, მეცნიერული კვლევისათვის და ქართული ენის ლექსიკურ ფონდში სიტყვაწარმოებითი კავშირების თვალსაჩინოდ წარმოსადგენად.

სტატიის მოცულობა არ იძლევა ყველა ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომზე მსჯელობის საშუალებას, მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს რამდენიმე ცალკე წიგნად გამოცემული ლექსიკონი.

პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ პროფ. ალ. მაყაშვილის ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი) (I გამოც. 1949 წ., II — 1961 წ.). მისი ავტორის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ მან სანიმუშოდ მოაწესრიგა მცენარეთა ქართული ნომენკლატურა. ყველა მცენარის ქართულ სახელს მიწერილი აქვს რუსული შესატყვისი და ლათინური სახელწოდება (ეს უკანასკნელი ბევრ მათგანს პირველად აქვს მიკუთვნებული ალ. მაყაშვილის მიერ). ამ ლექსიკონში მდიდრად არის წარმოდგენილი ქართული დიალექტური სინონიმები.

1950—1955 წლებში სამ ტომად გამოვიდა თ. სახოკიას „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი“, რომელიც ავტორის მრავალი წლის შრომის შედეგია. მასში თავმოყრილია ხალხში გავრცელებული ხატოვანი (ფიგურალური) და იდიომატური გამოთქმები, რომლებთანაც სწორად მოყვანილია საილუსტრაციო წინადადებები ჩვენი კლასიკოსების თხზულებებიდან.

მე-19 ს-ის ბოლოდან მოყოლებული ქართულში ინტენსიურად შემოდის უცხო (საერთაშორისო) სიტყვები. უკვე ამ საუკუნის დასაწყისში, სახელდობრ, 1904 წ. გამოქვეყნდა იმ დროისათვის საკმაოდ სრული და კარგად შედგენილი ი. იმედაშვილის „უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“, რომელიც კიდევ ორჯერ გამოიცა (1918 და 1928 წწ.); ამის შემდეგ რამდენიმე უცხო სიტყვათა ლექსიკონი მიიღო მკითხველმა (სპეციალური კომისიის მიერ შედგენილი — 1928 წ., გ. ახვლედიანისა — 1933 წ., მ. ჰაბაშვილისა — 1964 წ.).

აღნიშვნის ღირსია ალ. ნეიმანის „ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი“ (I გამოც. — 1951 წ., II შევსებული გამოცემა — 1961 წ.).

გამოქვეყნებულია განმაზოგადებელი შრომები ქართულ ლექსიკოლოგიაში (ვ. თოფურია, ალ. ღლონტი) და ნარკვევები ცალკეულ საკითხებზე (ბ. ფოჩხუა, ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ჭუთათელაძე, ა. თაყაიშვილი და სხვ.).

1965 წელს შეიქმნა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებასთან არსებული ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიის სამეცნიერო საბჭოს საქართველოს სექცია (თავმჯდომარე აკად. არნ. ჩიქობავა). იგი კოორდინაციას უწევს ჩვენი რესპუბლიკის რვა სამეცნიერო უკრდის (ინსტიტუტის, კათედრის) მუშაობას ამ დარგში. სექციაში შემოდის, კერძოდ, ორი თემა: პირველია აფხაზური ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ერთტომეული), რომელიც შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის დ. გულიას სახელობის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტში, ხოლო მეორე — ოსური ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ოთხტომეული) — დამუშავებულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში. ორივე ეს ლექსიკონი დამთავრების სტადიაშია და, უნდა ვიფიქროთ, ახლო მომავალში გამოქვეყნდება.

ჯერჯერობით კი გამოცემულია ბ. ჯანაშიას მიერ შედგენილი აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი (თბ., 1954 წ.) და პ. სანაკოვეის — ქართულ-ოსური ლექსიკონი (სტალინირი, 1956 წ.).

დიდი ხნის ტრადიცია არსებობს თარგმნითი ლექსიკონების შედგენა-გამოცემისა. ჯერ კიდევ 1629 წ. რომში დაიბეჭდა სტ. პაოლინისა და ნ. ირბახის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. იგი მხოლოდ ისტორიული თვალსაზრისით არის საინტერესო.

უკვე მე-18—19 ს-ის მიჯნაზე, როდესაც ქართველების მრავალრიცხოვანი კოლონია შეიქმნა მოსკოვში, ცხოვრება დღის წესრიგში აყენებს ორენოვანი ლექსიკონების საჭიროებას. თბილისისა და ლენინგრადის მუზეუმებსა და წიგნსაცავებში დაცულია არაერთი რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ლექსიკონის ხელნაწერები.

მე-19 ს-ის I მეოთხედიდან მოყოლებული გამოიცა რამდენიმე ავტორის სხვადასხვა მოცულობისა და ხარისხის ლექსიკონები. მაგრამ სრულიად განსაკუთრებულია ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ღვაწლი. ჯერ კიდევ 1840 წ. სანქტ-პეტერბურგში გამოდის დ. ჩუბინაშვილის ვრცელი ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი, „ღირსქმნილი სრულის დემიდოვის პრემიისა“, ხოლო შემდეგ — რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომელიც ოთხჯერ გამოიცა (1846, 1858, 1886 და 1901 წწ.). ნ. ჩუბინაშვილმა დაგვიტოვა შესანიშნავი რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომლის I ნაწილი (A—H) ახლახან გამოვიდა (გამოსცა ალ. ლლონტაძე 1971 წ.). დღეს მას მხოლოდ მეცნიერებისათვის აქვს მნიშვნელობა.

იმავე პერიოდს ეკუთვნის ნარევი ტიპის (განმარტებით-თარგმნითი) ლექსიკონები: ნ. ჩუბინაშვილის „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმნითურთ“ და დ. ჩუბინაშვილის „საუნჯე ქართულის ენისა“, რომლებიც ზემოთ იყო მოხსენებული.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ახალ საფეხურზე ავიდა ორენოვანი ლექსიკონების გამოცემის საქმე. როგორც მოსალოდნელი იყო, პირველ რიგში ახალი რუსულ-ქართული ლექსიკონების შედგენა დაიწყო. გამოვიდა ორი ასეთი ლექსიკონი, რომლებიც დაუმთავრებელი დარჩა. იუსტ. აბულაძისა (I ტ. A—K, 1927 წ.), გ. ახვლედიანისა და ს. იორდანიშვილისა (A-დან H-მდე: I ტ. 1931 წ., II ტ. — 1935 წ.). მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეძლო დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მაგივრობის გაწევა.

1937 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა გამოსცა კოლექტიური ნაშრომი — რუსულ-ქართული ლექსიკონი (პ. ჭავთარაძის რედაქციით), იმ დროისათვის ყველაზე სრული (შეიცავს 51.000 სიტყვას). განსხვავებით წინა ლექსიკონებისაგან მასში ასახულია საბჭოთა პერიოდში მომხდარი ცვლილებები რუსულ ლექსიკაში. სიტყვების სათარგმნელად კარგად არის გამოყენებული ქართული სინონიმები, სიტყვა-სტატიებში მოცემულია საკმაოდ მდიდარი რუსულ-ქართული ფრაზეოლოგია. ამ ლექსიკონმა დიდად შეუწყო ხელი ქართველ ახალგაზრდებს რუსული ენის დაუფლებაში.

1953 წ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტს დაევალი ახალი რუსულ-ქართული ლექსიკონის შედგენა. ჩამოყალიბდა რედკოლეგია, რომელშიც შევიდნენ: გ. ახვლედიანი, ქ. დათიკაშვილი, ს. ვაჩნაძე, ვ. თოფურია, ქ. ლომთათიძე (თავმჯდომარე), ნ. ლოლობერიძე, ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, გ. წერეთელი. ლექსიკონ-

ნი გამოვიდა სამ ტომად 1956—59 წლებში, მასში შესულია 65.000-ზე მეტი ერთეული.

თარგმნითი ლექსიკონების შედგენის საქმის გეგმაზომიერად წარმართვისა და, საერთოდ, ლექსიკოგრაფიის ამ დარგის შემდგომი გაუმჯობესების მიზნით ინსტიტუტში 1957 წ. ჩამოყალიბდა თარგმნითი ლექსიკონების განყოფილება, რომელიც ძირითადად დაკომპლექტდა კვალიფიციური მეცნიერი მუშაკებით (გამგე ა. კობახიძე).

სამტომეულში მრავლად არის წარმოდგენილი საილუსტრაციო გამოთქმები. უნდა აღინიშნოს, კერძოდ, ერთი სიახლე, რომელიც ამ ლექსიკონშია გატარებული: ისეთი გამოთქმები, რომლებიც რუსულში იდიომებად ვერ ჩაითვლება, ხოლო ქართულად სიტყვისიტყვით არ ითარგმნება და მათი მნიშვნელობა სხვა სიტყვებით უნდა გადმოიკეს, გამოყოფილია თვალსაჩინოდ ჩვეულებრივი გამოთქმებისაგან — ერთი მხრივ და იდიომებისაგან — მეორე მხრივ, საერთოდ, იგი შედგენილია ლექსიკოგრაფიის თანამედროვე მოთხოვნათა მიხედვით. ამჟამად ეს ლექსიკონი გადამუშავებულია ერთ ტომად გამოსაცემად.

საბჭოთა საქართველოში გამოსულ ქართულ-რუსულ ლექსიკონთაგან აღსანიშნავია გ. ახვლედიანისა და ვ. თოფურის ლექსიკონი (I გამოც. 1942 წ., II — 1950 წ.) და ქ. დათიკაშვილის ორტომიანი ლექსიკონი (I ტ. — 1943 წ., II — 1948 წ.), რომელიც შეიცავს 50.000 ერთეულს (მეორე შეესებული გამოცემა დაიბეჭდა სამ ტომად 1953—1967 წლებში).

ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ამჟამად რედაქტირების პროცესშია ვრცელი ქართულ-რუსული ლექსიკონი, რომელიც მოვიხსენიეთ ზევით განმარტებით ლექსიკონთან დაკავშირებით. ამ ლექსიკონის უკეთ დამუშავების მიზნით შექმნილია კარტოთეკა — ბარათებზე პარალელურად არის ამოწერილი სიტყვები (სათანადო კონტექსტებით) ქართულიდან რუსულად თარგმნილი მხატვრული ნაწარმოებებიდან.

თარგმნითი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე ნ. გამრეკელისა და ე. მეგლობლიშვილის „რუსულ-ქართული იდიომატიკა“ (1956 წ.) და „ქართულ-რუსული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი“ (1966 წ.).

საშუალო და უმაღლეს სკოლაში უცხო ენების (ინგლისურის, ფრანგულის, გერმანულის) სწავლების გაუმჯობესებას მოჰყვა თარგმნითი ლექსიკონების შედგენა და გამოცემა. განსაკუთრებით გაცხოველდა უცხოურ-ქართული ლექსიკოგრაფია ბოლო 30 წლის მანძილზე.

შედარებით უკეთესია ჩვენში ამ მხრივ ინგლისური და ფრანგული ენების მდგომარეობა. გამოცემულია არაერთი ინგლისურ-ქართული თუ ქართულ ინგლისური, ასევე ფრანგულ-ქართული თუ ქართულ-ფრანგული ლექსიკონი (შემდგენლები — ი. გვარჯალაძე, ივ. მაჭავარიანი, ე. ოქრობირიძე და სხვები). გვაქვს აგრეთვე გერმანულ-ქართული ლექსიკონი (მ. გოგატაძისა და ნ. ქადაგიძისა).

უმაღლესი სკოლის სპეციალური დარგების სტუდენტთათვის 1940 წ. (აგრეთვე 1961 წ.) გამოიცა ს. ყაუხჩიშვილის ლათინურ-ქართული, ხოლო 1951 წ. გ. წერეთლის არაბულ-ქართული ლექსიკონები.

როდესაც ქართულ-უცხოურ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციაზეა ლაპარაკი, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ნაყოფიერი მუშაობა, რომელიც დაკავშირებულია კ. ჩხენკელის სახელთან. მან შვეიცარიაში (ქ. ციურიხში) დაიწყო შედგენა დიდი ქართულ-გერმანული ლექსიკონისა, რომელიც 1960 წლიდან პატარა-პატარა ნაკვეთებად გამოდის. კ. ჩხენკელის გარდაცვალების შემდეგ, 1964 წლი-

დან ამ საქმეს დიდი ცოდნითა და მონდომებით უძღვება მისი მოწაფე და უახლოესი თანამშრომელი იოლანდა მარშევი. ლექსიკონის გამოცემა დასასრულს უახლოვდება, 1971 წლისათვის დაბეჭდილი იყო 21 ნაკვეთი (ცასომდე).

დიდი ხნის ისტორია აქვს ჩვენში აგრეთვე ტერმინოლოგიურ კვლევა-ძიებას. მოწინავე ქართველი მოღვაწეები ყოველთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სხვადასხვა დარგის ტერმინების შემუშავებას.

აქტიურ ტერმინოლოგიურ მუშაობას ეწეოდა ცნობილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე რ. ერისთავი. მის სახელთან არის დაკავშირებული არითმეტიკის, გეომეტრიის, ქიმიის, ფიზიკის, ანატომიის, სამხედრო საქმისა და სხვა დარგების ბევრი ქართული ტერმინის დანერგვა. საყოველთაოდ ცნობილია მისი „მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან“ (1884 წ.).

მე-19 ს-ის ბოლომდე კიდევ რამდენიმე მცირე მოცულობის ტერმინოლოგია გამოვიდა.

თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებამ, რომელშიც თავიდანვე ყველა დისციპლინა ქართულად იკითხება, ბუნებრივია, ბიძგი მისცა ტერმინოლოგიების დამუშავებას. 1920 წ. საქართველოს ტექნიკური საზოგადოების ინიციატივით დაიბეჭდა რუსულ-ქართული ტექნიკური სიტყვარი, რომლის შევსებული გამოცემა მიიღო მკითხველმა (უკვე ქართულ-რუსული ნაწილითურთ) ერთი წლის შემდეგ. ამ ლექსიკონმა დიდი როლი შეასრულა ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიური ლექსიკონის დამკვიდრებაში. ისეთი ჩვეულებრივი, გავრცელებული სიტყვები, როგორცაა „წნევა“, „დენი“, „სადენი“, „ძრავა“, „ხსნარი“, „ხრახნი“ და ბევრი სხვა, დასახლებული ტერმინოლოგიური ლექსიკონიდან შემოგვჩა.

მავრამ სისტემატური, გეგმავლობიერი ტერმინოლოგიური მუშაობა გაიშალა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. 1921 წ. რესპუბლიკის მთავრობის გადაწყვეტილებით ყველა დარგის სამეცნიერო ტერმინოლოგიების შედგენის ხელმძღვანელობა დაევალა განათლების სახალხო კომისარიატთან არსებულ სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს, ხოლო 1925 წლიდან სამეცნიერო ტერმინოლოგიის მოწესრიგების საქმეს სათავეში ედგა საქართველოს სახკომსაბჭოსთან არსებული ცენტრალური სატერმინოლოგია კომიტეტი. 1936 წელს ამ კომიტეტის ბაზაზე ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში შეიქმნა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილება, რომელიც 1941 წლიდან ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შემადგენლობაშია.

ტერმინოლოგიების შექმნაში დიდი პატივია ვუკ. ბერიძის დამსახურება. იგი თითქმის 30 წლის განმავლობაში უცვლელი ხელმძღვანელი იყო ამ საქმისა (1956 წლიდან სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილების გამგეა დოც. რ. ლამბაშიძე).

დამკვიდრებული წესის მიხედვით ტერმინოლოგიურ ლექსიკონს ადგენენ სათანადო დარგის სპეციალისტები და შემდეგ ხდება მათი დამუშავება, რედაქტირება სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილებაში.

დღევანდლამდე გამოცემულია მათემატიკის, მედიცინის, ნორმალური ანატომიის, ენისა და ლიტერატურის, გეოლოგიის, პალეონტოლოგიისა და მინერალოგიის, მემცენარეობის, ენტომოლოგიის, ავიაციის, აღრიცხვისა და სტატისტიკის, ეკონომიკის, ნიადაგთმცოდნეობის, იურიდიული, გეოგრაფიის, რადიოტექნიკისა და ელექტრონიკის, ქიმიის და ბევრი სხვა დარგის ტერმინოლოგიები, სულ 40-ზე მეტი.

მათ შორის არის კრებსითი ტერმინოლოგიები, რომლებშიც გაერთიანებულია მონათესავე დარგების ტერმინები. ასეთებია, მაგალითად, ტექნიკური ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული), შეიცავს 50.000 ტერმინს (1957 წ.); მისი უბრაუნებული (ქართულ-რუსული) ნაწილი გამოვიდა 1960 წ.; სოფლის მეურნეობის ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართულ-ლათინური და ქართულ-რუსულ-ლათინური ნაწილებით), რომელშიც შევიდა 40.000 ტერმინი (1959 წ.).

ამჟამად იბეჭდება მნიშვნელოვნად შევსებული და დაზუსტებული ტექნიკური ტერმინოლოგია, აგრეთვე კავშირგაბმულობისა; მზადდება დასაბეჭდად საშუენებლო საქმის, გეოფიზიკის, მეფუტკრეობის, სამთო საქმის, კიბერნეტიკა-ავტომატიკის ტერმინოლოგიები³.

როდესაც საქართველოში სალექსიკოგრაფიო მუშაობაზე ვლაპარაკობთ, ზოგი რამ უნდა ითქვას ენციკლოპედიის შესახებაც. იმაზე, თუ რა დიდი იყო ჩვენი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლების სურვილი შეექმნათ უნივერსალური ენციკლოპედია, მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მე-19 ს-ის მიწურულს ივანე როსტომაშვილის რედაქციით დაიწყო გამოსვლა „რუსულ-ქართულმა ენციკლოპედიურმა ლექსიკონმა“, რომელშიც სტატიები ქართულადაა, ხოლო ასახსნელი (სასათაურო) სიტყვები რუსულია. იმ დროს გადაულახავ სიძნელეს წარმოადგენდა ყველა ცნებისათვის ქართული შესატყვისის დაძებნა. ორ წელიწადში (1898—1899 წლ.) დაისტამბა 4 ტომი (A—Г მონაკვეთი).

ქართული ენციკლოპედიის შედგენის შემდეგი ცდა იყო უკვე საბჭოთა ხელისუფლების დროს. 30-იან წლებში შეიქმნა კიდევაც რედაქცია (მთ. რედაქტორი მ. ტოროშელიძე), დაიწერა სტატიები, სტამბურად დაიბეჭდა მაკეტა (ა-დან ვ-მდე), მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო მაშინ ენციკლოპედიის შედგენაზე მუშაობა შეწყდა.

ამჟამად, როგორც ცნობილია, წარმატებით მიმდინარეობს მრავალტომიანი ენციკლოპედიის შედგენა. მასში 90.000-ზე მეტი სტატია იქნება მოთავსებული, რომლებიც მოიცავს ცოდნის ყველა დარგს. 1966 წლიდან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებობს ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი სარედაქციო კოლეგია და სპეციალური სამეცნიერო რედაქცია (მთ. რედაქტორი — აკად. ირ. აბაშიძე). ექვსი წლის განმავლობაში შესრულდა დიდი მოცულობის სამუშაო: შედგა, დაზუსტდა და დარგების მიხედვით დაიბეჭდა სიტყვანი, სასტამბოდ მომზადდა I ტომი, შეიქმნა სპეციალური შრიფტი, გამოიცა მაკეტი, რომელიც სრულ წარმოდგენას იძლევა ჩვენი ენციკლოპედიის არსზე. ფართო განხილვის შემდეგ იგი მოწონებულ იქნა. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ I ტომს მალე მიიღებს მკითხველი.

ამ წერილს სისრულის პრეტენზია არა აქვს. ჩვენ ვცადეთ მოკლედ დაგვეხასიათებინა საქართველოში წარმოებულ დიდი სალექსიკონო მუშაობა საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, როდესაც ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფია, ისევე როგორც, საერთოდ მეცნიერება, სახელმწიფოებრივი ზრუნვის ობიექტი გახდა. ამჟამად წარმატებით გრძელდება სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონების შედგენა; ამისთვის ჩვენში ყველა პირობაა შექმნილი.

³ ტერმინოლოგიურ საქმიანობასთან დაკავშირებული ფაქტობრივი ხასიათის ცნობები მოგაწოდა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილების გამგემ დოც. რ. ლამბაშიძემ.

თეორიულ-მეცნიერული

 სამართო აღვივების როლი ქართული ჯადოსნური
 ზღაპრის კომპოზიციაში

ჯადოსნური ზღაპრის საერთო (ტიპობრივი) ადგილების შესწავლას თავისი ისტორია აქვს. ქართული ჯადოსნური ზღაპრის საერთო ადგილების შესახებ საინტერესო დაკვირვებები აქვთ გამოთქმული ქს. სიხარულიძეს, ე. ვირსალაძეს, მ. ჩიქოვანს, აფხაზურ ზღაპარზე ს. ზუხბას. რუსი მეცნიერებიდან ჯადოსნური ზღაპრის საერთო ადგილებს სხვადასხვა დროს შეეხნენ ა. აფანასიევი, ა. ვესელოვსკი, რ. ვოლკოვი, ი. სოკოლოვი, ე. პომერანცევა, ე. მელეტინსკი და სხვ.

ჯადოსნური ზღაპრის ტიპობრივ ადგილებად აღიარებულია კოკის გატეხის, გმირისაგან დედის ძუძუს მოთხოვნის, გმირისა და დევის დედის საუბრის, რაშის გახედვის, გმირისა და დევის შებრძოლების, დევის სულის სადგომის გაგების ეპიზოდები. მათ რიცხვს უნდა დაემატოს გველეშაპის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების ეპიზოდი (სათაური პირობითია, რადგან იგი სრულად ვერ ასახავს მოტივთა ჯგუფის მიერ გადმოცემულ მთელ შინაარსს). ეს უკანასკნელი, დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფის მსგავსად, ერთმანეთთან იდეურ-მხატვრული ერთობლიობით შეკავშირებულ მოტივთა ტრადიციული ჯგუფისაგან შედგება, რომელთა შორის საკონფლიქტო მოტივიც გვხვდება.

ყველა აქ ჩამოთვლილ მოტივს გარკვეული როლი აქვს ზღაპრის კომპოზიციის ჩამოყალიბებაში. ისინი ერთი რომელიმე სიუჟეტის საკუთრებას კარ წარმოადგენენ, არამედ დამხმარე მოტივები არიან, რომელთათვისაც ნიშანდობლივია ერთი სიუჟეტიდან მეორეში თავისუფლად გადასვლის უნარი.

მრავალი სიუჟეტის ნაწილად ქცეული ეს მოტივები ახლოს დგას აგრეთვე თავისუფალ, ტიპობრივ მზა ფორმულებთან. თავისუფალი მოტივებიცა და მზა ფორმულებიც, ასე ვთქვათ, ერთი საერთო ფონდის მასალას წარმოადგენს, რომლიდანაც ყველა მოქმედი თავისი გემოვნების მიხედვით სარგებლობს. თვით მზა ფორმულები ერთმანეთისაგან განსხვავებულნი არიან. ამ განსხვავებას ქმნის არა მათი ფორმა (ყველა ისინი მოკლე ტიპობრივი ფრაზები ან რიტმითა და რითმით შეკრული ტექსტებია), არამედ მათი დანიშნულება ზღაპარში. ერთი მხრივ გვაქვს ისეთი მზა ფორმულები, რომელნიც ზღაპრის კომპოზიციური მთლიანობის აუცილებელ კომპონენტს წარმოადგენენ, მეორე მხრივ კი ისეთები, რომელნიც ჯადოსნური ზღაპრის სტილისტიკას ქმნიან.

ყველა ჯადოსნური ზღაპრისათვის საერთოა აგრეთვე ტიპობრივი ჯადოსნური მოქმედებანი, რომლებიც ჯადოსნური საშუალებების გამოყენებით სრულ-

დება. რაც შეეხება ამ ჯაღოსნური მოქმედებების ზღაპარში გამოჩენის ზუსტი ადგილის განსაზღვრას, იგი გაძნელებულია რაიმე კანონზომიერების უქონლობის გამო.

ამრიგად, ჯაღოსნური ზღაპრის საერთო, ტიპობრივ ადგილებად უნდა დავსახოთ:

1. თავისუფალი მოტივები და მოტივთა კომპლექსები, რომლებშიც ერთიანდებიან მრავალი ზღაპრისათვის საერთო ეპიზოდები.

2. მოკლე ტიპობრივი ფორმულა-ფრაზები (ზღაპრის თავი და ბოლო ფორმულები, ზღაპრის სხვადასხვა ეპიზოდის ერთმანეთთან გადაბმის საშუალებები).

3. ტიპობრივი ჯაღოსნური მოქმედებანი.

ჩვენი გამოკვლევა ეძღვნება თავისუფალი მოტივებისა და მოტივთა კომპლექსების როლის გარკვევას ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში.

კოკის გატეხა. ჯაღოსნური ზღაპრის ტიპობრივი ადგილი — კოკის გატეხა — გაფორმების თვალსაზრისით ძირითადად ერთფეროვნებას ამჟღავნებს, თუმცა მოქმელთა ინდივიდუალური ჩარევის შედეგად მაინც იცვლება ხოლმე. ამ თავისუფალი მოტივით ჯაღოსნურ ზღაპარში იკვრება კვანძი. გმირი იგებს ამბავს, რომელიც მისი შემდგომი ბედის განვითარებისათვის ისეთ დიდ მნიშვნელობას იძენს, რომ იგი თავის განწირვამდეც კი მიდის.

მარტივად, ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი ლაკონურობითაა გადმოცემული ეს მოტივი ბევრ ქართულ ზღაპარში. „ხელმწიფის შვილის ისარი მოხვდა წყალზედ მიმავალ ბებრის კოკას და გაუტეხა. გაჯავრებულმა ბებერმა დადგა კოკა ძირს, მიუბრუნდა ყმაწვილს და უთხრა: — დაგწყევლო, როგორ დაგწყევლო, და შენამც ჩავგარდნია ისრის-მასრის ქალის სიყვარულიო“¹.

უმრავლეს ქართულ ზღაპარებში გმირის მიერ კოკის გატეხა არ არის მოტივირებული. თვით კოკის გატეხა ზღაპარში მნიშვნელოვანი მომენტიცაა. ეს არის აკრძალვის დარღვევის თავისებური ფორმა, რასაც შედეგად მოსდევს ზღაპრის კვანძის შეკვრა, გმირის ხიფათით აღსავსე თავგადასავლის დაწყება. „ქალმა [მესამედ] აიღო კოკა და წავიდა წყალზე. ხელმწიფის ვაჟმა ის კოკაც გაუტეხა. მაშინ ქალმა უთხრა: შენამც გულში ჩავგარდნია ისეთი ქალის სიყვარული, ადამიანის ნაშობი არ იყოსო“².

კოკის გატეხის ეპიზოდში დაზარალებული დედაბრები თავს იკავებენ დაწყველისაგან (მოტივაცია — დედისერთა ხარ, მშვენიერი ვაჟაკი ხარ)³, მაგრამ ფაქტიურად გმირს უფრო მძიმე განსაცდელის სურვილს უღვივებენ გულში. „— დაგწყევლო, როგორ დაგწყევლო, დედისერთა ხარ, ვერ გიმეტებო. თუ შნო გაქვს, შენი ძმები და შენი და ასთავიანი დევისაგან გამოიხსენიო“⁴.

ზოგიერთი ზღაპრის გმირს თავისი თავის გამოცდა სურს მიზანში სროლაში. დაზარალებული ქალის პასუხით („ახლანდელმა ბიჭებმა ხელზე ბეჭდის წამოცმა იცით, ეს ძველმა ტარიელებმა არ იცოდნენო“) მოქმელი ახერხებს

¹ „ისრის, მასრის სანდლის ქალი“, რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, ვ. ვირსალაძის რედ., თბ., 1958, გვ. 251.

² „ლერწმის ქალი“, ხალხური სიტყვიერება, V, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1956, გვ. 1.

³ ასეთ შემთხვევაში დაწყველის მაგიური ძალისადმი დიდი რწმენის კვალი უნდა ჩანდეს.

⁴ „ასფურცელა“, ხალხური სობრძენი, I, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1963, გვ. 384.

ხრისტაგანის ყურადღების ბეჭედზე მობილიზებას. საერთოდ, კოკის გატეხის ეს მაგალითი ჩვეულებრივად ზღაპრის დასაწყისში კი არ არის მოცემული, არამედ საკმაოდ ვრცელი ექსპოზიციის შემდეგ მოდის. რაც მთავარია, ზღაპარში ჩავარდნილია ძველი ტარიელების ხსენების მოტივაცია: გმირი თვითონ ხვდება, რომ მამა უნდა მოიკითხოს⁵.

ზოგი ქართული ზღაპარი კოკის გატეხის მოტივის დუბლირებულ მოტივს იძლევა. „მონადირის შვილის“ ზღაპარში კოკის გატეხას ცვლის ხალხის საუბარი⁶.

საერთოდ ამ მოტივზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მისი გამოყენება მაშინ ხდება, როცა ზღაპარი მავნებლობით არ იწყება, თუმცა ზოგჯერ ასეთ შემთხვევებშიც ჩნდება ეს მოტივი, იმ პირობით, რომ მავნებლობა წარსულშია მომხდარი. კვანძის შეკვრის ამ პოპულარული საშუალების ადგილი საზღაპრო ტექსტში ყოველთვის არ არის მკაცრად განსაზღვრული. ეს ფაქტი ზღაპრის აგებისადმი მთქმელთა ინდივიდუალურ მიდგომაზე კი არ მიგვანიშნებს, არამედ სიუჟეტის ხასიათიდან გამომდინარეობს. ყველა შემთხვევაში მკვლევარისათვის ამოსავალი უნდა იყოს ამ მოტივის მიერ ცალკე აღებულ სიუჟეტში რირითადი კვანძის შეკვრის, მისი საშუალებით ახალი სიუჟეტის დაწყების უნარი.

გმირისაგან დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კოკის გატეხის წყვილი მოტივია.

კოკის გატეხისათვის „დაწყველილი“ ვაჟი დედაბრისაგან ისეთ ინფორმაციას იღებს (მანამდე გმირს მასზე წარმოდგენაც არ ჰქონდა), რომ მის გარდა ყველაფერს ივიწყებს, მხოლოდ ამ სურვილის განხორციელებითაა შეპყრობილი.

გმირისგან დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კოკის გატეხის მოტივთან შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. თითქოს ეს წყვილი მოტივი ყოველთვის ერთმანეთის გვერდით უნდა იყოს, მაგრამ ასე არ არის. ვნახოთ მაგალითებზე.

ზღაპარში „ასფურცელა“ დედაბრისაგან დაწყველილი ვაჟი „იმ წამს გაიქცა სახლში. დედას უთხრა: — ძუძუ მინდაო. დედამ დაუწყო ჩხუბი: — რაღა დროს შენი ძუძუაო. მაგრამ ასფურცელამ ძალიან და ძალიან შეაწუხა. მისცა ძუძუ“.

როგორც წესი, შვილისგან ძუძუს მოთხოვნას მოსდევს დედის პასუხი: რა დროს ძუძუა, შვილო, სადაცაა უნდა დაგაქორწილოო. ამ ფრაზით მთქმელი გმირის ასაკზე მიგვანიშნებს. დედის შვილისადმი წინააღმდეგობა მრავალ ზღაპარში დასტურდება, თუმცა ასაკის შესახებ მითითება ზოგჯერ ჩავარდნილია. ვფიქრობთ, ეს დეტალი ყველა ზღაპრისათვის საერთო უნდა ყოფილიყო.

ეს მოტივი არ გვხვდება იმ ზღაპრებში, რომლებშიც ვაჟს ქალის სიყვარულს ჩააგონებენ. გმირი თვითონ ცდილობს გაიგოს სასურველი ქალის ადგილსამყოფელი. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ეს მომენტი სხვადასხვაგვარადაა გაფორმებული. წყევლის მოსმენის შემდეგ ვაჟმა თქვა: „უჰ, ეგ ელენე მშვენიერი რა ყოფილა, ან სად ყოფილა; აბა მე ახლავე წავალ და მოვნახა-

⁵ „ხრისტაგან და ბელთაგან ტარიელების არაკა“, ი. ყიფშიძე, „მეგრული ზღაპრები“, 1920, თბ., გვ. 6.

⁶ ხალხური სიტყვიერება, II, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1952, გვ. 121.

ვო...“⁷. ლერწმის ქალის სიყვარულით ლოგინად ჩავარდნილი ვაჟი მოკეთებისთანავე გაიპარება სახლიდან. ისრის-მასრის სანდლის ქალის სიყვარულისაგან „სანთელივით დამდნარი“ ვაჟი მამას ანდობს საიდუმლოს, მერე კი მარტო მიდის ქალის საძებნელად. ძუძუს მოთხოვნის მაგივრად დედასთან გულახდით საუბარს მართავს ხრისტავანი.

ამგვარი ზღაპრების უმეტესობაში დედა, როგორც პერსონაჟი, საერთოდ არ ფიგურირებს, ან ნახსენებია, მაგრამ არავითარი ფუნქცია არ აკისრია. მთქმელი უგულვებელყოფს შვილისათვის სასურველი ქალის ადგილსამყოფელის მშობლებისაგან გაგების გზას. ზღაპრის კომპოზიციის ჩამოყალიბების კანონი მოითხოვს გმირის სახლიდან წასვლას. და აი, გმირი სახლიდან მიდის საძიებელი ობიექტის მოსაძებნად, მიდის გაურკვეველი მიმართულებით და გზაზე შეხვედრილი პერსონაჟებისაგან (დამსაჩუქრებლები, დამხმარეები) მიღებული ცოდნა მას თანდათან აახლოებს მიზანს. მთქმელის მიერ თავიდანვე ოსტატურად კვანძშეკრული ზღაპარი კანონზომიერად ვითარდება, იძენს მხატვრულ სისრულეს და საინტერესო მოსასმენი ხდება.

ზღაპარში „სასწაულმოქმედი პერანგი“ სულ სხვაგვარადაა საქმე. აქ ზღაპრის ექსპოზიციური ნაწილი ისეა გაფორმებული, რომ გმირის მიერ კოკის გატეხის ეპიზოდი არა გვაქვს და თითქოს არც არის საჭირო. მთქმელი მას იმავე დანიშნულების სხვა ეპიზოდით ცვლის. დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კი გაჩნდა. ხელმწიფის შვილი დედას ჩვეულებრივი საზღაპრო წესით გამოტეხს, იგებს რომ მეჩინიბის შვილია⁸.

როგორც დავინახეთ, დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივის დანიშნულება გმირისათვის ახალი, მანამდე უცნობი ინფორმაციის მიწოდებაში მდგომარეობს. თავის მხრივ კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივების წყვილობა გვაფიქრებინებს, რომ ადრე ისინი ყველგან ერთმანეთის გვერდით უნდა ყოფილიყვნენ. ზღაპრის ზეპირი გავრცელების ტრადიცია და მთქმელთა მიერ სხვადასხვა მოტივის დავიწყება, მათი ახლით შეცვლა, უნდა მივიჩნიოთ ზოგიერთ ზღაპარში ერთ-ერთი მოტივთაგანის ჩავარდნის მიზეზად.

გმირისა და დედის დედის საუბრის მოტივი ჯალდოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში მოქმედების განვითარებას ემსახურება. მთქმელი გმირს საოცარ, ზებუნებრივ ძალთა სამყაროში მოხვედრისთანავე დედაბერს ახვედრებს, რომელიც ზოგჯერ სცდის გმირის ძალასა და მოხერხებას, ზოგჯერ კი თითქოს შეიცოდებს მას და უკან დასაბრუნებელ გზას ასწავლის.

საერთოდ, ეს თავისუფალი მოტივი ყოველთვის არ გვხვდება ზღაპარში, მაგრამ როცა კი გამოჩნდება, ძირითადად ორ ფუნქციას ასრულებს. მთქმელი გვიხატავს გმირის ღონეს, გონიერებას, მოხერხებულობას, სიმამაცესა და იმ სიტუაციას, იმ გარემოს, რომელშიც გმირი მოხვდა. ზღაპარში ამ მოტივით ხორციელდება გმირის წინასწარი გამოცდა, რომელსაც შემდეგ უკვე ძირითადი გამოცდა მოსდევს ხოლმე.

ზოგჯერ მთქმელი ამ ეპიზოდს გმირის ღონის დახასიათებით იწყებს. დედაბრის შვილის გასროლილმა ისარმა „გადაიარა შვილი მთა და ჩაესო შვილი ძმა დევების ბაღში. დედაბრის შვილი და ხელმწიფის შვილი გაჰყვნენ ისრის

⁷ „ელენე მშენიერის ზღაპარი“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 89.

⁸ ხალხური სიტყვიერება, II, ე. თაყაიშვილის რედ., ტფ., 1918, გვ. 117.

კვალს. ზოგან ხე იყო ისრისაგან მოტეხილი, ზოგან მთას ჰქონდა პირი მოგლეჯილი“. არც დევის დედის ხატვისას ძუნწობს მეზღაპრე. დედაბრის შვილს თავისი ბაღალი გამომცდელი სჭირდება და მოქმელიც გვაძინობს: „დევების დედა მალა იჯდა ბანზე. ჭადარივით ტარი ეჭირა ხელში და ზედ დოლაბი ჰქონდა კვირისტავად“.

დევების დედის მიერ გმირის გამოცდა სიტყვიერი მასალითა და მოქმედებით ხორციელდება. დევების დედამ თქვა: „ვინ არიან ეგენი, რომ აქ მოსულანო, ჩემი შვილების შიშით ცაში ფრინველს ვერ გაუფრენია, დედამიწაზე ჭიანჭველასა, და ეგენი — კი მანდ დასეირნობენო. — აილო და გადმოავდო კვირისტავი და დაუძახა დედაბრის შვილს: — წამოდი, შვალო, კვირისტავი გადმომივარდა, ამომაწოდეთ. მივიდა დედაბრის შვილი, მოავლო ხელი დოლაბს, ესროლა ამ ბებერს და კბილები შეამტვრია. ბებერმა დაუძახა: — შე დამეხილო, რატომ ფრთხილად არ ამოავდეთ. — აი, შე სულელო ბებერო, — დაუძახა დედაბრის შვილმა, — იქნებ შენა გგონია რომ მე მატყუებ, განა არ ვიცი, რაღაც გადმოავდეთ?“⁹

ზოგჯერ დევის დედისა და გმირის საუბრის მიზანი გმირის დაშინებაა, მაგრამ გმირი იმიტომაც გმირი, რომ ყურად არ იღოს დედაბრის სიტყვები.

ზოგიერთ ზღაპარში დევის დედა იძულებით დამსახუქრებლად გამოყვანილი. ასეთ შემთხვევებში გმირი მას იმორჩილებს მაგიური ზემოქმედების სიტყვის — „დედაშვილობის“ — თქმით!¹⁰

მეზღაპრე დევის დედისა და გმირის საუბრით ახერხებს მსმენელთა შეყვანას დევების სამყაროში. გმირის წინასწარი გამოცდა, დევის დედის გმირთან საუბარი ნიადაგს ამზადებს რთული, ძირითადი გამოცდისათვის, რომელიც ზღაპარში დევისა და გმირის შებრძოლების სახითაა გაფორმებული.

გმირისა და დევის შებრძოლების მოტივი ქართული ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენს. საანალიზო მასალა გვიჩვენებს, რომ გმირსა და დევს შორის ყოველთვის ბრძოლა არ იმართება. ზოგჯერ იგი შეჯიბრების სახეს ატარებს, ზოგჯერ კი ნეგატიურადაა წარმოდგენილი (თვით ბრძოლის პროცესი არ არის აღწერილი). განსხვავებულია აგრეთვე გმირის დევთან შეხვედრის მიზანდასახულება, რაც თავისებურად წარმართავს ზღაპრის განვითარებას. როდესაც ზღაპარი ნაკლებობით იწყება (ე. ი. გმირს სჭირდება საცოლე, ჯადოსნური საშუალება) ან გმირი რთული დავალების შესასრულებლად წასული, გმირი დევს ბრძოლის შემდეგ დამსახუქრებლად ან დამხმარედ იხდის. ხოლო როცა ზღაპრის კვანძი მკვნილობის შემდეგ იკვრება, მეზღაპრენი დიდი მრავალფეროვნებით აღწერენ გმირის ბრძოლას დევთან. პირველ შემთხვევაში დევის მოკვლა ყოველთვის არ ხორციელდება (იგი გმირს კიდევ სჭირდება, რადგან მოქმედება ისევ გრძელდება), მეორეგან დევი აუცილებლად კვდება, რადგან მოტივი საკონფლიქტო, კულმინაციურია სიუჟეტისათვის. ეს ფაქტები გარკვეულად განაპირობებენ ზღაპრის აგებულებას, ამ ეპიზოდის ადგილს ზღაპრის სტრუქტურაში. პირველ შემთხვევაში დევისა და გმირის ბრძოლა გმირის მიერ დამხმარის ხელში ჩაგდ-

⁹ „დედაბრის შვილი“, ხალხური ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ., 1909, გვ. 122.

¹⁰ „ცხრა ძმა“, ხალხური ზღაპრები კახეთსა და ფშავში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ., 1909, გვ. 57.

ბის სურვილითაა შეპირობებული და მოქმედების განვითარებას ემსახურება, მეორეგან კი კონფლიქტის გადაწყვეტა აუცილებელს ხდის ზღაპრის სიუჟეტის დამთავრებას. ვნახოთ კონკრეტული მაგალითები.

რთული დავალების შესასრულებლად წასული ივანე-ფალავანი „... მოიქნია დევი და ჩასო მუხლებამდე მიწაში. ამოხტა ივანე-ფალავანი, მოიქნია დევი და ჩასო ყელამდე მიწაში. შემოუქნია ხმალი და ორივე თავი მოადგინა. ის-ის იყო უნდა დევისათვის მესამე თავიც მოგვდებინებინა, რომ დევი შემოხვეწა — ოღონდ ნუ მომკლავ და შენი ყმა ვიქნებო“¹¹.

ამ შემთხვევაში დევისა და გმირის ბრძოლა საზღაპრო მოქმედების განვითარებას ემსახურება, რადგან სამმაგობის კანონის თანახმად გმირმა კიდევ ორი დავალება უნდა შეასრულოს.

როგორც ცნობილია, ზღაპარში გმირს ხშირად რამდენიმე დევთან უხდება შებრძოლება. ერთ გმირთან ურთიერთობაში დევების რიცხვის გაზრდა, ზოგჯერ, სამმაგობის კანონის გარდა, ერთ ზღაპარში რამდენიმე სვლის (ყოველი მანებლობა ახალ სვლას იძლევა) არსებობითაა შეპირობებული. ზოგიერთ ზღაპარში მთქმელი ცალ-ცალკე აღწერს გმირის ბრძოლას სამ დევთან. ასეთ შემთხვევებში სამივე დევი ერთ მთელს წარმოადგენს, რადგან სახეზე გვაქვს განმეორება, რომელშიც ყოველი ბრძოლა რეზულტატურია. ეს ნიშნავს, რომ სიუჟეტში გმირის დევთან ბრძოლა კულმინაციურია.

დევისა და გმირის ბრძოლის ნეგატიური ფორმის დროს გმირი მოხერხებით კლავს დევს. მთქმელს ასეთ შემთხვევებში ადამიანის გონების წინ წამოწევა სურს. მოხერხებით კლავენ დევებს გმირები „ცხრა ძმისა“¹² და „ჯეირნის ქალის“ ზღაპრებში. ორგანვე წარმოდგენილი ეპიზოდები კულმინაციურია. პირველი ზღაპარი ამ ეპიზოდით მთავრდება, „ჯეირნის ქალის“ ზღაპარში კი ახალი მანებლობა ხდება და ზღაპარიც გრძელდება¹³. დევებს უბრძოლველად იმორჩილებს მამისეული ყავარჯნის ჩვენებით კოჭლი მონადირის შვილი¹⁴. ასევე გონებით ჯობნის და ამარცხებს დევს ბერნადის შვილი¹⁵.

გმირისა და დევის ბრძოლა ზოგჯერ სმა-ჰამაში შეჯიბრითაა და შემდეგ უკვე ქიდაობით არის შეცვლილი. „ასთავიანი დევი ეუბნება ასფურცელას: ძვლის კაცი ხარ, თუ ხორცისა? — ძვალი რა ჩემი ხელობაა, ხორცი მომიტანე! ხორცს ასფურცელა ჰამდა, ძვლებს კი ასთავიან დევს აძლევდა... ასთავიანმა დევმა წაავლო ხელი ასფურცელას და ნძრევაც ვერ უყო. მერე წაავლო ხელი ასფურცელამ და წააქცია“¹⁶.

გმირისა და დევის შებრძოლების მოტივის გაფორმება, მიუხედავად ტიპობრივობისა, ცალკეულ მთქმელთა მიერ გარკვეულად ინდივიდუალიზებულია. „... ბოლოს მინც ირმისამ აჯობა: ჩასეა მიწაში თავებამდე და მერე მიჰყო ხელი ამ თავების მოჭრას. დევი ასთავიანი იყო, მოსჭრა 99 თავი და უთხრა: რომელი გირჩენია სიკვდილი თუ სიცოცხლე? დევმა მიუგო: სიცოცხლე მირჩენია,

¹¹ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 16. მსგავსად გაფორმებულია ეს მოტივი ზღაპარში „მზეთუნახავი ქალი“, ხალხური სიბრძნე, I, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1963, გვ. 396, და სხვ.

¹² იქვე, გვ. 282.

¹³ იქვე, გვ. 196.

¹⁴ „კოჭლი მონადირის შვილი“, იქვე, გვ. 361.

¹⁵ „ბერნადის შვილი“, იქვე, გვ. 203.

¹⁶ „ასფურცელა“, იქვე, გვ. 385.

ოლონდ ამიშვი და ჩემი საცხოვრებელი შენთვის მომიციაო. როცა ამოვიდა ისევ ჩხუბი დაუწყო, მაგრამ ისევ ირმისამ დასძლია“¹⁷.

სხვა მომენტი იჩენს თავს ამავე მოტივის გაფორმებისას „ივანე ცისკრის“ ზღაპარში¹⁸.

როდესაც ეს მოტივი ზღაპრის კომპოზიციისათვის კულმინაციურია, ზოგიერთი მთქმელი მოქმედების დაძაბვისათვის სიტუაციურ გართულებას მიმართავს. დევი ასეთ შემთხვევებში უფრო ძლიერია, ვიდრე გმირი.

„საკვირველი ქალის“ ზღაპარში ასეა გაფორმებული სიტუაციური გართულება: „... ბიჭმა ხელმეორედ მოუქნია ხმალი, მოაჭრა კიდევ ორი თავი. შეიბნენ ახლა ბიჭი და დევი. ამ დევმა მკლავზე წაუყიდა ცეცხლი ბიჭს. ქალმა რომ ეს დაინახა, გადმოხტა, დევს წყალი დაუსხა ფეხებში, ბიჭს კიდევ ლასტები დაუყარა, ამ ბიჭმა ასწია დევი, დასცა და ჩასვა გვერდამდის, მოაჭრა თავები“¹⁹.

ზღაპარში „მეფე მუზარბი“ სიტუაციური გართულება უფრო მაღალ ხარისხშია აყვანილი. „... ბავშვმა დევს მშვილდ-ისრით თორმეტივე თავი დააყრევინა. შეხედა ბავშვმა, ნახა რომ თორმეტივე თავი ისევ მოზრდია. შემოუბრინა, აიღო ისარი და მეორედ თორმეტივე თავი წაავლიჯა: ისევ მოეზარდა. კიდევ გადასჭრა — კიდევ მოეზარდა... ამ დროს მოფრინდა ჭინჭრაქა, შემოჯდა კარს და დაიწყო ჭყვილი: „ნაცარ-ტუტა, ნაცარ-ტუტა“. დაფაცურდა დედაბერი, დაავლო კეცს ხელი, ამოუსვა ნაცარ-ტუტას და, როდესაც ბავშვმა დევს თავები გადასჭრა, ზევიდან დააყარა. შემდეგ თავს აღარ ამოუყრია“²⁰.

მეზღაპრეთა სტილის თავისებურება, ხაზი გაუსვას მთავარს, ამ მოტივის განვითარებაშიც იჩენს თავს. მრავალ ქართულ ზღაპარში, სადაც რამდენიმე დევთან უხდება ბრძოლა გმირს, მთქმელი ვრცლად მხოლოდ ერთ (ზოგჯერ ორ) დევთან ჰქიდილს აღწერს. დანარჩენ შემთხვევებში მთქმელი ლაკონიურად გადმოგვცემს: „ჩამოუხტა დევი და შეიბნენ. იბრძოლეს კარგა ხანს, მაგრამ დასცა უხეირომ და მოკლა ისიც“; ან „ორივე ტარიელი საღამომდის ჰრიდა და ქლტდა დევებს“; ან „მოვიდა ბიჭი, მოკლა ეს დევიც“ და სხვ.

გმირისა და დევის ბრძოლის კულმინაციურ ეპიზოდში, ზოგჯერ, როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო მოტივის ხასიათის გამო, ვხვდებით გმირის განცდათა ხატვის შემთხვევებს. „ივანე ფალავანის“ ზღაპარში მთქმელი სიტუაციის გართულებასთან ერთად მშვენივრად ხატავს გმირის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას²¹.

გმირისა და დევის ბრძოლის მოტივს ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციისაში, როგორც ვნახეთ, ხშირად კულმინაციური ადგილი ეკავა. მაგრამ ზოგიერთი ზღაპარი ახალი მანებლობის შედეგად გრძელდება და მხოლოდ ამ მიზეზით არ ხერხდება ზღაპრის დასრულება, თუმცა სიუჟეტი დამთავრებულია ხოლმე.

რ ა შ ი ს ვ ა ხ ე დ ნ ი ს მოტივი ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში ძირითადად რთული დავალების შესრულებასთანაა დაკავშირებული. ამ მოტივის ზღაპრის კომპოზიციისაში ერთი დაკანონებული ადგილი არა აქვს: იგი ხან კულმინაციურია, ზოგჯერ კი საზღაპრო მოქმედების განვითარებას უწყობს ხელს.

¹⁷ „ირმისა“ იქვე, გვ. 57.

¹⁸ ხალხური ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, გვ. 83.

¹⁹ ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 144.

²⁰ ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრული ზღაპრები, გვ. 32.

²¹ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 18—19.

საერთოდ კი ეს თავისუფალი მოტივი გმირის დახასიათების საშუალებად და გამოყენებული. როგორც ცხობილია, მეზღაპრენი პერსონაჟის ხასიათს, მის ვაჟკაცობას თუ სიმბდალეს მისივე მოქმედებაში ავლენენ. გმირის მოხერხებულობისა და სიმამაცის ხაზგასასმელად მთქმელები მოტივას დასაწყისში მიგვანიშნებენ რაშის დამორჩილების სირთულეზე, რაც შემდეგ უკვე მოქმედებაში ხორციელდება.

ზღაპარში „ორმოცწვილიანი ხელმწიფე“ რაშის გახედნის მოტივი კულმინაციურია. ხელმწიფის მესამე რთული დავალების შესრულებამ უნდა გადაწყვიტოს გმირის ბედი — ხელმწიფის ასულზე დაქორწინება. სიტუაციას უფრო მეტად ის ართულებს, რომ ხელმწიფეს არ სურს თავისი ასული ცოლად მისცეს გმირს. ამითვე გამართლებული ზღაპარში ხელმწიფის რაშად გადაქცევა, რომლის ძირითადი მიზანი გმირის მოსპობაა.

ვაცს „ხელმწიფემ უთხრა: მიბრძანდი ეზოში და რაშს მოგგვრიან ახლავეო. თვითონ ხელმწიფე გადაიქცა შეკაზმულ რაშად და მიპვეარეს ვაჟკაცს. ვაჟკაცმა შემოიკალთავა, მათრახი ხელში მოიმარჯვა და მარდად შემოახტა. რაშმა იგრძნო, რომ ჩემზე უკვე კაცი ზისო და აფრინდა. გასწია პირდაპირ მზისაკენ: ეგება დაწვავო. ეს ვაჟკაცი გადაბრუნდა და ამოეკრა ცხენს მუცელზე. რაშმა იგრძნო, რომ ვაჟი მუცელზე მაკრავსო, დაეშვა ძირს: ეგებ ქვესკნელში ჩავიტანოო. მიწას რომ მიუახლოვდა, ვაჟი ისევ ზურგზე მოექცა. რაშმა იგრძნო, რომ ვაჟი ისევ ზურგზე მოექცა, მაშინ გაქანდა მარჯვნივ და უნდოდა მიეხალა კედლისთვის, მაგრამ ვაჟმა მოასწრო და გადმოხტა მარცხენა მხრისკენ. რაშმა გაიგო, რომ ვაჟკაცი მარცხნივ მომექცაო და გაქანდა მარცხნივ, ვაჟიც გადმოქანდა მარჯვნივ. რაშმა რომ ველარაფერი მოახერხა, გაქანდა თრიალეთის მინდვრისაკენ. ხევი, ღელე წყალივითა და მთები აჯანყებული ქარივით გადაიარა. მივიდა თავის მიჯნასთან და დატრიალდა: იქნებ თავბრუ დაეხვეს და გადმოვარდესო. შემოვიდა ეზოში, ვაჟკაცი გადმოხტა წინ, გადმოაგდო ადვირი, ერთი მაგრად აწნა ყურის ძირში მათრახი და გამწარებული რაში შევარდა საჯინიბოში“.

საერთოდ ჯადოსნური ზღაპრისათვის უტყბო არ არის გასახედნ რაშად ხელმწიფის, დევის ან სხვა, გმირისადმი მტრულად განწყობილი პერსონაჟების გადაქცევა. „უზუნდარას ზღაპარში“ ხელმწიფის პირველი რთული დავალება გმირისა და ხელმწიფის მხედრის რაშების გახედნაში შეჯიბრს ითვალისწინებს. გმირის ცოლის ერთგული ოყაჯადო დევი რაშად გადაიქცევა და ხელმწიფის მხედარს აჯობებს. ამ ზღაპარში რაშის გახედნა პირდაპირი გაგებით არცა გვაქვს, რადგან დაკარგულია მისი არსი — გმირის მიერ რაშის დამორჩილება, თუმცა მთქმელები ამ ეპიზოდს მაინც ტრადიციულად აფორმებენ²².

რაშის გახედნა მოხერხებული და მამაცი გმირების საქმეა. ეპიზოდის დასაწყისში გმირსა და რაშს შორის ყოველთვის მტრული დამოკიდებულებაა, მაგრამ გმირი ახერხებს მის მოთოკვას და თავის დამხმარედაც გადააქცევს ხოლმე.

„ელენე მშვენიერის ზღაპარში“, სადაც ეს მოტივი კულმინაციურია, გმირი რაშის გახედნისა და დამხმარედ გადაქცევის შემდეგ აღწევს საწაღელს. „... წაიყვანა ცხენმა ბიჭი მალა ცაში, მზესთან — უნდა დააწვევინას. ბიჭი ქვევიდგან მოექცა ცხენს, ცხენი დაბლა წამოვიდა. ბიჭი ზურგზე მოექცა ცხენს, გვერდზე წავიდა ცხენი, ბიჭი უნდა კლდეზე მოაწყვიტოს; მეორე გვერდზე მო-

²² ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 327.

ექცა. მაშინ ცხენმა უთხრა: აფერუმ ბიჭო, აგერ მე ცხენი დავბერდი და შენის-თანა ცხენზე მჯდომი არ მინახავს. ამ მოხუცებულობის დროს... შენ მაინც გემსახურებო“²³.

ზოგიერთ ზღაპარში რაშის დასამორჩილებლად გმირი საკუთარ ძალას არ ჯერდება და მძიმე საგანს იშველებს. ზღაპარში „მონადირე და მისი რაში“ ამ მიზნისათვის „ცხრაფუთიანი უროა“ გამოყენებული²⁴.

როგორც მაგალითებმა დაგვანახვა, რაშის გახედნის მოტივი ხშირად გმირისათვის რთული გამოცდა ხდება ჯადოსნური ქომავის შესაძენად. ჯადოსნური დამხმარე — რაში საზღაპრო ტრადიციის თანახმად გმირს ეხმარება რთული დავალებების შესრულებაში. ეს კანონზომიერება ადვილად დგინდება ქართული ჯადოსნური ზღაპრის ამ პოპულარული მოტივის გაცნობით. მაგალითად: სოფ. იყალთოში 1938 წ. აპ. მახარაძის მიერ ჩაწერილი ზღაპრის „მამის პოვნის ამბავი“ მიხედვით გმირი რაშის გახედნისა და მისი დამორჩილების (დამხმარედ გახდის) შემდეგ იოლად ასრულებს ხელმწიფის დავალებებს: ისეთი ბალი გააშენოს, სადაც რიგი ხეხილისა ყვაოდეს, რიგი მწიფდებოდეს და გააცოცხლოს მისი მშობლები²⁵.

აქამდე წარმოდგენილი თავისუფალი მოტივებისაგან გარკვეულად განსხვავდებიან დევის სულის სადგომის გაგებისა და გველეშაპის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების მოტივები. განსხვავებას ქმნის:

1. მათში ურთიერთთან დაკავშირებული მოტივების კომპლექსის არსებობა.
2. გველეშაპის მოკვლის... მოტივთა კომპლექსში საკონფლიქტო მოტივის არსებობის ფაქტი.
3. მოქმედების სიმძაფრე და მისი თანდათანობითი ზრდის პრინციპზე აგებულება.

დევის სულის სადგომის გაგების მოტივზე დაკვირვება ავლენს ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციისათვის ნიშანდობლივ კანონზომიერებას. კერძოდ, დევის სულის სადგომის გაგებისა და დევისა და გმირის ბრძოლის მოტივების ერთ მავნებელთან გამოყენება არასოდეს არ ხდება. ამ ორი მოტივის ერთ სიუჟეტში ერთმანეთის გვერდით რეალიზაცია აუცილებლად მოითხოვს სხვადასხვა მავნებელს.

ქართული ჯადოსნური ზღაპრის სტრუქტურაში დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა წგუფის ნაწილი მოქმედების განვითარებისათვის არის გამოყენებული. იგი ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში კულმინაციის წინა საფეხურს ქმნის. კულმინაცია კი მიიღწევა მავნებლის მოკვლით. ასეთ შემთხვევებში მოქმედებები ისე წარმართავენ ზღაპრის თხრობას, თითქოს დევის მოკვლა სულის სადგომის განსაკუთრებული ხერხის გარეშე შეუძლებელიც იქნებოდა.

აქვე ყურადსაღებია დევთა განსხვავებულობის საკითხიც. დევი, რომელიც ორთაბრძოლაში იღუპება, პრიმიტიული ჩანს იმ დევთან შედარებით, რომლის სულიც ცხრა მთას იქითაა (ირმის მუცელში შველი ზის, შველის მუცელში — კურდღელი, რომელშიც ყუთია. ყუთში სამი ჩიტია: ერთში დევის სულია, მეორეში — ძალა, მესამეში — გონი). მაგრამ ეს სხვა საკითხია და ამიტომ მასზე არ შევჩერდებით.

²³ ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 102.

²⁴ ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 189.

²⁵ იქვე, გვ. 239.

დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფში წინა პლანზეა წამოწეული დაზარალებული გმირის, მოტაცებული ქალის, მოქმედება, მისი მოხერხებულობა. ქალი ეპიზოდის დასაწყისში თითქმის ყოველთვის წინააღმდეგობას უწევს მის დასახსნელად მოსულ გმირს მავნებელთან ჭიდილში დამარცხების მოტივით, მაგრამ გმირისათვის წინასწარ ცნობილი ხერხით დაინტერესებული ქალი ბოლოს აქტიურად ეხმარება მას ამოცანის შესრულებაში.

მავნებლისაგან მოტაცებული ქალის გმირთან დამოკიდებულება მოტივის დასაწყისშივე ირკვევა. ზოგჯერ ვაჟი ამ ქალის შვილია, ზოგჯერ მასწავლებელია, ზოგჯერ კი ქალი გმირს იმიტომ შეეკვრება, რომ ისიც მასავით აღამიანია.

რკინის კაცის (დევის დუბლირებული პერსონაჟი) სახლში გამოჩენილ ვაჟს ქალმა შესტირა: „— ვაიმე, ჩემო მასწავლებლო, აქ რამ მოგიყვანაო. ის ხომ რკინაა და ვერაფერს დააკლებ. რომ წამიყვანო, დაგვეწვევა ორივეს და გავგვრესასვსო. გარდაქვანა უთხრა რძალს: — ნუ გეშინია, როგორც გეტყვი, ისე მოიქეცი და ყველაფერი რიგზე იქნებაო. — სალამოზე რომ მოვიდეს დევი, შენ დაჯექი, იტირე ისე, რომ მან გაიგონოსო. რომ გკითხავს, რა გატირებსო, შენ უთხარი: მომიყვანე ამ ოთხ კედელ შუა და დამსვი, შენ სანადიროდ მიდიხარ, აქ არავინ არ არის და შენ შენ სულსაც არ მანდობ! შენი სული სად არის, რომ იმას მინც ვეთამაშო-თქო“²⁶.

თუმცა ყველა ზღაპარში არ გვხვდება ამ მოტივის კვანძის შეკვრის ამგვარად გაფორმება. ზოგჯერ ქალი თვითონ ეუბნება ვაჟს: „წადი, ამაღამ სადმე მოისვენე და ხვალ ჩამოხვალ და გეტყვი მაგის ამბავსა“, როგორ შეიძლება ჯუჯის დამარცხებამ²⁷.

რთულია საანალიზო მოტივთა ჯგუფის სტრუქტურა. მისი კომპოზიცია რამდენიმე საფეხურს ავლენს. პირველი — მავნებლის სამფლობელოში გმირის გამოჩენა და მისი დაკავშირება ქალთან (დამხმარესთან); მეორე — ქალის მიერ მავნებლის აღერსი, რომლის დანიშნულებაცაა მავნებლის ნდობის მოპოვება. ქართული ჯადოსნური ზღაპრის უმრავლეს ნიმუშებში სწორედ აღერსით მიღწევა სასურველი შედეგი. ზოგჯერ აღერსი ტირილითაა შეცვლილი, რითაც ქალი დევის სიბრალულსა და ნდობას იმსახურებს; მესამე — მავნებლის სულის სადგომის გაგება, რომელიც მოტივის ცენტრალურ ბირთვს ქმნის. იგი ჯადოსნური ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი სამმაგობის პრინციპზეა აგებული და აუცილებლად თან ახლავს ეფექტის ზრდა: მავნებლის პირველი და მეორე პასუხი ქალის მოსატყუებლად არის გამიზნული და მის ერთგულებაში გამოცდას ითვალისწინებს. მესამე პასუხი მართალია, მაგრამ ძნელად შესასრულებელია და გმირისაგან დიდ ვაჟკაცობას (მოხერხებას) მოითხოვს; მეოთხე — მავნებლის მოკვლა, რაც მხოლოდ მავნებლისაგანვე მიღებული ინფორმაციით ხერხდება.

მავნებლის სულის სადგომის მოტივთა ჯგუფის ჩვენ მიერ გამოყოფილი საფეხურები კარგადაა გაფორმებული თ. რაზიკაშვილის მიერ კახეთში ჩაწერილ ზღაპარში „გაუცინარი ხელმწიფე“: „... ვაჟმა ბევრი იარა, ცოტა იარა, დაინახა ერთი ციხე; იმისი წვერი ცამდის იყო აწვდილი... გადმოიხედა ქალმა ციხიდან და დაუძახა: — ვაიმე, შვილო, რა ჩემს შვილსა ჰგევხარ, აქ ვინ მო-

²⁶ „მათხოვარა და ხელსახოცი“, ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 207.

²⁷ „ორმოცვილიანი ხელმწიფე“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 86.

გიყვანა? ბინძური დევი მოგკლავსო... ქალმა თმა გამოიკვანდა და ჩაუშო. შეხტა ვაჟი, ჰტაცა იმას ხელი და ავიდა ციხეში. ქალმა დამალა, რომ მოვიდეს, მოგკლავსო. გაუცინარი ხელმწიფის შეიღმა ჰბოხვა, როგორმე გაიგე, ჰკითხე, რაში არის იმისი სულიო და მერე მე ვიციო... ჩამოეკონწილა ყელზედ ქალი ბინძურ დევს და დაუწყო სურვილება: ძალიან მიყვარხარ, უშენოდ ველარა ვქლებ, — როდესაც შენ აქ არა ხარ, და მითხარი, რაში არის შენი სულიო?

— ჩემი სული ცოცხში არისო, — უთხრა ბინძურ დევმა. ბინძური რო სანადიროდ წავიდა, ქალი ადგა და მორთო ცოცხი ათასნაირად, შემოახვია ბაღდადები და ფარჩები, მოიტანა და ლოგინზე დადო.

მოვიდა ბინძური დევი, ნახა ცოცხი და დაიწყო სიცილი: მოგატყუე, განა მართლა მაგ ცოცხში არის ჩემი სულიო?! ჩემი სული დედა ბოძში არისო. წავიდა ბინძური ისევ სანადიროდ. ქალმა აიღო და გარეცხა და გაწმინდა დედაბოძი, მორთო და მოკახმა, ეხვევა და ესურვილება. მოვიდა ბინძური და ნახა ცოლი ამ ამბავში. — მაგას რას ჰშვრებო? — ჰკითხა. — შენ სულს ვეხვევიო! — რამ გავასულელაო, — უთხრა ბინძურმა სიცილით, — ჩემს სულს შენ ვინ მოგცემს, ამა და ამ ალაგას რომ ერთი ტახია, იმის თავში ერთი კოლოფია, იმაში სამი ჩიტია: წითელი ღონეა, თეთრი — გონება და შავი — სულიო! — ვინ მოჰკლავს იმას, არი ვინმე იმისთანაო? — იმას ვერაფერი მოჰკლავს, თუ ჩემ შარდში ნაწრობი ისარი არ მოხვდაო, — უპასუხა ბინძურმა²⁸.

მსგავსადევა გაფორმებული ეს მოტივი თ. რაზიკაშვილისეულ ქართლურ ზღაპარში „დედაბრის შეილი“. ოღონდ აქ მავნებლის მოკვლის ამოცანა გაცილებით რთულადაა წარმოდგენილი: „აქა და აქ, ცხრა მთას რო გადავა კაცი, და ერთ დიდ ველში რო ჩავა, იქ შეიდი მთიბელი სთიბსო. ის მთიბელები უთიბენ ირემსაო. ის ირემი შუადღემდე შავ მთაზე არის, შუადღისას ჩამოვა და თუ საკმარისი არ არის გათიბული, სულ ფეხით გათელავსო. იმ ირემს ვერაინ ვერ მოკლავს, არც ისარი და არც ხმალი, თუ ჩემ შარდში არ არის ნაწრობიო. თუ იმას მოკლავენ, იმაში შველი ზის და ახლა ის გაიქცევაო. თუ შველს დაიქერენ, იმაში კურდღელი ზისო. კურდღელში ყუთია, ყუთში სამი ჩიტია: ერთია სული, ერთი ჯანი და ერთიც გონიო. როდესაც ისინი დაიხოცებიან, მაშინ მეც მოვკვდებიო“²⁹.

როგორც აღვნიშნეთ, მოტივის ცენტრალური ბირთვი — სულის სადგომის გაგება — სამმაგობის პრინციპზეა აგებული, მაგრამ იგი ყველა ზღაპარში არ არის სახეზე.

ზღაპრებში „ლალი, იადვარდი და ვარსკვლავა“, „ორმოცშვილიანი ხელმწიფე“, „მათხოვარა და ხელსახოცი“ მავნებელი პირველივე მცდარი პასუხის შემდეგ ეუბნება ქალს სიმართლეს. „უხეიროს“ ზღაპარში კი საერთოდ ვერ ვხვდებით პირველ და მეორე მცდარ პასუხს. აქ მავნებელი პირველადვე სიმართლეს ეუბნება ქალს.

სამმაგობის პრინციპის დარღვევა ზოგიერთ ზღაპარში მთქმელთა მიერ ამ დაუწერელი კანონის დავიწყებით უნდა ავსნათ. აქ შეიძლება გასათვალისწინებელი იყოს აგრეთვე ზღაპრის შემოკლება-გამარტივების ტენდენცია, რომელიც ახალი მოვლენა აღარ არის და აგრეთვე ის გარემო, ის სიტუაცია, რომელშიც ზღაპარი ითქვა და ჩაიწერა. ასეა თუ ისე, ვფიქრობთ, ყველა შემოსესენებულ შემთხვევაში სამმაგობა აუცილებლად უნდა ვიგულოთ.

²⁸ ხალხური ზღაპრები კახეთსა და ფშავეში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, გვ. 71.

²⁹ ხალხური ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, გვ. 126.

მავნებლის მიერ თავისი სულის ნამდვილი ადგილსამყოფელის გამქლავნებით, რასაც წინ უძღვის მისი ცრუ პასუხები (ჩემი სული ცოცხშია, ქოთნის ნატყეშია, ბუხარშია, კლდეშია და სხვ.), მთქმელი საზღაპრო ეფექტის მოხდენას ახერხებს. ძირითადად იგი მიიღწევა მარტივიდან (ცრუ პასუხები) სირთულისაკენ სვლით, რომელიც ქართულ ზღაპარში სხვადასხვაგვარ გაფორმებას იღებს.

ზღაპარში „ორმოცვილიანი ხელმწიფე“ ჯუჯა ასე უპასუხებს ქალს: „... ჩემი სული ორ ზღვათა შუა არისო. იქ ერთ ყუთშია მოთავსებული: ჩემი ღონე, თვალთა სინათლე და სიცოცხლეო. ერთ თევზს აქვს გადაყლაპული და იქ ინახებაო“.

დევი ქალს მოას დაანახებებს და ასე ხატავს თავისი სულის ადგილსამყოფელის მიუწვდომლობას: „იმ მთაში არის ერთი ირემი. მას სამასი კაცი ყოველდღე ბალახს უთიბავს, სამ ადგილას უნდა დადგან. ირემმა სამ ლუკმად უნდა გადაყლაპოს. თუ დააკლდა, თუნდაც ცოტა ბალახი, მაშინ ეს ირემი სუყველა სამას კაცს გადაყლაპავსო. იმ ირემის თავში ერთი კოლოფია, იმ კოლოფში სამი მერცხალი ზის, ის მერცხლებია ჩემი სულიო: ერთი ჯანი, ერთი თვალის სინათლე, ერთი სიცოცხლე. იმათ მოკლავენ თუ არა, მეც მოკვდებიო“³⁰.

ზღაპარში „ლალრი, იადავარდი და ვარსკვლავა“ დევი ქალს წყლით საგსე გუბებს უჩვენებს და ეუბნება: „— აი, ხომ ხედავ, როგორც ეს გუბე საგსეა წყლით, ჩემი ძალ-ღონეც საგსეა. თუ ეს წყალი ამოშრება, გამოიცლება, ჩემი ძალ-ღონეც დაიცლება. გუბებს სანაპირო გაუჭრა. როგორც წყალი გამოდიოდა, აკლდებოდა — დევის ძალ-ღონეც სუსტდებოდა. გუბებს ძირში ქვა იდო. გადაავარა ქვა, ამოიღო მწვანე წყლით საგსე შუშა: — აი, ჩემი სული ამ შუშაშია, თუ ეს შუშა გატყდა, წყალი დაიქცევა, თუ ვინმემ შუშა გატყხა, ნატყხს ფეხი დაადგა, მაშინვე გავთავდებიო“³¹.

მოტივთა კომპლექსი — გველეშაპის მოკვლა და მეფის ასულის განთავისუფლება — თავისი შედგენილობით დევის სულის სადგომის გავების მოტივთა ჯგუფზე უფრო რთულია. მასში ურთიერთთან არის შერწყმული იდეურ-მხატვრული ერთობლიობით შეკავშირებული მოტივთა ტრადიციული ჯგუფი. ეს ეპიზოდი უმცროს ძმასთანაა დაკავშირებული და სიუჟეტში ჩნდება ახალი მავნებლობის შემდეგ. ამ მავნებლობის ავტორები არიან უფროსი ძმები. ახალ მავნებლობამდე სიუჟეტში ფაქტიურად უკვე გადაწყვეტილია ხოლმე ძირითადი კონფლიქტი და ზღაპრის დამთავრებასაც აღარაფერი უკლია. მოტივთა ამ ტრადიციული კომპლექსით ხორციელდება დამატებითი კონფლიქტი. იგი არ არის აუცილებელი სიუჟეტისათვის, მაგრამ, ვფიქრობთ, მთქმელს მაინც სჭირდებათ მისი შემოტანა, რათა უფრო ნათლად გამოჩნდეს უმცროსი ძმის ვაჟკაცობა. გარდა ამისა, სიუჟეტი ახალ განვითარებას იღებს და ზღაპარიც უფრო საინტერესო ხდება.

მოტივთა ამ კომპლექსის დანიშნულებაა ქვესკნელში მოხვედრილი გმირის დედამიწაზე ამოყვანა, რათა ზღაპრის პირველი სვლა დამთავრდეს, რომელიც ზღაპრის საყვარელი გმირის დამარცხებით და მავნებლის გამარჯვებით აღინიშნა.

ვინახოთ მოტივის შინაარსი და შედგენილობა კონკრეტულ მაგალითზე.

³⁰ ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 207.

³¹ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 142—149.

მავნებლობა: „ძმებმა გადაჭრეს თოკი და ისევ ქვესკნელში მოადინა ბრაგვანი შავმა-თეიმურაზმა“.

დამხმარის რჩევა: „ქალმა ასწავლა: ნუ გეშინია, მანდ ბაღში სამი თხაა: წითელი, შავი და თეთრი. თეთრს თუ დაიჭერ და შეაჯღებ, მალლა ამოგაგდებს, წითელი აქეთ-იქით მიგახეტებებს და შავზე თუ შეაჯღები, მეორე ქვესკნელში ჩაგაგდებსო“.

დამხმარის რჩევის (აქრძალვის, დარღვევის ნეგატიური ფორმა) უგულვებელყოფა: „ირბინა, ირბინა ვაჟმა, მაგრამ ვერ დაიჭირა ვერც თეთრი და ვერც წითელი თხა. მხოლოდ შავი დაიჭირა და სთქვა: რა ვუყო, რაც იქნება, იქნება, ამაზე შევჯღებო. შეჯღა და იმჟამსვე ქვედა ქვესკნელში მოადინა ბრაგვანი“.

დედაბერთან შეხვედრა და გველეშაპის მავნებლობის შესახებ ინფორმაციის მიღება: „იარა, იარა და მიადგა ერთი დედაბრის ქოხს და ღამის გასათევად ბინა სთხოვა. დედაბერმა მიიღო და შეუღდა ვახშმის მზადებას. მოიტანა შარდი და დაუწყო შიგ ფქვილის ზელა. იყვირა ვაჟმა:

— ბებერო, ეგ რა ჰქენიო?

— რა ვუყო, შვილო, — უპასუხა ბებერმა, — წყაროზე გველეშაპია, არავის წყალს არ გვანებებს, ვინც მივიდა, ყველა შეჰამა და მე რაღა ვქნაო. ჩვენი ხელმწიფე წელიწადში თითო ქალს აძლევს, მაშინ ისიც, ვისაც ჭურჭელი აქვს, ყველას უვსებს წყლით, მე კი ჭურჭელი არა მაქვს წყლის სამყოფი და ასე ვიტანჯებო“.

კვანძის შეკვრა: „გავს სულ ცეცხლი მოედო ბრაზისაგან. დაავლო ხელი კოკას, მშვილდ-ისარს და გასწია წყლისაკენ“.

მოქმედების განვითარება: „წყალთან აბია ხელმწიფის მზეთუნახავი ქალი და მწარედ ტირის. ვაჟმა ჰკითხა:

— რა გატირებსო?

— როგორ რა გატირებს, გველეშაპი მოვა საცაა და შემჰამსო.

— ნუ გეშინია, — მიუგო ვაჟმა, — დაჯექი და ერთი კალთაში დამაძინეო. ჩაუღო ქალს კალთაში თავი და ტკბილად ჩაიძინა. იშხუვლა ცაში გველეშაპმა და დაეშვა ძირს. ქალმა ცხარე ცრემლები გადმოუშვა თვალებიდან. ერთი ცვარი ლოყაზე დაეცა მძინარე ყმაწვილს და გამოეღვიძა“.

ბრძოლა: ვაჟმა „მოსწია მშვილდს, გასხლტა ისარი, ეცა ჰაერში მომფრინავ გველეშაპს და შუაზე გააპო“.

კონფლიქტის გადაწყვეტა: „იმოდენა იყო ის წყეული, რომ სისხლი ზღვად დადგა და ხორციდან დიდი მთები აღიმართა. გახარებული ქალი მამასთან გაიქცა, ვაჟმა კი აავსო კოკა წყლით და მიუბრუნინა დედაბერს ქოხში“.

გმირის შეცნობა: „ქალმა მამას რომ უამბო, რაც მოხდა, გაუხარდა ხელმწიფეს, მაშინვე მოიპატივა მთელი სამეფო და გამართა ღვინი. ქალს უთხრა: — ვინ იყო ის შენი მხსნელი ჰაბუკი, დაუარე სტუმრებს და მიჩვენეო. ქალმა დაუარა, მაგრამ ჰაბუკი იქ არ აღმოჩნდა³². ხელმწიფემ მეორედ გამართა ნადიმი და ყველა მოაყვანინა. მეტი გზა არ იყო, ყმაწვილი გავიდა ჰალაში, დაიჭირა კურდღელი, ჩაისვა ჯიბეში და ისე დაჭდა სტუმრებში³³. დაუარა ქალმა და შეამჩნია ვაჟი, მაგრამ ახლოს ვერ ბედავდა მისვლას, ვაჟი მაშინვე კურდღელს ამოაყო-

³² მოტივაცია — „თურმე, ჰაბუკს ეთქვა დედაბრისათვის: — ვინც მოვიდეს, არ უთხრა, რომ სტუმარი მიყავსო“.

³³ საანაღოზო შემთხვევაში დარღვეულია სამეფოს პრინციპი, რომელიც თან ახლავს ხოლმე მოტივის ამ მონაკვეთს.

ფინებდა თავს ჯიბიდან და შეაშინებდა ქალს. ბოლოს გაუჭირდა ქალს და მოასხენა მამას: აქ გახლავს ის ვაჟი და მოაყვანინეო. მოიყვანეს ხელმწიფესთან ვაჟი“.

დასაჩუქრება: „— რა მოგცე, შვილო, მაგ სიკეთისათვის? — ჰკითხა ხელმწიფემ ვაჟს, — ვინდა ნახევარ სახელმწიფოს გაჩუქებო. — შენი არაფერი არ მინდა, ოღონდ ზევით ამიყვანეო, — უთხრა ვაჟმა. ხელმწიფეს ემძიმა ეს თხოვნა, მაგრამ მინც აღუთქვა. მოაყვანინა ფასკუნჯი და უთხრა: შენ რომ გველესაში შეილებს გიჟამდა, აი, ამ ყმაწვილმა მოჰკლაო. მივარდა ფასკუნჯი ვაჟს და თაყვანი სცა. მერე ხელმწიფემ უთხრა ფასკუნჯს, ზევით უნდა აიყვანო ვაჟიო“³⁴.

სივრცობრივი გადაადგილება: ფასკუნჯმა „მაშინვე შეისვა ფრთებზე ვაჟი და წამოვიდა წიწინ-წიწინით. ზურგზე თორმეტი უღელი ხარი ეკიდა საგზლად. რამდენს დააღებდა მოშეებული ფასკუნჯი პირს, იმდენჯერ თითო-თითო ხარს ჩაუღებდა ვაჟი. ცოტადა აკლდა ამოსვლას, რომ შემოეღია ვაჟს ხორცი. ფასკუნჯი წივის: შია, ხორცი უნდა! ვაჟმა მოიგლიჯა ბარძაყზე ხორცი და შეაჭამა ფასკუნჯს. ერთი მძლავრად შეატრიალა ფრინველმა ფრთები და ამოფრინდა ზედა ქვეყანას. ვაჟს ჰკითხა: — რა იყო ისე ტკბილი, ბოლოს რო მაჭამეო? ვაჟმა უჩვენა მოგლეჯილი და სისხლიანი ბარკალი. ფასკუნჯმა მოუსვა ფრთა და კრილობა მოუჩინა, მერე გამოეთხოვა ვაჟს და ჩაფრინდა ისევ ქვესკენლში“³⁵.

დედამიწაზე ამოსვლით გმირს უკვე ეძლევა საშუალება დაამტკიცოს თავისი გმირობა და, მამასადამე, გამოაშკარაოს ძმების სიმუხთლე, დასაჯოს ისინი, რასაც ხშირად ახორციელებს კიდევ, თუმცა ზოგჯერ, მთქმელი გმირს ჰუმანურ პირად წარმოგვიდგენს, რაც ძმების შეცოდების პატიებაში ელენდება.

გველესაშის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების მოტივთა კომპლექსს თავისი რთული შედგენილობის მეშვეობით შეიძლება შეექმნა იმის პირობა, რომ იგი დამოუკიდებელ სიუჟეტად ქცეულიყო, მაგრამ ასე არ მოხდა. მოტივთა ამ კომპლექსში, საკონფლიქტო მოტივის (გმირის ბრძოლა მკვნიბელთან) არსებობის მიუხედავად, არ არის ჩამოყალიბებული ფაბულა, ამ მიზეზით იგი სხვა სიუჟეტზე დამოკიდებულ ნაწილად იქცა.

როგორც ვნახეთ, ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში საერთო, ტიპობრივ ადგილებს მნიშვნელოვანი როლი აკისრიათ. ამ თავისუფალი მოტივების სიტყვიერი მასალა ზღაპრიდან ზღაპარში გადასვლის დროს იცვლება მთქმელთა ინდივიდუალური ოსტატობისა და შესაძლებლობის მიხედვით, მაგრამ უმთავრესად უცვლელი რჩება მოტივთა იდეურ-შინაარსობრივი მხარე, მათი სტრუქტურა. ძირითადად უცვლელია აგრეთვე მათი საერთო არსი და სიუჟეტის ჩამოყალიბების საქმეში მათი დანიშნულება. მართალია პროფ. ე. ვირსალაძე, როცა

³⁴ მოტივის ზოგიერთი ვარიანტის მიხედვით ხელმწიფეს არ შეუძლია გმირის თხოვნის შესრულება. იგი მასწავლის მას ფასკუნჯის ადგილსამყოფელს, რომლის შეილებს ვადარჩენა ხდება გმირის დედამიწაზე ამოყვანის საწინდარი. „ასლანის ვაზრდილი მივიდა იმ ხის ძირში, სადაც ფასკუნჯს ბუდე ჰქონდა. მოკლა გველესაში და ბარტყები გადაარჩინა. ფასკუნჯმა უთხრა: — შეილების გადაარჩენისათვის რას მთხოვო? — ზოცაში უნდა ამიყვანო! — მომიტანე შეიდი ხარი, შეიდი რუმში წყალი, დამიწყე ფრთებზე, შემაქეჩე ზედა და ავიყვანო“ (ფასკუნჯის საკვების რაოდენობას დიდი ვარიაციით წარმოადგინენ მთქმელები). „ასლანის ვაზრდილი“, ხალხური სიბრძნე, II, აღ. ლონტის რედაქცია, 1964, გვ. 130; მსგავსადაა გაფორმებული მოტივის ეს მონაკვეთი ზღაპარში „სამნი ძმანი“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 218.

³⁵ „შე-თეიმურაზი, მზე-თეიმურაზი, მთვარე-თეიმურაზი“, ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 91—92.

აღნიშნავს, რომ ტიპობრივ ეპიზოდებს დიდი ადგილი უკავიათ ზღაპრის დამახსოვრებასა და გავრცელებაში³⁶.

საერთო ადგილების მსამზარეულობა ნამდვილად დიდად უწყობს ხელს ჯადოსნური ზღაპრის კლასიკური ნიმუშების დამახსოვრებას. მოქმედებმა კარგად იციან საზღაპრო სიუჟეტის აგების კანონები, რომელთა გათვალისწინება თითქმის ყოველთვის უშეცდომოდ ხდება. საერთო ადგილები მეზღაპრეს საშუალებას აძლევს მისთვის საინტერესო სიუჟეტის აგების დროს საზღაპრო თავისუფალ მოტივთა მარაგიდან ამოირჩიოს სასურველი მოტივი. თუმცა აქაც საჭიროა გარკვეული კანონზომიერების დაცვა, ტრადიციისა და შემოქმედების განვითარების შინაგანი ლოგიკის გათვალისწინება, რადგან ყველა სიუჟეტს ვერ მიუღება, მაგალითად, კოკის გატეხის ან დევის სულის სადგომის გაგების ეპიზოდი. როცა მოქმელი მანებლობით იწყებს ზღაპრის სიუჟეტს, მას მაინც-დამაინც არაფერში ესაჭიროება კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები (თუმცა ქართულ მასალაში ამგვარი შემთხვევებიც გვხვდება, მაგ., „ასფურცელა“ და სხვ. ასეთ შემთხვევებში მანებლობის ჩადენიდან გარკვეული დროა ხოლმე გასული). ამგვარად გაფორმებულ სიუჟეტებში ძირითადად გმირის მანებელთან ბრძოლის ან მანებლის სულის სადგომის გაგების მოტივები უფრო პოპულარულია. სამაგიეროდ, ნაკლებობით (საცოლის, ჯადოსნური საშუალების საჭიროება) დაწყებულ სიუჟეტს კარგად მიესადაგება კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები, რომლებიც გმირს აწვდიან მისთვის მანამდე უცნობ ინფორმაციას. უმრავლეს ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ეს საკითხი სწორედ ამგვარად არის გადაწყვეტილი.

საზღაპრო სიუჟეტის აგება, მისი ჩამოყალიბება, მხატვრული პროცესია, რომლის დროსაც დახვეწილი ინდივიდუალობის მქონე მეზღაპრეს დიდი შესაძლებლობები აქვს, მაგრამ საზღაპრო კანონების, ტრადიციის გათვალისწინებლად ვერაფერს ვერ მიადწევს სასურველ შედეგს.

როგორც ვნახეთ, ზემოთ გაანალიზებული ჯადოსნური ზღაპრის თავისუფალი მოტივები სხვადასხვა დანიშნულებას ასრულებენ ზღაპრის კომპოზიციაში. კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები კვანძის შეკვრის საშუალებებია. გმირისა და დევის დედის საუბრის მოტივი ზღაპრის მოქმედების განვითარებას ემსახურება. გმირისა და დევის ბრძოლას ამსახველი მოტივი ქართული ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში უპირატესწილად კულმინაციურია. რაშის განედნის მოტივი ზოგიერთ სიუჟეტში საზღაპრო მოქმედების განვითარებისათვის არის გამოყენებული, ზოგჯერ კი კულმინაციურია. მანებლის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფი ერთი საზღაპრო სიუჟეტისათვის ყოველთვის კულმინაციურია. მოტივთა კომპლექსს — გველეშაპის მოკვლა და მეფის ასულის განთავისუფლება — დამატებითი კონფლიქტი შეაქვს სიუჟეტში. ამიტომ არ არის იგი აუცილებელი სიუჟეტისათვის. საერთოდ კი მისი ადგილი საზღაპრო სიუჟეტის ბოლოშია ხოლმე.

³⁶ „ზღაპარი“, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I, გვ. 401.

ზვიად პამსახურდია

„ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე*

სტროფი 10. თვალთა. მისგან უნათლოთა...

უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სტროფის გარშემო არსებული დავა ნაყოფს ვერ გამოიღებს, თუ არ იქნა გათვალისწინებული შემდეგი. ეს სტროფი უაღრესად ორგანულად უკავშირდება პროლოგის იმ სტროფებს, სადაც მიჯნურობის არსზეა საუბარი: ვეფხისტყაოსნის მკვლევარნი ამ სტროფის გამო მსჯელობისას ყურადღებას ამახვილებენ მის ერთ მხარეზე, მეორე მხარეს კი არავენ აქცევს ყურადღებას. ნ. მარის ინტერპრეტაციით ამ სტროფში მხოლოდ თამარი იგულისხმება, ე. ი. პოეტს ენატრება თამარის ხელახლა ნახვა, ველად გაქრის შემდგომ. მას სურს, რომ ვინმემ უახოს მას თამარის წინაშე, რომელსაც ძალუძს მის ხორცთა დაწვა და სულის ღებნა³⁰. ასეთი ცალმხრივობა მისი მხრით გასაგებია, ვინაიდან იგი, როგორც დავინახეთ, პირდაპირ ცვლის მეექვსე სტროფის შინაარსს და ისე სახავს საქმეს, თითქოს რუსთაველი თამარს ევედრება ღმერთის მაგივრად: ენა, გული და ხელოვანება მომმადლო. ნ. მარი რუსთაველს ათეისტად არ თვლის, ამიტომ ყოვლად გაუგებარია მისგან ამგვარი აზრის დანახვა მოცემულ სტროფში. განა შეიძლება, რომ იმ ეპოქაში ქრისტიანს ან თუნდაც მუსულმანს (როგორც ნ. მარი ერთ დროს თვლიდა) არ სცოდნოდა, რომ ადამიანს ღვთისაგან აქვს ენა, გული, გონება, შეწევნა და არა მეორე ადამიანისაგან, თუნდაც მიჯნურისაგან? მით უფრო წარმოუდგენელია, რომ იმავე ქრისტიანს ან მუსულმანს „სულის ღებნა“ (ე. ი. განწმენდა და არა „ღებნა“) ადამიანთან დაეკავშირებინა. ყოვლად წარმოუდგენელია ასეთი ლოცვითი მიმართვა მეორე ადამიანისადმი. სიტყვა „ღებნა“ რელიგიური ტერმინია, აქედანაა სიტყვა „საღებნებელი“, ე. ი. განსაწმენდელი. სულის ღებნას, განწმენდას მოსდევს შვება, ამდენად „ღებნა“ „შვებაცაა“. „ღმერთი ალხენს მონანულთა“ ნათქვამია ვეფხისტყაოსანში (1612,4). გადატანითი მნიშვნელობით „ღებნა“ აგრეთვე ზოგან ნახმარია სხვაგვარი შვების გაგებითაც, ხოლო მოცემულ კონტექსტში, სადაც „სულთა ღებნაზეა“ საუბარი, ცხადია, რომ იგულისხმება „სულთა ღებნა“ რელიგიური გაგებით. მით უმეტეს, რომ მას წინ უსწრებს გამოთქმა „ხორცთა დაწვა“, რაც მიგვიჩივებს ასკეტურ პრაქტიკაზე, ხორცის დაწვაზე, დათრგუნვაზე, განადგურებაზე; „ხორცთა დაწვის“ მიზანი იყო ცალმხრივ ასკეტიზმში „სულთა ღებნა“. ახლა დავუშვათ, რომ პოეტი იხვეწება: მიაჯეთ ვინმემ თამართან ხორცთა დაწვა მაკმაროსო. რა გამოდის? გამოდის რომ თამარმა უნდა მისცეს „ხორცთა ღებნა“ და არა „სულთა ღებნა!“ თუ ეს არის

* დასასრული. დასაწყისი იხ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 2.

³⁰ Н. Марр. Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже. 88. 34.

„ხელობანი ქვენანი, რომელი ხორცთა ხედებიან“, აქ უნდა იგულისხმებოდეს „ხორცთა ლხენა“, ან ჩვეულებრივად — „ლხენა“, ე. ი. ქორწინება და არა „სულთა ლხენა“, ე. ი. განწმენდა. ხორციელად გამიჯნურებული კაცისათვის (როგორც რუსთაველი წარმოდგენია მკვლევართა დიდ ნაწილს) „ხორცთა ლხენა“ უნდა ყოფილიყო მთავარი, ან უბრალოდ „ლხენა“ და არა „სულის ლხენა“, რაც რელიგიური ტერმინია.

ასლა დაეშუვათ, რომ რუსთაველი ევედრება ხალხს, ღვთისადმი მიაჯეთ, ხორცთა დაწვა მაკმაროს, სულს ლხენა მისცესო. გამოდის უარესი: ხორცთა დაწვა ხომ სულის ლხენას იწვევს ღვთისმოსავთათვის! ან რომელი ღვთისმოსავი ქრისტიანი იტყოდა ასე? გარდა ამისა, ხორცთა დაწვით შეწყუბებული კაცი სულზე რაღას ევედრება ღმერთს? რომ იყოს: სულთა დაწვა კმარა, სულს ლხენა მიეციო, კიდევ გასაგები იქნებოდა (თუმც „სულთა დაწვა“ უხერხული თქმაა). ასე რომ, ორივე შემთხვევაში შეუესაბამოა. ვახტანგ მეფე საკმაოდ ბუნდოვანად განმარტავს ამ სტროფს, მაგრამ მას ძირითადი მომენტი მინიშნებული აქვს, კერძოდ, რომ „ხორცთა დაწვა“ და „სულთა ლხენა“ რელიგიური ტერმინებია.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ „სულის მლხენელი“ თამარი ვერ იქნებოდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ სიტყვა „მიაჯეთ“ მისი მისამართით არ არის თქმული. „მიაჯეთ ვინ“ ნახმარია არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც „ვინა სთქვით“, „ვინ ამოობთ“. მართალია, ვეფხისტყაოსანში „მიაჯეთ“-ს ვერ ვპოულობთ მსგავსი არაპირდაპირი მნიშვნელობით, მაგრამ სიტყვა „ბრძანებას“, რაც იმპერატორს ნიშნავს, რუსთაველი ხშირად ხმარობს არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც, უბრალოდ, „თქმას“ (473,2; 428,3 და ა. შ.). ოღონდ აქ „ებრძანა“ ითქმის ისეთ აღამიანზე, ვისაც მოწიწებით შესცქერიან, მეფეზე, დიდებულზე და ა. შ. „მიაჯე“, „აჯაც“ საერძალავ პიროვნებებთანაა დაკავშირებული, თუმც „აჯა“ „ბრძანების“ საპირისპიროა. დასაშვებია, რომ ეს ფორმა იხმარებოდა არაპირდაპირი მნიშვნელობითაც, ისევე როგორც „ბრძანება“, რა თქმა უნდა, აქაც მოწიწების, პატივის, ზრდილობის ნიუანსი მატულობდა, ვიდრე უბრალოდ „თქმა“-ში³¹. ასე რომ, დასაშვებია უბრალოდ „ვინა სთქვის“ მაგივრად ხმარებულიყო „მიბრძანეთ ვინ“, ან „მიაჯეთ ვინ“, მით უმეტეს, რომ საყოველთაოდ ცნობილია რუსთაველის ინდივიდუალური მიდგომა გრამატიკისადმი და სემანტიკისადმი. მართალია, ეს ყოველივე ჰიპოთეზაა, მაგრამ ამ ჰიპოთეზას ამაგრებს 3 გარემოება: 1. „მიაჯეთ ვინ“ თამართან დაკავშირებით ვერ ითქმოდა, რადგან თამარი ღვთისმოსავი აღამიანისათვის ვერ იქნებოდა „სულთა მლხენელი“, 2. „მიაჯეთ ვინ“ სხვებთან დაკავშირებითაც ვერ ითქმოდა, ღმერთს თხოვეთო ჩემ მაგიერ, ვინაიდან ღვთისმოსავი კაცი თავად უაჯდა, სთხოვდა ღმერთს, სულთა ლხენა მომეციო. 3. თუ „მიაჯეთ ვინ“-ს გავიგებთ როგორც ზრდილობის ფორმას არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც „ვინა სთქვით“, მაშინ სრულიად გასაგები ხდება მესამე და მეოთხე სტრიქონები ამ სტროფისა,

³¹ აღსანიშნავია, რომ, მაგალითად, სიტყვა „შესთვალა“ იხმარება ასევე არაპირდაპირი მნიშვნელობით 816-ე სტროფში. როსტევეანზე ნათქვამია, რომ მან „შესთვალა“ ვაზირს, რომელიც იქვე იდგა, მაშინ როდესაც „შეთვალა“ ნიშნავს სხვისი პირით შეთვლას შორს მყოფი კაცი-სადმი. ე. ი. „შესთვალა“ ნახმარია „უთხრას“ მნიშვნელობით. ეს აშკარაა შეცვალა სიტყვის მნიშვნელობისა.

განსაკუთრებით მეოთხე სტრიქონი, რომელიც მოკერებულივით ჰქონდა სტროფის სხვაგვარი წაკითხვისას.

ასე რომ, მოცემული სტროფი ასე უნდა იქნეს წაკითხული: „მისგან უნათლო თვალგზს ენატრებათ ახლად ჩენა (ნათლის დაბრუნება, ჩინის დაბრუნება), აჰა გული გამიჯნურდა, მისი ხვედრია ველად რბენა; ვინა სთქვით, რომ ხორცთა დაწვა საკმარისია იმისათვის, რომ სულს ღვნენა მისცეს? საჭიროა სამთა (ცისარტყელის) ფერთა მსგავსად ვლენა საქმეელი ლექსებისა“ (სამი — ს. კაკაბაძის აზრით სპარსული „ცისარტყელა“, რაც სარწმუნოდ მიგვაჩნია). აქ არის ფარული პოლემიკა ცალმხრივ ასკეტიზმთან, რომელიც თვლიდა, რომ ხორცთა დაწვა კმარა იმისთვის, რომ სულს ღვნენა მიეცეს. რუსთაველის აზრით, ამ ღვნენისათვის საჭიროა „ლექსთა ვლენა“, ე. ი. პოეზია გამოცხადებულია რელიგიური პრაქტიკის სახეობად. განა თავად არ ბრძანებს რუსთაველი, რომ შაირობა არის „საღმრთო, საღმრთოდ გასაგონი“? განა შაირობის ეს მხარე არ არის მის მიერ პირველ პლანზე წამოწეული? მართალია, ამვე დროს იგი „სიბრძნისა ერთი დარგი“, მაგრამ ეს სიბრძნეც ხომ საღმრთო სიბრძნეა, ანუ თეოსოფიაა. აი, ამრიგად უპირისპირდება რუსთაველი რელიგიისადმი ცალმხრივ, ეგზოტერულ მიდგომას. ამიტომ არ ესმოდათ მისი პოემა გვიან საუკუნეებში ისეთ ცალმხრივ ასკეტებს, როგორნიც იყვნენ ტიმოთე გაბაშვილი და ცნობილი თავსართი სტროფის ავტორი („ნათქვამია იგ სპარსულად“).

ახლა გაუგებარი რჩება ერთი რამ: პირველ ორ სტრიქონში თითქოს აშკარაა თამარზე მინიშნება, განსაკუთრებით მეორე სტრიქონში: „აჰა გული გამიჯნურდა...“ როგორ ხდება, რომ ერთი განწყობილებიდან (ადამიანური სიყვარულის განწყობილებიდან) პოეტი ასე უეცრად გადახტა მეორე განწყობილებაზე (სულის საღვთო განწყობენდის საშუალებაზე)? საქმეც ის გახლავთ, რომ ეს ორი ამბავი მისთვის განუყოფელი ერთიანობაა. ამის გასაღებს კი გვაძლევს პროლოგში ჩამოყალიბებული მიჯნურობის კრედო. პროლოგის მე-20, 21-ე სტროფებში პოეტი გვეუბნება, რომ „პირველი“ მიჯნურობა, ე. ი. საღვთო მიჯნურობა, მიჯნურობა ღვთისადმი არის საქმე საზეო და მასვე ბაძვენ „ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან“ იმ შემთხვევაში, თუ არ სიძვენ, შორით ბნდებიან. ე. ი. ნამდვილი ადამიანური სიყვარული (ხელობანი ქვენანი) არის ანარეკლი, მიბაძვა საღვთო სიყვარულისა. „ბაძვის“ არსი კი რაში მდგომარეობს? რაც უფრო სრულყოფილია ადამიანური სიყვარული, მით უფრო ბაძავს, მით უფრო ემსგავსება საღვთო სიყვარულს. ე. ი. რუსთაველი ცალმხრივი, ეგზოტერული ასკეტების მსგავსად კი არ გმობს ადამიანურ სიყვარულს, არამედ მიელტვის მის გაღვთაებრივებას. მისთვის, როგორც ჰეშმარიტი ქრისტიანისათვის, ეს ორივე ამბავი ერთი მთლიანობაა. მან კარგად იცის რომ ღვთისადმი სიყვარული განუყოფელია მოყვასისადმი სიყვარულისაგან. „უკეთუ ვინმე ჰსთქუას ვითარმედ მიყვარს ღმერთი, და ძმა თვისი (ე.ი. მოყვასი) სძულდეს, მტყუარ არს, რამეთუ რომელსა არა უყუარდეს ძმა თვისი (ე. ი. მოყვასი) რომელი იხილა, ღმერთი, რომელი არა უხილავს, ვითარ ძალუმს შეყვარებად?“ (პირველი კათოლიკე ეპისტოლე იოანე მოციქულისა, 4, 20). განა ქრისტიანობის ორი ძირითადი მცნება ასე არ არის ჩამოყალიბებული მისი ფუძემდებლის მიერ: „შეიყვარე უფალი ღმერთი შენი ყოვლითა სულითა, გულითა და გონებითა შენითა და შეიყვარე მოყ-

ვასი შენი, ვითარცა თავი თვისი“. ადამიანური სიყვარულის გაღვთაებრივება, აი, რა არის ვეფხისტყაოსნის ლაიტმოტივი. ჩვენი აზრით, მცდარია იმის მტკიცება, თითქოს რუსთაველი საღვთო სიყვარულს ემიჯნება და რომელიღაც სხვა სიყვარულს უმღერის თავის პოემაში. მამ რატომ ემთხვევა ავთანდილისეული გაგება სიყვარულისა მოციქულთაგან შექმბულ სიყვარულს? „წაგვიკითხავს სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ სწერენ?“ რომელ სიყვარულს სწერენ მოციქულნი? მარტო ღვთაებრივს? ან მარტო ადამიანურს? არა, მოციქულნი სწერენ საღვთო და ადამიანური სიყვარულის იმ ჰარმონიაზე, იმ ერთობაზე, რომელიც არის საერთოდ, სიყვარული, „ავაპე“ ქრისტიანობის გაგებით და არა ცალკე საღვთო, ან ცალკე ადამიანური სიყვარული. ეს არის სიყვარული, რომელიც „ავამაღლებს“, „სიკვდილსა მიგვაახლებს“, ე. ი. საიქიოს, სულიერ სამყაროს მიგვაახლებს.

გავიხსენოთ რუსთაველის ტრადიციებზე აღმოცენებული მეორე დიდი გენია ქართული პოეზიისა დავით გურამიშვილი. ჩვენი რუსთველოლოგებისათვის უფრო და უფრო ცხადი ხდება, რომ გურამიშვილის შემოქმედების შესწავლა ბევრით გვეხმარება რუსთაველის გაგებაში. გავიხსენოთ მსოფლიო პოეზიის შედეგრი „ზუბოვკა“. „ზუბოვკასთან“ დაკავშირებით ისეთივე გაუგებრობები დაიბადა, როგორც მეათე სტროფთან დაკავშირებით. მართლაც, გაუგებარი იყო: ერთი შეხედვით თითქოს სატრფიალო ლექსია. პოეტი უმიჯნურდება ქალს, აღწერს მიჯნურობის დრამას, ხოლო ლექსის ბოლოს მიჯნური უეცრად მისთვის იქცევა ქრისტელად, პოეტი აშკარად გვესაუბრება ქრისტეზე, მის ვნებებზე, მეორედ მოსვლის აღთქმაზე და ევედრება ზეცად ამიყვანო. ერთი შეხედვით გაუგებარი სიტუაციაა.

მაგრამ თუ გავიხსენებთ, როდენ დიდი მთლიანობაა ქვეშარტ ქრისტიანობაში საღვთო და ადამიანური სიყვარულს შორის, მაშინ გასაგები ხდება რად ევლინება პოეტს მიჯნური ღვთის ხატად. ეს არის გზა საღვთო სიყვარულისკენ, აი, ეს არის „მართ მასვე ჰბაძვენ, თუ ოდეს არ სიძვენ შორით ბნდებიან“. იგივე მთლიანობაა საღვთო და ადამიანურ მიჯნურობას შორის რენესანსის დიდ გენიოსებთან, დანტესთან და პეტრარკასთან. დანტესათვის იგივე იყო ბეატრიჩე, რაც პეტრარკასათვის ლაურა, რუსთაველისათვის თამარი, ხოლო გურამიშვილისათვის „ზუბოვკის“ იდუმალებით მოცული გმირი!

ჩვენ არ ვიზიარებთ მეათე სტროფის ვახტანგისეულ წაკითხვას, რომლის აზრითაც აქ მხოლოდ საღვთო, სასუფელის სიყვარულზეა საუბარი; არ ვიზიარებთ აგრეთვე იმ მკვლევარების აზრს, რომელთათვისაც ამ სტროფის ობიექტია მხოლოდ თამარი (ნ. მარი, პ. ინგოროყვა, ვ. ბერიძე და სხვ.). პოეტისათვის საღვთო და ადამიანური მიჯნურობა ერთი მთლიანობაა, გამიჯნურებული პოეტი შემოქმედებითი ზეშთაგონების გზით მიდის სულის ღვთისაყვანს, „სულის ღვთისაში“ იგულისხმება სულის ღვთისაკენ ზედსვლა. აი, ამრიგად ჰბაძვენ „ხელობანი ქვენანი“ „პირველ მიჯნურობას“. ასე რომ, აქ მხოლოდ მიწიერ სიყვარულთან არ გვაქვს საქმე. ამ სტროფთან დაკავშირებით კარგი იქნება გავიხსენოთ ვახტანგ მეექვსის ნათქვამი: „გამსინჯავი კაცი გასინჯავს, თორემ გაუსინჯავს კაცს სულ ცოლ-ქმრობის საქმე ჰგონიაო“.

ამ სტროფის არასწორმა გაგებამ რუსთველოლოგიაში გამოიწვია მისი არასწორი თარგმნაც. თუმც უნდა ითქვას, რომ მ. უორდროპი მანც ერთგული დარჩა იმ ინტერპრეტაციისა, რომელიც არსებობდა მაშინ და ბოლო ორი

სტრიქონი თარგმნა ასე: „ვინ ილოცებს ჩემს მაგივრად? სხეულის დაწვა კმარა, დაე მომცეს მან (თამარმა) სულის ღებნა! სამმაგი ფერის ქებაში ლექსი უნდა შემოკლდეს“.

ვ. ურუშაძე კი თავისებურად გარდაქმნის ამ სტრიქონებს: „ღე, ილოცოს მან (თამარმა) და შეგება მისცეს ჩემს სულს; საკმარისია ჩემთვის სხეულის დაწვა; ახლა კი მოისმინეთ ამბავი სამი უბადლო გმირისა(?)“. ცხადია, რომ აქ თავისუფალ პერიფრაზასთან გვაქვს საქმე.

სტროფი 11. რაცა ვისცა ბედმან მისცეს...

მ. უორდროპის თარგმანში პირველი სტრიქონი სწორად არის გაგებული, რაც მთავარია აქ შენარჩუნებულია რუსთაველისეული მიჯნურობის კრედოს ერთ-ერთი ძირითადი დებულება: „კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უყვარდეს და გამოსცნობდეს“, თუმცა „გამოსცნობდეს“ თარგმნილია არაზუსტად როგორც recognize, რაც ნიშნავს ცნობას, აღიარებას; ეს სიტყვა „ცნობას“ ნიშნავს უფრო ხელახლა ცნობის მნიშვნელობით (პრეფიქსი re ამაზე მიუთითებს), მაგ., ქუჩაში შემხვდა დიდი ხნის უნახავი კაცი და ვიცანი იგი. სიტყვა „გამოსცნობდეს“ კი სხვა რამეს გულისხმობს. ნ. მარს საკმაოდ ადეკვატურად აქვს ეს სტროფი თარგმნილი, მაგრამ „გამოსცნობდეს“ მასაც გამორჩენია. მის ნაცვლად დაუწერია სიტყვა лелеять³². ეს სიტყვა კი უმთავრესია ამ სტროფში, ვინაიდან რუსთაველისთვის მიჯნურობა **შემეცნების** საგანიცაა, **საცოდნელად ძნელი გვარია**. ეს ნიუანსი კარგად შეუნარჩუნებია თავის თარგმანში ვ. ურუშაძეს. მართალია, მას სიტყვამრავლად უთარგმნია ეს ადგილი, მაგრამ აზრი შეუნარჩუნებია: „დაე, სიყვარულით შმაგქმნილმა კაცმა ისწავლოს სიყვარულის მნიშვნელობა და იცოდეს იგი (Knew it)“. შეიძლებოდა ზრეთვე Knew-ს ნაცვლად გვეხმარა ტერმინი cognize, სიტყვიდან cognition, რაც უფრო ფილოსოფიური ტერმინია და ნიშნავს „შემეცნებას“. სამაგიეროდ ვ. ურუშაძეს გამორჩენია მიჯნურობის **სიყვარული**. „უყვარდეს და გამოსცნობდეს“ ორივე არსებითი მომენტია.

სტროფი 12. „შაირობა პირველადვე...

მეთორმეტე სტროფი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია მთელ პროლოგში, რამდენადაც მას ეფუძნება რუსთაველის პოეტიკა. ვიდრე გავაანალიზებდეთ ამ სტროფის თარგმანს, გავარკვიოთ მისი აზრი. აქ ნათქვამია, რომ შაირობა სიბრძნის დარგია. რომელი სიბრძნე იგულისხმება აქ? სოფია, ანუ საღვთო სიბრძნე, თუ ადამიანური მეცნიერება, მიწიერი ცოდნა ანუ „სიბრძნე ამის სოფლისაა?“ რუსთაველი თავად გვეხმარება ამის გარკვევაში, როდესაც ამბობს: „საღმრთო, საღმრთოდ გასაგონიო“. ე. ი. აქ იგულისხმება ის ეზოტერიული სიბრძნე, რომელზედაც პავლე მოციქული ამბობს: „ხოლო სიბრძნესა ვიტყვიტ სრულთა მათ მიმართ, ხოლო სიბრძნეს არა ამის სოფლისასა, არცა მთავართა ამის სოფლისათა, რომელნი განქარებულ არიან, არამედ ვიტყვი სიბრძნესა ღუთისასა საიდუმლოდ დაფარულსა მას, რომელი იგი პირველადვე

³² უნდა ითქვას, რომ ნ. მარს კომენტარშიც არასწორად განმარტავს ამ სიტყვას როგორც „აღიარებას“ (გვ. 37).

განაჩინა ღმერთმან უწინარეს საუკუნეთა სადიდებლად ჩვენდა“ (I კორ. 2,6).

„საღმრთო, საღმრთოდ გასაგონი“ — რასაც ზემოთ, მეექვსე სტროფის ანა-
 ლიზისას ვამბობდით „გონებასთან“ დაკავშირებით, იგივე ეხება სიტყვა „გა-
 გონებას“. ეს არის თეოსოფიურ-ფილოსოფიური ტერმინი დანიშნავს გონებით
 ხედვას, გონებით წვდომას³³ სულის სფეროში. სულიერ, გონიერ არსთათვის
 ეს იგივეა, რაც სმენით გაგონება, მხოლოდ არა ფიზიკური ყურით გაგონება,
 არამედ უშუალოდ „გონებაში შეღება“, როგორც ამას განმარტავს საბა ორ-
 ბელიანი თავის ლექსიკონში³⁴. ამიტომ ამ არსებებზე ითქმის შემდგომ „მსმე-
 ნელთათვის დიდი მარგი“. ეს „მსმენელი“ არიან საღმრთო იერარქიების სუ-
 ლიერნი არსნი, წინააღმდეგ შემთხვევაში არ ითქმოდა „საღმრთოდ გასაგონი“.
 უნდა აღინიშნოს, რომ შ. ნუტუბიძეს თავის თავისუფალ თარგმანში კარგად
 აქვს გაგებულნი ამ ადგილის არსი: „дар Богов, Богов на небе устроена
 члх сна“. მართალია, ეს ერთი მხრივ არაზუსტი თარგმანია, ვინაიდან რუს-
 თაველი არ ახსენებს სიტყვა „ღმერთებს“ მრავლობითში, გარდა ამისა წინადა-
 დება წარსულ დროშია გადატანილი, რაც დაუშვებელია. მცდარია აგრეთვე
 „устроена члх“. მაგრამ მიგნებულობს ის ჭეშმარიტება, რომ ეს „მსმენელ-
 ნი“ ღვთაებრივი არსნი არიან. ე. ი. შაირობის „გაგონება“, გონებაში შეღება,
 ე. ი. გაცნობიერება, ჩვეულებრივ კაცთ არ ძალუძთ. ეს „მსმენელი“ აღამი-
 ანებს რომ არ გულისხმობს, იქიდანაც ჩანს, რომ სტროფში ამას მოსდევს „კვლა
 აქაცა ეამების, ვინცა ისმენს კაცი ვარგი“ (ე. ი. სულიერად მომზადებული). რუს-
 თაველი ასეთ ტავტოლოგიას არ დაუშვებდა.

ეს ნიუანსი სრულიად დაკარგა ნ. მარმა თავის თარგმანში და გამოტოვა
 „კვლა აქაცა ეამების“³⁵ (გვ. 9).

ამ სტროფის ბოლოს ითქმის, რომ შაირი მოკლედ ამბობს გრძელ სი-
 ტყვას, ე. ი. სიტყვაწარავლობას აგვაცილებს თავიდან. ეს სტროფი ნამდვილად
 არ ეწინააღმდეგება მე-17 სტროფს, სადაც ნათქვამია „მოშიარე არა ჰქვია
 ვერას იტყვის ვინცა გრძელად“, ვინაიდან რუსთაველი თარგმანში სიტყვა-
 მრავლობის მტერია და არა გრძელი ამბისა, მოთხრობისა, ე. ი. პირველ შემ-
 თხვევაში თქმის ლაკონიურობას ეხება საქმე, მეორე შემთხვევაში კი ქანრის
 სახეობას³⁶.

ახლა მივმართოთ ამ სტროფის ინგლისურ თარგმანებს. მ. უორდროპი
 „შიარობას“ თარგმნის სიტყვით Ministrelsy, რაც არ გვეჩვენება გამართ-
 ლებულად, ვინაიდან „მინისტრელთან“ დაკავშირებულია უფრო ანგლო-საქ-
 სური შუასაუკუნეობრივი სპეციფიკა. მგოსანი — მომღერლები, რომელნიც არ-
 თობდნენ სამეფო კარზე დიდგვაროვნებს, იწოდებოდნენ მინისტრელებად. ხო-
 ლო რუსთაველისათვის შაირობა, როგორც ვნახეთ, „სიბრძნის ერთი დარგია“,
 ამიტომ ეს სიტყვა უნდა ითარგმნოს როგორც „პოეზია“. მ. უორდროპს კარ-
 გად აქვს თარგმნილი მეორე სტრიქონი, განსაკუთრებით სიტყვა „გასაგონი“ —
 ntelligi.le.¡ „კვლა აქაცა“ მ. უორდროპსაც გამოუტოვებია. სამწუხაროდ,
 „კაცი ვარგი“ თარგმნილია, როგორც „ღირსეული კაცი (worthy), რაც არ

33 ვიწყო — ხედვა, წვდომა, გაზრება.

34 იხ. აგრეთვე პ. ინგოროყვა, რუსთველიანი, 1926, გვ. 265; აგრეთვე 641-ე სტროფი.
 იხ. ი. პეტრიწი, შრომები, ტ. 1, 6—8, გვ. 181.

35 „ეამების“ — გულისხმობს ესთეტიკურ სიამოვნებას და არა „გაგონებას“, გაცნობიერებას.

36 ეს გარემოება უკვე აღინიშნა რუსთველოლოგიაში. იხ. პ. ცინცაძე, ვეფხისტყაოსან-
 ნი, 1936, გვ. 42—43. იმავეს აღნიშნავენ ვ. ბერიძე, დ. კობიძე, გ. ჯობლაძე.

არის სწორი, ვინაიდან საქმე ეტება **შაირობის გამგებ** კაცს და არა საერთოდ ღირსეულ კაცს. ვეფხისტყაოსნის ეს ადგილი შორეულად ეხმიანება ქართულ ანდაზას: „კარგ მთქმელს კარგი გამგონი უნდაო“.

ვ. ურუშაძე, როგორც ითქვა, „შაირობას“ თარგმნის როგორც Poetry, რაც სავსებით გამართლებულია. შემდეგ იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რაც ჩვენ აღვნიშნეთ, ე. ი. რომ „სიბრძნის დარგში“ საღვთო სიბრძნე იგულისხმება და „სიბრძნეს“ თარგმნის როგორც divine wisdom, ვინაიდან, როდესაც ინგლისურ ენაში ითქმის wisdom, მისში აუცილებლად არ იგულისხმება „სოფია“, საღვთო სიბრძნე. ძველ ქართულში კი, როდესაც ითქმოდა სიტყვა „სიბრძნე“ უფრო მეტად იგულისხმებოდა „სოფია“ премудрость და არა უბრალოდ мудрость³⁷. ამ საკიოხს ჩვენ კიდევ დავუბრუნდებით ქვემოთ.

ჩვენი აზრით, ვ. ურუშაძეს არასწორად აქვს თარგმნილი სიტყვა „მარგი“, როგორც comfort, რაც ნიშნავს: გამხნევებას, ნუგეშისცემას, გახალისებას და ა. შ. ჩვენი აზრით, ამ სიტყვის უორდრობისეული თარგმანი უფრო სწორია: wholesome, შეიძლება აგრეთვე propitious, usefull და ა. შ.

სიტყვა „ვარგთან“ დაკავშირებით განმეორებულია უორდრობის შეცდომა. მართალია, „საღმრთო საღმრთოდ გასაგონი“ კარგადაა თარგმნილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, გამოტოვებულია „კვლა აქაცა“, რაც უმთავრესია ამ სტროფში. მრავალსიტყვიანობისკენ მიდრეკილება მაინც თვალსაჩინოა.

სტროფები 13, 14. ვითა ცხენსა... და მაშინდა ნახეთ...

ეს ორი სტროფი დაკავშირებულია არა მარტო შინაარსით, არამედ სინტაქსურადაც ერთ მთლიანობას წარმოადგენენ, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავდა ვ. ბერიძე³⁸. სამწუხაროდ, არც ერთ თარგმანში არ არის გათვალისწინებული ეს გარემოება. მარჯორის „არ შეამოკლოს ქართული“ უთარგმნია როგორც he will not weaken georgian, ე. ი. „არ შეასუსტოს ქართული“, რაც არ არის სწორი. უნდა იყოს Shorten Georgian. ვ. ურუშაძეს „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“ სულ გამოუტოვებია და გაუმეორებია უორდრობის შეცდომა weaken. როგორც ჩანს, ორივე მთარგმნელს წინააღმდეგობა მოეჩვენათ მე-12 სტროფთან, სადაც ნათქვამია: „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამაღ კარგი“. მაგრამ აქ ორ სხვადასხვა ამბავზეა საუბარი. მე-12 სტროფში საქმე შეეხება ლაკონიზმს, სხარტად, მოკლედ თქმას სათქმელისას. მე-14 სტროფში კი საქმე შეეხება უმარჯვობით, ხელმოცარულობით, შემოქმედებითი კრიზისით გამოწვეულ ხელოვნურ შემოკლებას, მიფუჩეჩებას ამბისას, ე. ი. აქ „სიტყვა მცირობა“ განპირობებულია არა იმით, რომ დიდოსტატი ავტორი ლაკონურად აყალიბებს სათქმელს, არამედ იმით, რომ იგი „ვედარ მიჰხვდა ქართულსა“, ენის სტიქიასთან დაკარგა კონტაქტი და ხელოვნურად კვეცავს თავის ნაწარმოებს; ე. ი. ასპარეზობიდან გარბის. საქმეც ის არის, ამბობს რუსთაველი, შემოქმედებითი კრიზისის დროს კაცმა დაძაბოს ძალა და არ გაიქცეს ასპარეზიდან, არამედ „ხელმარჯვედ სცემდეს ჩო-

³⁷ აღსანიშნავია, რომ საბა ასე განმარტავს ამ სიტყვას: „ესე არს მშობელი ჳუჟისა და გამსინჯველი ცნობათა“ და იმოწმებს მარკ. 6—2. იხ. აგრეთვე: Б. Вышеславцев, Этика преображенного Эроса, УМСА Press, Paris, 1931, გვ. 74.

³⁸ თსუ შრომები, XXX, 1947, გვ. 402—409.

განსა, იხმაროს დიდი გმირობა“. აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ ჩვენ სწორად გვეჩვენება სიტყვა „ხევას“ მ. ჯანაშვილისეული განმარტება ინგილოური ვარიანტით — ხვევა, ქსოვა, ПСВЯТЫ და არა ფხრეწა³⁹. გაუგებარია, რად უნდა ფხრეწოს პოეტმა თავისი ლექსი⁴⁰.

სიტყვა „ქართულიც“, ჩვენი აზრით, რუსთველისეული ფორმაა და ნიშნავს სიტყვას, საუბარს და ამბავსაც⁴¹.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი დიდი მოსახნი ვაჟა-ფშაველა არ ბრძანებდა სწორს, პოემაში სიტყვა „ქართული“ მხოლოდ ერთხელ გვხვდებაო. თუ იგი გულისხმობდა მხოლოდ პოემას და არა პროლოგს მაშინ ეს სწორია, ვინაიდან პოემაში გვხვდება „ყმა ტკბილი და ტკბილ-ქართული“, პროლოგში კი ეს სიტყვა, ჩვენი აზრით, უფრო ენის სტიქიას ნიშნავს, ვიდრე ცალ-ცალკე სიტყვებს.

სტროფები 15, 16, 17, 18, 19. მოშიარე არა ჰქვიაან... მეორე ლექსი ცოტაი... მესამე ლექსი კარგია... ხამს მელექსე ნაჭირვებსა... ჩემი აწ სცანიო ყოველმან...

მ. უორდროპს კარგად უთარგმნია ეს სტროფები, ოღონდ უნდა აღინიშნოს ერთი რამ სიტყვა „ცოტაი“-სთან დაკავშირებით. მას „ლექსი ცოტაი“ უთარგმნია როგორც lyrics, ხოლო „ნაწილი მოშიარეთა“ როგორც small part of Poetry, ე. ი. „პოეზიის მცირე ნაწილი“. პირველ შემთხვევაში უნდა ითქვას, რომ „ცოტაი“ ნიშნავს უმწიფარს. ეს სიტყვა უმწიფარი ასაკის მნიშვნელობით აქვს ნახმარი რუსთაველს: „ვარ ცოტაი განაზარდი“ (433,1). საბაძ ასე განმარტავს ამ სიტყვას. ხოლო „ნაწილი“ ამ შემთხვევაში ნიშნავს „ხვედრს“. აღსანიშნავია, რომ ნ. მარმა ეს თარგმნა როგორც удел. „რაცა ოდენ თქვან ნათელად“ უორდროპს თარგმნილი აქვს როგორც rightly, ე. ი. სწორადო. სჯობდა ამ ნიუანსის შენარჩუნება, ვინაიდან რუსთაველის პოეტიკაში ნათელად თქმა ერთ-ერთი აუცილებელი ფაქტორია. ამიტომ აქ აჯობებდა სიტყვა clearly. ვ. ურუშაძის თარგმანში გამოტოვებულია სიტყვები „მეორე“, „მესამე“, რაც ითქმის ლექსთან დაკავშირებით, რაც დაუშვებელია, ვინაიდან აქ რუსთაველი კატეგორიულად ყოფს პოეზიას. სიტყვა-მრავლობა და უზუსტობა აქაც თვალსაჩინოა. მაგ., „თავი ყოლა ნუ ჰგონია მოლექსეთა კარგთა სწორი“ ასეა თარგმნილი: „იგი სულელი მკლაბნელია თუ თავს ადრის დიდებულ მოსანთ“ (he is a scribbling, fool, who equates himself with great bards).

ძალიან კარგად არის თარგმნილი მე-16 სტროფი („მეორე ლექსი ცოტაი...“), სიტყვა „მეორე“ რომ არ იყოს გამოტოვებული. სიტყვაძუნწობა, სიზუსტე, ლაკონურობა თვალსაჩინოა. ყოველივე ნათლად არის თქმული და უბრალოდ, არავითარი დღლარქონილობა და მანერულობა არ ეტყობა ამ სტროფს, არც სენტიმენტალური გაბუნდოვანება. კარგი იქნებოდა სხვა სტროფებიც ასე რომ ყოფილიყო პროლოგში თარგმნილი. აქვე უნდა დავსძინო-

39 იხ. შ. რუსთაველი და ნიშანი, 1932, გვ. 24.

40 შესაძლებელია აგრეთვე ხმევა (მ. წერეთელი).

41 შდრ. ვ. ბერიძე, საიუბ. კრ. კ. კეკელიძეს, 1959, გვ. 81.

ნოთ, რომ სიტყვა „სრულ-ქმნა“ ამ სტროფში ნიშნავს „შესრულებას“ და არა „სრულყოფას“ როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავდა კ. ჭიჭინაძე⁴².

მე-17 სტროფში („მესამე ლექსი კარგია“) მეტად მნიშვნელოვანი სიტყვა „მესამესთან“ ერთად სულ გამოტოვებულია ის უმნიშვნელოვანესი გამოთქმა, რომელიც მ. უორდროპმა გადაასხვაფერა: „რაცა ოდენ თქვან ნათელად“. საუკეთესოდ არის თარგმნილი მე-18 სტროფი („ხამს მელექსე ნაჭირვებსა...“) ვ. ურუშაძის მიერ. მე-19 სტროფში კი („ჩემი აწ სცანიო...“) უბრალოდ თქმული „იგია ჩემი სიცოცხლე“ შეცვლილია ულაზათო, გაწეილი ფრაზით: „იგი ვინც ჩემთვის სიცოცხლეზე უფრო ძვირფასია...“ ასეთი გამოთქმა ფსევდორომანტიულ, სენტიმენტალურ იერს უფრო ატარებს. „ჯიქი“ თარგმნილია როგორც tigress. არაერთხელ აღნიშნულა რომ ვეფხისტყაოსნის „ვეფხი“ „ტიგრი“ არაა. მით უმეტეს „ჯიქი“ არაა „ტიგრი“. ვეფხისტყაოსნის ვეფხის შესახებ თავად რუსთაველი მიგვანიშნებს, რომ ეს არის ვეფხი — ავაზა (1159). ამიტომ „ვეფხი“ უნდა ითარგმნოს სიტყვით guopard, chetah ან leopard. (გეპარდი, ავაზა ინდოეთში გვხვდება, ვეფხისტყაოსნის მოქმედებაც ხომ ინდოეთში ხდება). ამიტომ თარგმნიდა მარი ამ სიტყვას სიტყვით „барс“ და არა „тигр“. შესაძლებელია აგრეთვე panther, მაგრამ guopard, Chetah უფრო სპეციფიკურ-ინდურია.

სტროფები 20, 21. ვთქვა მიჯნურობა პირველი... მას ერთსა მიჯნურობასა...

ეს სტროფები უმნიშვნელოვანესია მიჯნურობის კრედოს გაგების თვალსაზრისით. მკვლევართა ერთი ნაწილი ამ სტროფებს ისე განმარტავს, თითქოს რუსთაველმა დასახა ჯერ სიყვარულის იდეალი, როგორც საქმე „საზეო, მომცემი აღმაფრენადა“ და შემდეგ თავადვე უღალატა ამ იდეალს და აირჩია სხვა გზა, „გაემიჯნა“ ამოღებული, საღვთო სიყვარულის გაგებას და უმღერა მხოლოდ მიწიერ, სქესობრივ სიყვარულს. ამის საბუთად მოაქვთ რუსთაველის სიტყვები „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან...“ მაგრამ წინადადება მოაქვთ გაწყვეტილად, აღარ ამთავრებენ: „მართ მასვე ჰბაძვენ თუ ოდეს არ სიძვენ, შორით ბნდებიან“. ამთავითვე უნდა ითქვას აგრეთვე, რომ საჭიროა სიტყვა „ქვენას“ მნიშვნელობის დაზუსტება. როგორც ვიცით, ახალ ქართულში დამკვიდრებულია სიტყვა „ქვენა“ „მდაბლის“, „უღირსის“ მნიშვნელობით, როგორც მაგ. „ქვენა გრძნობა“. ეს ნიუანსი ამ სიტყვამ შეიძინა რუსული სიტყვის низменный-ს გავლენით. რუსთაველსათვის კი სიტყვა „ქვენას“ ჰქონდა სრულიად გარკვეული მნიშვნელობა და ნიშნავდა „ამსოფლიურს“, „სააქაოს“, ე. ი. „ქვენა“ იყო ზუსტი ანტონიმი სიტყვისა ზენა. მოვიყვანოთ მაგალითი ვეფხისტყაოსნიდან: „ომერთო დმერთო გეაჯები, რომელი ჰფლობ ქვენათ ზესა“, ე. ი. რომელი ჰფლობ ყოველივე ამსოფლიურის ზენა არქეტიპებს, პირველხატებს, „სახეს ყოვლისა ტანისა“.

დავაზუსტოთ აგრეთვე გამოთქმა „ხორცთა ხედებიან“, „ხორცი“ ამ შემთხვევაში „სხეულის“ გაგებითაა ნახმარი, ხოლო „ხედებიან“ წარმოებულს სიტყვიდან „მიჰხვდა“, ე. ი. წილად ერგო, ეზიარა. ასე რომ, „ხორცთა ხედებიან“ რაიმე ვულგარული მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ. ეს მიგვითითებიაზე, რომ ამსოფლიური სიყვარული (ხელობანი ქვენანი) ხედდრია სხეურ

⁴² კ. ჭიჭინაძე, რუსთაველის გარემო, 1928, გვ. 66—67.
7. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 4

ში მყოფი ადამიანებისა (ხორცთა ხედებიან). ახლა განვიხილოთ ეს წინადადება მილიანობაში: „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან, მართ მასვე ჰბაძვენ თუ ოდეს არ სიძვენ, შორით ბნდებიან“. ე. ი. რუსთაველი ამბობს, რომ მან მხოლოდ ამსოფლიური, ადამიანური სიყვარული კი არ აღწერა, არამედ ისიც; თუ როგორ ჰბაძავს ეს სიყვარული „მასვე“, ე. ი. საღვთო, საზეო სიყვარულს, იმ შემთხვევაში, თუ არა აქვს ადგილი სიძვას. სწორედ ამ მიბაძვაშია ქრისტიანული „თეოზისის“, ე. ი. განღმრთობის არსი. გადავავლოთ თვალი პოემას. განა რუსთაველის გმირებისათვის ადამიანური სიყვარული გზა არ არის საზეო შერთვისავენ? განა მათი მიზანი არ არის „შერთვა ზესთ მწყობრთა მწყობისა?“ განა გამიჯნურებული ავთანდილი იდეალად არ სახავს საზეო სიყვარულს, „აგაძეს“ ჰაველ მოციქულის მიერ შექებულს? ეს იმიტომ ხდება, რომ რუსთაველისათვის ადამიანურ სიყვარულში გამოსჭვივის საღვთო სიყვარული; სიყვარული მისთვის ერთიანობაა, ეს არის ერთიანი ძალა „შერთვისა“, ისევე როგორც „ბრძენი დივნოსისათვის“ და იეროთეოსისათვის: „ტრფიალებდა გინა თუ საღმრთოჲ ანუ ანგელოზებრი, გინა საცნაურებრი, გინა მშვინვიერებრი ანუ ბუნებითი და ნერგობითი რაჟამს ვთქუათ, ერთობითსა რასმე და შეზავებითსა ძალსა გულისხმავყოფთ. რამეთუ რომელიმე უზემთაესთა აღსძრავს განმგებელ-ყოფად უღარესთა, ხოლო კუალად თანა-მონივეთთა ზიარებითად ურთიერთ არსობად და უკანასკნელთა და უღარესთა უზემთაესთა მათ და უმეტესთა მიმართ მიქცევისა ყოფად“⁴³.

როგორც ვხედავთ, არეოპაგეტიკაში „ძალი ერთობითი და შეზავებითი“ ყოველგვარი ტრფიალება, ხოლო „მშვინვიერებრი, ბუნებითი და ნერგობითი“ არის სწორედ „ხელობანი ქვენანი“. არსთა კიბის რომელ საფეხურზეც არ უნდა ვლინდებოდეს ტრფიალება, ეროსი — იგი არსთა შორის მიზიდულობაა და ამავე დროს მათი აღწვევაა ყოფიერების უფრო მაღალი სფეროებისაკენ: იგი აღძრავს „უკანასკნელთა და უღარესთა უზემთაესთა მათ და უმეტესთა მიმართ მიქცევისა ყოფად“. მაგრამ არსებობს აგრეთვე საფრთხე ამ ერთობისაგან განვარდნისა, ამ ზემთა ლტოლვისაგან მოწყვეტისა, როდესაც კერძობითი, ეგოისტური ლტოლვა სჭარბობს და ამ დროს იშვის „სიძვა“, ანუ არაქვემარტივი ეროსი. ამის მიზეზია აგრეთვე საზეო ეროსის ვერ გაგება, უუნარობა სიყვარულში: „რამეთუ ღმრთივ-შუენიერ ყოფად ქვემარტისა ტრფიალებისა ანა ხოლო ჩუნენგან, არამედ ყოველთა საღმრთოთა სიტყუათაგან იგალობებოდა რაჲ, ვერ დაიტეის ერთა სიმრავლემან ერთ სახეობაჲ იგი ტრფიალებისა ღმერთ-სახელობისაჲ. ამისთვის თავთა თვისად მიხვევქეს ნაწილებსა ზედა ხორცთშუენიერისა განყოფისასა, რომელი იგი არა ქვემარტივი ტრფიალება არს, არამედ კერპი ოდენ, გინა თუ უფროსდა განვრომა ქვემარტისა ტრფიალებისაგან“. ასე რომ, „არაქვემარტივი ტრფიალება“ იშვის მაშინ, როდესაც „ხელობანი ქვენანი“ არ ჰბაძვენ საზეო მიჯნურობას. ამიტომ ავლებს რუსთაველი ზღვარს მიჯნურობასა და სიძვას შორის

შევედრება მკითხველთ „ნუ ვინ გარევთ ერთმანეთსაო“.

სტრ. ამ მხრივ, იეროთეოსის „სატრფილო ქებათა“ გარდა, ვეფხისტყაოსანი სტრ. რომონის „ქებათა ქებასაც“ უკავშირდება, რომლის ძირითადი მოტივია ღმრთობილი ადამიანური სიყვარული. შემთხვევითი როდია აგრეთვე ის

გარემოება, რომ რუსთაველი თავის ნაწარმოებს „ქებანს“ უწოდებს („ვეთქვენ-ნი ქებანი ვისნი მე“). ასეთივე ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე პროვანსულ რაინდულ პოეზიას, ლუი არაგონი სამართლიანად აღნიშნავს ნათესაობას რუსთაველურ მიჯნურობასა და ტრუბადურების მიჯნურობას შორის. დანტესთან და პეტრარკასთან ნათესაობაც უნდა აღინიშნოს, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ არსებობს განსხვავებაც: რამდენადაც რუსთაველს რომანიული ქარგა აქვს მოცემული, წინა პლანზეა წამოწეული მიჯნურობის ამსოფლიური ასპექტი, ხოლო საღვთო ასპექტი ფარული მამოძრავებელი ძალაა; დანტესთან და პეტრარკასთან კი პირადად, ზეციური ასპექტია წინა პლანზე წამოწეული (განსაკუთრებით დანტესთან). რუსთაველსა და დანტეს ანათესავებთ აგრეთვე ცნობიერი დამოკიდებულება მიჯნურობასთან, მიჯნურობის შემცენება („კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უყვარდეს და გამოსცნობდეს“, „მიჯნურობა არის ტურფა, საცოდნელად ძნელი გვარია“). საბოლოო მიზანი კი ორივესთან ერთია, რუსთაველთან „შერთვა ზესთ მწყობრთა მწყობისა“, სიკვდილთან, ე. ი. საიქიოსთან მიხედვით, დანტესთან — იმავე საიქიოში ზეალსვლა.

გადავავლოთ თვალს მე-20, 21-ე სტროფების შესახებ არსებულ მოსაზრებებს.

ბ. მარი ჩანართად თვლის ორივე სტროფს, მაგრამ მაინც განმარტავს მათ. 21-ე სტროფის შინაარსი მას დამახინჯებულად აქვს გადმოცემული სიტყვა „ქვენანის“ არასწორი გაგების გამო.

„ქვენა“ ამ შემთხვევაში მას გაუგია როგორც *нижменный*. მის თარგმანში გამოდის, რომ ამ „ქვენა გრძობას“ ჰბაძვენ მიჯნურნი თვით მაშინაც კი, როდესაც არ სიძვენ, შორით ბნდებიან: „этсму именно низменнсмү чүвстү подіажаіст любогіники и тогда, когда они не любодействуют, а вдали от возлюбленной теряют сознание“.

კ. კეკელიძე იძლევა ამ სტროფების ზუსტ პროზაულ თარგმანს და კარგად განმარტავს, რომ პირველ შემთხვევაში საღვთო სიყვარულზეა საუბარი, ხოლო მომდევნო სტროფში მიწიერ სიყვარულზე, რომელიც ჰბაძავს მას⁴⁴. ამავე აზრისა კ. ჭიჭინაძე⁴⁵, ხოლო შ. ხიდაშელი⁴⁶ იმგვარად წარმოსახავს საქმეს, თითქოს რუსთაველი პირველ საზეო მიჯნურობას „ემიჯნება“ და უმღერის მხოლოდ „ქვენას“, ხორციელს. ჩვენ ზევით უკვე ვისაუბრეთ იმის შესახებ, თუ რაოდენ საფუძვლიანია ამგვარი მტკიცება. ამჯერად კი აღვნიშნავთ 21-ე სტროფის ერთ ნიუანსს, რომელიც, ჩვენი აზრით, უაღრესად არსებითია ვეფხისტყაოსნის სწორი გაგებისათვის და რაზედაც ჯერ არავის გაუმახვილებია ყურადღება.

პირველი მიჯნურობის შესახებ პოეტი ამბობს, რომ „მას ერთსა მიჯნურობასა ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან“, შემდეგ რომ „ენა დაშვრების, მსმენელთა ყურნიცა დავალდებიან“ და ბოლოს, მიზეზობრივად, ყოველივე ამასთან დაკავშირებულად „ვეთქვენ ხელობანი ქვენანი“, ე. ი. გამოდის, რომ სწორედ იმიტომ თქვა რუსთაველმა „ხელობანი ქვენანი“, რომ ამ ფორმით ნათქვამი უფრო გასაგები იქნებოდა ადამიანთათვის, მაგრამ ეს „ხელობანი ქვენანიც“ ხომ „მას გე (ე. ი. პირველ მიჯნურობას) ჰბაძვენ!“. ე. ი. შოთას საბოლოო მიზანი იყო

44 კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, 1945, გვ. 282.

45 კ. ჭიჭინაძე, რუსთაველის ვარშემო, 1928, გვ. 65.

46 ფილოსოფიის ინსტ. შრომები, ტ. V, 1959, გვ. 286.

მაინც საზეო მიჯნურობის შექება, ოლონდ „ხელობანი ქვენანის“ ნილაბქვეშ, იგავურად, ისევე როგორც სოლომონის „ქებათა ქებაში“ ამსოფლიური მიჯნურობის ეპიზოდები გამოყენებულია საზეო მიჯნურობისათვის ქების შესასხმელად, ვინაიდან მიჯნურთა შორის ურთიერთდამოკიდებულება სიმბოლიურ-ალეგორიულ პლანს ქმნის, რომელშიაც ასახულია ადამიანის სულის დამოკიდებულება ღმერთთან⁴⁷. აი, ამიტომ ამბობდა დავით გურამიშვილი, რომ შოთამ „რგო იგავთ ხეო და“, ე. ი. რომ ვეფხისტყაოსანი შეიცავს იგავური ერთ ნათქვამ ღრმა შინაარსს.

ამრიგად მე-20, 21-ე სტროფებში ნათლად არის თქმული შემდეგი. პოეტი გვეუბნება, მე იმითომ არ ვწერ უშუალოდ, იგავთა გარეშე საზეო მიჯნურობაზე, რომ იგი არის „ძნელად სათქმელი, საჭირო გამოსაგები ენათა“ (ე. ი. ძნელი გამოსათქმელი და ძნელად გასაგები ადამიანთათვის), რომ „მას ერთსა მიჯნურობასა ჭკვიანნი ვერ მიხედებიან“, „ენა დაშვრების, მსმენელთა ყურნიცა დავალდებიან“. აი, ყოველივე იმის მიზეზი, თუ რატომ აარიდა შოთამ თავი საზეო მიჯნურობაზე უშუალო საუბარს და რად მიმართა იგავურ ენას! აი, ამიტომ რგო მან „იგავთ ხე“, და არა იმის გამო, რომ პირველ მიჯნურობას „გაემიჯნა“, „დაჰკვმო“ და „დარჩა მიწაზე“ (ზევით აღუხედავად).

ნ. მარი სიტყვას „ჭკვიანნი“ თარგმნის სიტყვით мудрые, რაც უდიდესი შეცდომაა ჩვენი აზრით, ვინაიდან ჭკვიანსა და ბრძენს შორის დიდი განსხვავებაა⁴⁸. გავარკვიოთ ეს განსხვავებაც. მართალია, საბა სიბრძენს განმარტავს, როგორც მშობელს ჭკუისას, მაგრამ თავის მხრივ ჭკუა როდია სიბრძენის მშობელი. ჭკუა მხოლოდ გზაა სიბრძენისაკენ საბასავე განმარტებით. ჭკუა არის სალი განსჯა, intellectus (ლათ.), verstund (გერმ.), рассудок (რუს.). здравый смысл, благоразумие და არა სიბრძნე. ბრძენს ჭკუა გააჩნია, მაგრამ ჭკვიანს შესაძლოა არ გააჩნდეს სიბრძნე, რომელიც მარტოოდენ ინტელექტისმიერი მონაცემი კი არ არის, არამედ სულიერი განათლების, საზეო გონებით გასწივოსნების შედეგია. მართალია, ვეფხისტყაოსანში ნათქვამია „ვაქებ ჭკუასა ბრძენთასა“ (347,3), მაგრამ წარმოუდგენელია საპირისპირო თქმა „ვაქებ სიბრძენსა ჭკვიანთასა“. „ჭკვიანს“ კიდევ ერთი ნიუანსი აქვს ქართულში: „არც ვეფხი იყო ჯაბანი, არც ჩემ შვილ შახვდა ჭკვიანი“, ე. ი. ამ შემთხვევაში „ჭკვიანი არის „წინდახედული“, „ფრთხილი“, შესაძლოა „მფრთხალიც“. ასე რომ ჭკვიანი, ეჭვგარეშეა, ვერ იქნებოდა ნახმარი „ბრძენის“ მნიშვნელობით. „ჭკვიანი“ ნახმარია ამ სტროფში „რაციონალისტის“ მნიშვნელობით, მიწიერ ჭკუა-გონებაზე დაყრდნობილი კაცის მნიშვნელობით.

ასლა დაუფკვირდეთ სიტყვა „ბრძენს“. ვინ არის „ბრძენი“ რუსთაველისათვის? „ბრძენი დივოს“, დიონისე არეოპაგელი, დიდი ქრისტიანი მისტიკოსი და თეოლოგოსი, რომელიც, არათუ ვერ მიხედება „მას ერთსა მიჯნურობასა“, არამედ თავად არის შემქმნელი მიჯნურობის დიადი მოძღვრებისა. ამგვარ ბრძენთა „მოსწავლეს“ უწოდებს რუსთაველი თავისთავს. უფრო მეტიც, ამ ბრძენმა აზიარა რუსთაველი საღვთო ეროსის სიდიადეს. ამიტომ სიტყვა „ჭკვიანის“ შეცვლა სიტყვით „„ბრძენი“ ყოვლად დაუშვებელია.

რამდენადაც რუსთაველის პოემა, ისევე როგორც ბიბლია, მხოლოდ რჩეულთა ეზოტერული წრისათვის როდი იყო განკუთვნილი, არამედ ადამიანთა

⁴⁷ შდ. E. Bock, Das. Evangelium. Betrachtungen, B. I, გვ. 340.

⁴⁸ ასევე თარგმნის ამ სიტყვას შ. ნუტუბიძე.

ფართო მასებისათვის⁴⁹, ამიტომ მეტყველებს იგი იგავური ენით, ამიტომ არის მასში აღწერილი „ხელობანი ქვენანი“, რომელნიც „პაპვენ“ საზეო საღვთო მიჯნურობას, ვინაიდან ეს ყოველივე „ჰკვიანთათვის“ და ჩვეულებრივ ადამიანთათვის უფრო მისაწვდომია. იგი რომ მხოლოდ ბრძენთათვის ყოფილიყო გამიზნული, მაშინ იგი იგავთა გარეშე, უშუალოდ იმეტყველებდა თავის საგანზე. ამჟერად კი, თავისი იგავური ფორმის მეოხებით იგი მისაწვდომია ადამიანთა ფართო მასებისათვის და ამავე დროს ინარჩუნებს განუზომელ ეზოტერულ მნიშვნელობას ბრძენთათვის.

მ. უორდროპი საუკეთესოდ თარგმნის მე-20 სტროფს. აღსანიშნავია, რომ მას სიტყვა „პირველი“ თარგმნილი აქვს სიტყვით highest, „უმაღლესი“. მას შეგნებული აქვს, რომ აქ „პირველი“ მართო რიგით პირველს კი არ ნიშნავს, არამედ „მთავარს“, „უზენაესს“. 21-ე სტროფში მას, სამწუხაროდ, განმეორებული აქვს მარის შეცდომა და „ჰკვიანის“ თარგმნის როგორც Sagas; საჭირო იყო ამ სიტყვის თარგმნა გამოთქმით: clever men, ვინაიდან clever ზუსტი შესატყვისია „ჰკვიანისა“. შეიძლება აგრეთვე სიტყვა Prudent. „ჰკუჲს“ თვისი ერთ-ერთი მნიშვნელობით ემთხვევა აგრეთვე ინგლისური Common sense. რაც შეეხება სიტყვებს „ტომი“ და „გვარი“, ეს ფილოსოფიური ტერმინებია და ინგლისურად ჩვეულებრივ ითარგმნება როგორც order და firm. უორდროპი „ტომს“ თარგმნის როგორც Kind, რაც მიხლოებით იგივეა, რაც „გვარი“, „ტომი“ კი გმოტოვებული აქვს.

ვ. ურუშაძე ჩვეულ თავისუფლებას იჩენს ამ სტროფების თარგმნისას. მე-20 სტროფში „ტომი გვართა ზენათას“ ნაცვლად მის თარგმანში ვხვდებით შაბლონურ ეპითეტებს: „ამაღლებული, წმინდა და ზეციური“. „ძნელად სათქმელი, საჭირო გამოსაგები ენათა“-ს მაგივრად ვხვდებით ასეთ უცნაურ წინადადებას: „არავითარ მოკვდავ ენას არ ძალუძს მისი ახსნა; იგი არის მისტერია, რომელიც ყოველგვარი აზრისა და გაგების მიღმა მდებარეობს“ (transcends all thought and understanding). ასეთი ტოტალური აგნოსტიციზმი რუსთაველს არ უნდამივაწეროთ. მისთვის უცხო იყო ასეთი შემეცნებითი პესიმიზმი. მართალია, იგი ამბობს, რომ მიჯნურობას ჰკვიანნი (ე. ი. ამსოფლიური ჰკუჲს ხალხი) ვერ მიხვდებიან, რომ იგი ძნელად სათქმელია და არის „საჭირო გამოსაგები ენათა“, მაგრამ ამავე დროს რუსთაველი უზენაეს იდეალად სახავს მიჯნურობის „გამოცნობას“, ე. ი. შემეცნებას; მართალია, მიჯნურობა „საცოდნელად ძნელი გვარია“, მაგრამ „ძნელი“ არ ნიშნავს „შეუძლებელს“. ვ. ურუშაძემ მე-11 სტროფში კარგად თარგმნა „კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უყვარდეს და გამოცნობდეს“ (know). ამჟამად კი თავის თავს ეწინააღმდეგება, როდესაც ამბობს მიჯნურობას ვერავენ შეიცნობსო.

ყოველივე ამის შენდევ ცხადი ხდება, თუ როდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს რუსთაველთან თითოეული სიტყვის სწორ გაგებას. ეს ზემოხსენებული გაუგებრობა გამოიწვია სიტყვა „ჰკვიანის“ ვერ გაგებამ. ვ. ურუშაძესაც „ჰკვიანნი“ „ბრძენად“ აქვს თარგმნილი. „ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან“ სულაც არ ნიშნავს, რომ საერთოდ, ვერავენ ვერ მიხვდება. ჰკვიანთა გარდა არსებობენ ბრძენნი, რომელნიც მიხვდებიან „მას ერთსა მიჯნურობასა“, თუმც შეიძლება მათი „ენა დაშვრეს“ მისი არსის გადმოცემისას და მსმენელთა (ე. ი.

⁴⁹ ბიბლიის შესახებ ამას აღნიშნავს თომა აკვინელი. იგი ამბობს, რომ საღვთო წერილი უბრალო ადამიანებისათვისაა გამიზნული უწინარეს ყოვლისა. იხ. Thomas Aquinas, Summ Theologiae v. 13, London, 1963, გვ. 21.

ქვიანთა) „ყურნი დავალდენ“. ვ. ურუშაძის მიერ არასწორად არის თარგმნილი აგრეთვე 21-ე სტროფის ბოლო ორი ტაეპი; დამახინჯებულია აზრი, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მიჯნურობის კრედოს გაგებისთვის. „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ზორცთა ხედებიან, მართ მასვე ჰპაძვენ თუ ოდეს არ სიძვენ შორით ბნდებიან“, თარგმანში კი ასეთი რამ სწერია: „თუ მიჯნური არ იტანჯება და შორით არ ბნდება, თუ იგი ექვემდებარება მხოლოდ ვნების ციებცხელებას და ზორციელ სიძვას ეწვევა, მაშინ მისი სიყვარული მდაბალია და გადაგვარებული“. ქეშმარიტად, არ უნდა გადაგვარდეს ამრიგად თარგმანში დედნის აზრი!

სტროფები 22, 23, 24, 25, 26, 27. მიჯნური შმაგსა გვიქვიან...

მიჯნურსა თვალად სიტურფე... მიჯნურობა არის ტურფა... ხამს მიჯნური...

ამა საქმესა მიჯნური... არს პირველი...

მიჯნურობის რუსთველისეულ გაგებაზე საუბრისას არ უნდა დავივიწყოთ ღმოსავლური ტრადიციაც. როგორც ნ. მარი აღნიშნავს, „მიჯნურებად“, ანუ „მაჯნუნებად“, არაბთა შორის იწოდებოდნენ სიყვარულის „ჯინით“ შეპყრობილნი, რომელთაც წარმართი არაბები წინასწარმეტყველებად, მგოსნებად თვლიდნენ. მათთან დაკავშირებული იყო აგრეთვე გარკვეული კულტი. მაგ., მაჰმადის შესახებ არაბები ფიქრობდნენ, რომ ერთ-ერთ ასეთ „მაჯნუნთან“ ჰქონდათ საქმე. ასეთი ადამიანი ამსოფლიური გაგების „ჰქვიანთათვის“ შმაგად გამოიყურებოდა. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთის კურტუზაზიულ-რაინდულ ტრადიციასიც გვხვდება ასეთი მიჯნური „შმაგები“, რომელთა საუკეთესო პოეტური განსახიერებაა არიოსტოს „ორლანდო ფურიოზო“, „შმაგი როლანდი“. საინტერესოა აგრეთვე შექსპირის რომეოსეული განსაზღვრება სიყვარულისა: „კიდევ რა არის? სიგიჟეა ჩუმი და ბრძნული, მრავალი ახლავს ნეტარება, მრავალიც წყლული“. აგრეთვე სტენდალისეული ფაბრიციოს ნათქვამი: „როგორც სჩანს, მე არ გამაჩნია ამ მომხიბლავი სიგიჟის უნარი“. ასე რომ, ეს განსაზღვრება სიყვარულისა გვხვდება როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. ეროსის ამგვარი გაგება ჯერ კიდევ პლატონიდანაა ცნობილი. აღსანიშნავია, რომ საღვთო ეროსით, საღვთო მიჯნურობით შეპყრობილნიც შმაგებად გამოიყურებოდნენ, მაგ., „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანში“ ნათქვამია ბერი-წინასწარმეტყველის, სალოსი ევლოვის შესახებ: „ჩვენება იხილა სულელ-საგონებელმან“⁵⁰. ასე რომ, რუსთაველის მიერ ხსენება არაბი მაჯნუნებისა იმას კი არ ნიშნავს, რომ მას სურს თავისი „მიჯნურობა“ მხოლოდ არაბული სპეციფიკით შემოზღუდოს, არამედ იგი იძლევა ერთ-ერთ პარალელს, კერძოდ, სიტყვა „მიჯნურის“ ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებულს. ყოველივე ეს ნათელი ხდება მესამე და მეოთხე ტაეპებში, სადაც რუსთაველი ასხვევებს ურთიერთისაგან ერთი მხრივ ისეთ მიჯნურებს, რომელთაც აქვთ საღმრთო სიახლე, ხოლო მეორე მხრივ ისეთებს, რომელთაც „ქვე უც ბუნება კეკლუტთა ზედან ფრფენითა“. ე. ი. პირველ შემთხვევაში იგი ახსენებს ქრისტიან მისტიკოსებს, იეროთეოსისა და „ბრძენი დივნოსის“ მსგავსთ, რომელთაც აქვთ „საღმრთო სიახლე“, მეორე შემთხვევაში კი კეკლუტთა მოტრფიალეებს. მიჯნურობის ერთიანობის იდეა აქაც ვლინდება. ე. ი. ჯერ ზოგადად განმარტებულია „მიჯნურის“ რაობა, შემდეგ მოცემულია მი-

⁵⁰ იხ. ქართლის ცხოვრება, II, თბილისი, 1969, გვ. 99.

სი კონკრეტული სახეობები. დავაზუსტოთ ზოგიერთი გამოთქმის მნიშვნელობა ამ სტროფში.

„დაშვრების აღმაფრენითა“. ნ. მარმა სიტყვა „დაშვრების“ განმარტა როგორც *изнуряются*. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიტყვა არ იქნებოდა ხმარებულ იმ მნიშვნელობით მოცემულ კონტექსტში შემდეგი მიზეზების გამო. „დაშვრების“ აწმყო დროის ზმნაა და მისი შესაბამისი საწყისი ფორმაა „დაშვრომა“, „შურომა“, ანუ „შვრომა“. მართალია, ვეფხისტყაოსანში ეს სიტყვა იხმარება „დალის“, „დაქანცვის“ მნიშვნელობითაც (460,2; 473,4 და სხვა), მაგრამ ზოგჯერ აშკარაა მისი ხმარება „შრომის“ „ჯაფის“, „საქმიანობის“ მნიშვნელობით. მაგ., როდესაც ხვარაზმშას ძე მოვიდა, ტარიელმა მოედანზე დადგა კარვები „წითლისა ატლასებისა“ და ამ საქმიანობაზე იგი ამბობს: „მე დავეშვრე, ვითა წესია საურავ-გარდახდილისაო“, ე. ი. მე ვიმუშავე, ვიშრომეო. ვანა „დალლა“ წესი საურავ გარდახდილისა? მართალია, ამის შემდეგ იგი „მაშვრალი“, ე. ი. დალილი, წამოვიდა სახლში, მაგრამ მუშაობის პროცესს იგი უწოდებს, „დაშვრომას“. ნესტანის წერილში, სადაც ნათქვამია „ღმერთსა შემევედრე, ნუთუ კვლა დამხსნას სოფლისა შრომასა“, ჩვენი აზრით, სიტყვა „შრომას“ ვერავინ განმარტავს როგორც „დალაღვას“. „დამხსნას სოფლისა დალაღვას“ აბსურდი იქნებოდა. „შრომას“ აქ მეორე ნიუანსი აქვს: გასაჭირი, წვალეობა, რაც აგრეთვე განსხვავდება „დალისაგან“. „დაშვრომა“ ქართულ სახარებაში იხმარება გარჯის, შრომის მნიშვნელობით (იოანე II, 38, ლუკა 5,5). ეს არის ბერძნული სიტყვის *χαρισια*-ს შესატყვისი, რაც ნიშნავს „გარჯას“. ასე რომ, კონტექსტის მიხედვით ეს სიტყვა იცვლის მნიშვნელობის ნიუანსს. ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში ეს სიტყვა განსაკუთრებით ხშირად იხმარება წმინდანებთან, მოღვაწეებთან დაკავშირებით და თითქმის ყოველთვის მიუთითებს მათ ღვაწლზე, შრომაზე და არა დალილობაზე. „ღუაწლი“ ამ სიტყვის პირდაპირი სინონიმია⁵¹. „დალა“ მხოლოდ მეორადი მნიშვნელობაა ამ სიტყვისა⁵². წმინდანებთან, მოღვაწეებთან დაკავშირებით ეს სიტყვა „დაქანცვის“, „დალის“ მნიშვნელობით წარმოუდგენელია, ვინაიდან იმ საუკუნეში იყო შეხედულება, რომ ვისაც „აქვს საღმრთო სიახლე“, ე. ი. ვინც მიდის ღვთისაკენ შერთვის გზით, ახალ-ახალ ძალებს ღებულობს ღვთისაგან. ასე რომ, აღმაფრენა დამლულ-დაქანცველი რამ კი არ არის, არამედ ძალის მომცემი. პირიქით, მუდამ აღნიშნულია მათი „დაუცხრომლობა“, დღედაღამ ლოცვა და მარხვა, რაც მართალია იწვევს „ხორცთა განლევას“, მაგრამ სულით „განძლიერებას“, ვინაიდან „ხორციანი უძლურ არიან, ხოლო სული მრავლისშემძლებელ“, ე. ი. **სულით დაღლა, დაქანცვა** კეშმარიტი მოღვაწისათვის არ არსებობს. მართალია, შუშანიკზე ნათქვამია, რომ საპყრობილეში 6 წლის წამების შემდეგ მასზე „ჯეჟმა დამაშურალობითა შრომათა მათ შინა სიმხნისა მისისა და სენი სნეულებისა მოიწია მის ზედა“, და რომ გარდაცვალების შემდეგ აღიღეს „დამაშურალი გვამი მისი“, მაგრამ აქ დღესავით ნათელია, რომ საქმე ეხება **ხორცს** და არა სულს.

51 იხ. ა. შანიძე, გიორგი მთაწმინდელის ენა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით, თბილისი, 1946, გვ. 150; აგრეთვე ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, თბილისი, 1970, გვ. 292.

52 აღსანიშნავია, რომ ა. შანიძეც ასე თვლის თავის ახლად გამოცემული შრომის ლექსიკონში: „ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში“, თბილისი, 1971, გვ. 161, 162.

„დაშურების აღმაფრენითა“ კი უწინარეს ყოვლისა გულისხმობს სულთ აღმაფრენას და არა რაიმე ფიზიკურ საქმიანობას. ასე რომ, „სულით დაღლა აღმაფრენისას“ უკიდურესი აბსურდია, რასაც არც ერთ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში არ ვხვდებით. მით უმეტეს რუსთაველი არ დაუშვებდა ასეთ აბსურდს, სულის დაღლას „საღმრთო სიახლისაგან“, აღმაფრენისაგან, ვინაიდან იგი საკმაოდ კარგად იყო გარკვეული ჰაგიოგრაფიისა და მისტიკის სპეციფიურ საკითხებში. ასე რომ, მოცემული სტროფის კონტექსტში „დაშურომის“ „დაღლად“ გაგება დიდი შეცდომაა. „დაშურების აღმაფრენითა“ უნდა გავიგოთ როგორც „იღვწის აღმაფრენით“ და არა როგორც „იღვება აღმაფრენით“. ამ სიტყვის არასწორი განმარტებით კი შეიქმნება ილუზია, თითქოს რუსთაველი შორს იდგა თავისი ეპოქის რელიგიური პრაქტიკისაგან და არაფერი გაეგებოდა ამ სფეროში. მარის მიერ ამ სიტყვის არასწორმა განმარტებამ მრავალ რუსთაველოლოგზე მოახდინა ზეგავლენა (შესაძლოა, თავის მხრივ, მასზე გავლენა მოახდინა ვახტანგ მეექვსის მექანიკურმა შეცდომამ ამ ადგილის განმარტებისას დაშვებულმა). მ. უორდროპიც „დაღლად“ თარგმნის ამ სიტყვას (weary). უნდა იყოს ზმნა to toil, ამრიგად ვხვდებთ ბერძნული სიტყვა *χαίρω* ინგლისურ სახარებაში (St. Luke, 5,5). ასე რომ, როდესაც ანტონ კათალიკოსი ამბობდა — შოთა ამოდ დაშურაო, იგი გულისხმობდა „ამოდ იშრომა, იღვაწას“ და არა „ამოდ დაიღალა“.

რაც შეეხება სიტყვა „აღმაფრენას“, ესეც ქრისტიანული მისტიკის ტერმინია და მისი ვარიანტები არეოპაგელთან ვხვდებთ როგორც „აღფრინებულება“, *ἀναφρηναι*⁵³, აგრეთვე „აღმავლობა“, „აღმატებულება“, „ხოლო უმაღლესთა მათ და უზენაესთა დასთა საყდარ წოდება გულისხმა-გვიყოფს მათთვის ყოვლისავე ფრივ მავალისა სურვილისაგან შეურევლად აღმატებულებისა, და აღმართისა მიმართ ზეშთასოფლისად აღმავლობასა და ყოვლისავე უკანადასკნელობისა მიმართ დაუღონებლად ზეშთაღმადლებულებასა და ნანდვილვე ქეშმარიტად მაღლისა მიმართ ყოვლითა ძალითა შეურყევლად და კეთილად დგომით დამყარებულებასა, და ღმერთმთავრობითისა მის მათ ზედა მოსლვისა ყოვლითა უფნებლობითა და უნივთოებითა მიმღებლობასა და ღმერთშემოსილებით და მონებრივებით საღმრთოთა მათ შეწყყნარებათა მიმართ აღფრინებულებასა“.

ინგლისურად სიტყვა „აღმაფრენა“ უნდა ითარგმნოს როგორც ascent და არა ისე, როგორც უორდროპი თარგმნის სიტყვით flight, რაც ნიშნავს „გაფრენას“. ან შესაძლოა სიტყვით elevation, როგორც ამას გვაძლევს სქოლიოში ო. უორდროპი.

„ქვე-უც ბუნება“. ეს გამოთქმაც „ხელობანი ქვენანის“ მსგავსად განმარტებულია როგორც „ქვენა ბუნება“ თანამედროვე გაგებით, ე. ი. მდაბალი, ბილწი, უღირსი და ა. შ. სინამდვილეში კი მასში არ არის არავითარი ზიზღის, დაგმობის ნიუანსი. რასაც ზემოთ ვამბობდით სიტყვა „ქვენას“ განმარტებისას, „ქვე“-სთან დაკავშირებითაც იგივე უნდა ითქვას. ეს სიტყვა რუსთაველთან ზოგჯერ აღნიშნავს ქვედა მიმართულებას, სივრცულს (653,4), ზოგჯერ კი იგი იხმარება როგორც შინაარსგაცლილი ნაწილაკი, „ქაჯეთს ხელმწიფედ ქვე ზის“ (1221,4) და ა. შ. (სხვათა შორის, ასევე შემორჩა ეს სიტყვა დღემდის

რაქულ დიალექტში). განსაკუთრებით მაშინ ხდება ეს, როდესაც სიტყვა „ქვე“ მინასთან ერთად გვხვდება. ადგილის გარემოებასთან კი იგი თითქმის ყოველთვის მიმართულების მაჩვენებელია. „მდაბალის“, „ბილწის“ მნიშვნელობით კი იგი არ გვხვდება არც ვეფხისტყაოსანში და არც სხვა რომელიმე ძეგლში. რამდენადაც „უც“ ფორმაა ზმნის, „ქვე“ მოკლებული უნდა იყოს სემანტიკურ შინაარსს, ან უკიდურეს შემთხვევაში შესაძლოა იგი შეიცავდეს ნიუანსს, რომელიც მიუთითებს „ამსოფლიურზე“, „სააქაოზე“. ასე რომ „ქვე უც“ რუსთაველური ლაკონური ფორმაა და ნიშნავს „ამსოფლად აქვთ“.

რაც შეეხება სიტყვა „ბუნებას“, ქართულ მწერლობაში იგი გვხვდება ორი ძირითადი მნიშვნელობით: ბუნება ლეთიური და ბუნება კაცური. ადამიანთან დაკავშირებით ეს სიტყვა აღნიშნავს: ტომს (რასას, ეროვნებას), სქესს, არსებას, ხასიათს, ზნეს. მოცემულ კონტექსტში არც ერთი ეს მნიშვნელობა არ გამოგვადგება, ვინაიდან კაცს არ შეიძლება ჰქონდეს არც ეროვნება, არც სქესი, არც ხასიათი, არც არსება „კეკლუცთა ზედან ფრფენით“ განპირობებული. ამ კონტექსტში „ბუნება“ არც ღვთის ბუნებას არ ნიშნავს, ვინაიდან აბსურდი იქნებოდა გვეთქვა, რომ კაცს აქვს „ღვთის ბუნება“ „კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“. მაშ რა ბუნებაზეა აქ საუბარი? გავიხსენოთ ჩვენ მიერ ციტირებული ადგილი დიონისე არეოპაგელის წიგნიდან „საღმრთოთა სახელთათვის“: „ტრფიალებაა გინა თუ საღმრთოა ანუ ანგელოზებრი, გინა საცნაურებრი, გინა მშვიინგიერებრი, ანუ ბუნებითი (sic) და ნერგობითი რაჟამს ვთქვათ... „ბუნებითი“ ამ ადგილას შეესატყვისება ბერძნულ სიტყვას φυσικός და ნიშნავს ტრფიალების, ეროსის იმ სახეს, რომელსაც ამსოფლიური სიყვარული ეწოდება („ნერგობითი“ ეფერემ მცირეს დამატებული აქვს მნიშვნელობის გასაძლიერებლად). ეს არის სიყვარული, რომელიც არსებობს ფიზიკურ სამყაროში ხორციელ ადამიანებს შორის. ეს იმიტაც მტკიცდება, რომ ტრფიალების ყოველგვარ სახეობათა დასახელებისას „ბრძენი დიენოსი“ ბოლოს ასახელებს ბუნებითს ტრფიალებას, როგორც ყველაზე მეტად ამსოფლიურს. აი, ეს არის „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“. უნდა აღინიშნოს, რომ პროკლეს „კავშირის“ პეტრიწისეულ თარგმანში გვხვდება გამოთქმა „ბუნებითი ქმნა“, რაც შეესატყვისება ბერძნულ γενεσις-ს, „ფიზიკურ დაბადებს“—Physical generation—ასე თარგმნის ამ სიტყვას პროკლეს „კავშირის“ ინგლისელი მთარგმნელი პროფ. დოდსი⁵⁴.

ასე რომ, რუსთაველმა „ბუნებითი ტრფიალების“ ნაცვლად იხმარა მოკლედ „ბუნება“. როგორც ზემოთ განვმარტეთ, „ქვე-უც“ ნიშნავს: „ამსოფლად აქვთ“; დავუმატოთ ამას „ბუნების“ მნიშვნელობა და მივიღებთ: „ზოგს კი ამ სოფლად აქვს ბუნებითი ტრფიალება (ამსოფლიური სიყვარული) კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“ (ე. ი. ისინი შეპფრფინვიან, ფარვანასავით ევლებიან კეკლუცთათ).

თუ მოცემულ ტაეპს ამგვარად არ გავიგებთ, მაშინ გაუგებარი რჩება, რად გმობს რუსთაველი მიჯნურობის იმ სახეს, რომელსაც თავად უმღერა (ამსოფლიურ სიყვარულს)? თუ ეს „ქვენა ბუნების“ მქონე ხალხის საქმეა, მდაბალი, ბილწი ხალხის, მაშინ რაღას უმღერის რუსთაველი ამ ხალხს? მაგრამ საქმეც ის გახლავთ, რომ ამსოფლიურ სიყვარულში (თუ იგი „ფრფენაა“ და

⁵⁴ იხ. Proclus, The Elements of Theology, Oxford, 1963, გვ. 33.

არა სიძვა) არაფერია ბილწი და მდაბალი არც ქრისტიანული თეოსოფიის გაგებით (იეროთეოსი, არეოპაგელი) და არც რუსთაველის გაგებით, განა მთელი ვეფხისტყაოსანი ამას არ გვიმტკიცებს?

ახლა ჩავიხედოთ თარგმანებში. როგორც უკვე ითქვა, უორდრობი არასწორად თარგმნის „დაშვრების აღმაფრენითა“-ს. მის ბოლო ტაეპიც არასწორად აქვს თარგმნილი: „კვლავ სხვებისათვის ბუნებრივია დევნა სილამაზისა“. „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“ აქ გაგებულია, როგორც „ლოველასობა“, „დონჟუანობა“, რაც დაუშვებელია. „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“ იგივეა, რაც „შორით ბნედა“ (ეულგარული გამოთქმა რომ ვიხმართ, „პლატონური სიყვარული“). „ფრფენა“ იწვევს აქ ფარვანას ასოციაციას, რომელიც ვერ ეკარება თავისი ლტოლვის ობიექტს, რასაც სამართლიანად აღნიშნავდა იუსტინე აბულაძე⁵⁵.

ვ. ურუშაძის მიერ სიტყვა „დაშვრომასთან“ დაკავშირებით განმეორებულია მ. უორდრობის შეცდომა, მაგრამ მას კარგად, პოეტურად უთარგმნია „აღმაფრენა“ to scar upwards. რაც შეეხება ბოლო ტაეპს, მის თარგმანში გვაქვს ამ ტაეპის ვერ გაგების კიდევ ერთი ვარიანტი: „სხვანი, ქვენა ვნებების მსხვერპლნი, დაფარვატებენ ერთი ლამაზი ასულიდან მეორეზე“. „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“ აქაც დასახულია როგორც „ლოველასობა“. მართალია, „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“-ში „კეკლუცნი“ მრავლობითშია, მაგრამ „ზოგთაც“ ხომ მრავლობითშია. ასე რომ, აქ არ უნდა ვიფიქროთ თითქოს ერთი კაცი მრავალ კეკლუცებს დასდევს ან შეჰფრფინავს; ამ „ზოგთა“-ში შეიძლება ვიგულისხმოთ ტარიელი და ავთანდილი, რომელთაც „ქვე-უც ბუნება კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“. ამ „კეკლუცებში“ კი შესაძლოა ვიგულისხმოთ ნესტან-დარეჯანი და თინათინი.

23, 24, 25-ე სტროფები მ. უორდრობს ზუსტად აქვს თარგმნილი, ხოლო ვ. ურუშაძის თარგმანში 23-ე სტროფის პირველი ტაეპის ნაცვლად ვხვდებით ასეთ ხელოვნურ, მრავალსიტყვიან ფრაზას: „ცაში ბრწყინვალე მზის მსგავსად უნდა ხარობდეს მიჯნური თავის სხივმოსილებაში“ (ე. ი. „მიჯნურსა თვალად სიტურფე მართებს მართ ვითა მზეობა“).

24-ე სტროფის პირველი ტაეპი („მიჯნურობა არის ტურფა, საცოდნელად ძნელი გვარი“) ასეა თარგმნილი: „სიყვარული წმინდაა და ნაზი, განუსაზღვრელი (ვერგანსაზღვრებადი), ძლიერი“ (?!). სხვა არა იყოს რა, უცხოელი მკითხველი იფიქრებს: „როგორ ჰყვარებია ეს გაცვეთილი, ყველასათვის მობეზრებული ეპითეტები თქვენს რუსთაველსო“ (შესაძლოა იგი ვერ მიხვდეს, რომ ეს ეპითეტები მთარგმნელს ეკუთვნის და არა რუსთაველს).

25, 26, 27-ე სტროფები კი საუკეთესოდაა თარგმნილი ვ. ურუშაძის მიერ, ყოველგვარი ზედმეტი ხელოვნური მეტაფორებისა და ეპითეტების გარეშე, უბრალოდ და ნათლად. კემმარიტად, ასე უნდა ითარგმნებოდეს რუსთაველი! მშვენივრად არის გადმოცემული მეტად მნიშვნელოვანი წინადადების აზრი: „კარგი მიჯნური იგია, ვინ იქმს სოფლისათმობასსა“. მართალია, თარგმანი ოდნავ არაზუსტია, მაგრამ კარგად გადმოსცემს რუსთაველის სათქმელს
 The true lover is he, who shuns all the worlds temptations —

⁵⁵ იუსტინე აბულაძე, ვახტანგ მე-VI-ის გამოცემული „ვეფხისტყაოსნი“-ს რედაქცია, შესწორებანი და შენიშვნანი „ვეფხისტყაოსნი“-ს 22-ე გამოცემის შესახებ პოემის შესწავლის კრიტიკული ტექსტით, ტფლისი, 1920, გვ. 13.

„ქეშმარიტი მიჯნური ის არის, ვინც ერიდება სოფლის ყველა ცთუნებებს“. შოთას ეს გამოთქმა კიდევ ერთხელ მიგვითითებს, რომ მისთვის მთავარზე უმთავრესი იყო „პირველი“ მიჯნურობა, ეს იყო მისთვის ცხოვრების პრაქტიკული იდეალი. ხოლო რა მიზეზით დააყენა მან თავისი შემოქმედების ცენტრში „ხელობანი ქვენანი“, ამას იგი თავადვე გვიხსნის. ამით იგი კაცობრიობის უზენაეს იდეალს ემსახურებოდა, რომელიც მისი პირადი იდეალიც იყო ამავე დროს.

რაც შეეხება 28, 29, 30-ე სტროფებს, პროლოგის აღმასების მანიაკში ჩასმულ თაღლით ქვევს, რომელნიც თავიანთ სიყალბესა და არარუსთაველურობას თავიანთი არაესთეტიკურობით და დუხჭირი ფორმით როდი ამჟღავნებენ მხოლოდ, არამედ ნაძალადევი, შეუსაბამო შინაარსითაც, ჩვენი აზრით, დროა მათი ამოღება ვეფხისტყაოსნის უცხოური გამოცემებიდანაც. ისინი ეკუთვნიან ინტერპოლატორს, რომელსაც არაფერი ესმოდა მიჯნურობის იმ ამაღლებული გაგებისა, რომელიც შოთამ მოგვცა თავის გრანდიოზულ პროლოგში. უწინარეს ყოვლისა მას არ ესმოდა შოთას ამაღლებული, წმინდა გრძობა თამარისადმი, ამიტომ თამარის შესწმა, როგორც მიჯნურისა, მან გაიგო როგორც „მოყივნება“, ე. ი. შერცხვენა თამარისა. მისი თვალსაზრისით ეს იყო „გამჟღავნება“ თამარისა შოთას მიერ! პროლოგის თითოეულ სტროფში კვესავს რაიმე უკვდავი აზრი ან შეუღარებელი ხატოვანი თქმა, ამ სამ სტროფში კი არაფერია ღირსშესანიშნავი, მათში მოცემულია გაცვეთილი, ვულგარული „ფილოსოფია“, რომ საყვარელმა საყვარელი არ უნდა გაამჟღავნოს, თუ მასთან კავშირი აქვს. რომ საყვარელი ამას არ უნდა „იფერებდეს“ და სხვა. ყოვლად ბანალური, შაბლონური აზრები, რომელნიც შესაძლოა დაჰბადებოდნენ მხოლოდ ისეთ ადამიანს, ვინც ვერ გაიგო შოთას მოწოდება: „ნუვინ გარეეთ ერთმანეთსა, ვესმათ ჩემი ნაუბარი!“.

მართალია, პროლოგშიც და პოემაშიც ნათქვამია, რომ მიჯნურს არ უნდა დააჩნდეს მიჯნურობა, რომ „ავად შეჰფერის მიჯნურსა მიჯნურობისა ცხადება“, მაგრამ ეს იმის გამო კი არ არის ნათქვამი, რომ ამით მოყივნდება, შერცხვენა მისი სატრფო. „მიჯნურობა“ ამაღლებული, საზეო რამ იყო იმ ეპოქის ადამიანთა თვალში, იგი არავის შეარცხვენდა, მაგრამ მიჯნურობის გამოჩენა, ხალხისთვის ჩვენება, შესაძლოა გადაზრდილიყო მაჩვენებლობაში, საკუთარი პიროვნების განდიდებაში. ასეთი რამ ყოველთვის არაგულწრფელობის, ფარისევლობის ელემენტს შეიცავდა. ეს ყოველივე შეეხება როგორც საღვთო, ისე საერო მიჯნურობას, და ეფუძნება ქრისტიანულ მორალს: „ხოლო შენ რაჟამს იმარხვიდე იცხე თავი შენი და დაიბანე პირი შენი, რათა არა ეჩუენო კაცთა მმარხველად, ნუ იყოფით ვითარცა იგი ორგულნი, მწუხარე, რამეთუ განირყუნიან პირნი მათნი, რათა ეჩუენონ კაცთა მმარხველად“ (მათე, IV, 16,7). სახარებაში დაგმობილია ფარისევლები, რომელნიც ხალხის წინაშე ხანგრძლივად ლოცულობენ თავის გამოჩენის მიზნით და სხვ. ინტერპოლატორის მიერ ყოველივე ამის ვერ გაგებამ გამოიწვია ზემოხსენებული სტროფების შექმნა, ვინაიდან მუდამ არსებობდნენ ადამიანები, რომელნიც ამსოფლიურ წმინდა მიჯნურობას ურევდნენ „ქვენა, მდაბალ გრძობაში“, ვინაიდან თავად ვერ იყვნენ ამაღლებულნი ამ „ქვენა გრძობაზე“. რაც შეეხება „მოყივნებას“, პოემაში „მოყივნებისა“ ეშინია მხოლოდ ფატმანს, რომელიც მიჯნურობამდე ვერ არის ამაღლებული, სხვა გმირებს კი მოსაყივნებელი არაფერი აქვთ.

ფატმანი კი, როგორც ვიცით, საზომად ვერ გამოგვადგება. რაც შეეხება მოჩვენებით აფორიზმს „ავსა კაცსა ავი სიტყვა ურჩევნია სულსა გულსა“, ეს არის პერიფრაზა პოემაში თქმულისა: „ავსა კაცსა ურჩევნია, ავსამცა რას აღრე სცნობდა“. ამ შემთხვევაში ეს პერიფრაზა თვით რუსთაველის წინააღმდეგაა მიმართული. ასე რომ, ამ ტაეპებში არაფერია დიდი და ღირსშესანიშნავი. შემთხვევითი როდია ის გარემოება, რომ რუსთაველოვთა დიდი ნაწილი ამ სტროფებს ყალბად თვლის.

ამ სტროფების აბსურდულობა განსაკუთრებით გამოიკვეთა უცხოურ თარგმანებში, ვინაიდან, გოეთეს თქმისა არ იყოს, თარგმანი გამოცდაა მხატვრული ქმნილებისა. ამ სტროფებს ძალუძთ მხოლოდ დეზორიენტაცია უცხოელი მკითხველისა, ვინაიდან მათ არავითარი ორგანული კავშირი არა აქვთ პოემასთან, დაყინებით, სიტყვამრავლად, გაწელილად იმეორებენ ერთსა. და იმავე აზრს, რომელიც შოთამ ლაკონურად ჩამოაყალიბა 31-ე სტროფში, როდესაც თქვა: „არ დააჩნდეს მიჯნურობა, სჯობს თუ კაცთა ეახლების“. ასე რომ, რუსთაველისა და ქართული პოეზიის პრესტიჟისათვის უმჯობესია მათი ამოღება პოემის ტექსტიდან.

დასასრულ, ჩვენ უნდა ვთქვათ, რომ მართალია, ყველას აქვს უფლება შეპქმნას თავისუფალი პერიფრაზა ამა თუ იმ მხატვრული ნაწარმოებისა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მკითხველი უნდა დააყენონ საქმის კურსში და არ უნდა დააწერონ თავიანთ ნაწარმოებს „თარგმანი“, როდესაც საქმე ეხება ისეთ პასუხსაგებ ამოცანას, როგორიცაა „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა. როგორც მთარგმნელების, ისე რუსთაველოლოგების საყურადღებოდ უნდა ითქვას, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ბიბლიასავით ხელშეუხებელი წიგნია, არავის არა აქვს უფლება მასში რაიმე თვითნებურად შესცვალოს, ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე. სუბიექტური მიდგომა დაუშვებელია ერის საუნჯისადმი.

„ვეფხისტყაოსნის“ სრულყოფილი უცხოური თარგმანები მხოლოდ იმ შემთხვევაში გვექნება, თუ მოხდება უკვე არსებულ თარგმანთა ტექსტების კრიტიკული შესწავლა რუსთაველოლოგიის მიღწევების გათვალისწინებით. გარდა ამისა, ამ თარგმანთა შემსრულებლებმა არ უნდა ითაკილონ ზოლმე გადახედვა თავიანთი ნაწარმოებებისა რუსთაველოლოგებთან ინტენსიური თანამშრომლობის საფუძველზე. მათ არ უნდა ჩათვალონ თავიანთი თარგმანები ერთხელ და სამუდამოდ დასრულებულ, ხელშეუხებელ ნაწარმოებებად; ისინი მუდამ მზად უნდა იყვნენ ახალი და ახალი კორექტივებისათვის, თუ ამას მოითხოვს აუცილებლობა. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი რაიმე პროგრესი „ვეფხისტყაოსნის“ უცხო ენებზე თარგმნის დიად საქმეში.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ყაუხჩიშვილმა)

რეზიუმე მირიანაშვილი

პეტრე მოგილას „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“ და მისი ქართული თარგმანი

მოსკოვში არჩილის მიერ გადაცემული კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა ერთ-ერთი დიდი მოვლენაა ქართულ-რუსული კულტურული ურთიერთობის ისტორიაში.

არჩილის ოცნება იყო საქართველოში გადმოენერგა ევროპული კულტურა და მწიგნობრობა. იგი ყოველგვარ დახმარებას უწყევდა საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ ევროპელებს. მის მიერ საქართველოზე შერჩეული მასალების მიხედვით ჰოლანდიელმა მეცნიერმა ნიკოლოზ ვიტცენმა გამოაქვეყნა შრომა¹.

არჩილი ავროვებდა რუსეთში იმხანად პოპულარულ წიგნებს და ქართულად თარგმნიდა მათ. გარდა ბიბლიური წიგნებისა და ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრებისა, არჩილს რუსულიდან უთარგმნია რამდენიმე ძეგლი. მათ შორის მას, ღვთისმეტყველებაში განსწავლულ პირს, ყურადღება მიუქცევია პეტრე მოგილას დოგმატიკური ნაწარმოებისათვის „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა და წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოესა ეკლესიისა“, რომელიც ქართულად გადმოუღია².

პეტრე მოგილა (1596—1647) იყო მოლდაველი გოსპოდარის სიმეონის მეზუთე შვილი. იგი აღიზარდა მართლმადიდებლურ სარწმუნოებრივ წრეში და მიიღო საფუძვლიანი განათლება³. პეტრეს ბავშვობიდანვე იტაცებდა მეცნიერება, მას სიყრმეშივე შეუსწავლია ბერძნული და ლათინური ენები. იმდროინდელი დიდგვაროვანი ოჯახები თავიანთ შვილებს არა მარტო ლვოვში, რომელიც XVI—XVII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ რუსეთის განათლების ცენტრად ითვლებოდა, არამედ საზღვარგარეთაც აგზავნიდნენ სასწავლებლად. დაწყებითი განათლება პეტრემ ლვოვის ძმათა საკრებულოს მასწავლებელთა დახმარებით მიიღო, შემდეგ კი სწავლა საზღვარგარეთ განაგრძო. პეტრეს მამა, გავლენიანი და მძლავრი მმართველი, პოლიტიკური უთანხმოების გამო, რომელიც მას მოლდავეთში შეხვდა, იძულებული გახდა პოლონეთში გადასახლებულიყო. პეტრე თან გაჰყოლია მამას. ახალგაზრდა დიდგვაროვანი ქაბუჯის მეურვეობა თავს იღო სტანისლავ ჟოლკევსკიმ, თავისი დროის გამოჩენილმა ადამიანმა, რომელიც ღვთისმოსაობით, პატიოსნებით, სიმამაცითა და მრავალი კეთილი თვისებებით გამოირჩეოდა. პოლონეთში ყოფნის პერიოდში ახალგაზრდა პეტრე საერო ცხოვრებას ეწეოდა. ბიოგრაფების ცნობით, მას ხოტინსკის ლაშქრობაშიც მიუღია მონაწილეობა. 1620 წელს ჟოლკევსკის გარდაცვალების შემდეგ პოლონელებმა ეჭვის თვლით დაუწყეს ცქერა მოლდაველ ემიგრანტებს, რამაც, როგორც ჩანს, პოლონეთიდან პეტრეს გამოგზავრებაზე ერთგვარი გავლენაც იქონია.

¹ Witsen N., Noord en Oost Tartarye II Georgia of Iberia.

² ქ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1929, გვ. 370.

³ Голубев С., Киевский Митрополит Петр Могила и его сподвижники, т. I, Киев, 1893, გვ. 9.

XVII ს-ის ოციან წლებში სამხრეთ რუსეთის ოლქებში რელიგიური ბრძოლა მიმდინარეობდა. ლათინურ-უნიატური პროპაგანდა ცდილობდა ყოველნაირად შეევიწროებინა მართლმადიდებლური ეკლესია. პოლონეთი ვატიკანის მხარდაჭერით უკრაინის კათოლიზაციის პოლიტიკას ახორციელებდა. ძალმომრეობითმა პოლიტიკამ აღშფოთება გამოიწვია გარკვეულ წრეებში და თანდათანობით გაღვივდა განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელსაც სათავეში ძმობა (братства) ჩაუდგა⁴. კიევის ძმობის სკოლაში ისწავლებოდა გრამატიკა, რიტორიკა, არისტოტელეს დიალექტიკა.

1627 წლის 21 მარტს გარდაიცვალა კიევი-პეჩერის ლავრის არქიმანდრიტი ზაქარია კოპისტენსკი⁵. მიუხედავად დიდი ბრძოლისა სხვადასხვა საეკლესიო პირებთან, რომლებსაც გარდაცვლილი არქიმანდრიტის ადგილის დაკავება სურდათ, მიტროპოლიტის იობ ბორეცკისა და გავლენიანი პოლონელი მაგნატების დახმარებით არქიმანდრიტად პეტრე მოვილა აირჩიეს. ეს მოხდა ქ. ყიტომირში 1627 წლის 6 სექტემბერს: „...усе духовеѣство и обываѣли, которые до того належали, обрали на архимандрицию печерскую киевскую велможного Пегра Могилу...“⁶. — ე. ი. პეტრემ სამღვდლო პირთაგან და კიევის „ობივატელებისგან“ მიიღო საარჩევნო ხმა და არქიმანდრიტობა დაიმტკიცა, რაც შემდეგში პოლონელმა კოროლმაც დაუდასტურა.

არქიმანდრიტობის პირველივე წლებიდან პეტრე მოვილა აქტიურად ზრუნავდა თავისი სამწყსოსა და მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის. მისი თაოსნობით ლავრის მონასტერს ბრძოლით დაუბრუნდა ადგილობრივი თუ მომხდური მონარქების მიერ მიტაცებული სამონასტრო მიწები. პეტრე საკმაოდ მკაცრი იყო. როცა საქმე ეკლესიის ინტერესებს ეხებოდა, იგი არავის ინდობდა. მაგალითად, პეტრემ გადაწყვიტა ლავრაში სკოლის ჩამოყალიბება. სკოლისათვის მას ის ადგილი დასჭირდა, სადაც დავრდომილი ბერები სახლობდნენ. ილუმენი არსენი ურჩ ექმნა არქიმანდრიტს, რისთვისაც პეტრემ ისე აცემინა არსენი, რომ ეს უკანასკნელი იარებისაგან გარდაიცვალა. პეტრე დიდ ყურადღებას უთმობდა ლავრის განახლება-აშენებას. მან ლავრის წმინდანთა ნაწილთა ცნობილი სამარხი განაახლებინა და ზედამხედველობა დააწესა. პეტრე აგროვებდა და იწერდა იმ სასწაულებრივ ამბებს, რომლებსაც რაიმე კავშირი ჰქონდა კიევი-პეჩერის მონასტერთან. ორი წმინდანის, ლეონტისა და იეზიკელის, სასწაულებრივი თვისებები მას საკითხავად ჰქონდა აკინძული⁷. გარდა ამისა მან ჩაიწერა ღმრთის მცნების გარდამხდომთა უმაგალითო დასჯის ამბები, რომლებიც მოგვითხრობენ, თუ სხვადასხვა პირმა როგორ დაარღვია მცნება და ამისთვის როგორ დაისაჯენ. თვითონ პეტრე თავისი პირადი ცხოვრებითა და მოღვაწეობით მაგალითს აძლევდა დანარჩენ ძმებს. იგი „упражнялся в добрых делах и заботился о целости церкви Божией... острою

⁴ История Украинской литературы. Киев, 1954, гл. 63—68.

⁵ ზაქარია პეტრეს ერთ-ერთი სახელოვანი წინამორბედთაგანი იყო, რომელსაც დაუწერია წიგნი: „Триодион си есть трипеснец святой великой четыредесятницы от еллинскаго изследован слагословением и тщанием греподоного и православного отпа кир Захария Копыстенскаго...“ 1619 წელს კიევში გამოცემულ ანთოლოგიაში ზაქარია მოხსენდება როგორც კაც „ревности презельный в благочестии, словесна же и премудра в благословии и исповедании православныя веры“ (ს. გოლუბევი, დასახ. შრ., გვ. 64, 271).

⁶ ს. გოლუბევი, დასახ. შრ., გვ. 556.

⁷ იქვე, გვ. 323—325.

власяницею, тяжким полувером и железным ланзугом стискал и умершвлял тело свое“⁸.

პეტრემ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა ყველა არამართლმადიდებლურ რელიგიასა და აღმსარებლობას — კათოლიციზმს, უნასა და პროტესტანტიზმს. სამივე ამოთ წინააღმდეგ პეტრემ დაწერა „сказания“, სადაც დაგმო ეს მიმართულებანი და პრიორიტეტი მართლმადიდებლობას მიაკუთვნა.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის პეტრეს საეკლესიო წიგნების გამოცემის საქმეშიც. ტექსტებს იგი ასწორებდა, დედნებს უდარებდა, ამატებდა და კომენტარს ურთავდა. მის სახელთანაა დაკავშირებული შემდეგი რუსული წიგნების გამოცემა: „Агакита диакона главизны поучительны“, 1628 წელს გამოცემული ასკეტიკური შინაარსის ნაწარმოები, თარგმნილი ბერძნულიდან პეტრეს მიერ; 2. „Цр. д. цветная“ (1631), სადაც განმარტებულია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს საეკლესიო საგალობლებს, ერთვის პეტრე მოგილას წინასიტყვაობა; 3. „Крест Христа Спасителя и кожного человека“ (1631); 4. Латуя гиарион си есть служебник (1629, შესწორებული პ. მოგილას მიერ ბერძნული წყაროების მიხედვით. ნაწარმოებს ერთვის ლიტურგიის პეტრესეული დოგმატიკური ახსნა-განმარტება. ეს ნაწარმოები, პეტრე მოგილას რედაქციით, ბოლო წლებამდე იხმარებოდა რუსულ ეკლესიაში⁹. კიევი-პეჩერის ლავრის მნიშვნელობა თანდათან იზრდებოდა და დამოუკიდებელი ხდებოდა. პეტრემ თავის ტიტულს შემატა „Великий“ — დიდი არქიმანდრიტის წოდებაც. მალე პეტრე კიევის მიტროპოლიტად აირჩიეს. მისი მოქმედების არე თანდათან გაიზარდა. ყველაზე დიდმნიშვნელოვანი საქმე, რაც პეტრემ იღვაწა, იყო მის მიერ ლავრაში ჩამოყალიბებული სკოლის უმაღლეს სასწავლებლად — კოლეგიუმად გადაკეთება-გარდაქმნა. სასწავლებელს ეწოდა კიევი-მოგილევის კოლეგიუმი, რომელმაც XVII—XVIII სს. რუსეთსა და უკრაინის განმანათლებლობის საქმეში დიდი როლი შეასრულა.

პეტრე მოგილას შეუთხზვია ქრისტიანულ-დოგმატიკური ხასიათის ნაწარმოები „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. ეს აღნიშნულია თვით წიგნის წინასიტყვაობაში: «о часом в прешедших летех оусмотрив опасно по г҃е мени возведеный на архиерейский престол киевскаго кормительства пр҃еосвященный митрополит Петр Могила прозванием сый муж, благоразсудства и оучения исполнен воополчился Давидски на Голиафския в его еперхии тогда иавившыся козни, сочини сию б҃гадохроувенную книгу, наполнив по чистейшия воды богословских оучений и рассуждений и наименова сию „Православное Исповедание Кафолическия и Апостолския Церкви Восточныя“¹⁰.

⁸ იქვე, გვ. 336.

⁹ ს. გოლუბევი, გვ. 376; გარდა ამ წიგნებისა, პეტრეს ავტოგრაფების სახით შემორჩა რამდენიმე სხვა ნაწარმოები: 1. Канон ко причащению священников; 2. Канон на гсход души; 3. Канон о создании мира и плачь изгнанных из рая прародителей; 4. Канон покаянный; 5. Молебное пение о умерении и соединении православия веры и освобождении православных христиан от бед, належащих от сопротивных апостатов; 6. Благосударственное песнопение в честь Прегзятои Богородицы по случаю чудеснаго избавления ею Киево-Печерской обители от нашествия льяцкаго воиска» (იქვე, გვ. 379).

¹⁰ Могила Петр, Православное исповедание, 1744, გვ. 6.

პეტრემ ეს ნაწარმოები საკურთხევლად კონსტანტინოპოლს გაატანა სწავლულ კაცებს. 1643 და 1646 წლებში იგი განიხილეს იასისა და კიევის საეკლესიო კრებებზე და დადებითად შეაფასეს¹¹. 1645 წელს პეტრესა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქის წარგზავნილები ერთმანეთს შეხედნენ მოლდავეთში. მათ განიხილეს პეტრეს ხსენებული ნაწარმოები და მოიწონეს. 1662 წელს ვინმე „პანალიოტმა“ თავისი საფასით „აღსარება“ ბერძნულ ენაზე დააბეჭდინა, ხოლო 1685 წელს რუსეთის პატრიარქის იოაკიმის კურთხევით ეს ნაწარმოები ბერძნულიდან რუსულად ითარგმნა. ნაწარმოები პოპულარობით სარგებლობდა რუსეთში, რაზეც მისი მრავალი უკრაინული და რუსული გამოცემა მოწმობს. 1945 და 1709 წელს კიევში, 1648 და 1698 წელს მოსკოვში, 1707—1715 წელს ზერნიგოვში გამოცემული „აღსარების“ ტექსტები ხელმისაწვდომი იყო არჩილისდროინდელი მკითხველისათვის.

რუსული ეკლესიისათვის მძიმე პერიოდში შექმნილი „აღსარება“ მართლმადიდებლური ეკლესიის აპოლოგიას წარმოადგენს. აქ კითხვა-მიგებით წარმოდგენილია მართლმადიდებლური აღსარების უპირატესობა სხვა რელიგიურ მიმდინარეობებზე. ნაწარმოები სამი ნაწილისაგან შედგება და ამიტომაც ხშირად ქართულ ხელნაწერებში „სამნაწილედად“ იხსენიება. ამაზე თვით ტექსტშიცაა სათანადო განმარტება მოცემული: „სამნი ღმრთის-მეტყველნი სათნოებანი — სარწმუნოებაჲ, სასოებაჲ, სიყვარული. პირველი ნაწილი — სარწმუნოებისათვის — ათორმეტი მუკლი სარწმუნოებისა, ესე არს საღმრთოსა განზრახვა; მეორე ნაწილი — სასოებისათვის საუფლოსა ჳმითა და ცხრა ნეტარებაჲ წმიდისა სახარებისა: მესამე ნაწილი — სიყვარულისათვის — ათორმეტნი მცნებაჲ და სხვანი საჳმარნი საღმრთოსა წერილისანი ძუელისა და ახლისაჲ“¹².

რუსეთში გავრცელებული ამ ნაწარმოებით დაინტერესებულა არჩილი და ქართულად გადმოუღია იგი. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში თხზულების ავტორის, მისი დაწერის, თარგმანისა და სხვა საკითხებს შეეხო ტრ. რუხაძე¹³. მან აღნიშნა: „ყველაზე უფრო დასაშვებია, რომ პ. მოგილას „აღსარება“ არჩილს ეთარგმნა 1699—1702 წლებში“¹⁴. ქართულ ეკლესიას საიმედოდ „დაუზარხავს“ ეს თხზულება. თითქმის ყველა ქართული ხელნაწერი კარგად არის შენახული და ერთი მათგანი, შეიძლება ითქვას, უშუალოდ არჩილის ხელიდანაა გამოსული. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H 83 ხელნაწერი გადაწერილია 1702 წელს მოსკოვში კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრი კავკასიძის მიერ¹⁵. თარგმანს ერთვის გადამწერის ანდერძი:

„ადიდე, ღმერთო, ორსავე შინა ცხოვრებასა ძე მეფის ვახტანგისა, მეფე მორწმუნე, პატრონი არჩილ, რომელმან ინება წიგნისა ამის რუსულისგან ქართულად გარდმოღებაჲ. თვით იყო კეთილად წიგნისა ორისავე, ქართულისა და რუსულისა, სწავლულ და მთარგმნელ. დაიწერა ქორანიკონსა დასაბამითგან აჳამდე გარდასრულსა წელსა შვიდიათას ორას ათსა (7210 — 5508 = 1702)

¹¹ ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, XVI—XVIII სს., 1960, გვ. 209—210.

¹² ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 83, გვ. 1v.

¹³ ტრ. რუხაძე, დასახ. შრ., გვ. 209—210.

¹⁴ იქვე, გვ. 210.

¹⁵ შტრ. აღწერილობა, გვ. 65.

ჯელითა ფრიად ცოდვილისა კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრისითა, ქალაქსა ღიდსა მოსკოვს, მკყობლობასა პეტრე ალექსი შვილისასა“ (95R)¹⁶.

მოგვიანო ხანს ვახტანგ VI-ის დავალებით ნიკოლოზ თბილელს სასტამბოდ გაუმართავს ეს ნაწარმოები. Q 167 ხელნაწერის ანდერძში, რომელიც ქრონოლოგიურად მისდევს არჩილისეულ ნუსხას, ვკითხულობთ: „ღმერთო, აცხოვნე ამ წიგნის ქართულს ენაზე გამწყობელი ტფილელ მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ორბელის შვილი. მეფეს ვახტანგს ვერ ურჩ ვექმენ, თორემ ჩემისთანას ცოდვილის ბერისაგან ძნელად შესართავი წიგნი იყო. 1730. გამომდებელი ღმერთმან აცხოვნოს“ (91R). ხელნაწერი ძალზე საინტერესო ცალს წარმოადგენს. გარდა პეტრე მოგილას თხზულებისა, აქ შეტანილია ნიკოლოზ თბილელის ორიგინალური ნაწარმოები „შეიღნი ესე მომაკვდინებელნი ცოდვანი“¹⁷.

„აღსარების“ ამ ახალ რედაქციას საგანგებო ყურადღება მიაქცია ლ. მენაბდე¹⁸. მან აღნიშნა, რომ პეტრე მოგილას ტექსტის უშუალო გადამწერად ნიკოლოზი ვერ ჩაითვლება, მაშინ როდესაც „შეიღნი მომაკვდინებელნი ცოდვანი“ ავტოგრაფულია. ნიკოლოზს ქართული ტექსტი მხოლოდ გადაწერის შემდეგ გაუსწორებია და თავისი ხელით ჩაუწებებია ქალაქის პატარა ნაჭრები და ხელახლა შეუსწორებია ესა თუ ის ადგილი. ამდენად აღნიშნული ხელნაწერი ავტოგრაფული მნიშვნელობისაა¹⁹. მკვლევარმა რამდენიმე პარალელური ადგილი დაუპირისპირა ერთმანეთს და დაასკვნა, რომ ნიკოლოზს საკმაოდ გაუჩაღხავს და გაუმართავს არჩილისეული ტექსტი, მაგრამ არჩილის თარგმანს დიდად არ დასცილება. ნიკოლოზ თბილელის მიერ არჩილისეული თარგმანის გაწყობა-გაჩაღხვის შედეგად შეიქმნა ქართული თარგმანის მეორე, ნიკოლოზ თბილელისეული რედაქცია. თუ რა მიმართებაშია არჩილისეული და ნიკოლოზისეული ტექსტები, ამის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ მაგალითს. „აღსარების“ ტექსტს წინ უძღვის ნექტარიოს იერუსალიმელისა და პართენი კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის წერილები. მოგვყავს ნექტარიოსის წინასიტყვაობა, სადაც მოთხრობილია წიგნის დაწერის ისტორია:

არჩილის თარგმანი

მართლმადიდებელი აღსარებაჲ კათოლიკოსა და სამოციქულოსა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა.

წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი ნექტარიოს წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და ყოვლისა პალესტინისა. ყოველთა მავედრებელთა მართლმადი-

ნიკოლოზის რედაქცია

აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოსა ეკლესიისა მართლმადიდებელთა აღმოსავლეთასა.

წყალობითა ღმრთისა პატრიარქი ნექტარიოს წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და ყოვლისა პალესტინისა. ყო-

¹⁶ სიტყვების „ორას“ და „ათსაჲ“-ს შემდეგ რაღაც წაშლილია; „აღსარების“ ხელნაწერები ქრონოლოგიურად შეისწავლეს და დაალაგეს ლ. მენაბდემ (გვ. 159) და ტრ. რუხაძემ (დსახ. შრ., გვ. 210). A 239 ხელნაწერის ანდერძში (146r) ვკითხულობთ: „ტფილის ალიწერა სამნაწილი ესე ჯელითა ანჩისხატის დეკანოზის გიორგისათა... ქრისტეს აქეთ ჩლავ“ (=1766 წელს).

¹⁷ ამის შესახებ დაწერილებით იხ. თ. კუკავა, ნ. თბილელის ეთიკური შეხედულებანი, „მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1971, № 2, გვ. 156—175.

¹⁸ ლ. მენაბდე, ნიკოლოზ ორბელიანი — „სულხან-საბა ორბელიანი“, საიტიბილეო კრებული, 1959, გვ. 159—162.

¹⁹ იქვე, გვ. 162.

8. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 4

დებელთა ძმათა საყუარელთა და შვილთა უფლისაჲ მიერ მადლი, მშვიდობაჲ და წყალობაჲ ღმრთისა მიერ.

ჰოჲ საყვარელო აღმომკითხველო, არა თვნიერ საქმისა დაიდვა წიგნი ესე, უკეთუ სათნო არს შენდა სწავლად მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებისა და კუალად ნივთიერისა ამის კორცისა და უნივთოჲსა ნათელისა შარავანდისა გამობრწყინებად, რომელ არს ცხორებაჲ უფროჲს ხილულთა ამით და ღმრთისა თანა გონებითა ყოფაჲ ზრწყინვალედ, რამეთუ შემოკლებულად არა იყო გამოცხადებულ მქონებელი შემოკლებით მართლ ბრძანებითა, ხოლო ვითარცა ზედა წერილთაგან თვთ ამას ფრიად ცხადად წინა გიგმობს შენ ზედა წერილი უკუშ მართლმადიდებელი აღსარებაჲ ბერძენთა ცხადად უბიწოდ და განწმედილად, რომელსა ამას ახლისა ვისმე ქონება შეეზავების სხვსა მსახურებისა. ხოლო განეწესა უკუე პირველად რუსთა ეკლესიისა მიერ ზეგარდმო მართლისა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა კანონისა ესე ვითარისა ხილულისა მიზეზისგან პეტრე მულისას, რომელიცა მცირეთ ოდენ გარდაიცვალა, ღმრთისაჲ მიმართ ღირსად განვიდა და ნეტარისა იერუსალიმ პატრიარქისა უფლისაჲ თეოფანეს მიერ წინასწარ ითქუა და კელ-დასხმულ იქმნა მართლმადიდებელ მიტრაპოლიტად და კელთ იდვა სჰე კიაველთა სამიტრაპოლიტოჲსა და მიემთხვა სამწყსოსა შემცირებულსა ახალთა ვიეთთამე უცხოთა მადიდებელთა. ამისთჳს შეითქუნეს მართლისა და პირველისა თჳსისა მოძღურებისა ვინაცა, ვითარცა კეთილმან მწყემსმან და მკნემან მბრძოლმან სარწმუნოებისათჳს, რამეთუ ხედვიდა რაჲ ღმრთის მოყვარე წინა მდებარესა, რათა იყოს მქონებელ დასაბამითგან მოძღურებითა მართლმადიდებელთა რუსთა ეკლესიისა, წარმართოს და დაადგინოს, ხოლო მიდრეკილი და ახლა შემოღებულნი ძირითურთ აღმოფხურას და

ველთა მართლ-მადიდებელთა ძმათა და საყვარელთა შვილთა გისაროდენ, ხოლო უფლისა მიერ მადლი მშვიდობა და წყალობა იყავნ თქვენ ყოველთა თანა.

ჰოჲ საყვარელნი აღმომკითხველნი, არა თუ თვნიერ საქმეთასა აღიწერა წიგნი ესე, რომელთა უკე სათნო გიჩნს სწავლად მართლისა სარწმუნოებისა ნივთიერისა ამის კორცთასა, ანუ თუ უნივთოსა მის ნათლისა შარავანდისა ბრწყინვალედ უწყებაჲ რომელ ცხორება იგი უფროს ყოველთა ამთ ხილულთასა არს და ღმრთისა თანა ყოფაჲ გონებითა განათლებულითა უწყოდეთ, რამეთუ ესრეთ შემოკლებით არა იყო გამოცხადებულ სწავლად მართლმორწმუნეთა, ვითარცა წერილი ესე წინამდებარე თვით ცხად ჰყოფს სიბრძნით კმობად ზედამიწვევით აღსარებასა მართლისა სარწმუნოებისასა განწმედილად და უბიწოდ, რომელ ახალი ესე რომლისათვისმე ქონებად მოეზავების სხვათა მათ პირველთა მსახურებასა, რამეთუ განეწესა პირველად უკე ეკლესიისა მიერ რუსეთსა ზეგარდამო მართლითა სარწმუნოებითა აღმოსავალითა წმიდისა ეკლესიისა კანონისაებრ ამის ესევითარისა მიზეზისათვის ადვილ სახილველად პეტრე მულისას, რომელი მცირედ უამისა ოდენ გარდაიცვალა და ღირსად განვიდა ღმრთისა მიმართ. ხოლო ღირსი ესე ნეტარისა მამათ-მთავრისა მიერ იერუსალიმისა უფლისა თეოფანესგან კელ-დასხმულ იქმნა მიტრაპოლიტად და მართლმადიდებლობით კელთ იდვა საკეთ-პყრობა კიაველთა. და იხილა სამწყსოსა მას შინა თვისსა აღრეულება ახალთა ვიეთმე ბოროტად მადიდებელთა და ამისთვის შეკრიბნა მართლისა მოძღურებისა ზედა მყოფნი, ვითარცა კეთილმან მან მწყემსმან და მკნემან ბრძოლასა შინა სარწმუნოებისა დამტკიცებად, რამეთუ ხედვიდა ღმრთის მოყვარე ესე წინამდებარესა

სულიერი ორნატი კეთილ ჯუღილად აღმოაცნოს და ნაყოფიერ ყოს. ხოლო ესე ვითარ მან კუალად განიზრახა და საქმესა მოსწრაფედ ჰქელო, რამეთუ კათოლიკენი და მყოფნი თვისისა შინამოსახლენი სიტყვრნი და გამოცდილნი კაცნი სამიტრიაოლიტოსა შინა შემოიკრიბნა. ხოლო არა ოდენ ესენი, არამედ პირველ ამათსა სამნი ეპისკოპოზნი კელდასკმულნი. მაშინ იგინიცა მისგანვე მარადის ქებულისა იერუსალიმის პატრიარქისა მიხედვითა მრავალნი იქმნებოდეს საერთოთა განზრახვთა და გონებითა ერთითა შეითქუნეს ყოველნი ამის თვისისა სარწმუნოებისა დადებად და აღწერად თავთად და წინა დადებად უსრულესად თვისისა განგებინაჲ და რომელიცა იყუნეს კოსტანტინეპოლის ეკლესიასა და მისისა საღმრთოთა კრებისა რომლისათვის პირველითგან ვთქუთ და რომლისა მიმართ ვითარცა თავი მართლმადიდებლისა ბერძენთა შესაკრებელისა განწესებისა, ვითარცა უცილობლისა გონებითა ხედვიდეს, რათა ესე ვითარითა თავითა სჯიდენ ესენი და ესე ვითარნი ეპურასთ. და კუალად რაოდენიცა სარცხუენელ არიან ვითარცა უცხო და უქმარნი, განაგდონ ამათ იგინი. განწესა ესე ვითარნი წიგნი დადებად რუსთა სარწმუნოებისა და ესე ზედა დაწერეს და მოუწოდეს მყოფთა კოსტანტინეპოლის დიდისა ეკლესიისათა, რომელნი იყუნეს ვლახეთს მოვლინებულნი, მონაცვლენი კრებისნი და საპატრიარქონი ექუსასნი, მასვე შინა ადგილსა და მათგანვე ითქმოდნა წარგზავნად მოციქულისა მისთვის პირველ მუნვე განსჯად თვისისა სარწმუნოებისა განწესებულთა თავებისა, ხოლო უკუეთუ შეითქუნენ, ხოლო უკუეთუ სხვანიცა აღმოსავლეთის ეკლესიისა მართლმადიდებლობისა, ხოლო შემდგომად ამისა მუნ სასჯელი და შრომითა ამით შეერთებაჲ, ხოლო გარნა წარივლინა სამლოთვსა კრებულისაგან ყოვლად უსამლოთვისი ესე მიტრა-

მას შფოთებასა, და სურვიელ იყო წარმართებად მართლისა მის სარწმუნოებისა მოძღურებისაებრ პირველისა რუსთა ეკლესიისა, რათა წესიერად განაგოს და ახლად შემოსრული იგი განდრეკილება ძირითურთ აღმოფხურას, ხოლო სულისა ორნატი თავწარსმული ჯუღილთა კეთილად ნაყოფიერ ყოს. და კეთილისა ამის ზრახვისა საქმედ მოსწრაფედ ჰქელო, რამეთუ კრებულად მყოფნი და თვისთა შინა მოსახლენი სიტყვიერნი ცხოვარნი და კეთილგამომეტყველნი კაცნი სამწყსოთა თვისთანი შემოკრიბნა არა მხოლოდ ესენი ოდენ, არამედ პირველ ამათსა სამნი ეპისკოპოსნი მისვე სანატრელისა იერუსალიმისა მამათმთავრისა მიერ კელდასკმულნი, მუნ მყოფნი მრავალითა გამოწულილვითა ყოველთა მიერ ერთითა გულითა და ერთითა პირითა იქმნა შეთქმულება ამის სარწმუნოებისა დამტკიცებად, და თვითეულად აღწერად და წინა დადებად უსრულესად თვით პირველ განგებათსა. ხოლო რომელნიცა კოსტანტინეპოლისა ეკლესიისაგანნი იყუნეს და საღმრთოთა კრებულთა მისთაგანი, რომლისათვის პირველ ვთქუთ, რომელთა მიერ ვითარცა თავი სარწმუნებისა მართლისა ბერძენთა კრებათა განწესებისა უცვალებეულად გონიერებით განიცდიდეს და ესე ვითარითა საქმითა საჯეს, რათა სირცხვილისა იგი ზიარნი რავდენ არიან, ვითარცა ურცხვინონი და უქმარნი, განიდევნენ მათგან.

ხოლო დაწერეს წიგნი ესე სარწმუნოებისა რუსთა და განაწესეს დადებად ყოველთა წინაშე და მოუწოდეს კოსტანტინეპოლისა დიდისა ეკლესიისათა მათ, რომელნი მყოფ იყუნეს ვლახეთს დამხედველნი კრებისანი და მამათმთავართა მიერ მოვლინებულნი ბრძენნი მათთანავე ადგილსა მას და ბრძანეს მათ წარგზავნად მოციქულთა ამის პირისათვის, რათა მუნ განსაჯონ მათ თვისისა სარწმუნოებისა თავთა

პოლიტი ნიკიისა პორფირი და მელე-ტისა რინგოს ქადაგი დიდისა ეკლესიისა, რომელი იყო მართლმადიდებლობითა და მართლისა სარწმუნოებისა წესითა სიყრმითგანვე აღზრდილი და განსწავლული და აღწვენილი სულიერისა ცხოვრებისასა და სიტყვასა ქადაგი და მასწავლებელი და სასწორი „მართლმადიდებლობისა“ წესისა და არს და უწოდებდა. ხოლო მაშინ საპატრიარქოსა პირისა მტკრთველი და მქონებელი ყოვლისა საღმრთოჲსა მის კრებულისა ჯელმწიფებისა, ხოლო ვლახეთს, ვითარცა მოვევლინებით, ვთქუთ, პორფირის თანა მოვიდა. ხოლო მოვიდა რუსთაგანცა ესაია ტროფიმოს და კონოვიკოს და ქსენოვიკ, ხოლო იყუნეს კაცნი ესენი საკვირველნი და ყოველთა სიბრძნითა და ხილვითა შემკობილნი და ღვთის მეცნიერებისა წარმმართველნი და მრავლისა სიტყვსა წინამყოფელნი სამწყსოსა შემდგომად მრავალთა გამოძიებულთა საღმრთოჲთა წერილთა ესე ვითართა დასასრულად კეთილთა წიგნთა მიერ აღმოიღეს და განიწმინდეს ესენი ყოვლისა უცხოჲსა გონებისაგან. და ახლთა მით თქმულთა და მიერიტგან მეყსეულად ოთხთა სამოციქულოთა საყუდართა მართლმორწმუნეთა და მართლმადიდებელთა პატრიარქთა წარუგზავნეს, რამეთუ ვითარცა გულითადთა მართლიად უპყრიეს წესი და არა სადა კათოლიკისა უბიწოსა ბერძენთა სარწმუნოებისა მცოდველთა შეეწყნარნეს და ყოველთა ერთკმობით უქადაგეს, რათა არს უკუშ წმიდაჲ და უხაკველი. ხოლო დამტკიცეს მათ თვისითა კელითა ქუშ წერილი მათ თანათა მათ თვთეულმან მონაწილემან, ვითარცა გუაუწყებეს და ჩანან არა თუ ოდენ რუსთა, არამედ უსარწმუნოესად ყოველთა ბერძენთა და მართლმადიდებელთა სარწმუნოებად უწოდეს ამას ადამის სახელითა უკუშ პირველ მრავლისა რუსთა თვისითა განჩვევითა გარდაცეს. ხოლო ბერძენთა

განწესება, ნუ უკვე შეითქუნეს ურთიერთას ანუ არა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა სიმართლესა ზედა. და შემდგომად ამის მუნ მსჯავრისა მსოფლიოსა შეიერთნენ იგინი. ხოლო წარივლინა საღმრთოსა კრებულისა ყოველად უსაღმრთოესი მიტროპოლიტი ნიკიისა პორფირი და მელეტისა რინგოს და მოძღვარი იგი დიდისა ეკლესიისა, რომელ-ესე სიყრმითგანვე აღზრდილ იყო მართლისა სარწმუნოებისა წესითა და სწავლასა სისრულისასა აღწვენილი სიმაღლედ მიმართ სულიერისა ცხოვრებისასა და ქადაგი სიტყვიერი და მასწავლებელი და სასწორი „მართლისა სარწმუნოებისა“, რომელ არს და ეწოდებისცა ამას. მიეცა მაშინ მამათმთავართა მიერ კელმწიფება საღმრთოსა მის ყოვლისა კრებულისა და პირი მეტყველი მათ მიერი. და რაჟამს მოვიწივნით ვლახეთს, მოვიდა იგიცა პორფირის თანა. შემდგომად ამისა მოვიდეს რუსთაგანცა ესაია, ტროფიმოს, კონოვიკოს და ქსენოვიკ. ხოლო ოდეს ვიხილეთ, კაცნი ესე იყუნეს საკვირველ და ყოვლითა სიბრძნითა საღმრთოჲსა და მეცნიერებითა აღვებულნი, ხილვად შემკულნი შევნიერებითა და მართლისა სარწმუნოებითა წარმმართველნი ცხოვართანი. შემდგომად მრავალთა საღმრთოთა წერილთა ძიებათა დასასრულად კეთილთა მათ წერილთაგან აღმოიღეს ესევეთარი და განწმიდეს გონებანი კაცთანი ყოვლისაგან უცხოჲსა საეკველისა და ყოველთა ახლთა მათ თქმულთასა და მიერიდგან მყისვე წარგზავნეს ოთხთა სამოციქულოთა საყუდართა ზედა მყოფთა მართლმორწმუნეთა და მართლმადიდებელთა მათ მამათმთავართა წინაშე, რამეთუ ვითარცა ერთგულთა და მონათა სარწმუნოთა უპყრიეს წესი და არასადა ბერძენთა უბიწოსა სარწმუნოებისა კათოლიკე ეკლესიისა მცოდველთა შეეწყუნეს და ყოველთა ერთკმობით ქადაგეს, რამეთუ ესე უკვე არს წმიდა და

მიერ კელით წერილთა და მხოლოთა მწიგნობართაგან მაშინდა აღმოიკითხო-
დეს. ხოლო უბრძნესნი და არა მცი-
რედ უმღთის მსახურნიცა და უმართლ-
მადიდებლესნი მასწავებელი აღმოსავ-
ლეთისა და დასავლეთისა მპყრობელი
თვთ მპყრობელთა უფლისაჲ პანიოტ,
რომელი იყო ჩვენ ბერძენთა ნათესავი
და სრულიად მოშურნე მართლ-მადი-
დებლობისა ჩვენისა სჯულისა და აღ-
ტყინებული შემწე სხვათა თანა თვსთა
დიდ-შუშნიერთა საქმეთა საქმისა ამის
შემწეყოფადცა არა იცონა, რომელი
სახითაცა ცხად ყო. ხოლო ჩვენებური-
სა და ლათინურისა კმისა და სამოქა-
ლაქოთა რაჲ ოდენთამე ჟამთა შემსკვა-
ლულ იყო თვსითა წარსაგებელისა ამის
მონიჭებად, რათა თვთოელმან მნებე-
ბელმან მართლ-მადიდებლობისამან თვ-
ნიერ წარსაგებელისა და ფასისა განმ-
ზადა წიგნი ესე მიცემად ყოველთა,
რათა შეუძლონ ამის მოგებად წიგნისა
ამის, ვითარცა წმიდისაგან და ცხოვე-
ლისა წყლისა და სხვათა წყაროთგან
ცხოვრებისა აღმოვსებად ჩვენის
მართლ-მადიდებელთა ეკლესიისა მოძ-
ღურებისა და არა სხუთა შემრღვე-
ულთა უცხოთ მადიდებელთა მოძღუ-
რებათა უცხოებად და შეცთომად. ხო-
ლო უკეთუ ლიტონითა მეტყველებითა
მიეტევოდეს რომელთათვის არა მხო-
ლო ბრძენთა კაცთა, არამედ მრავალთა-
ცა კეთილ-გულის-კმის მყოფელთა თა-
ნა ყოფად არა ჯერ-არს განკვრებად,
რათა არა შემკულისა სიტყუსა, არამედ
სიტყუსა მიმართ ჰეშმარიტისა ხედვა
ჯერ-არს გონების მქონებელთა, ხოლო
თანა გვაც უფროს ყოვლისა დიდისა და
უკუდავისა მადლობისა ცნობად კაცისა
მის, რომელი იქმნა ჩვენდა მომპოვნე-
ბელ ესევითარისა კეთილისა და შეწყა-
ლებად და განპოხებად ჩვენდა ღმრთი-
საჲ მოგებად მადიდრად მისა და უკდა-
ვებისა მოგებად დღესა შინა მოგებისა-
სა კოსტანტინეპოლის საეანესა შინა
ჩვენსა წელსა ათას ექუსსა სამეოცდა

უზაკველი, ხოლო დაამტკიცეს მათცა
თვითოველმან კელითა მათითა ზედა
წარწერით, ვითარცა ვხედავთ წინამდე-
ბარესა ამას, არა მხოლოდ რუსთათვის,
არამედ უსარწმუნოესად ყოველთა
ბერძენთა და უწოდეს „მართლ მადი-
დებელთა სარწმუნოებად“. არამედ ესე
ბეჭედთა მიერ უწინარეს მრავალთასა
რუსთა თვისითა გამორჩევითა გარდას-
ცეს. ხოლო მაშინ ბერძენთავე შორის
კელით წერილთა მათ მხოლოთა წიგნ-
თა აღმოიკითხვიდა უბრძნესი იგი და
არა უმცირეს ღმრთისა მიერ შეყვარე-
ბული და მართლმადიდებელი და გა-
მომთარგმნელი და მასწავლებელი აღ-
მოსავლეთისა და დასავლეთისა მპყრო-
ბელი თვითმპყრობელთა უფალი პა-
ნიოტ, რომელ ესე იყო ჩვენ ბერძენ-
თა ნათესავი ესე ყოვლად მოშურნე იყო
ჩვენისა მართლმადიდებელთა სჯული-
სა და ეტყინებოდა შეწევნად სხვათა
თანა დიდად შევნიერთა საქმეთა, არა-
მედ საქმისა ამის შეწევნად არა მცონა-
რე, რომელი სახითაცა ქმნად გამოაცხა-
და, ხოლო ბერძენთა და ლათინთა ურ-
თიერთას კმობისა და მოქალაქობისა
რაოდენთამე ჟამსა შემსკვალული ეძი-
ებდა თვისისა წარსაგებელისა მიერ
ამისა მონიჭებად, რათა თვითოველ-
მან, რომელთა ნებაგნ, მიიღონ წიგნი
ესე მის მიერ შემზადებული „მართლ-
მადიდებლობა“, თვინიერ ვეცხლისა
წარიღონ ყოველთა, რომელთა უძლონ
მის მიერ მოგებად წიგნისა ამის, ვი-
თარცა წყლისაგან წმიდისა და ცხოვე-
ლისა წყაროთგან ცხოვრებისა აღმოვ-
სებად ჩვენისა ამის მართლმადიდებელ-
თა ეკლესიისა მოძღურებისა და არა
სხვათა მრღვეითა და უცხოთა მადიდე-
ბელთა მოძღურებათა მიდევნებად და
შეცთომად. ხოლო უკეთუ ვინმე უგე-
ბად და ლიტონად მეტყველებასა ბას-
რობდეს, ამისთვის არა მხოლოდ ბრძენ-
თა ვიეთმე, არამედ მრავალთა კეთი-
ლად გულის-კმიერთა და თანა-მყოფთა
არა ჯერ არს განკვირებად, რამეთუ არა

ორსა, ნოემბერსა ოცსა (H 83, ფ. 3r—5v).

კეთილ სიტყვისა თხზულებაჲ, არამედ ძალი სიტყვისა მიმართ ჭეშმარიტისა ზედვად ჯერ არს გონებისა მჭმნებელთა, ესე ზოლო თანა გვაცს უფროს ყოველთასა მადლობა კაცისა მის, რომელი იქმნა დიდისა ამის და უკვდავისა ჩვენ-და ცნობად და მომპოვნებელ ესევეითარისა კეთილისა ცნობად ჩვენ მიერ ღმრთისა და წყალობისა მოცემად ჩვენ-და. ზოლო შეწყალებად მისა მდიდრად და უკუდავებისა მიგებად დღესა მას შინა მოგებისასა კოსტანტინეპოლის, სავანესა შინა ჩვენსა. ქრისტეს აქეთ წელსა ათას ექუსას სამეოცდა ორსა, ნოემბერსა ოცსა“ (Q 167, ფ. 7r—9v).

ნიკოლოზისეული რედაქციის (Q 167) ხელნაწერს, იმ ადგილას სადაც დამოწმებულია ბიბლიის ესა თუ ის ადგილი, ერთი და იმავე ხასიათის მინაწერები ახლავს: „ეს რუსულს არ ემოწმა და მე დედას მივეყვ. მე რა ჭქნა“ (32r, აგრეთვე 38r, 55r, 56r, 67v). როგორც ეტყობა, გარდა რუსულად დედნისა, ვადამწერი არჩილის თარგმანს უდარებდა ბიბლიის დამოწმებულ ადგილებს და ისე იწერდა ტექსტს. ჩვენ სათანადო ადგილები შევუპირისპირეთ რუსულ ტექსტს. უნდა აღინიშნოს, რომ არჩილისეული თარგმანი ემთხვევა რუსულს. ერთ ადგილას დამოწმებულია პავლე მოციქულის ეპისტოლე კოლასელთა მიმართ: „გუესმა სარწმუნოებაჲ ევე თქუენი ქრისტე იესოჲს მიმართ და სიყვარული ყოველთა მიმართ წმიდათა...“ (I, 4). ეს ადგილი რუსულ ტექსტში ასეა ჩართული:

1. «...Вторая молитва есть, ею же оумоляем бога, да простит грехи наша иако да и от мучения ны избавит и да излиет на ны и благодать свою святою душу же и тело. Сию молитву творим я мы за ны и за ближния наша иако глаголет Апостол: «Сего ради и мы от него же дне слышахом», не престаем о вас молящися и просяще, да исполнитесь познания воли его во всякой мудрости и разуме духовнем» (გვ. 75rv)²⁰.

არჩილის თარგმანი ზუსტად მისდევს რუსულ ტექსტს:

არჩილის თარგმანი

„მეორე ლოცვა არს იგი, რომელითა ვევედრებით ღმერთსა, რათა შეგვინდუნეს ცოდვანი ჩვენნი, ვითარმედ სატანჯველთაგან გვქსნნეს ჩვენ და მოჭდინოს ჩვენ ზედა მადლიცა თვისისა სიწმიდისა სულისა შინა ჩვენსა და კორცსა. ამას ლოცვასა ვყოფთ ჩვენცა თქვენთვის და მეგობართა ჩვენ-

ნიკოლოზის რედაქცია

„მეორე ლოცვა არს, რომელ ვევედრებით ღმერთსა შენდობად ცოდვათა ჩვენთა და სულთა ჩვენთა ქსნად სატანჯველთაგან და მომფინოს მადლი დიდებული სიწმიდისა თვისისა სულთა და კორცთა ჩვენთა ზედა და ჩვენცა თანა გვაცს ეგრეთვე ლოცვა მეგობართა ჩვენთათვის, ვითარცა იტყვის მო-

²⁰ ესარგებლობთ 1744 წლის რუსული გამოცემით, რუსულში შემდეგი აზრია: ... ვლოცულობთ, რომ ყოველ სიბრძნეში და ამაღლებულ (სულიერ) ცნობიერებაში აღესრულოს მისი (ღმრთის) ნების შემეცნება.

თვის, ვითარცა იტყვს მოციქული: «ამისთვის ჩვენცა მიერ დღითან გვეს-
მა რაა არა დავცხრებით თქვენთვის
მედრებელნი და მთხოველნი», რათა
აღივსნეთ მეცნიერებითა ნებისა მისი-
სათა ყოვლითა სიბრძნითა და გულის-
კმის ყოფითა სულიერითა“ (H 83,
გვ. 55r).

2. «... Плоды Святого Духа или знамения божественны благодати
Апостол Павел изчисляет девять, глаголя сице: «Плод же духовный
есть: любви, радость, мир, долготерпение, благость, милосердие, вера,
кротость, воздержание». Но подобает веровати иако и прочия добродетели
глаголются плоды Святого Духа понеже от того низходят и той
содействует во еже совершается от человека. Того ради не глаголет Па-
вел: «На тех единех не есть закон», но на таковых, иако аще идеже суть
и ина подобныя сим» (გვ. 48v).

გადამწერს აქაც შეუნიშნავს რომ ეს ადგილი რუსულს არ ემთხვევა.
ნაწყვეტი წარმოადგენს პავლე მოციქულის ეპისტოლეს გალატელთა მიმართ:

„... ცხრად არიან საქმენი კორცთანი, რომელ არიან: სიძვანი, მრუშებანი,
არაწმიდებანი, ბილწებანი, კერპთ-მსახურებანი, მწამლველობანი, მტრობანი,
კდომანი, შურობანი, გულის-წყრომანი, წვალებანი, შუოთებანი, შურნი, კაცის-
კლვანი, ლირწებანი, მთრვალობანი, სიღოდანი და მსგავსნი ამათნი, რომელსა
წინააღმდეგ გეტყვ თქუენ, ვითარცა პირველ გარქუ, ვითარმედ ესევეთარისა მოქ-
მედთა სასუფეველი ღმრთისაჲ, ვერ დაიმკდრონ. ხოლო ნაყოფი სულისაჲ არს:
სიყუარული, სიხარული, მშუდობაჲ, სულ-გრძელებაჲ, სიტკბობაჲ, სახიერებაჲ,
სარწმუნოებაჲ, მყუდროებაჲ, მარხვაჲ, მოთმინებაჲ. ესევეთართათჳს არა ძეს
სჯული. ხოლო ქრისტესთა მათ კორცნი თჳსნი ჟუარსაცუნეს ვნებითურთ და
გულის-თქუებით. უკუეთუ სულითა ცხოველ ვართ, სულითაცა ვეგნეთ“ (გა-
ლატ., V, 19—25).

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაშიც არჩილის თარგმანი მისდევს
რუსულს.

არჩილის თარგმანი

„ნაყოფნი სულისა წმიდისა ანუ ნი-
ში საღმრთოჲსა მადლისა მოციქულ-
მან პავლე აღრიცხა ცხრად, მეტყველ-
მან ესრეთ: «ხოლო ნაყოფი სულისა
არს სიყვარული, სიხარული მშვიდო-
ბაჲ, სულგრძელებაჲ, სახიერებაჲ, სარ-
წმუნობაჲ, მყუდროებაჲ, მარხვა, მოთ-
მინებაჲ», არამედ ჯერ არს რწმუნე-
ბად, რამეთუ სხვანაცა სათნოებანი ით-
ქმიან ნაყოფად სულისა წმიდისა, ვი-
ნააღდგან მისგან შთამოვალს და იგი თა-
ნა მოქმედებს, რომელსა შინა აღსრუ-
ლებად კაცთაგან. მისთჳს არა იტყვის
პავლე: «ერთთა ამათ ზედა არა არს

ნიკოლოზის რედაქცია

„ნაყოფნი სულისა წმიდისანი, გინა
ნიშნი საღმრთოჲსა მადლისანი ათორ-
მეტნი არიან, არამედ მოციქული პავლე
აქა ათად სახელ სდებს და იტყვის: «ხო-
ლო ნაყოფი სულისა არს: სიყვარული,
სიხარული, მშვიდობაჲ, სულგრძელო-
ბაჲ, სიტკბობაჲ, სახიერებაჲ, სარწმუ-
ნობა, მყუდროებაჲ, მარხვა და მოთმი-
ნებაჲ». გარნა არამედ სხვანიცა არიან
სათნოებანი, რომელთა ნაყოფად სუ-
ლისა წმიდისად სახელ ედების ვი-
ნააღდგან იგი არს შემწე და თანა მოქ-
მედებს, რათა აღესრულებოდენ კაცთა
მიერ. ამისთვის არა იტყვის პავლე:

შეჯული», არამედ ესე ვითარითა ზედა, რამეთუ, უკეთუ სადაცა არიან სათნობანი მსგავსნი ამათი“ (H 83, გვ. 37rv).

«მათ მხოლოთა ზედა სძეს სჯული», არამედ ესე ვითართა, რამეთუ უკეთუ სადაცა უკვე არიან მსგავსნი ამათნი (Q 167, გვ. 38v).

1847 წელს მოსკოვის სინოდის სტამბაში ქართულად დაიბეჭდა პეტრე მოგილას ეს ნაწარმოები. წიგნში სათაურები ასომთავრულით წერია, თვითონ ტექსტი კი მხედრულად. თხზულებას ასეთი სათაური აქვს: „მართლმადიდებლობითი აღსარება კათოლიკე და სამოციქულო აღმოსავლეთის ეკლესიისა, ზედა დართვითა ორთა სიტყვათა წმიდისა იოანე დამასკოლისა წმიდათა ხატთათვის და გარდამოცემა სარწმუნოებისა, გამოცხადებისამებრ წმიდისა გრიგორი საკვირველთ-მოქმედისა, ნეოკესარიის ეპისკოპოსისა. თარგმნულ არს რუსულის ენიდგან. მოსკოვს, სინოდის სტამბაში. ჩემწ (= 1847) წელსა“. გარდა პეტრე მოგილას თხზულებისა, წიგნში შეტანილია: „წმიდისა მამისა ჩვენისა იოანე დამასკელისა წმიდათა ხატთათვის (მესამისა სიტყვისაგან)“, (გვ. 309—344) და „წმიდისა მამისა ჩვენისა გრიგორი საკვირველთ-მოქმედისა, ნეოკესარიის ეპისკოპოსისა დაწესება სარწმუნოებისა, ვითარცა მოცემა მას გამოცხადებითა“ (გვ. 345—358)²². ქართულ გამოცემას, ისევე როგორც რუსულს, განსხვავებით არჩილისეული და ნიკოლოზისეული რედაქციებისა, წინ ახლავს შესავალი ასეთი სათაურით: „ადრიაწე მადლითა ღუთისაჲთა სამეფოჲსა დიდის მოსკოვის ქალაქისა და სრულიად რუსეთის არხიეპისკოპოზსა და ყოველთა ჩრდილოეთისა მხარეთ პატრიარხსა მართლმადიდებელისა კათოლიკე ეკლესიის მოწაფეთა და თჳსთა საყუარელთა შვილთათვის ჰსურის უფლისა მიერ სიმრთელე“. შემდეგ იკითხება შესავალი (ვიმოწმებ შემოკლებით):

„... მართლ-მადიდებლობის მცნებას გარდაუხდენენ... ფრანგნი, თჳთნებობით განშორებულნი აღმოსავლეთის, კათოლიკე ეკლესიისგან, ესრეთნი არიან ლუტერანნი დიდებისმოყვარებითა და სიტკბოს მოყვარებითა²², განსულნი რომისაგანცა ეკლესიისა. ესრეთნი არიან კალვინისნი, რომელნი არა თუ განეშორნენ მართლმადიდებელთაგან..., არამედ სრულიად დაღპნენ... ვის ძალუმს აღრიცხვა ღონისძიებათა მათ, რომლითა იგინი, ვითარცა მგელნი დაესხმიან მართლმადიდებელსა და მშვიდსა ქრისტეს ცხოვართა გუნდსა... რომელ არა კმაყოფილნი წერითა და ბეჭუდითა ტყუილთა თვისთა და მავნებელთა ბრძენობათა საკუთარსა ენასა ზედა, მოიგონეს მათ ბეჭუდა მათი ელინურსა და ადვილსა ბერძულსა²³ ენასა ზედა... რათამცა შეიპყრან სულნი წრფელნი... და იწყეს ცხადად და დაფარულად შემოტანა ბევრეულთა ბნელთა თჳსთა ღამის მსგავსთა აზრთა და ჩვეულებათა... მოწაფეთა მარტინ ლუტერისათა, მოიპოვეს რა ჰსწორე და კარგი ასონი, გარდმოიღეს ჰსწორეს სლავიანურსა ენასა ზედა დამტკიცებანი ტყუილთა თვისთა დოღმატთა და... გამოიტანეს ქვეყანაზედ გესლოვანი... ეკალი... ესე იყო ორი წიგნი, რომელთაგან ერთი... გამოცემული 1562 წელსა ქალაქსა შინა ნესვიესა, მეორე... 1628 წელსა ქალაქსა შინა სტოკ-ლოლმსა, ორნივე იწოდებოდნენ „კატეხიზმოდ“, ესე იგი კათაკმეველად, ანუ

²¹ 1774 წლის რუსული გამოცემის თავფურცელზე წვრილი შრიფტით წერია: „... Придася же к сей книзе два слова о чествовании святых икон святого отца Иоанна Дамаскина“, ზოლო ზოლოში, „აღსარებეს“ ტექსტის შემდეგ ჩართულია ეს ორივე ნაწილი (გვ. 124—172 rv).

²² რ-ს-ლშია сластолюбие (გვ. 3v), რაც ავტორტობას ნიშნავს.

²³ რუსულშია простогречестем (გვ. 4v), რაც სალაპარაკო ბერძნულს ნიშნავს.

პირველ დაწყებითს ჰსწავლად... ღვარძლითა სავსე არიან წიგნები იგი... ჰსცნა ესე ყოვლად სამღვდელმან მიტროპოლიტმან კიევისამან პეტრე მოვილამ, კაცმან მსჯელმან და მსწავლულმან, და, ვითარცა დავით შეიკუტრვა წინააღმდეგ გოლიათის სასჯელთა, რომელნი გამოსჩნდნენ მაშინ ეპარხიასა შინა მისსა, ამა მიზეზისათვის დაჰსწერა მან ღვთივ-მოსილი წიგნი, აღვსებული წმიდითა წყლითა ღვთის-მეტყველების ჰსწავლისათა სახელით „მართლ-მადიდებელი აღსარება აღმოსავლეთისა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიისა...“. მან არა დაუტევა თვისი საქმე გამოუცხადებლად ოთხთა ბერძენთა საპატრიარხო საყდართა, განსაჯა ახლად დაწერილი წიგნი გასაგზავნად განხილვისათვის წმიდასა კრებას კონსტანტინეპოლის ეკლესიისასა, ვითარცა საკუთარის ბერძენთ მართლ-მადიდებლობისასა²⁴ და მასთანავე წარატანა მსწავლულნი კაცნი ისაია ტროფიმიჩი, კონონოვიჩი, და კენონოვიჩი. ჰსცნა რა ესე კონსტანტინეპოლის პატრიარხმან, თავის მხრით, წარავლინა ექსარხები: პორფირი მიტროპოლიტი ნიკეისა და მელეტი სირილი, მოძღვარი დიდისა ეკლესიისა, რომელი მაშინ თავსა თვისსა პატრიარხის მოადგილესა პირად წარმოადგენდა²⁵. ყოველნი ესე გვამნი შეკრბენ რა მოღდავიასა შინა, 1645 წელსა, განხილეს წიგნი იგი, განსწმიდეს იგი ყოვლისაგან სხვისა შერევისა და უმეტეს დასარწმუნებლად წარგზავნეს ოთხთა მართლ-მადიდებელთა პატრიარხთა სამოციქულო საყდრისათა. პატრიარხთა განხილეს ესე კრებასა შინა და... დაამტკიცეს ერთად მყოფთა თანა კრებასა შინა საკუთარისა კელის მოწერითა... განვლო რა შემდგომად მისა რაოდენმამე წელმან, სახელდობრ 1662 წელსა, ვინმე, სახელით პანალიტმან... მიჰსცა წიგნი იგი დასაბეჭდად ბერძულსა ენასა ზედა, რათამცა ყოველსა, რომელსა ჰსურის კეთილ-მორწმუნედ ცხოვრებისა განტარება, ძალედვას შოვნა მისი საკითხავად და სულისათვის სასარგებლოდ უსასყიდლოდ (რამეთუ მან ბრძანა წიგნისა მის ყოველთათვის დარიგება უფასოდ). 1685 წელსა, კურთხევითა... იოაკიმისა, მოსკოვისა, სრულიად რუსეთისა და ყოველთა ჩრდილოეთის მხარეთ პატრიარხისა „მართლ-მადიდებელი აღსარება“ გარდმოღებულ იყო ბერძულისა ენისაგან სლავიანურსა ენასა ზედა, სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვისა შინა, უდაბნოსა შინა მიხეილ მთავარ-ანგელოსისა და დიდისა იერარხის მიტროპოლიტის ალექსისასა, რომელსა ჩუდოვსკი ეწოდების. წარსულსა 1695 წელსა, კიევის მიტროპოლიტმან ვარლამ იასინსკიმ... მეფეთა იოანეს... და პეტრეს... და ჩვენცა გვთხოვა ნება სასწავლებლად მღვდელთა და ერისკაცთა „კატეხიზმოს“ დაბეჭუდა. აწ, 1696 წელსა ნებითა მათ მეფეთ უგანათლებულესობის დიდებითა ჩვენ მწყემსთ-მთავრულისა განხილვის შემდგომად და კურთხევისა ღვთივ-მოთხრობილისა წიგნისა მას „მართლ-მადიდებელსა აღსარებასა“ (მრავალნი უწოდონ „კატეხისმოდ“), რომელიცა პირველ თხოვნისაგებრ კიევის მიტროპოლიტის პეტრე მოვილისა იყო გამართულ ბერძულსა ენასა ზედა უწმიდესთა ოთხთა პატრიარხთაგან, დაბეჭდილ აქა... მოსკოვის ქალაქსა... ღვთივ სულიერსა წიგნსა ამას შინა ყოველი მართლ-მადიდებელი იპოვნის, უკეთუ მეძიებელ იქმნების, ყოველსა საჭიროსა ცხოვნებისათვის...“ (გვ. 15—30).

„აღსარების“ რუსული ტექსტი XIX ს-ის ორმოციან წლებში ხელახლა ითარგმნა ქართულად მოსკოვში, ხოლო 1847 წელს ეს თარგმანი გამოიცა კი-

²⁴ რუსულშია *нако главе сущия. Греческаго Православия* (გვ. 6r), რაც ნიშნავს ბერძენულ მართლმადიდებლობას თ ეს, წინამძღვარს.

²⁵ რუსულშია *Патриаршеское на себе тогда несящи лице* (გვ. 6r), რაც ნიშნავს *сан-პატრიარქის* წოდებას.

დღეც. მთარგმნელი, როგორც ჩანს არ იცნობს არც არჩილისეულ თარგმანს და არც ნიკოლოზისეულ რედაქციას, თორემ ამის შესახებ რაიმე იქნებოდა აღნიშნული. იგი თავიდან თარგმნის რუსულ ტექსტს, თუმცა თავის ვინაობას არ ამხელს. დედნად გამოყენებულია მოგვიანო ხანის რომელიღაც რუსული ბეჭდური ტექსტი. როგორც შედარებამ დაგვანახვა, ქართული ნაბეჭდი და არჩილისეული ტექსტები მთლიანად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, თუმცა ორივე ერთი და იმავე რუსული რედაქციით სარგებლობს. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის პართენის წერილს, სადაც იგი დადებითად აფასებს „აღსარებას“:

რუსულია

არჩილისეული

ბეჭდური

«Милость наша и с сущим при себе священным архиерием синодом и клиром прочетше посланую нам от сущия церкви в Малой России книгу написание имущую «Исповедание Православных Веры Кафолическия и Апостолския Церкви Христовы», дело свое творящую в три части: в Веру и Любовь и Надежду, и Веру оубо разделяющуи в дванадесять члены веры. Си есть священнаго символа. Любовь же в 12 заповеди и в прочия нужная священнаго и благодуховнаго Ветхаго же Новаго Писания. И Надежду в Господский глас и девять блаженства Священнаго Евангелиа. Обрехом сию последовну догматом христовы церкви и купногласну священным каноном по ничесому же противящуюся тем противу еяже. Вторая на Латинском языке и не чтохом ея

ზომიერებისა ჩვენისა და სხვათა თანა ჩვენთა საღმრთოსა კრებულისა მღვდელთ-მთავართა და მკვდრთა მოვიდენ მოვლინებულნი ჩვენდა ძმათაგან ჩვენთა მცირისა რუსეთისა წიგნითა, რომელსა აქუნდა ზედა წერილი „აღსარებაჲ მართლმადიდებლისა სარწმუნოებისა კათოლიკე სამოციქულოსა ქრისტეს ეკლესიისა“, რომელსა აქუნდა საქმე თვისი სამ ნაწილად: სარწმუნოებისათვის, სიყვარულისა და სასოებინა. ხოლო სარწმუნოებაჲ განეყუნეს ათორმეტ თავად სარწმუნოებისა ესე არს საღმრთოსა კრებულისა; და სიყვარული ათორმეტ მცნებად და სხვათა სამღვდელთა და ღმრთივ სულიერისა ძველისა და ახლისა წერილისა. ხოლო სასოებაჲ საუფლოსა კმისა მიერ ცხრათა ნეტარებათა საღმრთოსა წმიდისა სასოებისა ვპოეთ ესე შედგომილი ქრისტეს ეკლესიისა და თანა შეკმობილი საღმრთოთა კანონითა, ხოლო არა რაჲ

„... მე მდაბალმან, სამღვდელთა კრებითურთ არქიერთა და კრებულთა წარვიციხეთ წარმოგზავნილი ჩვენდა ერთმორწმუნისაგან ჩვენისა წიგნი მლოროსიის ეკლესიისა, სახელით „აღსარება მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა კათოლიკე სამოციქულო ქრისტეს ეკლესიისა“, რომელიცა იპყრობს თვს შორის სამთა ნაწილთა: სარწმუნოებასა, სიყვარულსა და სასოებასა; სადაცა სარწმუნოება განიყოფების ათორმეტთა წევრთა სარწმუნოებისა, ანუ სამღვდელთა სიმეოლისა, სიყვარული ათთა მცნებათა და სხვათა მოვალეობათა წინათმოწერილთა სამითოთა ღვთივ სულიერთა წერილთა ძველისა და ახლისა აღთქმისა; სასოება განიყოფების უფლისა ლოცვასა ზედა და ცხრათა ნეტარებათა წმიდისა სახარებისა. — ვპოვეთ, რომელ იგი ყოველსა შინა ეთანამების დოღმატათაღმ ქრისტეს ეკლესიისა და სამღვდელთა კანონთაღმი, და

оубо сию токмо оут-
верждаем на нашем
диалекте сущую и по-
велеваем мыслию об-
щею синодалного вся-
кому благочестивому
и православному сущу
под восточною и апос-
толскою церковиис хри-
стианину прочитати
сию и не отвращитися.
Тем же и подписася
во всегдашнюю твер-
дость в лете спасения
1643, месяце Марте,
дни 11» (გვ. 12rv).

არს იკვეულობაჲ ამის,
რომლის მეორე ნაწილი
წინა-აღმდგომი ლათინთა
ენისა გარე მპყრობელი
და არა აღმოვიკითხეთ
იგი და ესე უკუჲ დავა-
ტკიცეთ მხოლოდ ჩვენ-
სა ზედა განჩევასა, რო-
მელი არს და ვბრძანებთ
გონებითა საღმრთოთა
საკრებულოთა ყოველ-
თავე მართლმორწმუნესა
და მართლ-მადიდებელსა
აღმოსავლეთისა და სა-
მოციქულოსა ეკლესიისა
ქუჲშე მყოფსა ქრისტიან-
ეთა აღმოვიკითხვად ამისა
და არა უკუჲტკევად. ამი-
სთვის მეზრ დაიწერა
უცოდველად დაცვად
წელსა შინა ცხოვრები-
სასა ათას ექუსას ორ-
მოცდა სამსა, თვესა
მარტსა დღესა ათერთ-
მეტსა (H 83, გვ. 5v, 6v).

არცა რაჲმე არს მას ში-
ნა წინააღმდეგი ეკლესი-
ისისა, ხოლო მეორე ნა-
წილი მისი, წარმოგზავ-
ნილი ლათინთა ენასა ზე-
და, ჩვენ არ წარგვიკით-
ხიეს. ამისთვის დავამ-
ტკიცებთ მას მხოლოდ,
რომელიცა არს დაწერი-
ლი ჩვენსა ენასა ზედა და
ერთობ სინოდის აზრისა
განვაჩინებთ, რათა ყო-
ველთა კეთილ-მსახურთა
და მართლ-მადიდებელთა
ქრისტიანეთა წვერთა აღ-
მოსავლეთისა და სამო-
ციქულო ეკლესიისათა
წარიკითხონ წიგნი ესე
და განავდონ იგი, რაჲ-
სათვისცა კელ მოეწერების
ჩვენ მიერ სანადაგოთ
მისის ხმარებისათვის.
წელსა გამოხსნისა 1645
(?), თვესა მარტსა 11-სა
დღესა“ (გვ. 9—10).

განსხვავება თვითონ ტექსტშიც შეიმჩნევა:

«Самовластие челове-
ка есть хотение сво-
бодное и отрешеное и
рождается от помыш-
ления си есть словес-
ное, во еже действова-
ти благое или злое по-
неже словесным зда-
нием подобает имети
естество самовластное
и оупотребляти тое сво-
бодно путеводящу сло-
ву и сие слово егда че-
ловек бяше во оустав-
лении невинности си
есть прежде, неже сог-
решити в нерастленен
в совершенстве своем
и ради преха растлил-

„თვთ კელმწიფებაჲ
კაცისა არს ნებაჲ თავი-
სუფალი და კსნილი და
იშვების გულის სიტყუს-
გან ესე იგი არს სიტყ ე-
რი, რომელსა შინა მოქმე-
დებს კეთილთა ანუ ბო-
როტთა, ვინათგან თვთ
კელმწიფედ დაბადებუ-
ლისა ვერ არს ქონებად
თვთ კელმწიფებისა ბუ-
ნებაჲ და კმარებად მის-
თს უფლებისა გზა მო-
ყვნებლისა სიტყუსა ესე-
ცა სიტყვაჲ ოდეს კაცი
იყო დადგინებული უვნე-
ბელობასაჲ შინა, ესე იგი
არს ვიდრე პირველ ცოდ-
ვადმდე იყო უხრწნელ

„თავისუფლება კაცისა
არს კეთილნებობითი, არა
ვისდამე დამოკიდებული
წადილი წარმოებული გუ-
ლისხმის ყოფისა ანუ გო-
ნიერისა სულიანგან,
ქმნად კეთილისა ანუ ბო-
როტისა ვინათგან გონი-
ერთა ქმნილებათა თანა
ასთ, რათა აქუნდესთ
ბუნება თვით ნებობითი
და მოქმედება თავისუფ-
ლებითი, კელთმძღვანე-
ლობითა გულისხმის ყო-
ფისათა. ესე გულისხმის
ყოფა ოდესცა კაცი იმ-
ყოფებოდა მდგომარეო-
ბასა შინა უბრალოებისა-
სა, ესე იგი პირველ ვიდ-

ся. Но хотение аще и пребысть невредно во еже пожелати доброе или злое, бысть обаче в неких наипаче поличное и клонится и злomu и во иных — к добромu» (გვ. 19 ოვ).

სისრულესა შინა თვისა და ცოდვისთჳს განიხრ-წა. არამედ ნებაჲ უკეთემცა დაადგრა უვნებელად, რომელსა შინა გულისთქმად კეთილისა ანუ ბოროტისა გარნა იქმნა რომელთამე მ. მარ და უფროს მიისწრაფა და მიდრკა ბოროტისა მიმართ და სწვათა შინა კეთილისა მიმართ“ (H 83, 18 v).

რე და ჰსცოდვიდა, იყო უვნებელ სრულებასა შინა თვისსა გარნა ცოდვამან ავნო მას. ნება თემცა დარჩა უვნებელად შესანებ წადილისადმი კეთილისა, ანუ ბოროტისა, სხვებრ შეიქმნა ერთსა შინა უმეტეს მიდრეკილ ბოროტისადმი, ხოლო მეორესა შინა კეთილისადმი“ (გვ. 43—44).

ტექსტის ახალ მთარგმნელს ვერ გაურთმევია თავი თარგმანისათვის. მისი ენა დაღვლარქნილი და გაუგებარია. მას პირდაპირ გადმოაქვს რუსული კონსტრუქციები და ცალკეული სიტყვები, რითაც ამახინჯებს და აბუნდოვნებს აზრს. ეს კარგად შეუმჩნევია XIX საუკუნის გამოჩენილ საეკლესიო მოღვაწეს ტარასი მესხიშვილს არქიმანდრიტს, რომელსაც წიგნის ბოლოს ფანქრით სათანადო მინაწერი გაუკეთებია: „უმეტესად ამ წიგნის მესამე ნაწილს ნუვენ წარკითხავს, ვინადგან იმის მთარგმნელს არც რუსული სცოდნია და არც სრულებით ქართული და ვმობით აუვისია და არც ქართულია და ვერცა ვინ გაიგებს რასმე. [არქიმანდრიტი] ტარასი“ (გვ. 359).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას:

1. XVII ს-ის უკრაინა-რუსეთის გამოჩენილ მოღვაწეს პეტრე მოგილას 1628—1643 წლებში დაუწერია დოგმატიკური ხასიათის თხზულება „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. თხზულებაში კითხვა-მიგების ფორმით წარმოდგენილია ქრისტიანული მართლმადიდებლური მოძღვრების აპოლოგია.

2. 1699—1702 წლებში ეს ნაწარმოები არჩილმა რუსულიდან ქართულად თარგმნა. მას ქართველი საზოგადოება არჩილისეული თარგმანით გაეცნო. ნაწარმოებმა მკითხველთა შორის დიდი ინტერესი გამოიწვია.

3. ვახტანგ VI-ის დავალებით ნიკოლოზ ტფილელმა სასტამბოდ გააწყო ტექსტი, თუმცა მისი დაბეჭდვა ვერ მოხერხდა. ნიკოლოზის მიერ ტექსტის გამართვის შედეგად მივიღეთ ამ თხზულების მეორე, ე. წ. ნიკოლოზისეული რედაქცია.

4. XIX ს-ის 40-იან წლებში ნაწარმოები ხელმეორედ ითარგმნა ქართულად. თარგმანი, შედარებით არჩილისეულთან, დაბალ დონეზეა შესრულებული; მთარგმნელი უცნობია. არჩილი და ანონიმი მთარგმნელი საერთო რუსული რედაქციით სარგებლობენ.

5. პეტრე მოგილა პირველი უკრაინელი მწერალია, რომლის ნაწარმოებიც (რუსულის გზით) ითარგმნა ქართულ ენაზე²⁶. შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობა სწორედ ამ ნაწარმოების თარგმანით იწყება. პეტრეს ამ თხზულებამ გარკვეული როლი შეასრულა როგორც რუსული, ასევე ქართული სასულიერო მწერლობის ისტორიაში.

²⁶ ტრ. რუხაძე, დასახ. შრ., გვ. 336.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

მზია ივანიშვილი

„შამს ო თოღრასა“ და ალ. დიუმას რომანების ურთიერთობისათვის

სპარსული ისტორიული რომანის ეროვნული წყაროების შესწავლასთან ერთად არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება მის მიმართებას დასავლეთეუროპულ რომანთან.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის გამოითქვა მოსაზრება „შამს ო თოღრასე“ ალ. დიუმას რომანების გავლენის შესახებ, რაც ზოგი მკვლევრის აზრით ნაწარმოების ნაკლებ მეტყველებს. ყველაზე ადრე ხოსროვისა და ალ. დიუმას გმირების მსგავსებაზე ყურადღება გაამახვილა ე. ბერტელსმა. აი რას წერს იგი: „В общем, не нужно большого труда, чтобы узнать в Шемсе комбинированные черты Д'Артаньяна и Монте-Кристо, обладателя сказочных богатств“¹.

ჩემი ორიენტალისტების აზრით, ალ. დიუმას „გრაფ მონტე კრისტომ“ და „სამმა მუშკეტერმა“ განსაკუთრებით ძლიერი გავლენა მოახდინა სპარსულ ისტორიულ რომანზე, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ეს გავლენა უარყოფითი ხასიათისაა; ასე, მაგალითად, სანათი-ზადე ქერმანის რომანს „შურისმაძიებელი მახდაკისათვის“ და ხოსროვის „შამს ო თოღრას“, ცხადია, აქვთ ისტორიული სიუჟეტი, მაგრამ მათი გაცნობისას თვალწინ წარმოგვიდგება ალ. დიუმას რომანები, რაც უეჭველია, ამ ავტორების (იგულისხმება ქერმანი და ხოსროვი. — მ. ი.) სასარგებლოდ არ მეტყველებს². მათვე ეკუთვნით შემდეგი განცხადება: რომანის ცენტრალური გმირი შამსი ზღაპრულად იდეალიზებული სახეა და მისი ტრფიალი თოღრასადმი, ისევე, როგორც სხვა მისი სამიჯნურო თავგადასავალი, მოგვაგონებს „სამი მუშკეტერის“ გარემოს³. არც პოლონელი მეცნიერი ფ. მახალსკი უარყოფს შამსისა და ალ. დიუმას გმირების სიახლოვეს⁴.

დასავლურმა ლიტერატურამ რომ ხელი შეუწყოს სპარსული პროზის, კერძოდ რომანის, განვითარებას, ჩვენთვის ცხადზე უცხადესია, მაგრამ შამსის ნათესაობა გრაფ მონტე კრისტოსა და დარტანიანთან, ვფიქრობთ, მეტ დასაბუთებას მოითხოვს.

ვცადოთ და გავარკვიოთ, რამ მისცა მკვლევრებს ამგვარი დასკვნის საბაზი. აქვთ თუ არა საერთო მომენტები ხოსროვისა და ალ. დიუმას რომანებს?

¹ Е. Э. Бертельс, Персидский исторический роман XX века, сб. «Проблемы литературы Востока», Ленинград, 1932, стр. 118.

² J a n y r k a, Iranische Literaturgeschichte, Leipzig, 1959, стр. 524.

³ იქვე, стр. 362.

⁴ F r a n c i s z e k M a c h a l s k i, Historyczna powiesc perska, Krakow, 1952, стр. 41.

თუ მკვლევრები გულისხმობენ მხოლოდ სათავგადასავლო სიუჟეტს, რაღა თქმა უნდა, მარტო ამ მონაცემებზე დაყრდნობა საკითხის გარკვევაში სინათლეს ვერ შეიტანს.

სათავგადასავლო ხაზი გვექონდა ჯერ კიდევ „შაჰ-ნამეში“ (გაეხსენოთ როსტომის შვიდი ამბავი). მსოფლიო ლიტერატურაში შეგვიძლია დავასახელოთ მრავალი მწერალი, რომელიც სათავგადასავლო ქანაზში მუშაობს, მაგრამ მათი გმირები დიამეტრულად განსხვავდებიან ალ. დიუმას გმირებისაგან. ეგებ საკითხის გარკვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მოტივებისა და ეპიზოდების დამთხვევას? დავიწყოთ იმით, რომ ხოსროვის რომანსა და „გრაფ მონტე კრისტო“ შორის საერთოა განძის პოვნის მოტივი. რამდენადაც მკვლევრებს ტექსტები არ შეუჯერებიათ, ჩვენ ვეცდებით ზედმიწევნით შევუდაროთ ერთმანეთს ეს ადგილები.

დანტესისათვის წინდაწინვე ნაცნობია განძის ადგილსამყოფელი. რითი ხელმძღვანელობდა იგი კუნძულ მონტე კრისტოზე გადასვლისას — ჩინებულად არის მოტივირებული ალ. დიუმას მიერ. ციხესიმაგრე იფის ერთ-ერთ საკანში აბატი ფარია მას უჩვენებს ქალაქის ნაგლეჯს, სადაც მინიშნებულია, თუ სად არის სიმდიდრე ჩამარხული. კუნძულზე გადასული დანტესის მიზანია, რაღაც არ უნდა დაუჭდეს, აღმოაჩინოს იგი. რამდენიმე წუთში იგი სამი ფუტი სიგრძისა და ერთი ფუტის სიგანის ორმოს გათხრის და რკინით მოჭედებულ მუხის სკივრს შენიშნავს. სახურავის შუაგულში ვერცხლის ბალთაზე სპადას საგვარეულო ღერძი ბრწყინავდა: ირიბად დალაგებული ხმალი ოვალიური ფორმის ფარზე, როგორც იტალიაშია მიღებული, და კარდინალის ქული. შუა ადგილას გამოჩნდა ზედა საკეტი, შემდეგ ჩამოსაკიდი ბოქლომები და გვერდით გაკეთებული სახელურები. მან სკივრს სახელურებში სტაცა ხელი და შეეცადა ამოეწია, მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა. გადაწყვიტა გაედო, მაგრამ აქაც ვერაფერს გახდა. წერაქვის პირი სახურავსა და სკივრის კედელს შუა ჩადო და სახელურს დააწვა. სახურავმა დაიჭრაქუნა და გაიბზარა. სკივრი გაიღო. ედმონდი კანკალმა აიტანა. თოფს სტაცა ხელი, ჩამახზე შეაყენა და გვერდით დაიდო. სკივრში სამი განყოფილება იყო. პირველში ბრწყინვალე გაპქონდათ ოქროს ფულებს, რომლებსაც მოწითალო ელვარება გადაჰკრავდათ. მეორეში დაწყობილი იყო დაუმუშავებელი ოქროს ზოდები, რომელთაც მხოლოდ წონა და ფასი ჰქონდათ. მესამე ნახევრად იყო ამოვსებული. აქ ედმონდმა ხელი ჩაყო აღმასების, მარგალიტებისა და ლალების გროვაში, რომლებიც ერთმანეთს ეცემოდნენ ბრწყინვალე ჩანჩქერებივით და ისეთი ტკაცანი გაპქონდათ, ასე იტყოდით, ფანჯრის მინებს სეტყვა ურტყამსონ⁵.

დანტესი შეუდგება სიმდიდრის თვლასა და უზომოდ გახარებული ღმერთს მადლობას სწირავს. მეორე დღეს კვლავ შევა მღვიმეში, ჯიბეებს ძვირფასი ქვებით აივსებს, სკივრს სახურავს დაახურავს, მიწას წააყრის და დატკეპნის, ხოლო ზემოდან ქვიშას მოაბნევს, რათა გათხრილი ორმო შეუმჩნეველი დარჩეს, და გარეთ გამოვა. მღვიმის შესასვლელს ლოდს მიაფარებს, ქვებს მიაყრის, თავისუფალ ადგილს მიწით ამოავსებს, შიგ ტვიებსა და იელებს ჩარგავს. მიწას მორწყავს, რათა გარეშე თვალს მცენარეულობა დიდი ხნის დარგული ეგონოს, ნაფხურის კვალსაც წაშლის და ამხანაგებს დაელოდებან⁶.

⁵ ალ. დიუმას, „გრაფი მონტე კრისტო“, თბ., 1953, გვ. 296.

⁶ იქვე, გვ. 296—298.

ასლა ვნახოთ, როგორ არის აღწერილი იგივე სცენა ხოსროვისთან. შამსს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს მიწაში ჩაფლულ განძზე. იგი მას შემთხვევით წააწყდება⁷. ფალავან მოჰამედ ნაჯერს შამსი მიჰყავს თახთე-ყარაჩის მიწისქვეშა სასახლეში, სადაც ქოლიჯას რაზმელებს უნდა შეხვდნენ. გაშლილ ხალიჩაზე თვალს მოჰკრავენ ღვინიან ჭურჭელს. ფალავანი მეგობარს სასმელს შესთავაზებს, თან არწმუნებს, რომ ცოტაოდენი ღვინის დალევა მამაკაცს ცოდვად არ ჩაეთვლება. ირკვევა, რომ შამსს არასოდეს უგემია ღვინო და არც ამჯერად გასინჯავს. ამ დროს ფალავანს შეატყობინებენ ქოლიჯას რაზმელების მოსვლას. მათ შამსის დაპატიმრება ევალებათ. მტრების თვალის ასახვევად ფალავანი იერიშს მიიტანს შამსზე.

შამსი ახერხებს გაქცევას. გვირაბში ჩავა იმ გზით, რომელიც ფალავანმა წინასწარ ასწავლა. კვეს-აბედის დახმარებით ჩირაღდანს აანთებს. შემთხვევით კედელზე თვალს მოჰკრავს მოელვარე წერტილს. ჩირაღდანს დადგამს და დანის წვერით მიწას გათხრის. გამოჩნდება კედელში დატანებული კარი, კარს უკან — ქვის ოთხი ზანდუკი. პირველად შამსს ისინი სარკოფაგი ჰგონია: ძველად სულთნებს ამ წესით მარხავდნენო, — გაუეღვებს თავში. ზანდუკებზე ქვის დაფას შენიშნავს. ერთი მათგანის ქვეშ დანის პირს შეაცურებს, მაგრამ ძერას ვერ უხამს. მაშინ ხმაღს მოიშველიებს, წვერს გადაუტეხს და ქვის აწევას ეცდება. ხელს სკივრში ჩაყოფს და ნახავს, რომ სავესეა ფულით. მუჭით ამოიღებს ოქროს მონეტებს. შემდეგ მიუახლოვდება მეორე სკივრს, სადაც დიდი ზომის ოქროს ნატეხებია ჩაყრილი. მესამე სკივრი სავესეა ოქროს ზოდებით. მეოთხეში ძვირფასი თვლებით მოჭედული რამდენიმე მცირე ზომის ყუთია ჩადგმული. აქ აღმოჩნდება ოქროს გვირგვინი და ქალის ძვირფასი თავსამკაული, მარგალიტებით მოჭედული რამდენიმე ხმალი და ორი უძვირფასესი ხანჯალი. აქვეა ექვსამდე საომარი ფარი, ოქროს შანდლები და თასები, ქალისა და მამაკაცის ძეწვევები, ოქროს, ალმასის, იაგუნდის, ფირუზისა და ზურმუხტის უამრავი ბეჭედი, რომელთა მსგავსი შამსს არასოდეს უხილავს. მათ შორის აღმოჩნდება ქალის რამდენიმე წყვილი საყურე, მარგალიტის ყელსაბამი, ძვირფასი სამაჯურები. ამდენი სიმდიდრის ხილვისას შამსმა ლამის გონება დაკარგოს. შემდეგ ლოცვა აღავლინა, ჯიბეები ოქროთი აივსო, ხანჯალი ქამარში გაიყარა, ხმალი მხარზე გადაიკიდა, მარგალიტის ბეჭდები და მძივების ასხმა უბეში შეინახა და გვირაბიდან გამოვიდა. ფოლადის კარი გამოიკეტა. ქვის ვიწრო შესასვლელს მიწა მიაყარა და ნიშანი დაადო. გზად შამსი ჯერ მეჩეთში შევა და ნამაზს წაიკითხავს, შემდეგ ალთაჯუს სახლს მიაშურებს⁸.

განძი, როგორც შემდეგ გაირკვევა, ეყუთვნოდა შამსის შორეულ წინაპარს აზად აღ-დოულუს (ფულსა და იარაღზე მისი სახელია ამოტვიფრული). ოღონდ რა გზით და რა მიზეზით გაჩნდა იგი გვირაბში, რომანის მიხედვით გაურკვეველია.

ამ შეპირისპირებით აშკარად ჩანს, რომ მოტანილ ეპიზოდებს აქვთ როგორც მსგავსი, ასევე განმასხვავებელი მომენტები. ცხადია, აქ ანგარიშგასაწე-

⁷ აღნიშნული თავის სახელწოდებაა — რისხას იგიქა და ანდს მილწია, ტ. 1, გვ. 177,

۱۳۴۳, شاهزاده محمد باقر میرزا خسروی شمس و طغرا

⁸ شاهزاده محمد باقر میرزا خسروی شمس و طغرا, ტ. 1, გვ. 18.

ვია ფულითა და ოქროთი სავსე სკივრების აღმოჩენა. დანტესი მათ კუნძულის მღვიმეში მიაგნებს, შამსი — უძველესი სასახლის ნანგრევებში. დანტესი წააწყდება რკინით მოჭედულ მუხის ერთ სკივრს, რომელიც სამი განყოფილებისაგან შედგება, ხოლო შამსი — ქვის ოთხ ზანდუქს. „გრაფი მონტე კრისტოს“ მიხედვით განძი მიწაშია ჩაფლული, „შამს ო თორას“ გმირი კი კედელს ვაჭრის და კარს უკან იპოვის ამ სიმდიდრეს. დანტესი წერაქვს ათავსებს სახურავსა და სკივრის კედელს შუა და გაგლეჯს რკინის საღტეებს, შამსი კი სახურავს ხმლის პირით ახდის. ფულისა და ოქროს ზოდების გარდა, შამსი მეოთხე ზანდუქში სამეფო გვირგვინს, ქალის სამკაულებს, საომარ იარაღს, თასებსა და შანდლებსაც აღმოაჩენს. (როგორც ვხედავთ, ხოსროვი ყურადღების კონცენტრირებას ახდენს საგანთა დეტალოზაციაზე).

ჩამოთვლილი მსგავსი მომენტები რომ არა, განძის მიგნების შემთხვევას შეიძლება პარალელი დაეძებნოს სპარსული ლიტერატურის სინამდვილეში. „ოთხი დღევის ისტორიაში“ ვკითხულობთ: მიწა რომ ამოვთხარე, კარი გამოჩნდა. გვაღლე ის კარი, შიგ რალაც სახლი ჩანდა — სულ ოქროებით გამოტენილი. ერთი მუჭა ოქრო ამოვიღე და გადავმალე⁹. ამავე ნაწარმოებში ერთ აჯამელ ახალგაზრდას მოხუცი ურჩევს, ავიდეს ბორცვზე და გათხაროს იგი. ბარს დაპყრავს თუ არა მიწას, ნახავს, რომ იგი თვალმარგალიტებითაა სავსე. ვაჟი ასრულებს მოხუცის ნათქვამს და მიაგნებს განძს¹⁰.

ლიტერატურულ ძეგლებს შემოუნახავთ ცნობა — რა და რა სახის განძი არსებობდა სახელმწიფოში¹¹.

ეპიზოდების შედარებისას ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საკითხის მეორე მხარე: განძის მიგნებამ რა გავლენა მოახდინა გმირის მატერიალურ და სულიერ ცხოვრებაზე? როგორც ვიცით, შამსი შექმლებული ფეოდალია, დამატებითმა სიმდიდრემ განძის სახით კიდევ უფრო განამტკიცა მისი როლი და ავტორიტეტი სასახლის კარზე. „გრაფი მონტე კრისტოს“ მიხედვით დანტესი ღარიბი მეზღვაურია. მის ოჯახს ძირითადად ვალებით გააქვს თავი. განძის მიგნების შემდეგ ერთბაშად მდიდრდება და სამაგიეროს მიუზღავს ყველა იმ პირს, ვინც მას დაუმსახურებლად ავნო. შამსს არ სჭირდება ვინმესადმი შურისძიება. იგი პირად მომავალზე ფიქრობს, სიმდიდრით სურს ყველა იმ დაბრკოლების დაძლევა, რაც ხელს უშლის სატრფოს დაპატრონებაში.

კიდევ რა საერთო ნიშნები აქვთ ხოსროვისა და ალ. დიუმას რომანებს? საინტერესოა, როგორ შემოდიან ექსპოზიციაში ერთი მხრივ დარტანიანი, ხოლო მეორე მხრივ შამსი. „სამი მუშკეტერის“ გმირი თვრამეტი წლისაა (დანტესი დაახლოებით თვრამეტი-ოცი წლისაა). თითქმის ამდენისავეა შამსიც. იგი დარტანიანივით ახალი ჩამოსულია პროვინციიდან და ავტორი მას შირაზის ქუჩაში გვაცნობს. აი ეს ადგილიც: ჰიჯრიდან 657 წელს, ორდობეჭემთის თვეში, აბემ სათუნის მეფობის მესამე წელს, შირაზში, რომელიც იმ

⁹ Чор дарвеш, Тсчикистон, 1961, გვ. 150.

¹⁰ იქვე, გვ. 127.

¹¹ ნიზამი განჯელის „ხოსროვი და შირინის“ განმარტებაში ვკითხულობთ: „ნათხარი (ამონათხარი) განძი მელოდიაა, სიმღერა, რომელსაც სათუქვლად უღვეს ვითომ ვადმოცემა, რომლის მიხედვით ერთი მეფის დროს შემთხვევით იპოვნეს, მიწიდან ამოთხარეს განძი. მათ შორის იყო ოქროს ხარის გამოსახულება“. ნ ი შ ა მ ი გ ა ნ ჯ ე ლ ი, ხოსროვი და შირინი, მაგალი თოდუას რედაქციით, შესავალი წერილით, განმარტებებითა და ლექსიკონით, თბ., 1964, გვ. 457. ყოფილა აგრეთვე „ქარის მოტანილი განძი“ და „განჯე სუხთე“. იქვე, გვ. 457.

დროს სამოთხის ნიმუში იყო, საღამო ხანს ათაბაგის სასახლესთან გამავალ ქუჩაზე ძველი „დარაზნანის“ პირდაპირ ერთი ახალგაზრდა ბებერ საროს მიყრდნობოდა და მოფუსფუსე ხალხის მწერით იქცეოდა თავს. ეტყობოდა, ჩამოსული იყო, რადგან შირაზელთა კილოკავი მისთვის მთლად გასაგები არ იყო და ცდილობდა უცხო გამოთქმებისათვის ყური მიეჩვია¹². ამას მოსდევს შამსის გარეგნობისა და ჩაცმულობის აღწერა, ხორამის გამოჩენა და ვრცელი დიალოგი (აქ ამონაწერს აღარ გვაგვარებულვით, რადგან მომდევნო ადგილები მკვეთრად ემიჯნებიან ალ. დიუმას რომანების სათანადო ადგილებს).

„სამი მუშეკტერი“ ჩვენთვის საინტერესო ადგილი ასე იწყება: „1625 წლის აპრილის პირველ ორშაბათს დაბა მენგში, სადაც დაიბადა „ვარდის რომანის“ ავტორი, ისეთი მღელვარება იყო, თითქოს მას ჰუგენოტები შესეოდნენ. ახლა იქ აპირებდნენ გამაგრებას და მის მეორე ლაროშელად გადაქცევას. მრავალმა მოქალაქემ, დიდი ქუჩის მხრიდან გამოქცეული ქალები რომ დაინახა და კარაპანებთან ბავშვების ღრიალი გაიგონა, საჩქაროდ ჩაიცივა ჯავშანი. ვინ მუშეკტით, ვინ ბასრი მახვილით შეიარაღდა, რომ ამით მაინც გაემაგრებინათ გული. ყველა მიისწრაფოდა „თავისუფალი მეწისქვილეს“ სასტუმროსაკენ, რომლის წინ უამრავი ხალხი მოგროვილიყო და ცნობისმოყვარეობით აღსავსე საშინლად ხმაურობდა...“¹³.

ჩვენი ყურადღება შეიძლება მიექცოს მთავარი გმირების თითქმის ერთნაირმა ასაკმა, მაღალმა წარმოშობამ (შამსი ფეოდალია, დარტანიანი — აზნაური) და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პროვინციულობამ (ორივენი ხომ პირველად ჩამოდიან დიდ ქალაქში). მაგრამ მსგავსებას აქ ესმება წერტილი. აბსოლუტურად განსხვავებულია ამ გმირების დედაქალაქში ჩამოსვლის მიზეზები, მათი სულიერი სამყარო, ცხოვრების გზა და მისწრაფებანი.

ხასიათის რა თვისებით შეიძლება ჰგვანდნენ ერთმანეთს შამსი და გრაფი მონტე კრისტო? უპირველეს ყოვლისა, ხელგაშლილობით (ორივენი, როგორც წესი, საპიროდ მიიჩნევენ ზედმეტი ფასი მისცენ სასურველ ნივთებში). მათ ამის საშუალებას აძლევს აურაცხელი სიმდიდრე განძის სახით.

ცხოვრების ასპარეზზე ახლად გამოსული გულუბრყვილო დანტესი, რომელიც ჯერ კიდევ ხეირიანად ვერ გარკვეულა ბოროტსა და კეთილ ადამიანებში, აბატს ეკითხება: „პატიოსნებას გეფიცებით, თქვენს სატყვებზე მე ტანში ჟრუანტელი მივლის, ნუთუ ეს ქვეყანა მხოლოდ ვეფხვებითა და ნიანგებითაა დასახლებული?“¹⁴. შდრ. შამსის საუბარი ხორამთან: ნუთუ ქვეყნად მხოლოდ ეს ორომტრიალია?¹⁵.

აი დაახლოებით ის ზოგადი მომენტები, რასაც, ჩვენი აზრით, მკვლევართა დაეჭვება შეეძლო. მაგრამ როგორც ნაწარმოებთა საერთო შედარება გვიჩვენებს, არც მხატვრული ხერხებით, არც შინაარსობრივი თვალსაზრისით „შამს ო თორასა“ არ უახლოვდება ალ. დიუმას ზემოაღნიშნულ რომანებს. შამსის ხასიათი, მისი ცხოვრების მანერა მკვეთრად განსხვავდება ალ. დიუმას გმირების ხასიათისა და ცხოვრების მანერისაგან. შამსი დანტესისაგან განსხვავებით შორს დგას „სასწაულებისაგან“ (შდრ. გრაფის იღუმალი შეპარვა

¹² شمس و طغرا, ტ. I, გვ. 25

¹³ ალ. დიუმას, სამი მუშეკტერი, თბ., 1960, გვ. 11—12.

¹⁴ ალ. დიუმას, გრაფი მონტე კრისტო, თბ., 1953, გვ. 207.

¹⁵ شمس و طغرا, ტ. I, გვ. 127.

ვალენტინას საწოლში, მათი საუბარი, გრაფის მიერ „მიცვალეზულის“ გაცოცხლება და საიდუმლო წამლები). შამსისათვის სრულიად უცხოა ინკოგნიტობა (როგორც ვიცით, დანტესი საჭიროებისდა მიხედვით, ხან აბატი ბუზონია, ხან გრაფი მონტე კრისტო). მართალია, ხოსროვის რომანში ერთგან გვხვდება ცნობა, რომ მღვდელმა გაქრისტიანებულ შამსს ბილუ დაარქვა, მაგრამ მას ამ სახელით არავინ იხსენიებს¹⁶. შამსი ბედნიერი მამაა: მას არც ციხეში მოუწევს ყოფნა და არც სატრფო დალატობს. პოლიტიკური და სამიჯნურო ინტრიგების გაუთავებელი ქსელი, რაშიც ძალაუნებურად აღმოჩნდა დარტანიანი, უცხოა შამსისათვის. სიტყვა რომ აღარ გავვიგრძელებდეს, ხოსროვის გმირი არ შეიძლება იყოს ფრანგული რომანებიდან მექანიკურად გადმოტანილი ტიპი. ჩვენ კატეგორიულად გამოვირიცხავთ შამსის ნათესაობას ალ. დიუმას ზემოაღნიშნულ გმირებთან.

თუ შედარების ამ პრინციპს გავყვებით, „შამს ო თორას“ შესაძლოა „საერთო ადგილები“ აღმოაჩნდეს არაბულ რომანებთანაც (აქ პირველ რიგში დავასახელებთ სელიმ ალ-ბუსთანისა¹⁷ და ჯირჯი ზეიდანის¹⁸ რომანებს. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ხოსროვი, როგორც არაბულის შესანიშნავი მცოდნე, უეჭველია, ორიგინალშივე გაეცნობოდა მათ.

ბ. ალავის ცნობა, რომლის თანახმადაც „შამს ო თორას“ ავტორი გვევლინება ჯ. ზეიდანის მთარგმნელად¹⁹, დაკონკრეტებას მოითხოვს. როგორც ცნობილია, ჯ. ზეიდანს ოცამდე ისტორიული რომანი მიეწერება. იბადება კითხვა — რომელი მათგანი თარგმნა ხოსროვიმ? ჩვენს ხელთ არსებულ ჯ. ზეიდანის რომანებში „აბუ მუსლიმ ხორასანი“ (სპარსულად თარგმნა ჰაბიბოლამ ამუზგარმა) და „სალაჰ ედ-დინ აიუბი...“ (მთარგმნელი მოჰამედ ალი შირაზი) უშედეგო აღმოჩნდა შამსის ლიტერატურული პროტოტიპის ძიება.

წამოჭრილ საკითხზე მეტად საგულისხმო აზრი აქვს გამოთქმული ი. მარს: „Это не только исторический роман, это образцовый и технически блестяще исполненный авантюрный роман, написанный вне каких-либо европейских влияний“²⁰. იმავე, წერილში ი. მარი დასძენს: „Автор разбираемого

¹⁶ ასე რომ იყოს, თვით სპარსულ ფოლკლორში არაერთი მაგალითი გვაქვს იმისა, როცა გმირი ინკოგნიტობის შენარჩუნების მიზნით სავანებოდ იცვლის სახელს. შდრ. „ამირ არსლანი“. ფრანკთა ქვეყანაში არსლანი თავს ელიასად აცხადებს, ზოგჯერ კი ხალხს ეგვიპტელად ეცნობა და ფირუზს ირქმევს. თეირანი, 1345, გვ. 72—279. **اثر محمد علي نقيب الممالك, امير ارسلان**

¹⁷ შდრ. ბუღურის მოტაცება მეკობრეთა მიერ, როცა მას აიძულებენ ქრისტიანული რელიგიის მიღებას. **Э. Г. А р а с л ы, Джирджи Зейдан и арабский исторический роман, М., 1967, გვ. 43.**

¹⁸ ჯ. ზეიდანის რომანებთან „შამს ო თორას“ აახლოებს გეოგრაფიული და ისტორიული დეტალების სიჭარბე, ტიპაჟთა წარმოსახვის თითქმის ერთნაირი მანერა: დადებით ტიპს, როგორც წესი, უნდა ჰქონდეს არაჩვეულებრივი გარეგნობა, გამჭრიახი გონება, ახასიათებდეს გულადობა და აბსოლუტური ერთგულება სიყვარულში. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოებაც, რომ ჯ. ზეიდანს ხოსროვის მსგავსად რომანებში სწორად აქვს მითითებული წყაროები. მისი რომანის ერთ-ერთი გმირი ქალი (მარიამი) ამჟღავნებს იშვიათ გულადობას (შდრ. დემაშვი) და სატრფოსთან ერთად იღუპება გმირული სიკვდილით. **იხ. А. А. Д о л н и н а, Женский вопрос в исторических романах Джирджи Зейдена, сб., «Теоретические прблемы восточных литератур», М., 1959, გვ. 58.**

¹⁹ **Bozorg A I a v i, Geschichte und Entwicklung der modernen persischen Literatur, Berlin, 1964, გვ. 118.**

²⁰ **Ю. Н. М а р р, О романе Хосреви «Шемс и Тогра», тсუ შრომები, 108, თბ., 1964, გვ. 206.**

нами рсмана ни в какой мере не мог находиться под влиянием европейской литературы, так как кажется совсем не знал европейских языков, а если и знал что-либо, то не в таком объеме, чтобы читать. Ни о каких заимствованиях здесь нечего и думать“²¹.

ოლონდ აქ მცირე კორექტივი იქნება საჭირო — რა ხარისხით იცოდა ხოსროვიმ ევროპული ენები და იცოდა თუ არა საერთოდ, ამის დადგენა ჯერჯერობით არ შეგვიძლია. მაგრამ ერთი კი ცხადზე უცხადესია: ხოსროვის თავისუფლად შეეძლო მშობლიურ ენაზევე გასცნობოდა ალ. დიუმასა და სხვა ევროპელ მწერალთა მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშებს. „გრანდი მონტე კრისტო“ 1895 წ. გამოიცა სპარსულად, 1898 წ. მას მოჰყვა „დონ კიხოტი“.

„შამს ო თორასა“ ფაბულური სქემა, სიუჟეტური ხერხები, მხატვრულ სახეთა სისტემა აშკარად გვარწმუნებს, რომ იგი ეროვნულ ნიადაგზე დგას და არ ღალატობს ისლამური რომანის ტრადიციებს. ხოსროვის დაახლოებით ცხრასგვერდიან რომანში, განძის აღწერის ეპიზოდის ხელშესახები მსგავსების გარდა, ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ ისეთ პასუხსა თუ სცენას, რაც ასოციაციას გამოიწვევს ალ. დიუმას დასახელებულ რომანებთან. ზემოთ მოტანულ ეპიზოდში მსგავსი მომენტების არსებობა, ცხადია, არ ნიშნავს, რომ სპარსელი შამსი ფრანგი დარტანიანისა და მონტე კრისტოს კომბინირებული თვისებების მატარებელია. „შამს ო თორასა“ გულდასმითი ანალიზის შედეგად უფლება გვაქვს განვაცხადოთ, რომ გმირის სასიყვარულო თავგადასავალი არ ქმნის „სამი მუშეკტერის“ გარემოს ილუზიას.

თუ ანალოგიას მივმართავთ, შამსსა და თორას აქვთ ზოგი ისეთი ნიშან-თვისება, რაც მათ რამინთან (სიყვარულის უკიდურესად სენტიმენტალური განცდა) ანათესავებს, მაგრამ განასხვავებს იმით, რომ ამ უკანასკნელთათვის უცხოა ღალატი და თავშეუკავებლობა სიყვარულში. შამსს შეიძლება საერთო დაეძებნოს ყაპრამანთანაც, მაგ., უჩვეულო ხმა და გოლიათური მკლავის ძალა. შამსის ბრძოლა მხეცებთან საოცრად ეხმიანება „ყაპრამან-ნამესა“ და „ბაჰრამი და გოლანდამის“ სათანადო ადგილებს, ხოლო მამებისა და შვილების საგმირო თავგადასავალის აღწერა პარალელს პოულობს „შაჰ-ნამესთან“. შამსი თავისი მაღალი წარმოშობით ერთგვარ ნათესაურ კავშირს ამკლავებს ამირ არსლანთან. ჰომასა და თორარელის ბავშვობა ზოგად ხაზებში მოგვაგონებს ყაისისა და ლეილის ბავშვობას, ხოლო მოვლენა, რომლის დროსაც ცოლი აქტიურად მონაწილეობს საკუთარი ქმრის სხვა ქალზე დაქორწინებაში, შორეულ ანალოგიაშია ერთ-ერთ სპარსულ დასთანთან, კერძოდ მოთხრობასთან „როგორ იყიდა სალეჰმა სიზმარი“ (ცოლი აიძულებს სალეჰს ღალ-ბანუ-ზეც იქორწინოს და ეს უკანასკნელი ჰარამხანის უფროსად დანიშნოს)²².

²¹ იქვე, გვ. 207.

²² „ბაღდადილი თვალთმაქცი“, თბ., 1967, გვ. 323—335. დავასახელებთ ეროვნულ წყაროებთან „შამს ო თორასა“ მიმართების ორიოდ ნიმუშს. „დარაბ-ნამეს“ მაგალითი, როცა გმირთან ერთად იბარება მისი ერთგული ხელქვეითი, რაც ნაწარმოებში ქმნის დამატებით სიუჟეტურ ხაზს, გადმოსულია „შამს ო თორასში“. ან კიდევ: „დარაბ-ნამეს“ მიხედვით დიდგვაროვან ახალშობილს სახელს ურჩიეს ბრძენი თაუსი. ხოსროვის რომანში იმავე როლს ასრულებს საადი, რომელიც აგრეთვე ბრძენ მოხუცად არის გამოყვანილი. აღნიშნულ საკითხზე ვრცლად შევჩერდით წერილში „ტრადიციისა და ნოვატორობისათვის ხოსროვის რომანში „შამს ო თორას“, „მაცნე“, 1971, № 3, გვ. 89—102.

აქვე გვინდა მივუთითოთ, რომ ხშირია შემთხვევები, როცა სპარსული ისტორიული რომანები ეპიზოდებს ესესხებიან ერთმანეთს. ასე, მაგალითად, სანათი-ზადე ქერმანის „მხატვარ მანიში“ ასახული მამისა და შვილის განშორების სცენა ზედმიწევნით შეესატყვისება „შამს ო თოღრას“ სათანადო ადგილს. თუ აბულჰასანი ერთადერთ ვაჟს უტყვო ქალაქში თავის ერთგულ ყმას ზორამს ჩააბარებს, „მხატვარი მანის“ მიხედვით იმავე ფუნქციას ასრულებს ბატონის ერთგული ხელქვეითი ლიბაი²³.

„შამს ო თოღრამი“ მკაფიოდ გამომკვლავნდა ხოსროვის მორალურ-ეთიკური შეხედულებანი. ბევრი ძიება არ არის საჭირო, რომ აღმოვაჩინოთ მსგავსება ჩვენთვის საინტერესო რომანსა და საადის მხატვრულ მემკვიდრეობას შორის.

ხოსროვი ხშირად ესესხება „ბუსთანისა“ და „გოლესთანის“ ავტორს აზრებსა და იდეებს. რომანის მთავარი გმირი შამსი, როგორც წესი, საადის მიერ ჩამოყალიბებული მორალური პრინციპებით ხელმძღვანელობს. გაჭირვებულისადმი მხარში ამოდგომას საადი სპეციალური მსჯელობის საგნად ხდის. აღნიშნულ საკითხს იგი არაერთხელ შეეხო თავის ნაწერებში, განსაკუთრებით კი პოემაში „ბუსთანი“ (იხ. თავი „დარ ეჰსან“) ²⁴. მსგავს ტენდენციას მტკიცედ ავითარებს ხოსროვი თავის რომანში. გმირები მიზნად ისახვენ დაეხმარონ გაჭირვებულს (სტიქიური უბედურებით დაზარალებული ოჯახებისათვის შამსი პირადი ინიციატივით დიდძალ თანხას გაიღებს).

ერთი სიტყვით, ნაწარმოების ანალიზის შედეგად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ შამსს ვერ მივიჩნევთ ალ. დიუმას გმირების დარტანიანისა და გრაფ მონტე კრისტოს ლიტერატურულ მემკვიდრედ. როგორც ითქვა, ამ ნაწარმოებთა შეჯერებისას შესაძლოა თვალში მოგვხვდეს ზოგი ეპიზოდისა თუ დეტალის მსგავსება, მაგრამ გაცილებით დიდია ის განსხვავება, რაც არსებობს ერთი მხრივ შამსსა, ხოლო მეორე მხრივ დარტანიანსა და გრაფ მონტე კრისტოს შორის. შამსი არის წმინდა აღმოსავლური გმირი, რომლის ხასიათში გამოსჭვივის მისი შორეული წინაპრების: როსტომის, ყაპრამანის, ბაპრამის, ამირ არსლანისა და სხვათა დამახასიათებელი ნიშნები. ე. წ. „საერთო ადგილების“ არსებობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს გმირთა სულიერ მსგავსებას. შამსის სახით ხოსროვიმ გამოქერწა რაინდის სასურველი ტიპი, რომელსაც ისეთივე სიყვარულითა და ავტორიტეტით უნდა ესარგებლა ხალხში, როგორც როსტომ დასთანს, ყაპრამანს, აბუ მუსლიმსა და სხვ.

²³ ۱۳۰۵, صنعتی زاده کرمانی، داستان مانی نقاش، გვ. 3.

²⁴ საადის ეთიკური შეხედულებანი განხილული აქვს მ. არიპოვს ნაშრომში: Из истории педагогической мысли таджикского народа, Душанбе, 1965.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

დავარ ოშიაძე

დედინაცვლის სახე სპარსულ ხალხურ ზღაპრებში

დედინაცვალი, როგორც უარყოფითი ტიპი, მტკიცედ არის დამკვიდრებული არა მხოლოდ სპარსულ, არამედ მსოფლიო ფოლკლორში. მისი ისტორიული წინამორბედი იყო „პუნალუა“ — ოჯახის რღვევის შედეგად ოჯახში შემოსული უცხო ტომის ქალი¹. თუ მანამდე დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვს თავისი დეიდების სახით რჩებოდა სხვა დედები და ეს დედები და მათი ნათესაობა ბუნებრივ მემკვიდრედ თვლიდა მას, სხვა ტომის ქალთან მამის დაკავშირებით ბავშვს მოესპო უზრუნველყოფის ეს საშუალება. მამის ცოლი მის დედად აღარ ითვლება და არც მამის შვილები არიან მისი ღვიძლი და-ძმანი. თავის მხრივ დედინაცვლისათვის ოჯახში დახვედრილი ბავშვი შვილი არ არის. პირიქით, იგი მასში ხედავს თავისი საკუთარი შვილების მეტოქეს. ყოველივე ეს არის პირველი პირობა გერ-დედინაცვლის მტრული დამოკიდებულებისა, რამაც მხატვრული ასახვა და დამუშავება პოვა ხალხურ შემოქმედებაში.

სპარსულ ზღაპრებში გერ-დედინაცვლის დამოკიდებულება კვლავ რჩება აქტიურ თემად. მას, გარდა ისტორიული სიძველისა, ასაზრდოებს ირანის სინამდვილე, ჩამორჩენილი სოციალურ-ეკონომიური ყოფა, რაც მყარ საფუძველს ქმნის ოჯახის წევრთა შორის უთანხმოებისათვის.

ზღაპარში ნაჩვენებია, რომ დედინაცვალი თავის ავგულობასა და სიზვიადეს იჩენს ოჯახში მტკიცედ დამკვიდრების შემდეგ, როდესაც მას უჩნდება შვილი: „იმ დღიდან რაც ეს ბიჭი გაჩნდა და განსაკუთრებით მაშინ, როცა ის წამოიზარდა და ქალმა (დედინაცვალმა) მტკიცედ მოიდგა ფეხი სახლში, მან დაიწყო გურჯანის (გერის) დევნა და წამება“². ასე იწყება გერის ტრაგედია. სხვა შემთხვევაში დედინაცვალს ქმრის ოჯახში მოპყვება საკუთარი შვილი.

ქმარი ექცევა ცოლის გავლენის ქვეშ, ხდება მორჩილი და შვილს ველარ ექცევს შესაფერ ყურადღებას: „დედინაცვალი მთელ საშინაო საქმეს ბიჭს აკეთებინებდა, დაობებულ პურს აჭმევდა და ძონძებში დაჰყავდა. გურჯანის მამას კი ვერ გადაეწყვიტა ეთქვა, — შე უსინდისო! ეს ჩემი ვაჟია, როგორ ბედავ და მას აწვალე!“³ თავმოებურებული ქმარი იძულებულია დათანხმდეს ცოლს და გაიმეტოს შვილი, ოღონდ შეწყდეს ოჯახში გამუდმებული ჩხუბი და უთანხმოება. ეს მომენტი დიდი შემოქმედებითი ოსტატობით არის გადმოცემული ზღაპარში „ყარიბი ბულბული“: „ახალი ცოლი თანდათან დაეუფლა ოჯახს, ქმარს ხელ-ფეხი შეუკრა და ენა დაუდუმა. ცოლს რაც არ უნდა ეთქვა, რაც არ უნდა ებრძანებინა, ქმარს არ შეეძლო მისთვის ეთქვა, — რას რომავ, რას აკე-

¹ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა: კ. მ ა რ ქ ს ი, ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, რჩეული ნაწარები, ტ. 11, თბ., 1964. Е. М. Мелетинский, Герой волшебной сказки, М., 1958.

² „ნიშა“, სპარსული ზღაპრები, შეადგინა ჯ. ვიუნაშვილმა, თბ., 1971.

³ იქვე.

თებ?! მისი წყალობით მამამ შვილებზე ზრუნვას ხელი ადო. მაგრამ დედინაცვალი ყოველ საღამოს ჩხუბობდა. ერთხელ ქმარს მოთმინება აღარ ეყო და ცოლს ჰკითხა: სანამდე გინდა, რომ სიცოცხლე მოგვაწყინო? შენს გამო წყალიც ვერ დაგვიღვია! ლუქმა პურისათვის მე დღე და დამ ბოსტანსა, ბღსა და მინდორში წელში ვწყდები... და ასე მძიმე შრომით ნაშოვნი პური შენგან შხამად მაქვს გადაქცეული. — ნუ ყვირი, — უპასუხა ცოლმა, — სანამ ცის თალი თავს დაგვეტრიალებს, ასე ვიჩხუბებთ. თუ გინდა, რომ მშვიდად ვიცხოვროთ, ლანძღვა-გინების გარეშე, გამათავისუფლე შენი ბიჭისაგან, მოკალი იგი... მე გასწავლი შენ!⁴

დედინაცვალი არის ავხორცი და ზნედაცემული პიროვნება. ზღაპარში „ბედის ჩიტი“ იგი თავისი საყვარლის გულის მოგების მიზნით თავისუფლად გაიმეტებს გერებს და დახოცვას უპირებს მათ: „... ამ ფრინველის მთელი ღირსება თავსა და კუჭმაქშია, — შეუტია ქალს შამუნმა, — ახლავე მოიყვანე ბავშვები, დაფატროთ და ჩიტის თავი და კუჭმაქი ამოვალავით მუცლიდანო! — კეთილი, — მიუგო დედინაცვალმა, — ზოგი ჭირი მარგებელია, ამ ორი გაუმადლარი ბავშვისაგან მაინც მოვისვენებო“⁵.

ურცხვი და ავხორცი ქალის მხატვრულად დასრულებულ სურათს გვაძლევს ფირდოუსი „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთ მონაკვეთში სუდაბეს სახით. სუდაბე — ქეიქავეუსის მეორე ცოლი — მოიხიბლა თავისი გერის — სიავუშის სილამაზით. ცბიერმა სუდაბემ მიაღწია იმას, რომ დედობრივი სიყვარულის გათამაშებით მეფის ნდობა დაიმსახურა და სიავუში მიიწვია ჰარამხანაში. ქალს სურდა გერი შეეცდინა და სამიჯნურო კავშირი გაეხა მასთან, მაგრამ როდესაც მტკიცე უარს წააწყდა, ყვირილი ატეხა, სახე დაიკაწრა და მეფეს შესჩივლა: შენმა შეიღმა შეურაცხმყო. მრავალი უარყოფითი თვისებებია სუდაბეში თავმოყრილი: არის უხეში, თვალთმაქცი, პატივმოყვარე. ამავე დროს არის ცუდი დედა: იგი თანახმაა თავისი ქალიშვილი შერთოს სიავუშს, ოღონდაც სიავუში გახდეს მისი საყვარელი.

სუდაბეს ორეული სპარსულ ხალხურ ზღაპრებშიც დაიძებნება. ზღაპარში „ზღვის რაში“ დედინაცვალი ცდილობს უფლისწულ ჯემშიდის საყვარელი გახ-

4 صبحی افسانه های کهن، ۱، بلبل سرگشته

⁵ „ბედის ჩიტი“. ბედის ჩიტი, თარგმანი ე. ტაბატაძისა, თბ., 1958. აღსანიშნავია, რომ ეს ზღაპარი სიუჟეტურ და შინაარსობრივ მსგავსებაში XVII საუკუნეში პატრი ბერნარდე ნეაპოლისის მიერ ჩაწერილ ქართულ ზღაპართან, რომელიც ცნობილია „სასწაულმოქმედი ანუ ჯდოსნური ჩიტის“ სახელწოდებით. ზღაპარს მოეპოვება მრავალი ვარიანტი, აარნე-ანდრეევის მაჩვენებელში მისი № 567-ა (იხ. ე. ო. რ. ს. ა. ლ. ა. დ. ე., მასალები ქართული ფოლკლორის ისტორიისათვის, ლიტ. ძიებანი, ტ. IV, თბ., 1948). ზღაპარი შესულია „ჩეჰელ თუთის“ კრებულში. რადგანაც სიუჟეტის აღმოსავლური წარმომავლობა დასტურდება, ინტერესს მოკლებული არ არის, დაგვევიწყოთ, როგორი ტრანსფორმაცია განიცადა ქართულ ეროვნულ ნიადაგზე აღნიშნული ზღაპრის ვარიანტებმა. მოგვაქვს ამონაწერი ქართული ზღაპრიდან „ჯდოსნური ფრინველი“: „...ვაჭარმა უთხრა საწყალ კაცს: — თუ შევიძლია, ამის დამდეგი ფრინველი დაიჭირო. სტაცა ხელი ღარიბმა ფრინველს და დაიჭირა, კვერცხებიც წამოიღო, ფრინველიც. ვაჭარმა უთხრა: — ეს მე უნდა მომყიდო. აიღო ეს კვერცხი, სამას თუმნად მიყიდა, ის ფრინველი ექვსას თუმნად მისცა. გაატანა ვაჭარმა ეს ფრინველი და კვერცხი და უთხრა: — შენს ცოლს გააკეთებინე და ერთად ვჭამოთ... ვეღარ მოითმინეს ბავშვებმა და ერთმა ფრინველის კუჭი შეჭამა და მეორემ კი კვერცხს დაატანა ხელი. რომ მოვიდნენ ეს ვაჭარი და კაცი, ქათმის კუჭი და კვერცხი აღარ არის. — დედაკაცი რა უყავი? — მივარდნენ ქალსა. — მე არ შემიძნაო! ისე მიღვა საქმე, რომ ის დედაკაცი უნდა ვაჭარს და გაარიდოს ის კუჭიცა და კვერცხიც. ბიჭები გაიქცნენ. — მე რას ჩამციებხარო, ბაღლებმა ჰამესო“.

ჩრეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ე. ვირსალაძის რედაქციით, 1958, თბ., გვ. 107.

სად და თან სართავს გაატანს. ერთხელ გერმა საქმე დაასრულა და მწარედ ატირდა. ძროხა გაექცა მას და გამოქვაბულში შევარდა. გამოქვაბულში ზის თეთრ სამოსელში გამოწყობილი მოხუცი ქალი. გაიგებს რა გოგონას უბედურებას, შეებრალება. დედაბერი ავალებს გოგონას იატაკის დაგვას და თავის მოხილვას, რასაც გერი ვულდასმით შეასრულებს. მოხუცი აჯილდოებს მას არაჩვეულებრივი სილამაზით. იგი აძლევს ძროხას ბამბას. ძროხის უკანა ნაწილიდან გამოდის არაჩვეულებრივი ნაქსოვი. მეორე დღეს შურით ატაცებული დედინაცვალი თავის ქალიშვილს გზავნის გამოქვაბულში. გოგონა უხეშად ექცევა მოხუც ქალს, რის გამოც ქალი დასჯის მას და დაამახინჯებს⁸.

ზღაპარში მოქმედება ასევე მიმდინარეობს, მხოლოდ გამოქვაბულში მცხოვრები მოხუცი ქალის ნაცვლად გერის დამხმარე არის უზარმაზარი დევი, რომელიც ქვესკნელში ბინადრობს. ჭაში, ქვესკნელში მცხოვრები დევი რთვისა და ქსოვის ღვთაების არქაული სახეა. ღვთაების უძველესი წოდება „დივე სეფიდ“ (თეთრი დევი) ამჟამადაც არის შემონახული იაზღულაში⁹.

აღნიშნულ ზღაპარში დაცული თხრობის მანერა, დევის ფიზიკური სიდიდე, სატანური ბუნება, კანიბალიზმი მიგვითითებს პირველყოფილი ადამიანის წარმოდგენებზე ყოვლისშემძლესა და უძლიერესის შესახებ. დევის განვითარებული სახეა გრძელთმებიანი დედაბერი, რომელმაც ადამიანის აზროვნების განვითარებასთან ერთად ჩვეულებრივი მოკვდავის სახე მიიღო. ბოლოს და ბოლოს ზღაპარში ეს მითიური დედაბერი-ღვთაება ჭისა და გამოქვაბულის ნაცვლად ხის ქოხში ბინავდება, სოფლის ან დასახლებული პუნქტის განაპირას. განვითარების გზა ამით არ წყდება. რთვისა და ქსოვის ღვთაებას ბიბი სე შამბეს თანდათან მუსლიმანური ქალღმერთები ფატიმა და ზოჰრა ენაცვლებიან.

რთვისა და ქსოვის ღვთაებას თავისი ორეულები ჰყავს: რუსეთში — წმინდა პარასკევა (პიატნიცა) და გერმანიაში — გოლდა, ბერტა. ისინი ზასიათდებიან ბიბი სე შამბეს თვისებებით, ეხმარებიან მქსოველებს და აქვთ გამოყოფილი თავისუფალი დღე, როდესაც აკრძალულია რთვა.

ქართული ზღაპრების უმრავლესობაში გერსა და დედინაცვალზე დაცულია დედაბრის სახე, რომელიც დანმარებას უწყევს ობოლს. ასე მაგალითად, ზღაპარში „გერი გოგონა“ სახლში მარტოდ დარჩენილ დანადგლიანებულ ობოლს უცნობი დედაბერი გამოეცხადება: „სახლში შემოვიდა უცნობი დედაბერი. გოგონა იმის დანახვაზე შეცეცდა. მას არსად არ შეხვედროდა ეს დედაბერი. დედაბერმა უთხრა: — არაფრის შეგშინდეს შეილო! მე შენმა საცოდაობამ გული დამწვა და მომიყვანა აქაო. წადი ახლავე და საჩქაროზე ტანი დაიბანე, გაისუფთავე ხელ-ფეხი, სახე გაიღვრიკინე და ახლავე აქ მოდი: ეტლი გიცდის, მეფის ციხე-დარბაზში გელიან... შენ წადი და რაც გითხარი ის ქენი — ეტლს გაყევი. მე მოვეუდგები შენს მოსადგომ სახლსაო... სანამ გვერდზე მიიხედავდა გოგონა, მოიხე-

⁸ თქმულებაში მოხუცი ქალი არის რთვისა და ქსოვის ღვთაონი, რომელსაც ირანსა და შუა აზიაში ბიბი სე შამბეს უწოდებენ (ქალბატონი სამშაბათი), ზოგან მას ბიბი ჩორ შამბე ჰქვია (ქალბატონი ოთხშაბათი). ამუ დარისა და ქაბულის რაიონებში მას ჰქვია ბიბი რისინდა (ქალბატონი მრთველი), ხოლო ავღანისტანის სხვა რაიონებში — ბიბი ჩარხაი (ქალბატონი ჯარათი).

⁹ ზღაპარში მითითებული არ არის დევის სქესი. ივარაუდება, რომ ის მდედრობითი სქესისაა. მოხუცი დევი ქალი ზოგჯერ გეხვდება სპარსულ ზღაპრებში. საყურადღებოა, რომ იაზღულაში დაცული „დივე სეფიდ“ მდედრობითი სქესისაა (იხ. М. Андреев, Средне-азиатская версия Золушки (Сандрольоны), Сб. «По Таджикистану», Ташкент, 1927, გვ. 23). ამავე დროს მსგავს სიტუაციაში დევის ფუნქციას როგორც სპარსულ თქმულებაში, ასევე ქართულ ზღაპრებში მოხუცი ქალი — დედაბერი ასრულებს.

და და რას ხედავს? ფარჩაში და გლასშია გამოწყობილი, სულ ფირუზისფრად ციალობს...“¹⁰.

აღნიშნულ ზღაპარში აღარც სართავია ნახსენები, აღარც ქალის გამოცდა დედაბრის მიერ. დედაბერი უკვე შესულია ხალხურ შემოქმედებაში როგორც კეთილი დამხმარე და სახის განვითარების ისტორიას მხოლოდ სხვა წყაროებით თუ აღვადგენთ.

ზოგიერთ ქართულ ხალხურ ზღაპარში გერისა და დედაბრის შეხვედრის ეპიზოდი მთლიანად ემთხვევა ბიბი სე შამბეზე არსებული სპარსული თქმულების შესატყვის ეპიზოდს¹¹.

გერ-დედინაცვლის თემაზე აგებულ ზღაპრებში ორი მხარე კომპონირებს — გერისა და დედინაცვლისა. დედინაცვალი ინდივიდუალურად მოქმედი პირია. მას მტკიცედ უჭირავს ოჯახის სადავე ხელში და მოქმედების წამყვანი ფიგურაა. მკრთალად ჩანს ქმრის სახე. იგი ინდიფერენტული პირია, მოვლენების მიღმა დგას და არ რეაგირებს შიდაოჯახურ ცვლილებებზე. უკეთ რომ ვთქვათ, მას არც შეუძლია ამ ცვლილებებში აქტიური მონაწილეობის მიღება. მატრიარქალური ოჯახი გამორიცხავდა მამაკაცის ამგვარ აქტიურობას. შიდაოჯახური მეურნეობის გამგებელი და უფროსი არის ქალი.

ჩაგრული გერი არ არის დამოუკიდებლად მოქმედი პირი. იგი გარდაცვილ დედასთან და დედაბერთან ერთად ხალხურ ნაწარმოებში ქმნის სიკეთის სამკუთხედს, რაც შემდეგი ისტორიული ფაქტით უნდა იყოს განპირობებული: მატრიარქატის პირობებში ბავშვი ითვლებოდა დედისა და დედის ნათესაობის მემკვიდრედ. ამრიგად, დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვზე მზრუნველობა დაევალებოდა დედის მხარეს. დაუბრუნდეთ ზღაპარს. დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვის მფარველობას უწევს დედაბერი¹². მასთან ზღაპრის გმირს აკავშირებს ცხოველი (ძროხა), რომელიც ფაქტურად გარდაცვილ დედას განასახიერებს¹³. ე. ი. დედაბერი არის ბავშვის მფარველი დედის მხრიდან. ზღაპრის გარკვეულ ეტაპზე იგი გმირს აძლევს ტანსაცმელს და გზას უკაფავს განსაცდელში. ჩვენი აზრით, ეს დედაბერი უნდა იყოს მატრიარქალური ოჯახის დედამთავარი, რომელიც თვალყურს ადევნებს თავის მემკვიდრეს და თანაუგრძნობს. ამ ტიპის ზღაპრები შექმნილია ოჯახის უძველესი სახეობის რღვევის ეტაპზე, როდესაც ოჯახში შემოდის უცხო ტომის

¹⁰ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, 1958, გვ. 82.

¹¹ პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, თბ., 1964, გვ. 109.

¹² დედინაცვლისაგან დევნილი გერის დამხმარე კეთილი დედაბრის სახე დაცულია „ეთერინაში“. პროფ. მიხ. ჩიქოვანი წერს: „ბებერი ქალი „ეთერინას“ ერთ-ერთი უძველესი პერსონაჟია, რომელმაც თავისი კეთილი სახე სრულად შემოინახა, მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ხნის წინათ ეთერისა და აბესალომის თქმულება დევნილი გერის ციკლის ზღაპრული ნაწარმოებიდან რომანტიკულ მოთხრობად იქცა“ (მიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956, გვ. 474).

¹³ რამდენადაც ზღაპარმა შემოინახა უძველესი წარმოდგენები გარდაცვილი ადამიანის შემდგომ სულოვრ და ფიზიკურ არსებობასა და განვითარებაზე (იხ. В. Я. Пропп, К вопросу о происхождении волшебной сказки (волшебное дерево на могиле), Советская этнография, 1934, № 1—2), დედა ჯადოსნურ ზღაპრებში აღიარებულია შეიღობილი მარადიულ მფარველად. მიიჩნევა არსებულ სიკვდილის შემდეგ განხორციელებულია რომელიმე ცხოველში (ძროხა, კვიცი), რომელიც გაკვირების დროს მფარველობს ზღაპრის მთავარ გმირს. ზღაპრის ტექსტში კი ქვეყნურულად იგულისხმება, რომ ეს ცხოველი ბავშვის გარდაცვილი დედაა, ან პირდაპირ არის მითითებული, რომ ეს ცხოველი ბავშვის დედაა.

ქალი და იგი აღარ ითვლება ბავშვის დეიძლ დედად, როგორც ეს იყო ადრე დებისა და უფროსი ასაკის უახლოესი ნათესალებით შემდგარ ოჯახში.

ბოროტი დედინაცვლის პარალელურად ზღაპარში გვაქვს ბოროტი დედის სახე, რომელსაც ნაწილობრივ დედინაცვლის ფუნქციები აკისრია. ზღაპარში „გაშლილი ვარდი“ ბოროტი დეიდა თითქმის მფარველის როლს ასრულებს, მაგრამ სინამდვილეში ცდილობს დაღუპოს დისშვილი, რომელიც ხელმწიფის საცოლე გახდა, და ხელმწიფეს თავისი ქალი შერთოს¹⁴.

დეიდის სახე ზღაპარში ისტორიულად უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე დედინაცვლისა. იგი აშკარად გამოხატავს პოლიგამიური ოჯახის რღვევის პირველ საფეხურს — უთანხმოებას ოჯახის წევრთა შორის, შვილთა დანაწილებას. მაგრამ რადგან სახემ ხანგრძლივ საუკუნეთა მანძილზე გამოძახილი ვერ პოვა რეალურ ცხოვრებაში, დასუსტდა და დღეს მკრთლად ჩანს სხვა პერსონაჟებს შორის.

იმავე უძველესი ოჯახის რღვევის შედეგად ზღაპარში აისახა კონფლიქტი დებს შორის, რომლებიც ისტორიულად საერთო ცოლები იყვნენ ერთი პიროვნების ან რამდენიმე ძმისა. მონოგამიამ შეარყია ძველი ოჯახის საფუძველი. გამარჯვებულმა პატრიარქატმა დედის გვარს უფლებები წაართვა, შვილი მამის მემკვიდრედ გახდა და ე. წ. საერთო დედები ერთმანეთს დაუპირასპირა. ამ მდგომარეობამ გამოძახილი პოვა ზღაპრებშიც. იგი კარგადაა დაცული ფრიალ გავრცელებულ სიუჟეტში ბოროტი უფროსი დების და საბრალო უმცროსი დის შესახებ, რომელსაც ოქროსთმიანი ვაჟი შეეძინება და ბოროტი დების შანტაჟის გამო ათასგვარ უბედურებას გადაიტანს.

გვხვდება ზღაპრები, სადაც დაცულია დური დამოკიდებულების უფრო არქაული ფორმა. ასე მაგალითად, ზღაპარში „სულიკო“ შვიდი და განცალკევებულად ცხოვრობს ტყეში დედა-დედაბერთან ერთად (ქალთა დიდი სახელი!). უმცროსი დის მეშვეობით ისინი ცოლებად მიჰყვებიან შვიდ ძმას. ქორწინების ამგვარი ნიმუში სპარსული ფოლკლორისათვის გამონაკლისი არ არის. ასეთი ქორწინების ნიმუშები უხვად გვხვდება ქართულ, რუსულ და სხვა ხალხების ზღაპრებში.

თუ დედინაცვლის სახე მტკიცეა და დამკვიდრებული ზღაპრებში და განსაზღვრულ განვითარებას განიცდის, უფროსი დების უარყოფით გმირებად წარმოსახვა იშვიათობას წარმოადგენს. მათი უარყოფითი თვისებები განზოგადოებული არ არის, რადგან ამის საფუძველს არ იძლევა სინამდვილე.

ბავშვების დევნა მხოლოდ ოჯახში შემოსული უცხო პირის — დედინაცვლის ბოროტი თვისებებით არ იყო განპირობებული. ამ მდგომარეობას განამტკიცებდა უძველესი ჩვევები ან უძველესი რელიგია. ამიტომაც გასაკვირი არ არის, რომ ზღაპარში ზოგჯერ უარყოფით პირებად გამოყვანილი

¹⁴ „გაშლილი ვარდი“, ბედის ჩიტი, სპარსულიდან თარგმნა კ. ტაბატაძემ, თბ., 1960.

ქართულ ფოლკლორში აღნიშნულ ზღაპარს რამდენიმე ვარიანტი დაეძენება: „მარალიტის ცრემლი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, II, შემკრ. თ. რაზუკაშვილი, თბ., 1952), „დამკვნიარი ისა და ვარდის ამბავი“ (რჩული ქართული ხალხური ზღაპრები, რედ. ე. ვირსალაძე, თბ., 1956), „საწყალი კაცი და მისი შვილი“, „მეფიჩხის არაკი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, II, რედ. მის. ჩიჭოვანი, თბ., 1952), რომლებშიც უარყოფით პერსონაჟებად გამოყვანილი არიან გამზრდელი ქალი, ბებერი და დეიდა. თურქულ ვარიანტებში უარყოფითი პერსონაჟებია გამცილებელი ქალი, ბიძაშვილი, და, დედინაცვლის შვილი, მოსამსახურე, მეზობელი, ზანგი, გამზრდელის ქალი, დეიდა (იხ. Typen türkischer Volksmärchen, von W. Eberhard und P. N. Boratav, Wiesbaden, 1953, ტიპი 240).

არიან მშობლები — დედა და მამა. მაგ., ზღაპარში „შეშისმკრელი და მისი ქალიშვილი“¹⁵ შეშისმკრელს ცოლმა ხალვა გაუმზადა მეგობარ ლომთან წასაღებად. შვილები (სამი ქალიშვილი) მოიპარავენ ხალვას და შექამენ. მამა დასჯის მიზნით ტყეში წაიყვანს ქალიშვილებს და იქ დატოვებს მათ, რომ გარეულმა ცხოველებმა შექამონ ისინი. მსგავს მოვლენებზე ე. მ. მელეტინსკო წერს: „მშობლების მიერ შვილების დევნა მეტად არაქაულია. ერთი წყება ასეთი ზღაპრებისა ასახავს ბავშვთა მკვლელობის ჩვევებს (მათ ტოვებენ უდაბურ ადგილას, სადაც ისინი შიმშილით იხრცებიან), მეორენი დაკავშირებულნი არიან ზოგიერთ რელიგიურ ცერემონიასთან (მაგ., ქალიშვილთა იუნიორატი)“¹⁶.

მაგრამ მხოლოდ უძველესი ცხოვრებისა და რელიგიური დამოკიდებულებების ამსახველი რომ იყოს ზღაპარი, იგი დაკარგავდა თავის მრავალმხრივ პოეტურ ღირებულებას; იგი მამის აღარც ხალხური კოლექტიური შემოქმედებითი ნაწარმოები იქნებოდა. ხალხურ ზღაპარში მხატვრული გადამუშავება პოვა კაცობრიობის განვითარების თითქმის ყველა ეტაპმა და მეტ-ნაკლები სისრულით გაშუქდა ისინი ამა თუ იმ ვარიაციაში. განვიხილოთ ზღაპრის შინაარსობრივი ევოლუციის თვალსაჩინო ნიმუში, სადაც ტიპიური ფეოდალური სამყაროს ფონზე ჩანს მატრიარქატისა და პატრიარქატის წინააღმდეგობრივი დაპირისპირებანი, უძველესი კანიბალიზმი და მანიზმი. ზღაპარში „ყარბი ბულბული“ ცოლის გარდაცვალების შემდეგ კაცი შეირთავს მეორე ცოლს. დედინაცვალი მოინდომებს გერი ვაჟის დაღუპვას და ქმარს აიძულებს მოკლას იგი. დედინაცვალი ჭრის მკვდარ გერს და ამზადებს სადილს. ძმის ზორცს არ ჭამს გერი გოგონა. იგი, მოლაბაჯის რჩევით აგროვებს ძვლებს, მარხავს და საფლავზე ლოცულობს. საფლავზე ამოდის ვარდის ბუჩქი, რომლის ყვავილი ბულბულად გადაიქცევა და სიმღერით ატკობს დას, ხოლო მამასა და დედინაცვალს პირში ნემსებს ჩააყრის.

აღნიშნულ ზღაპარში შეინიშნება აღმავალი პატრიარქალური ყოფის რეალიები: დედინაცვალი ღუპავს ვაჟს, როგორც მისი მომავალი შვილების მეტოქეს. ვაჟს ერთგულ დახმარებას უწევს და — მფარველი დედის მხრიდან. უნდა შევნიშნოთ, რომ კეთილი დედაბრის ფუნქცია უკვე გადასულია მასწავლებელზე, კეთილ აღმზრდელზე. ზღაპრის ეპიზოდებში მოქმედი პირები არიან ვაჭრები — ლურსმნებით, ნემსებითა და ტკიბილეულით მოვაჭრენი.

მთელი ეს სიტუაცია პოეტურად არის გადმოცემული ბულბულის ლირიკულ სიმღერაში: „მე ვარ, მე ვარ, ყარბი ბულბული, / მთასა და ბარად მონხეთალე, / ავაზაკმა მამამ მომკლა მე / და მისმა ბოროტმა ცოლმა შემკამა, / გულდამწვარმა დამ ვარდის წყლით განმბანა / და ვარდის ბუჩქის ქვეშ დამმარხა“¹⁷.

ზემოთ ჩამოთვლილი პერსონაჟები — დედინაცვალი, დეიდა, დები, საზოგადოების უძველესი ისტორიიდან დამკვიდრდნენ ხალხურ ზღაპრებში და შემდეგ განიცადეს გარკვეული ევოლუცია. ისინი უძველესი ჯადოსნური ზღაპრების საკუთრებად უნდა ჩაითვალოს. შედარებით ახლად შექმნილმა

¹⁵ A. Christensen, Märchen aus Iran, «Der Holzfäller und seine Töchter», Iena, 1939.

¹⁶ E. M. Мелетинский, Герой волшебной сказки, М., 1958, გვ. 163.

¹⁷ صبحی، انسانه‌های کهن، ا، ببل سرگشته ۱۵

ჯადოსნურმა და საყოფაცხოვრებო ზღაპრებმა წამოაყენა უარყოფით გმირთა სხვა სახეები, რაც გამოიწვია ცხოვრების ცვლილებებმა, ახალმა სოციალურ-პოლიტიკურმა მომენტებმა.

თავისი გამოძახილი პოვა ზღაპრებში რასობრივი სხვაობის შეგრძნებამ. ხშირად უარყოფით პერსონაჟად გამოყვანილია ზანგი მსახური ქალი. რამდენადაც სხვა შემთხვევაში ხალხი სიყვარულით გვიამბობს მსახური გოგონას შესახებ, აქებს მის გონებასა და მოხერხებულობას, იცავს მის ინტერესებს, აქ მიქმელის ყურადღება გამახვილებულია ზანგი მსახურის სულიერ და ფიზიკურ სიმახინჯეზე. ეს „შავკანიანი, ნაყვავილარი სახის ხუჭუჭთმიანი არსება“ არის სატანური ბუნების ბოროტი და ავხორცი პიროვნება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დედინაცვლის შვილსა და ზანგ მსახურ ქალს შორის პარალელის გავლება შეიძლება. ორივე ისინი ქორწინების წინ გადაეღობებიან ახალგაზრდა ქალს და დაბრკოლებებს უქმნიან, იმ განსხვავებით, რომ დედინაცვლის შვილს მფარველობს დედის ბოროტი ხელი, მსახური ქალი კი ინდივიდუალურად მოქმედი გმირია.

მსახურის სახე ტრადიციული არ არის. ზღაპარში „მწვანექუდიანი კაცი“¹⁸ სწორედ ზანგი მსახური ეხმარება და ხელს უწყობს შეყვარებულებს შეხვედრაში, ხოლო შემდეგ მათთან ერთად გარბის სახლიდან.

იშვითად, მაგრამ მაინც გვხვდება ე. წ. მაღალი წრის წარმომადგენელი ქალების მდაბიო ხალხთან დამოკიდებულების რეალური სურათები. ზღაპარში „ნაბადა“ ჩვენს წინაა ტიპიური გულზვიადი, ამყი, შეუბრალებელი ქალბატონი, რომელიც მტანჯველად ევლინება საბრალო გოგონას. ზღაპარში შესანიშნავად არის გახსნილი ქალბატონისა და მსახური გოგონას ხასიათები. მივმართოთ ტექსტს: „ხელმწიფის ცოლმა ჩაიკვა თავისი აბრეშუმისა და ატლასის სამოსი, აისახა ძვირფასეულობა და ემზადებოდა საზეიმოდ გასულიყო ციხესიმაგრეიდან, რომ სტუმრად მისულიყო. ნაბადამ უთხრა: — ქალბატონო, სად მიხვალთ? უპასუხა: — ნიშნობაზე. ნაბადამ თხოვა: — მეც წამიყვანეთ! ქალბატონმა დაუყვირა: აჰ, შე ბინძურო! კიდევ რა გნებავს! მე ასეთი საფრთხობელა წავიყვანო ზეიმზე?.. იქით ვაღი, მომცილი!“¹⁹.

თუ შევადარებთ ზემოთ მოყვანილ ტექსტს ნაწყვეტს ზღაპრიდან „მთვარისშუბლა გოგონა“, სადაც მთავარი მოქმედი პირები არიან გერი და დედინაცვალი, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დედინაცვალს ზღაპრებში ქალბატონის უარყოფითი სახე ენაცვლება: „ერთხელ მათ უბანში ქორწილი იყო და მოლაბაჯი თავისი ქალიშვილით იქ იყო მიწვეული. დედა-შვილი გამოეწყვენენ ახალ კაბებში და სამკაულები გაიკეთეს... შაჰრბანუ ნაღვლიანად შესცქეროდა მათ მოკაზმვას. მასაც უნდოდა ქორწილში წასვლა. მოლაბაჯიმ და მისმა გოგომ ეს გაიგეს და უთხრეს: — შენც გინდა ქორწილში წამოსვლა? — დიას, — უპასუხა შაჰრბანუმ. — კარგი, — გაიცინა მოლაბაჯიმ, ერთმანეთში აურია მარცვლეული, ლობიო და ცერცვი და შაჰრბანუს დაუდგა“²⁰.

¹⁸ A. Christensen, Märchen aus Iran, Grünkappe, Iena, 1939.

¹⁹ „ნაბადა“, სპარსული ხალხური ზღაპრები, შეადგინა ჯ. გიუნაშვილმა, თბ., 1971.

²⁰ «Мохпешонй», Намунаҳои фольклори Эрон, Душанбе, 1963.

პრიგოლ პერიდი

ქართული ენის ჯავახური კილო

(მორფოლოგიური თავისებურებანი)

სახელმძი

1. ბრუნვათა წარმოება. სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელებთან (ადამიანთა და ცხოველთა), ასევე ნათესავის აღმნიშვნელ სახელებთან გვხვდება ი და არა უმარცვლო ჟ. მაგ.: ადამიანთა სახელებთან: მი შ ა ი, პ ე ტ რ ე ი, ა ლ ო ი, ნ უ ნ უ ი... ცხოველთა და ფრინველთა სახელებთან: ნ ი შ ა ი ჩ ა თ ე ი, შ ა ნ ო ი, ლ ა ბ უ ა ი. ნათესავის სახელებთან: დ ე დ ა ი, მ ა მ ა ი, ს ი ძ ე ი, ძ ა ლ ო ი..., მაგრამ არა ძ მ ა ი და დ ა ი, არამედ ძ მ ა და დ ა.

მარცვლიანი ი სახელობით ბრუნვაში ხმოვანზე გათავებულ სახელებს მოუღდის მთის კილოებში¹. ქართლურსა და კახურში იგი მოუღდის ზოგად სახელებსაც.

არის შემთხვევები, როცა მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად გარდამავალი საფეხურის -შა (ნ) დაერთვის. მაგ.: რა მოგიტანა დე დ ა მ ა; წაიყვანა ამ ძ მ ა მ ა; დაუძახა თავი დ ა მ ა; ამ გ ო გ ო მ ა სარეცხი დადგა; ამ მ ო ლ ა მ ა თქვა...

-შა მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად ჩვეულებრივია რაჭულისათვის², ხოლო მთის კილოებში ბოლომდეა გატარებული.

ადგილისა და მიმართულების აღმნიშვნელი სახელები, მსგავსად ძველი ქართულისა და მთის კილოებისა, დგას მიცემით ბრუნვაში და უთანდებულოა. მაგ.: ბ ა კ უ რ ი ა ნ გადმოვედით; ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ მიდივარ; ს ა რ ო ჰ ი ყ ო დარჩენილი; ხ ე ვ ჩამოვიდა ლაშქარი; გ ო გ ა შ ე ნ შემოუვლია, ა ხ ა ლ ც ი ხ ე ჰ მუუსწრო წვიმამ...

მოქმედებითს ბრუნვას ზოგ შემთხვევაში დაკისრებული აქვს გამოსვლითის ფუნქცია. მაგ.: თამარის ჯარი ფ ო ნ ი თ გავიდა; ეს კაცი მ თ ი თ ჩა მოვიდა; დიდი გ ზ ი თ მოსულა; ო ხ ე რ ი თ ჩამოხველი თუ ბახჩი გ ზ ი თ?... ასეთი წარმოება ძველი ქართულის ნორმაა და დღეს კი მთის კილოებს შემოუნახავს. „ვეფხისტყაოსანშიც“ გვხვდება: „მ თ ი თ ჩამოვიდა ავთანდილ, გავლო წყალი და ტყენია“ (1931).

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ზოგჯერ გვაქვს ა: მაგ.: გ ო ნ ჯ ა უთქვია; დ ე დ ა ბ უ დ ი ა ნ ა წამოსულიყო; კ ა რ ქ ა მოვიდა; ც ო ლ შ ვ ი ლ ი ა ნ ა აიყარა; ც ე ლ ი ა ნ ა გაიქცა; ზ ე ზ ე უ ლ ა მალა, მალა წავიდა...

¹ ბ. გ ა ბ უ უ რ ი, ქვესურული მასალები, ჩაწერილი ა. შ ა ნ ი ძ ის მიერ, „წილიწილი“ I—II, 1923—1924, გვ. 129, 1—26.

² შ. ძ ი ძ ი ვ უ რ ი, მთარაქული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი, ენმკის მოამბე, 1935, გვ. 75.

მსგავსად მიცემითისა, მიმართულების მაწარმოებელია ვითარებითი ბრუნვა ასეთ მაგალითებში: ისევ წავიდა მთათ; ჭერულში მთათ მივლი-
 ოდით; დუ მან ისად ვიყავი ჯარში.

არის შემთხვევა, როცა ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი მიზნის გარემოების როლს ასრულებს: დადიოდნენ ნადირობად; ნადირო-
 ბად დადიან; ნადირობად წასულა³.

აღნიშნული ფორმები ძველი ქართულისათვისაა დამახასიათებელი და ახ-
 ლაც გვხვდება მთის კილოებში.

გვხვდება ისეთი მაგალითებიც, როცა ვითარებითი ბრუნვა გაუფორმებე-
 ლია: მაგ.: რიგიან იმუშავეთ; რანაჲ (რა ნაირად) გასუქებულა; თე-
 ლიან შეუქამიათ; კაცურ შეკმაზული ქალი გამოჩნდა...

ადამიანთა საკუთარ სახელებს მიმართვის ფორმებში ეკვეცება ბოლო-
 კიდური ა, ე ხმოვანი. მაგ.: ანაქალ! სალომ! იოკიმ! იროდინ! ლამარ! ვალი!
 კირილ!.. ამათ კვალს მისდევს ორი საზოგადო სახელი: ნათლიმამ! ნათლიდედ!

დროის აღმნიშვნელი სიტყვები: სადილობა, სამხრობა, ვახშობა ჩვეუ-
 ლებრივ საუბარში ბოლოკიდურ ა-ს იკვეცენ. მაგ.: უკვე სადილობ მო-
 ვიდა; სამხრობ გახდა და არ ჩანს ეკაცე; ვახშობ იქნებოდა, ესეც
 მოვიდა.

2. ემფატიკური ა. მიცემით-ნათესაობით-მოქმედებით-ვითარებით ბრუნ-
 ვებში ჯაეახურში, ისე როგორც ქართულურში, კახურსა და ზოგიერთ სხვა კი-
 ლოში, სიტყვებს დაერთვის ემფატიკური ხმოვანი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მის ხმარებას გარკვე-
 ული კანონზომიერება ახასიათებს. ხშირ შემთხვევაში მოუღის იმ სიტყვას,
 რომლის შემდეგ პაუზა ან და კავშირი. ამავე დროს მახვილის მატარებელია⁴.
 მაგ.: მიცემით ბრუნვაში: ვერ ვცნობთ მტერსა; ასე იყო ძველ დროსა;
 შეევედრა უფალსა; სარველებსა მარხილი ქონდათ... ნათესაობით
 ბრუნვაში: მეშინია ფალავნისა; მე ჯირითისა არა ვიცი რა; ყვავი-
 ლების ყელისა, მზგავსი ჩემი მწველისა... მოქმედებით ბრუნვაში: არ
 გამძღარა პურითა; დასუყვილა თავის ხმითა; აჩეხა ხმლითა... ვითა-
 რებით ბრუნვაში: ვიჯეჭი მამაპაპურათა; არ ვარგოდა ცოლათა;
 მოდიოდა მოსაკლავათა...

მეტყველების სხვადასხვა ნაწილს, განსაკუთრებით თანდებულებს სახე-
 ლებს, ერთვის ა, რომელიც ყოველთვის ემფატიკური არ უნდა იყოს. იგი რივ
 შემთხვევებში სხვა ფუნქციის მატარებელია. უფრო მეტად ზმნიზედისეულია.
 მაგ.: თანდებულებს: ქარმა წაიღო განზედა; დაითრია თმი-
 დანა; წამოვიდა მციდგანა; გავიქეციტ ჯანჯლაშია; ამოველი
 სახლშია, წაიყვანა თავისთანა; დააბზრიალა სახლისაკენა... მე-
 ტყველების სხვა ნაწილებთან: ისა, ესა, იქა, აქა, რომა, მაგრამა, შორსა, ისე-
 ვა, კიდევა, როგორა, ამალამა და სხვა.

3. მრავლობითი რიცხვი. მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას განსაკუთ-
 რებული რამ არ შეინიშნება, მაგრამ არის კერძობითი შემთხვევები. იშვია-

³ ეს სიტყვა და მსგავსი ფორმები ჯერ კიდევ „შუშანიკის წამებაში“ გვხვდება: „მე ბრძოლად
 წავალ ჰონთა ზედა“, გვ. 85, „თუთ ნადირობად წარვიდა...“, გვ. 21. იხ. „შუშანიკის წამება“,
 ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1938.

⁴ თ. ზურაბიშვილი. ემფატიკური ა ხალ ქართულში: სახელის ბრუნვის ისტორი-
 სათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, ვ. თოფურის რედაქციით, 1956, გვ. 228—232.

თად, მაგრამ მაინც გვხვდება ებიანი მრავლობითის გვერდით ნართანიანი ფორმები. მაგ.: სამნი ძმანი იყვნენ, ორი დანი დარჩნენ; ახალნი გათათრებულნი თავზე იხვევენ ტილოსა; მამაჩვენები ოთხნი ძმანი იყვნენ...

ჯავახურში, მსგავსად რაჭულისა⁵, ნაცვალსახელებთან გვხვდება ორმაგი მრავლობითობის ფორმები. ნაცვალსახელებში ისინი, ესენი ნ ფუძისეულადაა გაგებული და ერთვის კვლავ მრავლობითის -ებ სუფიქსი. ზოგჯერ ხმოვანიც იკუმშება. მაგ.: ესენები დაჩუმდნენ; ესენები შინ იყვნენ; ისენები იქვე გაჩერდნენ; ისინები იყვნენ, შენ რო გითხრეს...

თავეთ, იმათ, სამთავე, ორთავე... ფუძედაა გაგებული; ჯერ ნარი აქვს დართული და შემდეგ ები. მაგ.: თავენთები, იმათნები, სამთავენები (სამთავენები), ორთავენები; წავიდა თავეთნებთან... სიტყვებში: თავნი, კუნნი, ფშანი, ბეწვნა (ურმის ნაწილი), ხელნა... ნარი ფუძისეულადაა გაგებული და მრავლობითობის გაგება არც აქვს ამ ფორმებს. მათი მრავლობითი ასეა: ბეწვნები, ხელნები, ფშნები... ჯავახურში დასტურდება სამმაგი მრავლობითის ფორმაც (გამიგონია ქართლშიც — მეჯვრისხევში): ეს ბიჭები ტოლებნებია. ჩვენ ხო ტოლებნები ვართ. „ტოლებნ“ ფუძედაა გაგებული და მესამედ ერთვის -ებ.

ს. ბალანთას ის და ეს ნაცვალსახელების მრავლობითი რიცხვი -ებით იწარმოება და გვაქვს: ისიები, ესიები (ესეები)⁶.

მრავლობითის თ გაქვავებული ფორმით, ძველი ქართულისა და ზოგიერთი დიალექტის მსგავსად⁷, გვხვდება ასეთ მაგალითებში: თვალთ დამაკლდა; ფეხთ გაიხადე; ხელი ხელთ არა მაქ; ჩიქილა ყურთ აიწია; სულთ მიმხდა; თავთით დაუდე; ფეხთით დაუჭევი... აბსტრაქტულობის -ობა სუფიქსი გამოხატავს მრავლობითობას. მაგ.: დაიწკიპა (რიგში ჩადგა) ჩვენი ურმოზა; ამითმა ქათმოზამ ყანა ამოაგდეს; ეს გოგოზა სუ გადარეულან. მოგროვილან კალოზე ბიჭოზა...

ასეთივე ფორმები დასტურდება ქართული ენის სხვა კილოებში (მაგალითად, კახურსა და სხვ.).

4. ნაცვალსახელები. ეს და ის ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხანს რომ ჰკარგავენ ან ხანს რომ ჰაენაცვლება, ეს განვიხილეთ ფონეტიკაში... აღვნიშნეთ მხოლოდ, რომ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი ვიდანც, რომელშიც ნარი გადანაცვლებულია ნაწილაკებს შორის, იბრუნვის ასე: ვიღამაც, ვიღასაც, ვიღასიც, ვიღაცით და ვიღაცად. ეს უკანასკნელი უნდა ყოფილიყო ვიღადაც.

თითონ განსაზღვრების ნაცვალსახელს ზღვჯერ ენაცვლება თავათ და თავისით: მაგალითად, თავათ გახლავარ ექვთიმე; თავისით წავიდა; თავისით იწვალა; თავათ რაგორა ხარ?..

თითონ განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი იხმარება სხვადასხვა ფორმითაც; მაგ.: თვითონ // თვითვან // თვითან.

⁵ შ. ძიძიგური, დასახ. შორია, გვ. 79.

⁶ მსგავსი ფორმები გვხვდება ფერეიდნულში. იხ. არნ. ჩიქოზავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტფ. უნივ. მოამბე, VII, 1937, გვ. 212.

⁷ არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956, გვ. 74.

ხიზაბაერსა და ვარგავეში ზოგჯერ ხმარობენ განუსაზღვრელი ნაცვალსახე-ლის ფორმას, რომელიც დასავლეთ საქართველოს კილოებისათვის არის დამახასიათებელი. მაგ.: რ ა ც ხ ა მოიტანა; რ ა ლ ა ც ხ ა უთხრა, რ ა ლ ა ც ხ ა მიღებულია რ ა ლ ა ც ლ ა ს ა გ ა ნ .

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი მ ა ვ ა ნ ი ფუძეგაორკეცებული და შე-ცვლილია ფონეტიკურად, მირთული აქვს ჩვენებითი ნაწილაკი ა; ა მ ა ვ ა ლ კაც მიეცით; ა მ ო მ ა ვ ა ლ ი მოვაო; ა მ ო მ ა ვ ა ლ ხალხს ეცოდინებო (ა მ ა ვ ა ლ ი // ა მ ო მ ა ვ ა ლ ი — ა მ ა ვ ა ნ ი // ა მ ა ვ ა ნ მ ა ვ ა ნ ი).

ნ. მოფერებით-კნინობითობის -ლე. ერთი საინტერესო ენობრივი ერთე-ული იქცევს ჯავახურში ყურადღებას. ესაა მოფერებითობის ნაწილაკი -ლე. ქართული კილოებიდან იგი მოეპოვება ქართულს (აბალე), ხევსურულს (აპალე-აპა წაილე, აბალე—აბა მომეცი, ჰოლე—ჰოკი...)⁸. აღნიშნულ მაგა-ლითებში -ლე ნაწილაკი მნიშვნელობისაგან დაცლილია და ფუძეს შეხორ-ცება.

ჯავახურში -ლე ერთვის ადამიანთა საკუთარ და ნათესავის აღმნიშვნელ სახელებს. იგი იშვიათად იხმარება, გადავარდნის გზაზეა დამღვარი. ეს -ლე იგივე უნდა იყოს, რაც „ვეფხისტყაოსანშია“ — სულე (სუ გენაცვალე), როცა ავთანდილი ეხვეწება ასმათს: უამბოს მან ტარიელის ამბავი: «ეტყოდა: „სულე! რამც გიყავ? კაცი ვარ, ადამიანი“» (სტრ. 233).

-ლე ადამიანის საკუთარ სახელებთან: ნინოლე, მიშალე, ვასოლე... ნათე-სავის სახელებთან: პაპალე, ბიძალე, ძალოლე...

ეს ნაწილაკი ქართველური ენების ადრინდელი საფენურებისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი და დართული უნდა ჰქონოდა მეტყველების ყველა ნაწილს. ადრე ეს კატეგორია უნდა ყოფილიყო როგორც სახელისა, ასევე ზმნისა და უნდა ჰქონოდა თავისი ემოციური და სპეციფიკური მნიშვნე-ლობა. ენას განვითარების შემდგომ პერიოდში დაუკარგავს როგორც ერთი, ისე მეორეც. დღეს კი გაქვევებული ფორმით შემოგვრჩა რამდენიმე ფორ-მაში.

მ. თანდებულები. მიცემით ბრუნვაში -ში თანდებულის მაგიერ იხმარება -ჩი: მაგ.: წავიდა ტ ყ ე ჩ ი; შეინახა კ ე დ ე ლ ჩ ი; ეს იყო ყ ვ ე რ ი ე ლ ჩ ი; წაიყვანა ს ა ხ ჩ ი; ჩაიდო ჯ ი ბ ე ჩ ი; დარჩნენ თ მ ო გ ჩ ი... -ჩი თანდებული იხმარება ხიზაბაერაში, ვარგავეში, აფნიაში. სხვა სოფლებში ხმარობენ მხო-ლოდ ღრმა მოხუცები. ეს თანდებული დადასტურებულია სხვა კილოებშიც (მაგ.: მესხურში, ფერეიდნულში, რაჭულში, კახურში — წინანდლის მეტყვე-ლებაში).

-თვის თანდებული გვხვდება თვინ // თ უ ნ ფორმით. ასევეა მესხურშიც⁹. მაგ.: რითუნ, ამითუნ, ქალითუნ... კვერცხითვინ, შვილითვინ, დედითვინ, სახ-ლითვინ...

სახეშეცვლილი ფორმით გვევლინება -ებრ თანდებული, რომელიც სახე-ლებს დაერთვის ნათესაობით ბრუნვაში გავრცელებით ფორმაზე. მაგ.: კაცი-სიებ (კაცისიებრ — კაცისაებრ), ჩემსიებ, შენსიებ, ძმისიებ, მამისიებ, კლდი-სიებ, ორმისიებ, კატისიებ...

⁸ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული კილოები მთავი, 1 კრებული ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქ-ციით, 1915, გვ. 196.

⁹ შ. ძ ი ძ ი ე ლ რ ი, მესხურის აღწერათი ანალიზი; ენიქის მოამბე, X, 1941, გვ. 244.

ჯერ თანდებულისეული ე იმგავსებს ემფატიკურ ა-ს, ვიდრე ეებრ ფორმას, მერე ხდება დისიმილაცია და იკარგვის რ (ერთდროული ასიმილაცია-დისიმილაციის პროცესის შესახებ იხ. ფონეტიკაში). -ებრ თანდებული სხვა კილოებში დადასტურებული არაა. მისი ადგილი დაიკავა -ვით თანდებულმა. ძველ ქართულში -ებრ იხმარებოდა. ჯავახურმა შემოგვინახა სახეშეცვლილი ფორმით.

-მდის ვითარებით ბრუნვას ერთვის ფონეტიკური ვარიანტებით: მდინ // ნდინ, ნდი // მდი, მდისინ // ნდისინ: აჭარანდი, სახლამდინ, ხენწიფენდი, კედლანდინ, სამჭვებამდისინ, გათენებანდისინ, სალამდენდი...

-ნდინ, — ნდი, — ნდისინ ფორმები მიღებული ნარისა და მანის მონაცვლეობის შედეგად.

-ვით თანდებული ჯავახურში დაერთვის თანხმოვანფუძიან სახელებს სახელობით ბრუნვაში. იშვიათია იგი მიცემით ბრუნვაში, ისიც ხმოვანფუძიანებთან. თანხმოვანფუძიანების მიცემითში კი იგი სულ არ იხმარება. ნათესაობით ბრუნვაში -ვით თანდებული იხმარება ნაკლებად, რადგან -ებრ თანდებულს ჯერ კიდევ აქვს ძალა. მისი ხმარება ჭარბობს -ვით თანდებულის ხმარებას. ჩვეულებრივი ფორმებია: ბავშვივით, ლომივით, ჩიტვივით... გვხვდება: დღისავით // დღესავით, გზისავით // გზისავით... უფრო სშორია: კლდისიებ, ზზისიებ, თხისიებ, გლისიებ... გვაქვს ასეთი ფორმებიც: მამივით, მამლივით, ქათმივით...

მამივით, მამლივით და მათი მსგავსი ფორმები იმაზე მიგვითითებს, რომ სახელობით ბრუნვას კი არ მოუღდის -ვით თანდებული, არამედ ნათესაობითს. ნათესაობითი ბრუნვის ანალოგიით ხდება სახელობითის გაფორმება. -ვით თანდებულმა დაიკავა -ებრ თანდებულის ადგილი, -ებრ კი მხოლოდ ნათესაობითს ერთვოდა (ზოგჯერ ფუძესაც) ძველ ქართულში. ღმერთივით, ბავშვივით ფორმები თუ სახელობითია, მაშინ უნდა იყოს: ეს კაცივით, ის ბავშვივით. ნამდვილად კი არის: ამ ბავშვივით, იმ კაცივით (ამ ბავშვისვით, იმ კაცისვით). აღნიშნული ფორმები მხოლოდ ფორმითაა სახელობითი, წარმოშობით ნათესაობითია. ეს ჩანს ხმოვანფუძიანებთან: ამ დედივით, იმ მამივით, დანივით (დანისავით), ქადივით (ქადისავით) და სხვ.

დღევანდელ სალიტერატურო და სასაუბრო ენაში გზას იკაფავს -ვით თანდებულიანი სახელობითი თანხმოვანფუძიანებთან და მიცემითი — ხმოვანფუძიანებთან¹⁰.

-დამ (=დაღმა // დაღმე)¹¹ თანდებული, რომელიც კახურსა და მესხურში¹² იხმარება, შეგვხვდა მესხეთის მოსაზღვრე სოფლების მეტყველებაში: ზეიღამ, ზიღამ სიღამ (=საიღან), სახლიღამ...

7. ზმნიზედა. დროის ზმნიზედები გვხვდება ხან სახელობითს ბრუნვაში, ხან ფუძის სახით: მაგ.: სა მ ი დ ლ ე და ლ ა მ ე წყალი შედებოდა იყო; ო რ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი იუფლა; დ ი დ ი ხ ა ნ ი გაჩერდა, რ ა მ დ ე ნ დღე დარჩები... ფუძის სახითაა ვითარების ზმნიზედები: რ ი გ ი ა ნ იმუშავეთ; ი მ ნ ა ი რ გაგარტყამ; ქ ა ლ ა ქ უ რ ლაპარაკონს; უ წ ყ ლ ო დაგვტოვა...

¹⁰ თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, თვის თანდებული ქართულში, უნივ. შრომები, ტ. X, გვ. 145—159.

¹¹ ამ თანდებულის შესახებ: არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში, ენოქის მოამბე, 1, 1937, გვ. 55—65.

¹² შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, მესხურის აღწერითი ანალიზი, ენოქის მოამბე, X, 1941, გვ. 244.

არის შემთხვევა, როცა ვითარებითი ბრუნვის -ად დაბოლოების მაგიერობას ზმნიზებაში ასრულებს თანდებული -ებრ: მაგ.: კ ა ც უ რ ე ბ ი ლ ა პ ა რ ა კ ე ; ბ ი ქ უ რ ე ბ ჩ ი ე ც ვ ა ; ზ ე ზ ე უ რ ე ბ ა დ ის ხ ე ზ ე (შ დ რ . ზ ე ზ ე უ ლ ა), ჩ ე ე ნ ე ბ უ რ ე ბ , რ უ ს უ ლ ე ბ ... საით და საითკენ ფორმების მაგიერ იხმარება: ს ი თ კ ე ნ // ს ი დ ე კ ე ნ , ს ა დ ე თ კ ე ნ // ს ი დ ე თ კ ე ნ , ს ი თ . მაგ.: ს ი თ კ ე ნ წ ა ვ ი დ ა ; ს ა ი დ კ ე ნ გ ი ე მ გ ზ ა ვ რ ე ; ზ ო გ ი ს ი თ მ ი დ ის , ზ ო გ ი ს ი თ ; ს ი დ ე თ კ ე ნ წ ა ს ხ ა ნ ე ტ ა ? ს ა დ ე თ კ ე ნ დ ი ე გ რ ი ხ ა პ ი რ ი ? ... ფონეტიკური პროცესების საფუძველზე შეცვლილი სახით იხმარება სანამდის და ძანამდის ზანიზებები: ს ა რ ა მ დ ი ნ // ს ი რ ა ნ დ ი ნ , მ ა რ ა ნ დ ი ნ // მ ა რ ა მ დ ი ნ , მ ი რ ა მ დ ი ნ // მ ი რ ა ნ დ ი ნ . მერმის ფორმის ანალოგიით გაფორმებულია მუღმის ზმნიზება. მუღმის ჯამთელი იყავ; მუღმის გასვლედს ეს სიტყვა. დროის ზმნიზება მაშინვე ჯავა-ლურში იხმარება სხვადასხვა სახით: მ ა შ ვ ი ე თ ვ ე , მ ა შ ვ ი ე , მ ა შ ვ ე , მ ა შ მ ე . მაგ.: მ ა შ ვ ი ე გაუშვა ხელი; მ ა შ მ ე დაივირა ქალმა; მე მ ა შ ვ ი ე თ ვ ე ვ ი თ ხ ა რ ი ; მ ა შ ვ ე დ ი ე ჯ ა ხ ა ...

არქაული ფორმითაა შემონახული აქნამდის¹³, იქნამდის, ისრე, ასრე. აქანა და იქანა ჩვეულებრივ დასავლური კილოებისათვისაა დამახასიათებელი¹⁴, ხოლო აქნამდის კახურშიც გვხვდება¹⁵.

ფუაგოროკეცებით გვხვდება დროის ზმნიზებები: ხან-ჟამი, წინ-წინ. მაგ.: სომხები ხან-ჟამის მერე მოვიდნენ; წინ-წინ არტანი ჩვენი იყო; წინ-წინ აქ ვენახები ყოფილა...

ჯავახურში დასტურდება აგრეთვე ერთხელვე და მახკუნ (=მას უკან)

8. ნაწილაკები. იქნება, ეგება, არცკი ნაწილაკები შეცვლილია და გვაქვს: იქნია (=იქნა — იქნება), ეგია (=ეგა — ეგება), აკია (=არცკი არ?). მაგ.: იქნია არ იცოდა; ეგია ჩვენიც გაგაკეთებინო; არ გაიხაროს ეგია მაგი მამტხა; შენც წაიღე აკია? აკია დაგიძახე? აკია ფუნქციით ხომ ნაწილაკის ბადალია. ხომ ჯავახურში იშვიათად იხმარება.

თავისებურია უარყოფითობის ააჰა (=არა). მისი წარმოშობა ნათელი არაა. მაგ.: ვერ გააკეთე? — ააჰა. არ იცოდი? — ააჰა...

კინაღამ ნაწილაკის პარალელურად იხმარება კიდაღამ, ხოლო ორივეს ზოგჯერ ღარმე ენაცვლება. მაგ.: ღარმე გადავარდა კლიდან; ღარმე გადებრუნდა ურემი... კიდაღამ დამავიწყდა.

თითქმის ფორმის ანალოგიით უნდა იყოს თურმის: თურმი არ ვიცოდი; თურმის დასძინებოდა...

ბარე ნაწილაკს ერთვის -ოდ; ბარეოდ ბევრინა გვრგებოდა; წამოგელო ბარეოდ... ეს ნაწილაკი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“... „ახლომცა ვნახეთ ბარეო...“ (1226).

უნდა ზმნა რომ ნაწილაკის როლში სხვადასხვა რეფლექსს იძლევა, ეს უკვე განვიხილეთ ფონეტიკურ ნაწილში.

ჩვენებითი ნაწილაკების როლში გამოდის: აჰა // აჰანდე, დნჰა // დნჰანდე, დნჰანა // დნჰანდე: აქ ნდე მოდის მდე-საგან. მაგ.: აჰა აქარი; აჰანა აქ

¹³ „ვეფხისტყაოსანში“ შეუქუმშავი ფორმა: „შენმა მზემან აქანამდის შენ ცოცხალი არ შეიონე...“ (1296).

¹⁴ არნ, ჩიქობავა, დილექტისმის საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენმკის მოამბე, III, 1938, გვ. 214, 217.

¹⁵ იქვე, გვ. 217—218.

მოვიდა; დ ოჰ ა სითკენ მიდის; დ ოჰ ა ნ ა სად გასულა; დ ო ა ნ დ ე სად გდია; დ ეჰ ა ნ დ ე ვერ ხედავ?

სხვათა სიტყვის ნაწილაკი მე თქ ი შემონახულია სრული ფორმით: მე ვ თ ქ ვ ი // მე თ ქ ვ ი. მაგ.: მეგონა, გზაში ჩამოხვალ-მე თ ქ ვ ი; ორი ჯარის კაცი მამეცი მე ვ თ ქ ვ ი; აქ რ ა გინდა-მე თ ქ ვ ი, მე ვ თ ქ ვ ი, წავალ მოვიტან...

ზ მ ნ ა

9. პირის ნიშნები. წინასწარ უნდა შეგნიშნოთ, რომ პირის ნიშნების ხმარების მხრივ ჯავახური ქართლურს მისდევს. სუბიექტური მეორე პირისა და ობიექტური მესამე პირის ნიშნებად უპირატესად ჰ იხმარება. ნაწილობრივ გვხვდება სანიც.

ქართლურში დადასტურებულია ჰ ა ე ს ხმარების ექვსი სახეობა: ჰ —ჰს—
 ხ—ახ—ა—აჰ¹⁶. აღნიშნული საფეხურებიდან ჯავახურში არ იხმარება ა ს და ა.

მსგავსად ხ ე ა ლ და ხ ა რ ფორმებისა, ჯავახურში ვ ა რ დ ნ ა ზმნას შემონახული აქვს სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი ხ ა ნ ი: მაგ.: არ ჩ ა ხ ვ ა რ დ ე, ბიჭო! გ ა დ ა ხ ვ ა რ დ ე ბ ი, გენაცვალე, აქეთ გამო; გ ა ხ ვ ა რ დ ი, ერთი დაუძახე. სახლიდან ცეცხლში ჩ ა ხ ვ ა რ დ ი შენც; გ ა დ მ ო ხ ვ ა რ დ ე ბ ი, მაგრა დადექ...

ასეთი ფორმები შემორჩენილა ჯავახეთის მხოლოდ სამ სოფელში: ხიზაბაერაში, ბარალეთსა და კოთელიაში. ეგვივე ფორმები გვხვდება მესხეთის სოფლების (ავარისა და ზედათმოგვის) მეტყველებაში.

ჯავახურში გვხვდება კონტამინაციით მიღებული ფორმები ვ ი დ ა ზ მ ნ ი-სა: მი დ ი ხ ო დ ი, და დ ი ხ ო დ ი, მო დ ი ხ ო დ ი // მო (ს) დ ი ო დ ი — მო ხ ვ დ ი ო დ ი — მო ს დ ი ხ ო დ ი¹⁷. მაგ.: რო და დ ი ხ ო დ ი აქეთ-იქით, გაკვებილი ისწავლე? რას და დ ი ხ ო დ ი უსაქმით? შენ არ მო დ ი ხ ო დ ი გუშინ? იქვე არ მო დ ი ხ ო დ ი, ვერ დაიჭირე?..

ასეთი ფორმები ჯავახურში მხოლოდ ხიზაბაერის მეტყველებაშია დაცული. მესხეთის ერთ სოფელში (ავარაში) უფრო უხვად გვხვდება მსგავსი მაგალითები.

10. ზმნისწინი. მო- და **მო-**ს შემცველი რთული ზმნისწინები პირველ ობიექტურ პირთან ზოგჯერ წარმოდგენილია **მა-**, **შემა-**, **გაღმა-**, **ჩამა-**, **წამა-**, **გამა-**ს სახით¹⁸. მაგ.: მამეცი, მამეგო, ამამაცალეს, გაღმამიტანა, შემამიარე, ჩამამიტანე, ჩამამადგა, წამამიღე...

ამ მაგალითებში არც ასიმილაცია უნდა იყოს და არც ანალოგია. იგი პირთა ცვლითაა გამოწვეული, რადგან არც II პირში და არც სუბიექტურ პირთან ამ სახით ზმნისწინები არ გვხვდება. ჯავახურისათვის უცხოა ქართლურისა და კახურისათვის დამახასიათებელი ფორმები: მაილაპარაკეს, მაერია, მაჰკერ, ამაიღე და სხვ.

გ ა რ დ ა — რთული ზმნისწინი — არა მარტო რ-ს კარგავს, არამედ ჩამოკვეცილი აქვს ა-ც. მაგ.: პირში ლუკმა გ ა დ ი გ დ ო; ძლივ გ ა დ ი ყ ვ ა ნ ა

¹⁶ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ქართლურა, „არილი“, 1925, გვ. 149.

¹⁷ ა. შ ა ნ ი ძ ი, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფ., 1920, გვ. 179.

¹⁸ ონოტიკური მიზეზებით გამოწვეული ცვლილებები ზმნისწინებში განხილულია ფონეტიკაში (იხ. ასიმილაცია-დისიმილაციის პროცესი).

გზიდან; ერეკლემ გადაუღობა გზა; გადაუღო ჯოხი და გადაუღო...

11. თემის ნიშნები. ჯავახურისათვის დამახასიათებელ ზმნის ყველა თავისებურებათაგან თემის ნიშნების მონაცვლეობა უფრო საყურადღებოა.

თემის ნიშანთა მონაცვლეობა იმდენად თავისებური და თავისუფალია ჯავახურში, რომ ამ პროცესისათვის რაიმე კანონზომიერების გამოძებნა ჭირს. სხვა ქართული კილოებიდან თემის ნიშანთა მონაცვლეობა გააჩნია მესხურს¹⁹, გომარულს, ქართლურსა და კახურს.

I სერიაში ყოველთვის მონაცვლეობენ შემდეგი თემის ნიშნები: ავ—ამ: ხნამ, ჩავიხედამ, მალამს, მოგვკლამ, გავრეკამ... სუფიქსი ამ (-ავ) გვეწვინება ემ-ად უწყვეტელსა და კავშირებითში: ავ—ამ—ემ: ნახემდა, ჰკითხემდა, ვთესემდი, ვლევემდით...

-ევ ტიპი, რომელიც ჯავახურში -ემ-ს შეუცვლია, „ვეფხისტყაოსანში“ ჩვეულებრივი ფორმაა ნამყო უსრულში, თუმცა ზოგჯერ ა-ს ჰკარავს და ე-ს ირთავს ვინი. მაგ.: „ვერას ვხედივდი, ოდენ ხმა მესმოდა საუბარისა“ (312,3).

ვარდა მესხურისა და გომარულისა (ქართლურში -ემ არაა, -ამ აწყყოდან გადაყვება უწყვეტელის მწკრივებში), -ემ სუფიქსი აქვს ზემო იმერულს²⁰, ხოლო -ევ ტიპის უწყვეტელის წარმოება დასტურდება ხევსურულში²¹, მთარაჭულსა²² და ფერეიდნულში²³.

-ეზ-ს მუდამ ენაცვლება -ამ: ეზ—ამ: ვილაპარაკამ, დავატრიალამ, ათამაშამს, დაჰკიდამ... უწყვეტელსა და კავშირებითში -ამ იქცევა -ემ-ად: ეზ—ამ—ემ: მატყვილემდა, გაიგემდი, აღამემდა, ძლემდა... მორფოლოგიურ მონაცვლების შემდეგ ხდება ფონეტიკური მონაცვლეობა და ვიღებთ: ეზ—ამ—ან: გააკეთანს, აბრიალანთ, ასალანს, გატარან... ეზ—ემ—ენ: შესძლენს, გაიგენს, დაიგენდა, აბრიალენდა... ავ—ამ—ან: ხნანს, ვიზანთ, გძინანს, ხედან... ავ—ემ—ენ: ვკლენდით, დაჰფარენდა, ხოცენდენს...

ოზ—ომ—ონ: ამონს, მუშაონდი, მოპრაონს, ვაჰრონდა...

ერთფორმიანობისაკენ სწრაფვა მთავარი მიზეზია თემის ნიშანთა მონაცვლეობისა. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ტენდენციაა -ოზ სუფიქსი შეიცვალოს -ეზით და შემდეგ -ემ, -ენ-ით.

ოზ—ეზ—ემ—ენ: ვათბებ // ვათბემ // ვათბენ, შიატყემდეს // შიატყენდეს, აშრებდი // აშრემდი // აშრენდი...

მანის ნართ შეცვლა თემის ნიშნებში ხდება მესხურშიც²⁴, ხოლო გომარულსა და ქართულში არ დასტურდება.

ზემოთ ჩვენ ვთქვით, რომ თემის ნიშნების მონაცვლეობა ჯავახურში ნებისმიერიაო. მიუხედავად ამისა, შეიძლება დადგინდეს ზოგადი წესი, რომელსაც აქვს თავისი გამონაკლისებიც. ზოგადი წესი ასეთია:

¹⁹ თემის ნიშანთა მონაცვლეობის ყველა ვარიანტი მესხურში დაწერილებით ვახილული აქვს შ. ძიძიგული, მესხურის აღწერილი ანალიზი, გვ. 246, 248.

²⁰ ქ. ძიძიგული, ევ სუფიქსი ზემო იმერულ კილოში, აღ. წულუკიძის ხახ. ქუთაისის სახელმწიფო ინსტიტუტის შრომები, X, 1950—1951, გვ. 50—58.

²¹ ბ. გაბუღური, ხევსურული მასალები, გვ. 173.

²² შ. ძიძიგული, ქართული ენის მთარაჭული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი, გვ. 80.

²³ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის ძირითადი თავისებურებანი, გვ. 211.

²⁴ შ. ძიძიგული, ქავახურის აღწერილი ანალიზი, გვ. 247—248.

1. მონაცვლეობა ხდება მხოლოდ I სერიის ფორმებში.

2. მონაცვლეობენ მოქმედებითი და საშუალო გვარის ზმნების თემის ნიშნები.

3. -ა ვ, -ე ბ, -ო ბ სუფიქსები იცვლება -ა მ // -ან, -ე მ // -ენ, -ო მ // -ონ ბოლო სართებით: ა) -ავ და -ებ ბოლოსართის მონაცვლე -ამ // -ან ძირითადად იხმარება აწმყოსა და მომავლის მწკრივებში. ბ) -ემ // -ენ იხმარება უწყვეტლის, კავშირებითისა და მათგან ნაწარმოებ ფორმებში. გ) -ობ სუფიქსი აწმყოსა და მომავლის ფორმებში იცვლება -ომ // -ონ ბოლოსართებით, მაგრამ უწყვეტელში, კავშირებითსა და მათგან ნაწარმოებ მწკრივებში გვხვდება პარალელური ფორმები -ემ // -ენ ბოლოსართებით ვაქემდი // ნდის ტიპის ზმნებისა. ამ ზმნებს კავშირებითი II ო-თი აქვს ნაწარმოები (ვაქრობ — ვავაქრო...).

4. „თუ ზმნა ნამყო სრულში ა-ზეა დაბოლოებული (კერა, აკოცა — აჩვენა...), მაშინ -ეზის რეფლექსი — ამ არის, ხოლო თუ ო-ზეა დაბოლოებული (გაავდო, წაიღო, გაიგო...), მაშინ ემ“²⁵.

5. -ემ // -ენ ბოლოსართიან ფორმებს უნდა გაეველოთ -ევ საფეხური. გარდა ზემოთ აღნიშნული მონაცვლეობისა, სპორადულად მონაცვლეობენ:

ებ→ი: ვაბრი, აფრი²⁶, გვაბრალიდნენ, აგინი, იფიქრი...

ი→ამ: ითხუზნამს, იპონამ, დაგწყევლამს...

ი→ან: ზარდანს, ზარდენდა, უშველანს...

ხშირად უთემისნიშნო ზმნები თემის ნიშნებს ირთავენ. მაგ.: მოიყვანებენ, მუუტანებენ, დავიწერამდი, არჩინამს, მჭკრეტამ, ყუფანს...

არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა თემის ნიშანი უნდა ჰქონდეს და არა აქვს: შეპყვარია, რქმია, ინახდა, ანსულა, დეეკავნა, მოგათხოვ, დაგტოვ...

დასასრულს იბადება კითხვა: რითაა გამოწვეული თემის ნიშანთა მონაცვლეობა?

მეტყველება ისწრაფვის, რომ წყვილბაგისმიერი მანა და კბილბაგისმიერი ვინი შეცვალოს ენაკბილისმიერი წარით. ეს ფონეტიკური პროცესია. -ებ ბოლოსართის შეცვლა -ამ // -ან სუფიქსებით კი მორფოლოგიური მონაცვლეობაა, რაც გამოწვეულია იმით, რომ „თვით ენის ტენდენციას ზოგიერთი თანაბარი მნიშვნელობის სხვადასხვა სუფიქსი ერთ ფორმაში ჩამოაყალიბოს“²⁷. ე. ი. თუ ფონეტიკურ მონაცვლეობას აქვს ფიზიოლოგიური საფუძველი, მორფოლოგიური მონაცვლეობაც განპირობებულია ფსიქოლოგიური ვითარებით.

ამ მხრივ საინტერესოა შ. ძიძიგურის მოსაზრება, რომელიც გამოთქმული აქვს მესხური კილოს ანალიზის დროს: „მესხურის ფორმებში უნდა ვხედავდეთ ზანურის ანალოგიურ ფორმათა დამოუკიდებლად აღმოცენებულ გამომხატვას. თუ აქ გენეტიკური მიმართულებაა, — ეს დამოუკიდებელი მნიშვნელობის საკითხია“²⁸. ამ მნიშვნელოვან მოსაზრებას მხარს უმაგრებს ჯავახურის მონაცემებიც.

²⁵ ასეთივე მდგომარეობაა გომარულში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იქ ემ-ის გვერდით -ენ არ არის. ი. ხ. ვ. თ. ო. უ. რ. ი. ა, ზმნის ზოგიერთი თავისებურებანი გომარულში, „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, № 2, გვ. 93.

²⁶ III სერიის ფორმებშიც გადაკვეთა ი და არის: ჩაუბრია, დაუფრია.

²⁷ ე. თ. ო. უ. რ. ი. ა, ზმნის ზოგიერთი თავისებურებანი გომარულში, გვ. 91.

²⁸ შ. ძიძიგური, მესხურის აღწერითი ანალიზი, გვ. 249.

თემის ნიშანთა ასეთი მონაცვლეობა უნდა იყოს საერთო ქართული მოვლენა, რომელიც ინტენსიურია ჯავახურსა და მესხურში, ასევე გომარულშიც, შიდა ქართლში კი ეს პროცესი შესუსტებულია.

ჯავახურში -ამ // -ან და -ემ // -ენ ისევე პროდუქტულია, როგორც სალიტერატურო ქართულში -ებ. მაგ.: სახლი — ვასახლამ (ვასახლებ), ზიგ-ზავი — ვაზიგზავამ (ვაზიგზავებ), ვასახელემდი // ვასახლენდი, ვაზიგზავემდი // ვაზიგზავენდი.

დრო-კილოთა წარმოება

12. I სერიის ფორმები. რიგი ზმნებისა, რომლებიც ნამყო დროის მიმდევობისაგანაა ნაწარმოები, იხმარება I სერიის ფორმებში. მაგ.: ვპარულობ, ეჩემულობ, ვნდომულობ, ვმღერულობ...

ასეთივე მდგომარეობაა ქართულსა და კახურში. ნამიმდევობითარ ფორმებს იყენებს სალიტერატურო ქართულიც ახალი ზმნების საწარმოებლად (ვნახულობ, ვყიდულობ...)²⁹.

ზოგჯერ I სერიის ფორმები ნაწარმოებია II სერიის ფუძიდან: მაგ.: მერე და უკმით (=დავუკმევთ). თან ღამეს უთიანთო (=უთევთ), მეტქვამ (=ვიტყვი). უნდა ზმნა მრავლობით რიცხვში გამოავლენს -ან სუფიქსს: მინდანან, გინდანან, უნდანან. ასეთივეა — ვარგანან. ზოგიერთ ზმნას უწყვეტლისა და კავშირებითის ფორმებში -დ მაწარმოებლის ნაცვლად აქვს -ოდ სუფიქსი: მაგ.: მიმაჩნოდა, უზმოდი, აკლოდი...

13. II სერიის ფორმები. -ვი მარცვალი, რომელიც თითქმის ყველა კილოში დაერთვის ე-ზე დაბოლოებულ ზმნებს ნამყო წყვეტალში, ჯავახურშიც გვხვდება. თ—ევი: მაგ.: ვნახევი, ვაყვიდევი, ჩავაბარევი, დავწერევი... წყვეტილსა და კავშირებით II-ში გამოჩნდება -ენ // -ე ი- და ე- თავსართიანი ვნებითი გვარის ფორმებში. მაგ.: მიემზადენით, ვაერეკენით, ეჩხუბნონ, შევიყარენით...

ეს მოვლენა ძველი ქართულის ნორმაა. ჯავახურს გარდა, დასტურდება სხვა აღმოსავლურ კილოებშიც (ქართლურში, კახურში, მთიულურსა და ფერეიდნულში). -ენ წარმოშობით სუბიექტის მრავლობითობის გამომატველი უნდა იყოს³⁰. რიგ შემთხვევაში ენიანი ვნებითის ფორმები ნაწარმოებია დონით. ასეთ წარმოებას მხოლოდ II სერიის მწკრივებში აქვს ადგილი. მაგ.: ფურნეჰ თუ არ შეჰყარდა, არ ივარგებს; სადმენა შეჰჭვარდეჰ; რაგორნა შეჰჭავარდეჰ, რო ვერ ჰამოს; ძიენ შეჰჭბრალდა შავი არაბი. საპირისპიროა ეფრთხილე, აქ დონიანი ვნებითი შეცვლილია ენიანით. ენებითის ერთი ტიპიდან მეორეში გადასვლა იშვიათი მოვლენა არაა³¹. ასეთი შემთხვევები გვხვდება ძველ ქართულში, „ვეფხისტყაოსანში“. ახალ ქართულში განსაკუთრებით უხვადაა ყაზბეგთან. მოეპოვებათ ილიასა და ვაჟასაც.

²⁹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., ქართული ენათა სატყუარმოებიდან, III, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. IV, 1940, გვ. 43—46.

³⁰ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, გვ. 524.

³¹ იხ. ლ. ნ. ზ. ა. ძ. ბ., პრეფიქსული და სუფიქსური ენებითების ურთიერთობის საკითხი ქართულში, სადისერტაციო შრომა, თბილისი, 1956.

14. თხოვნით-ბრძანებითი კილო. ჯგუფურში დასტურდება თხოვნით-ბრძანებითის ფორმები, რომლებიც გადმოცემულია ხან პირველი კავშირებითით, ხან მეორით. გამოთქმისას ბოლოკიდური ხმოვანი **ო ან ე** გრძლად წარმოითქმის. მაგ.: ერცვარა წყალ რო დამიხამდჷ, კაი ბიჭი იქნები; ერთხელ კიდე რო წამოხვიდოდჷ, არ ვაწყენს. ერთი აი ორითი მიმოიტანო; თან წაილონ, ხუარ დაგამძინან? გააკეთონ, რაღაპ დგახარ?..

თხოვნით-ბრძანებითის ფორმები სხვა კილოებსაც აქვს. მთის კილოები (ფშური, თუშური, ხევსურული) ნამყო მრავალგზისის ფორმას იყენებენ ამის გამოსახატავად (მაგ., მოხვიდოდი)³².

ინგილოური ამ ფორმის გადმოსაცემად მეორე კავშირებითის იყენებს, ხოლო მთიულურსა და მოხურში ჩვეულებრივად თხოვნით-ბრძანებითის როლში გამოდის პირველი კავშირებითი. იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ეს ფორმები კახურშიც.

15. III სერიის ფორმები. ჯგუფურში I და II თურმეობითში, ქართლურისა და კახურის მსგავსად, თავს იჩენს **-5(-ე5)** სუფიქსი. იგი ინფიქსის სახით გვევლინება ზმნებში. მაგ.: უტირნია, გაულეწნიათ, მოეპარნა, დაეპარნა, მელაპარაკნა... ამ **-5(-ე5)** სუფიქსის შესახებ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა, რომლის მიხედვით „ეს **-5(-ე5)** ზმნური ფუძის ისეთივე საწარმოებელი სუფიქსია, როგორც **-ან, -ონ, -ევ** და სხვები, გამოყენებული სხვადასხვა სერიის ფორმებში“³³.

ზოგჯერ თურმეობითი მეორის გადმოსაცემად იხმარება მყოფადის ფორმები. მაგ.: ეჰ ხენწიფე ინ ხენწიფეჰ დაჰჰჰატიჰამს (=ამ ხენწიფეს ის ხენწიფე დაეპატიჰა); თურმე ე ღვდელი წერილ დაჰწერამს (=თურმე ამ მღვდელს წერილი დაეწერა); თურმე ეჰ გლეხი ყანაჰ მოხნამს (=ამ გლეხს თურმე ყანა მოხნა)...

16. სიტყვაწარმოება. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ადამიანის სადაურობის გამომხატველი სახელები, რომლებსაც, **-ურ** მაწარმოებლის გარდა, დართული აქვს — **-ელ** სუფიქსი. მაგ.: სადაურელი, სიდაურელი, აქაურელი // აქავრელი, მანდავრელი, იქავრელი // იქაურელი...

ვნებითი გვარის მიმღეობის საწარმოებელი სუფიქსებია **-ულ** და **-ილ** ხშირად მონაცვლეობენ განურჩევლად ზმნის სახეობისა. მაგ.: **-ილ**: გაშვებილი, მოკლილი, დამბილი (=დაბმული)... **-ულ**: მოტანული, დაღალული, დაჩეხული, დაგალული...

ზოგ შემთხვევაში ვნებითი გვარის მიმღეობა წარმოებულა ზმნის სუფთა ფუძისაგან, **-ებ** თემის ნიშნის გარეშე. მაგ.: გაკვირული, მომზადული, აღულული, აყულული, მოხუცული...

სიტყვაწარმოების ბოლოსართებიდან საკმაოდ პროდუქტულია **-ობა**: იგი აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს მეტყველების სხვადასხვა ნაწილისაგან. მაგ.: შეყვარებულობა, შიშობა, ომობა, ჩემოდნობა, ერთათობა (=ოჯახი გაყრამდე), ქერობა, დოლობა...

-ობა სუფიქსით ნაწარმოებ სახელებს ხშირად კონკრეტული მნიშვნელობა მოეპოვებათ. ისინი კრებითობაზე მიგვითითებენ მაგ.: ბიჭობა მოდიოდა;

³² ა. შ ა ნ ი ძ ე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, გვ. 68, 70, 71.

³³ ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, დრო-კოლომა III სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VII, 1955, გვ. 74.

ქათმოზაის ვერ აუველი; გოგოზა კარქა მუშაონს; წამოიყვანა თავისი წვრიფეხოზა (=ბავშვები)...

-ა სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია კინობითობის გამოხატვაა, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში მას ახალი როლი უყისრია და მასუბსტანტივებელი ბოლოსართი გამხდარა³⁴. ადგილმდებარეობის სახელთა უმრავლესობას -ა აწარმოებს. მაგ.: გინოლა (ადგილი, სადაც გნოლი ბუდობს), ნანება, ჩამზობელა, საწველელა, ქვათერთა, საბძელა. იდაყვა...

სხვა შემთხვევაში -ა გამოხატავს მსგავსებას, ფერს, მოყვანილობას და სხვა რაიმე ნიშანს. მცენარეულთა სახელებში: მატიტელა, წუწკენელა, კორკოტინა... ხილის სახელებში: ხვიწა, კურცხულა, აჭარულა, ნაბადა... შექამანდთა და ჩამცხვართა სახელებში: ძირკორკოტა, ძიფუთა, ყათრმელა, ხარიქედა, ორმოუა, ბასილა... ცხოველთა და ფრინველთა სახელებში: ღვინაი, ბრინჯაი, მტრედაი, ნაფოტა, ციმორა, ლურჯა, მურწა... (ბოლო სამი თევზის ჯიშია). მეტსახელებში (რაიმე ნაკლის მიხედვით): ჩანგა, ყბაჩუა, კბილკარა... დანიშნულების მიხედვით: საქანელა (თოკი), სატყეველა (ჯოხი), საბანელა (ადგილი), სადღვებელა... სადაურობის აღმნიშვნელი: ჩუნჩხულა (ქალი ჩუნჩხიდან გათხოვილი), ქუნცულა (ქალი ქუნციდან გათხოვილი), ჯავახულა (ბჯის დიდი ურემი), კორხულა (გაულაქავეი თიხის ჯამი)...

სიძველის მხრივ ჯავახურში ყურადღებას იქცევს გვარის განაყოფთა სახელების წარმოება. ეს საკითხი მჭიდრო კავშირშია მრავლობითი რიცხვის გადმოცემასთან საერთოდ და გეოგრაფიული სახელების წარმოებასთან კერძოდ. გვარის განაყოფთა სახელებს აწარმოებს შემდეგი სუფიქსები: -ა+ან, -ი+ენ // -ე+ენ, -ო+ონ, -თ.

გვარი	გვარეულობა	კუთვნილება	ადგილი	
თოთ ძე	თამაზ ანი	თ.მ.ზანთი	თ.მზანცა	(თ.მ.ზანთსა)
გელ შვილი	გელიენი	გელთი	გელცა	(გელთსა)
ხითარიშვილი	ალიენი	ალოთი	ალოცა	(ალოთსა)
შემეზ. შვილი	ბერნადიენი	ბერნადეთი	ბერნდეცა	(ბერნდეთსა)
გურგენიძე	მოსენა	მოსენთი	მოსენცა	(მოსენთსა)
დისამიძე	ნამონი	ნ.მოთნი	ნ.მოინცა	(ნ.მოთნსა)

გარდა ხიზაბავრისა და ვარგავისა, ჯავახეთის სხვა სოფლებში კუთვნილების გამოხატვისათვის თ არ იხმარება. ხიზაბავრისა და ვარგავში გვარის განაყოფის სახელი თუ ხმოვანფუძიანია, მაშინ კუთვნილების გამოსახატავად თ გვხვდება, ხოლო ადგილის მაჩვენებელ სახელს ცა (=თსა) აწარმოებს. თანხმონაწილე გათავებულ სახელებთან კი იხმარება -იენ და -იენცა. მაგ.: ხუციშვილი-ხუციენი-ხუციენთი, ხუციენცა.

აღრე ხიზაბავრას გვარები იწარმოებოდა თ სუფიქსით. მაგალითად, ცნობილი საეკლესიო მოღვაწის მიქელ თამარაშვილის გვარი იყო მიქელ თამარათი. ასევე იყო სხვა საგვარეულოებშიც: დათათ სინოი (დათაშვილი სინო), პაპათ მანაი (პაპაშვილი მანა). მრავლობითში ურთავენ ნარს: ლეკოთნი (ლეკიშვილები), პაპათნი (პაპაშვილები)...

³⁴ ა. მ ა ნ ჯ ა ლ ა ძ ე, -ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგი სახელის დუძის აგებულებისათვის ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, ვ. თოფურიას რედაქციით, 1956, გვ. 171—186.

გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს და გვარებშიც გვხვდება -**ეთ** და -**თ(ა)** სუფიქსები, რომლებიც მსგავსია არა მარტო ფონეტიკურად, არამედ მორფოლოგიური ფუნქციითაც⁴². მაგალითად, გეოგრაფიული სახელები ჯა-**ეახეთი** და ჯა**ეახთა**, ან **ვარნეთი** (=ვარანეთი) და **ვარანტა** (=ვარანთა). -**თა**: **ღართა**, **ბალანთა**, **ალანთა**, **თოლერთა** (=თორელთა, შდრ. თორი)... -**ეთ**: **ღარანეთი**, **ბარალეთი**, **მურჯახეთი**...

ამ სუფიქსებში შემავალი თანხმოვნები **ნ** და **თ** მრავლობითობის აღმნიშვნელი არის სახელებსა და ზმნებში. ზოგჯერ ხმოვნის საშუალებით ერთვის სიტყვას, ზოგჯერ კი უხმოვნოდ.

რადგან -**იან**, -**იან**, -**ათ**, -**ეთ**, -**ოთ**, -**უთ**, -**თა** სუფიქსების პირვანდელი მნიშვნელობა სიმრავლის ანუ კრებითობის გამოხატვაა, ხოლო გვარი თავისთავად ჯგუფს გულისხმობს, საფიქრებელია, რომ გეოგრაფიულ სახელთა უმრავლესობა (ამ სუფიქსების ნაწარმოები) უნდა წარმომდგარიყო გვარის განაყოფთა სახელებისაგან. მაგალითად, გელაშვილების საცხოვრებელ სოფელს გელათი ეწოდა, ჰაბაშვილებისას — ჰაპათი და სხვა. ამის ანალოგიით ამ სუფიქსებით არის წარმოებული ცხოველთა, მცენარეთა და სხვა საგანთა სახელებისაგან გეოგრაფიული სახელები. მაგ.: მუხათი, დევათი...

განალოზებულმა მორფოლოგიურმა მოვლენებმა გვიჩვენა, რომ ჯაეახურს საერთო აქვს მესხურთან, ქართლურსა და გომარულთან. რიგი მოვლენები თანხვედრია სხვა კილოებისათვის დამახასიათებელი პროცესებისა. ჯაეახურისათვის განსაკუთრებით ნიშანდობლივი ჩანს: -**ებრ** თანდებულის ხმარება; ორმაგი მაწარმოებელი (**ურ+ელ**) ადამიანთა სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებთან; -**ობა** სუფიქსის მოქმედების ფართო არე; მისი მეშვეობით კონკრეტული შინაარსის მქონე ფორმების წარმოება; ზმნებში ჩაზვარდები, გადაზვარდები და მიდიხოდი, მოდიხოდი ფორმები. დასასრულს, თემის ნიშანთა მონაცვლეობა ყველაზე ნიშანდობლივი მორფოლოგიური მოვლენაა. ეს მონაცვლეობა მარტო ანალოგიის შედეგი როდია, იგი ფიზიოლოგიურ-ფსიქოლოგიური საფუძვლებით არის განპირობებული.

⁴² ვ. თ. ო. უ. რ. ი. ა., გეოგრაფიულ სახელთა -**თა** სუფიქსისათვის ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, გვ. 186—188.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 წევრ-კორესპონდენტმა შ. ძიძიურმა)

კარაბადინე ჩიქოვანი

კარაბადინებს დართულ ლექსიკონებში უმსუქლი ზოგი სამკურნალო მცენარის სახელწოდებისა და ტერმინის დაწესებისათვის

ძველ ქართულ სამკურნალო ძეგლებს—კარაბადინებს დართულ ლექსიკონებში უმსაძინევეთა ცალკეულ მცენარეთა სახელწოდების არაზუსტი, ზოგჯერ კი აშკარად მცდარი განმარტება, რაც შეუძლებელს ხდის ამა თუ იმ სამკურნალო საშუალების პრაქტიკულ გამოყენებას.

ეს შეცდომები, როგორც მათი შესწავლა გვიჩვენებს, უმთავრესად იმის შედეგად წარმოიშვა, რომ მცენარეთა დასახელება და მათი სამკურნალო მიზნით გამოყენების ცოდნა თანდათან დავიწყებას მიეცა.

მცენარეთა სახელწოდების, მათი შესატყვისი ლათინური ტერმინისა და სამკურნალო ფუნქციის განმარტებაში დაშვებული შეცდომები სხვადასხვა ხასიათისაა: მათში ძირითადია მცენარის გვარისა და სახეობის დადგენა და თანამედროვე ტერმინოლოგიაში ზუსტი შესატყვისის გამოძებნა იმ სახელწოდებებისათვის, რომელთა მნიშვნელობა სპეციალურ ლიტერატურაშიც საეჭვოა და არადამაკმაყოფილებელი. არაიშვიათად დავიწყებულია ზოგი ქიმიური საშუალებისა და აღამიანის ანატომიის არა ერთი, მეტად საჭირო და თითქოს ცხადი ტერმინი.

ამჟამად ჩვენ მოგვებოვება „საქართველოს ფლორის“ 8 ტომი, „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ 8 ტომი, მრავალი ბოტანიკური ლექსიკონი, სას.-სამ. ტერმინოლოგია და სხვადასხვა ლექსიკონი, სარკვევები, რომლებზე დაყრდნობით საშუალება გვქვია დავაზუსტოთ ზოგიერთი განმარტებანი ქართულ კარაბადინებს დართულ ლექსიკონებში და გავხადოთ იგი ხელმისაწვდომი ყველა იმათთვის, ვისაც ამ ლექსიკონებით სარგებლობა უხდება.

ჩვენთვის საინტერესო ტერმინები, რომლებიც განმარტებასა და დაზუსტებას მოითხოვდა, ამოვკრიფეთ კარაბადინებს დართული ლექსიკონებიდან. განვიხილოთ ეს ტერმინები:

1. „აკარკარა—ქარქვეტის ძირი Pyrethrum“¹. Pyrethrum არის გვირილა, ეკუთვნის რთულყვავილოვანთა—Compositae-ს ოჯახს. „ქარქვეტა Hippomarathrum crispum არის ეთერზეთოვანი მცენარე, ქოლგოსანთა Umbelliferae-ს ოჯახისა. ყუნწები წნილად იხმარება“². ზაზა ფანასკერტელის განმარტებით „აკარკარა ქარქვეტას ძირი არს“³. ამრიგად აკარკარა არის ქარქვეტას ძირი და არა Pyrethrum—გვირილა.

¹ ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, თბილისი, 1950, გვ. 462.

² „საქართველოს ფლორა“, ტ. III, 1952, გვ. 347.

³ ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 395.

2. „აქჰალი—ირან. ხელის შუაგულის არტერია (ვენა), აგრეთვე ვენა ყიფალსა და ბარკალს შუა“⁴. ამ განმარტებაში არ ჩანს, „აქჰალი“ ვენაა თუ არტერია (აქ იგი თითქოს ვენაც არის და არტერიაც), ვენისა და არტერიის გაიგივება კი ყოვლად დაუშვებელია. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ იმ პერიოდისათვის ვენა და არტერია დიფერენცირებული არ იყო, მაგრამ არა! „წიგნი სააქიმოსი“ 27-ე გვერდზე ვითხულობთ: „ძარღვთა ვითარებაი: იცოდე, რომ ძარღვი ყველანი სამას სამოცი არს. მთავან ასორმოცდათექვსმეტი მფეთქელნი არიან; ორასი და ოთხი—წყნარნი და თუ ამ მფეთქელთაგან ერთი დაწყნარდეს, კაცი ჰავად ვახდების და თუ მათ წყნართაგანმა ერთმა ფეთქა დაიწყოს, კაცი დასწყულდების“. მასასადამე, ავტორს არტერია („მფეთქელნი“) დიფერენცირებული აქვს ვენისაგან („წყნარნი“), ე. ი. „აქჰალი“ არ შეიძლება ვენაც იყოს და არტერიაც.

ძველ ქართულ კარაბადინებში ხშირად აღნიშნულია „ხელის ვახსნა“, რაც გულისხმობს ვენიდან სისხლის გამომშვებას და არა არტერიიდან.

3. „აყირო, კვხი, გოგრა Cucurbita maxima Duch. Melcpepo L. მსხვილი დიდი გოგრა“⁵. „აყირო Lagenaria vulgaris“⁶, რომელ განმარტებას ვერწმუნოთ, გოგრის რომელ სახეობასთან გვაქვს საქმე, აყირო მსხვილი გოგრაა Cucurbita maxima, Melcpepo (კანიანი გოგრა) თუ Lagenaria vulgaris (ყელიანი გოგრა)? ალ. მაყაშვილის განმარტებით „აყირო არის ყელიანი გოგრა Lagenaria vulgaris“⁷. ამის მიხედვით სწორი ყოფილა „უსწორო კარაბადინში“ მოცემული განმარტება, რომ აყირო არის Lagenaria vulgaris ყელიანი გოგრა და არა მსხვილი გოგრა Cucurbita maxima ან Melcpepo, როგორც ეს განმარტებულია ზაზა ფანასკერტელის კარაბადინში.

4. „ბადრანჯაბოია, ბადრანჯაბუა Melissa officinalis შინაური პიტნასა ჰქვიან (ვ. ლ.)—ბარამბო“⁸. ბარამბო და შინაური პიტნა ორივე ტურნოსანთა Labiatae-ს ოჯახს ეკუთვნის, მაგრამ განსხვავდებიან გვარითა და სახეობით: ბარამბო არის Melissa officinalis L.⁹, ხოლო შინაური პიტნა—ბადის პიტნა Mentha piperita¹⁰.

უნდა დავეყრდნოთ ავტორის განმარტებას ბადრანჯაბოიას მნიშვნელობის დადგენას, რადგან ყველაზე სარწმუნოა კარაბადინის ავტორისეული განმარტება: „ბადრანჯაბოია, ბადრანჯაბუა შინაური პიტნასა ჰქვიან“.

5. „ბადრუნჯი — ტენცო, პიტნა Oimum (Ocimum basilicum L.) გარეულ წყლის პიტნას ჰქვიან (ვ. ლ.)—რეჰანი“¹¹. ასეთივე განმარტება აქვს ბადრუნჯის ზაზა ფანასკერტელის მეორე წიგნშიც¹². ამ განმარტებაში არ არის

⁴ „წიგნი სააქიმო“, თბილისი, 1936, გვ. 302.

⁵ ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, თბილისი, 1959, გვ. 279.

⁶ ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, თბილისი, 1940, გვ. 477.

⁷ ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი მცენარეთა სახელწოდებანი, თბილისი, 1961, გვ. 14.

⁸ ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 467.

⁹ ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 15.

¹⁰ იქვე, გვ. 16.

¹¹ ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 467.

¹² ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1959,

სადავო, რომ ბადრუნჯი ტენცოა—წყლის პიტნა, რადგან ავტორი განმარტავს: „ბადრუნჯი, რომელ არს ტენცო და შინაურსა პიტნას ბადრუნჯვე ჰრქვიან“¹³. არა სწორია მხოლოდ მომდევნო განმარტება, რომ ტენცო—წყლის პიტნა იგივე რეჰანია *Ocimum basilicum*. რეჰანიც, როგორც წყლის პიტნა—ტენცო ეკუთვნის ტუჩოსანთა *Labiatae*-ს ოჯახს, მაგრამ განსხვავებულია მისგან გვარიისა და სახეობით: ტენცო—წყლის პიტნა არის *Mentha aquatica*, რეჰანი—*Ocimum basilicum* L.

6. „ბაზრაცატუნი—სპარს. ბაზრ „თესლი“ და აქათან—„სელი“. აქედან „ბაზრაქათან“—სელის თესლი—*Semina linæ* მცენარისაგან—*Linum usitatissimum* L.¹⁴. ასეთივე განმარტება აქვს „ბაზრაცატუნს“ „წიგნი სააქიმოს“ ლექსიკონშიც, ხოლო ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნი“ „ბაზრაცატონა, ბაზრაცატუნი“ განმარტებულია, როგორც „კრავის ენა *Plantago mayor* L., მრავალძარღვა“¹⁵. ცნობილია, რომ ძველად „კრავის ენა“ („ბატკნის ენა“) მრავალძარღვას ეწოდებოდა. „მრავალძარღვას ძველად „ბატკნის ენასაც“ უწოდებდნენ“¹⁶.

„წიგნი სააქიმოსა“ და „უსწორო კარაბადინის“ ლექსიკონებში სელი მრავალძარღვას სინონიშია. ფაქტიურად ისინი ბოტანიკურად განსხვავებული მცენარეებია: სელი *Linum usitatissimum* L. ეკუთვნის სელისებრთა *Linaceae*-ს ოჯახს¹⁷. „მრავალძარღვა—*Plantago mayor* L.—ეკუთვნის მრავალძარღვასებრთა—*Plantaginaceae*-ს ოჯახს“¹⁸. ზაზა ფანასკერტელის განმარტებით: „ბაზრაცატონა—რომელ არს მრავალძარღვას თესლი“¹⁹. ამრიგად, „ბაზრაცატუნის“ განმარტებად უნდა მივიღოთ—მრავალძარღვა *Plantago mayor* L. და არა სელი *Linum usitatissimum* L.

7. „ბაკილა—არაბ. ბოსტნეული—მწვანილი—ცერცვი—*Semina fabarum*—მცენარისაგან *Pisaceolus vulgaris*—ლობიო“²⁰. „ბაკილა—ბაკლა „ქართულად ხანდური ჰქვიან“—ხანჭკოლი“²¹.

ცერცვი, ლობიო, ხანჭკოლი და ხანდური ერთი ოჯახის—ბარკოსნების *Leguminosae*-ს წარმომადგენელია, მაგრამ სხვადასხვა გვარისა და სახეობის მცენარეებია: ცერცვი—*Vicia faba*, ხანჭკოლი *Lupinus alba*, ლობიო—*Pisaceolus vulgaris*. ხანჭკოლი დანარჩენებისაგან განსხვავებით „შეიცავს შხამს—ალკოლიდ ლუბინს“²². „ბაკილა—ბაკლა, —სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, —სომხური სიტყვაა და ნიშნავს ხნდურს“²³. ხოლო „ხნდური—იგივე ხანდური, —ალ. მაყაშვილის განმარტებით, —მინდვრის ბარდა—*Pisum arvense* L.“²⁴.

13 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 418.

14 ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, გვ. 347.

15 1950, გვ. 467; 1959, გვ. 280.

16 წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, თბილისი, 1966, გვ. 120.

17 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VI, 1950, გვ. 45.

18 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 669.

19 „სამკურნალო წიგნი კარაბადინი“, 1950, გვ. 418.

20 „წიგნი სააქიმო“, გვ. 302.

21 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 467.

22 წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 81.

23 სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, გვ. 89.

24 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 50.

8. „გერეჩი—ქიმენია—უცნობია“²⁵. ამ შემთხვევაში „ქიმენია“ ხომ არ ნიშნავს „ქამენიას“, იმავე გვირილას? „გვირილა (ფართო გაგებით Ромашка—Pirethrum ზ. ი. ირაგა; გურ. ქამენია; მგრ. ქამენია“²⁶. ეს საკითხიც შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს.

9. „დრამინაი—ხვარასანი, ხვარასნიდან გამოსული. აქ დრამინაის სინონი-
მა, *S. minia linæ* მცენარისაგან *Artemisia Contra*, *Artemisia glomerata*“²⁷.
სელი *Linum usitatissimum* L. სკლისებრთა *Linaceae*-ს ოჯახიდან ჩვენ მიერ
ზემოთ არის განხილული, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს ხვარასანთან. „ხვარასანი
ძველად დრამინაისაც უწოდებდნენ“²⁸. *Artemisia*-ს გვირილად *Artemisia
contra* და *Artemisia glomerata* არ არსებობს. არის *Medicago glomerata*, რომელიც
კუთუნის პარკოსნების—*Leguminosae*-ს ოჯახს. „ხვარასანი—*Полынь
цитварная—Artemisia Cina*“²⁹ კუთუნის რთულყვავილოვანთა *Compositae*-ს
ოჯახს, რომელიც ბოტანიკურად სრულიად განსხვავებულია პარკოსნებისა და
სელის ოჯახისაგან.

ამრიგად, დრამინაი—ხვარასანი არის *Artemisia Cina* და არა სელი
Linum usitatissimum L. და არც *Medicago glomerata*.

10. „იარცუკი—გვირილა *Camelina crantz*“³⁰. „*Camelina sativa* Crantz
წიწმატა სელია, კუთუნის ჯვაროსანთა—*Cruciferae*-ს ოჯახს“³¹ და არაფერი აქვს
საერთო გვირილასთან. გვირილა *Pyrethrum* კუთუნის რთულყვავილოვანთა
Compositae-ს ოჯახს. მისი სინონიმა იარცუკი“³².

მაშასადამე, იარცუკი არის გვირილა *Pyrethrum* და არა *Camelina crantz*.

11. „კოჩივარდა—კლდის დუმა *Sedum* L.“³³. „კლდის დუმა—
Sedum L. კუთუნის სქელოფოთლოვანთა—*Crassulaceae*-ს ოჯახს, კარგი თაფლო-
ვანი მცენარეა“³⁴. „კოჩივარდა“, —აღ. მაყაშვილის განმარტებით, —„არის იგივე
ყოჩივარდა—*Cyclamit*“³⁵. „კოჩივარდა (ყოჩივარდა) კუთუნის ფურუსულა-
სებრთა—*Primulaceae*-ს ოჯახს. მრავალწლიანი მცენარეა. მისი მიწისქვეშა გამს-
ხვილებული ნაწილი უხამიანია“³⁶.

ამრიგად, კოჩივარდა არის ყოჩივარდა. *Cychamen* და არა კლდის დუმა
Sedum L.

12. „ლუფა—*Arum*“³⁷. „ლუფას“ ლათინური სახელწოდება სწორი არ
არის. *Arum* სულ სხვა მცენარეს აღიშნავს. „*Arum orientale*—ნიუკა კუთუნის
ნიუკასებრთა *Araceae*-ს ოჯახს. ამ გვიარის ზოგი წარმომადგენელი დას. საქარ-
თველში კარგ მხალად ითვლება“³⁸. „ლუფა არის *Luffa cylindrica*, კუთუნის

25 ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1959, გვ. 284.

26 აღ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 21.

27 „წიგნი სააქიმოი“, გვ. 308.

28 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 196.

29 აღ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 99.

30 ზ. ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 477.

31 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, 1948, გვ. 335.

32 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 52.

33 დ. ბატონიშვილი, იდიგარ დაუდი, 1938, გვ. 709.

34 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, გვ. 356.

35 „ბოტანიკური ლექსიკონი“, გვ. 118, 232.

36 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 101—102.

37 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 482.

38 „საქართველოს ფლორა“, ტ. II, 1941, გვ. 420—421.

გოგროვანთა—Cucurbitaceae-ს ოჯახს. მისი ნაყოფის ტურქულბოტკოვანი კონიდან ტანსაბან ქისას ანზადებენ³⁹.

13. „მაშა—ოსპი—Ervum lens“⁴⁰. ოსპი *Ervum lens* ეკუთვნის პარკოსანთა Leguminosae-ს ოჯახს. „მაშაც“ ეკუთვნის პარკოსანთა ოჯახს, მაგრამ ოსპისაგან განსხვავდება გვარითა და სახეობით. „მაშა—ლობიოს—Phaseolus vulgare-ს ერთ-ერთი სახესხვაობაა—Phaseolus aureus (=mungo auct)⁴¹.

14. „მლოვეი, მლოვეი—რეპანი (ე. ლ.)—Basilica nigra“⁴². რეპანი—*Ocimum basilicum* ეკუთვნის ტუჩოსანთა—Labiatae-ს ოჯახს. „მლოვეი—Sinapis L. არის ჯვაროსანთა—Cruciferae-ს ოჯახიდან, გამოიყენება ზეთის და მლოვეის მისაღებად, საჭმელად, სამკურნალოდ, თაფლოვანი მცენარეა“⁴³. მაგრამ „რეპანი“ მლოვეის სინონიმად აღებულია ვახტანგის ლექსიკონიდან, რაც შემდგომი მსჯელობის საგანს წარმოადგენს და უნდა დაზუსტდეს.

15. „ძალე—შაბიამნის აჯასპი—Ferrum sulfuricum“⁴⁴. უნდა იყოს არა შაბიამნის, არამედ რკინის აჯასპი. „ძალა—რკინის აჯასპი Железный купарос“⁴⁵. „ძალა (ძალისა) გოგირდმკევა რკინის მარილი, რკინის აჯასპი. ქალს ასე გამოზადებულსა ეცვა სულ დაჯიგრულები, კაბა, ფესტამალ-საგულე, ძალაში დაგლებულები (ბაჩანა)“. „ძალაეს—ძალის ხსნარში ავლებს“⁴⁶. რკინის აჯასპის გაიგივება შაბიამნთან უმართებულა. შაბიამანი რხმარება ვაზის შესაწამლად, მედიცინაში და სხვ., ძალა კი სამღებრო საქმეში, როგორც ფერის დამკერი, ქლოროზის წინააღმდეგ და სხვ. ქიმიკში ცნობილია, რომ რკინის ძალა არასოდეს არ ცვლის შაბიამნს.

16. „სკორდიონი—ველური ნიორი Teucrium scordium—ცხენისკბილა“⁴⁷. ცხენისკბილა შეცდომით უწერია სინონიმად სკორდიონს. ცხენისკბილა—*Leucium aestivum* L. ეკუთვნის ამარილისებრთა Amarillidaceae-ს ოჯახს. ზ. ფანასკერტელთან „სკორდიონი—არს ველური ნიორი“⁴⁸, ხოლო „ველური ნიორი—ყანის ნიორი, ძალნიორა—*Allium rotundum* L.“⁴⁹ ეკუთვნის შრომანისებრთა Liliaceae-ს ოჯახს. *Teucrium scordicoides* ეკუთვნის ტუჩოსანთა Labiatae-ს ოჯახს და არაფერი აქვს საერთო სკორდიონთან—ველური ნიორთან *Allium rotundum*-თან.

17. „ფაწალი—ლავიწი“⁵⁰. ლავიწი და ფაწალი ანატომიურად ორი განსხვავებული ორგანოა. „ლავიწი—ანატომიურად მორკალეული თხელი ძვალი, რომელიც მხრიდან გულის ფიცრის თავზე გადის და მჭრდის ძვალსა და ბუქს

39 ზ. ყანჩაველი, ბოტანიკა, ნაწ. II, მცენარეთა სისტემატიკა, 1933, გვ. 344.

40 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 483.

41 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 47.

42 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 484.

43 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, 1948, გვ. 293.

44 „იდიგარ დაუდი“, გვ. 715.

45 „სასოფლო-სამეურნეო ტერმინოლოგია“, 1959, გვ. 558.

46 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. VIII, 1964, გვ. 722.

47 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 492.

48 იქვე, გვ. 417.

49 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 77.

50 „უსწორო კარაბადინი“, გვ. 517.

აერთებს⁵¹. „ფაწლა, ფაწალი—ტყირპია“⁵², ხოლო „ტყირპი იგივეა, რაც ელენთა“⁵³. ამგვარად ფაწალი ელენთაა და არა ლავიწი.

18. „ქონდარი — *Origanum vulgare* L. თავშევა“⁵⁴. ქონდარი და თავშევა, ორივე ტუჩოსანთა Labiatae-ს ოჯახის წარმომადგენელი მცენარეა, სხვადასხვა გვარისა და სახეობის. „თავშევა—თავშევასი—*Origanum vulgare* ბოტანიკურად მრავალწლოვანი ბალახია. აქვს მოპირისპირე ფოთლები და ორტუჩა მოწითალო (ან მოთეთრო) ყვავილები, იხპარება ქსოვილების შესაღებად“⁵⁵. ალ. მაყაშვილის განმარტებით „თავშევა—*Душца, душлинка—Origanum vulgare*—შეგბალახა“⁵⁶. „ქონდარი—*Satureia hortensis* L. მრავალწლოვანი მცენარეა სურნელოვანი“⁵⁷.

19. „ქრთილი — *Herdeum* — ქერი“⁵⁸. სასურველია მეტი დაზუსტება: „გაზაფხულის ნათეს—ქერი ეწოდება; ხოლო შემოდგომისას ქრთილი“⁵⁹.

20. „ძალღის ღრინჭოლა — გულაფშუტა—*Solanum nigrum* L.“⁶⁰. გულაფშუტა პარაზიტ სოკოებს მიეკუთვნება, სპოროვანი მცენარეა. „გულაფშუტა 2 ოჯახს: 1) *Usiladinaceae*-ს ოჯახს და 2) *Tiletiaceae*-ს ოჯახს“⁶¹ მოიცავს. „ძალღყურძენას ძველად ძღლის ღრინჭოლასაც უწოდებდნენ“⁶². ძალღყურძენა—ძღლის ღრინჭოლა *Solanum nigrum* L. ეკუთვნის ძალღყურძენასებრთა *Solanaceae*-ს ოჯახს. ყვავილოვანი მცენარეა. როგორც ვხედავთ, ძღლის ღრინჭოლა (ძალღყურძენა) და გულაფშუტა სხვადასხვა ოჯახისა და გვარის მცენარეა, განსხვავებული ცხოვრების პირობებს შეგუებული. „ძღლის ღრინჭოლას“ განმარტებიდან „გულაფშუტა“ აწოდებული უნდა იქნეს.

21. „ძალღყურძენა—*Atropa belladonna*“⁶³. ძალღყურძენას ლათინური განმარტება არ არის სწორი. ძალღყურძენა და *Atropa belladonna* ორივე ძალღყურძენასებრთა—*Solanaceae*-ს ოჯახს ეკუთვნის, მაგრამ გვარითა და სახეობით განსხვავდებიან: „ძალღყურძენა—არის *Solanum nigrum* L.“⁶⁴, ხოლო „*Atropa belladonna* არის შმაგა ბალახი“⁶⁵. ძალღყურძენას განმარტებაში უნდა იყოს არა *Atropa belladonna*, არამედ *Solanum nigrum* L.

22. „ძროხის მძივი—უცნობი მცენარის სახელია“. იმავე გვერდზე—„ძროხის მძივი მინერალია“⁶⁶. ისმის კითხვა—„ძროხის მძივი“ მცენარეა თუ მინერალი, რა მცენარეა ან რა მინერალი?

51 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, 1955, ტ. IV, გვ. 1461.

52 სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV₂, თბილისი, 1966, გვ. 187.

53 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, 1960, ტ. VI, გვ. 1370.

54 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 498.

55 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, გვ. 279.

56 „ბოტანიკური ლექსიკონი“, 1961, გვ. 29.

57 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 394.

58 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 498.

59 სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV₂, გვ. 220.

60 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 731.

61 ალ. ლორთქიფანიძე, ბოტანიკა, 1961, გვ. 316.

62 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 183.

63 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 731.

64 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 461.

65 იქვე, გვ. 453.

66 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 732.

ცნობილია მცენარე—ჩალამძივი—*Ccix lacruma Icibi L.*⁶⁷, რომელსაც მუხუდოს მარცვლის ფორმის ნაცრისფერი თესვები აქვს (ერთი ბოლო ნისკარტეით წაწვეტებული), მუქი ნაცრისფერივე ზოლები დასდევს. ძალიან წააგავს მინერალს (აქვს პრიალა ზედაპირი და ჩსრიალებს). წაწვეტებული მხარე ღრუა, საიდანაც ბუსუსები (თესლის წანაზარდები) მოჩანს. ეს მცენარე საქართველოს ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული. სამეგრელოში მას უწოდებდნენ „ღიხაში ძიას“—მიწის მძივს. „ძროხის მძივი“, რომელიც იადიგარ დაუდის ლექსიკონშია მოხსენიებული, ხომ არ არის სწორედ ეს „მიწის მძივი“—ჩალამძივი?

23. „წყლის წიწმატი—*Nasturtium L.*—ჭაკუნტელი“⁶⁸. ჭაკუნტელი—წითელი ჭარხალია. „წითელი მხალი, ფოთლოვანი ჭარხალი—*Beta vulgaris L.* გურიამში ჭაკუნტელი“⁶⁹,—ასე განმარტავს ალ. მაყაშვილი. ჭაკუნტელი—წითელი ჭარხალი. *Beta vulgaris* ეკუთვნის ნაცარქეთამთა—*Chenopodia caze-*ს ოჯახს. „წყლის წიწმატი—*Nasturtium officinale L.* ჯვაროსანთა—*Cruciferae*-ს ოჯახს მიეკუთვნება, თესლს იყენებენ მღვდვის ნაცვლად“⁷⁰.

24. „ჯავზი—არაბ. ნივოზი, ბერძნ. *Nices*—კაკალი. მცენარისაგან *Juglans regia*“⁷¹. „ჯავზი—ნივოზი“⁷². „კაკალი—*Juglans regia* ეკუთვნის კაკლისებრთა—*Juglandaceae*-ს ოჯახს, ტექნიკური მცენარეა“⁷³. „ჯავზი *Myrsicatum moschata*—ხეხოსბ.“⁷⁴. „ჯავზი—ეკუთვნის *Myrsicaceae*-ს ოჯახს, ტროპიკებში გავრცელებული ხეები და ბუჩქებია“⁷⁵.

25. „ჯორის ძუის ხე—*Plantago mayor L.*“⁷⁶. *Plantago mayor L.* არის მრავალძარღვა ფართოფოთლიანი. ბალახი მცენარეა, მრავალძარღვასებრთა *Plantaginaceae*-ს ოჯახიდან. „მრავალძარღვა—*Подорожник большой, попутник—Plantago mayor L.*“⁷⁷. „ჯორის ძუა—*Хвойник—Ephedra* ცხენის მუხლა, ჯორის ძუა, ცხენის ძუა“⁷⁸. „კახ.-იმერულში შვიტას—*Equisetum*-საც ჯორის ძუას უწოდებენ“⁷⁹. სახალხო მედიცინაში, როგორც ჯორის ძუას—*Ephedra*-ს, ისე შვიტას—*Equisetum*-ს ერთნაირი დანიშნულებით იყენებენ, მაგრამ რაკი ლექსიკონში აღნიშნულია „ჯორის ძუის ხე“, საფიქრებელია, რომ ნაგული-სხმევია *Ephedra* (რადგან იგი ბუჩქია) და არა შვიტა—*Equisetum* (შვიტა ბალახი მცენარეა).

26. „ჯორის ძუის ხის ნეკერი—გამხმარი ღერო, თუ ქერქი, კანი“⁸⁰. ნეკერი—ნორჩი ყლორტია და არა გამხმარი ღერო, არც ქერქია და არც კანი. „ნეკერი (ნეკერისა)—კვირტებიანი ხის ნორჩი ტოტები. სახედარმა გემ-

67 ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 82.

68 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 732.

69 „ბოტანიკური ლექსიკონი“, 1961, გვ. 92.

70 „საქართველოს ფლორა“, 1948, ტ. IV, გვ. 195—196.

71 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 734.

72 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 506.

73 „საქართველოს ფლორა“, 1947, ტ. III, გვ. 388.

74 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, გვ. 100.

75 ალ. ლორთქიფანიძე, ბოტანიკა, გვ. 406.

76 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 735.

77 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 52.

78 იქვე, გვ. 26.

79 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 80.

80 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 735.

რიელ ნიქერს წისქვილივით ფქვა დაუწყო (ვაჟა)⁸¹. სახალხო მედიცინაში იყენებენ მცენარის გამხმარ ღეროს, ქერკეს, ფოთლებს, აგრეთვე ნორჩ ყლორტებს და აძლევენ მნიშვნელოვანია ნიქერის სწორი განმარტების საკითხი.

ამრიგად, როგორც შევამჩნიეთ, ძველ ქართულ საზღვდინო ძეგლთა ლექსიკონებში იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება არაზუსტი განმარტებები, რადგანაც იმ პერიოდისათვის სამკურნალო ძეგლების გამოცემა სრულიად ახალი წამოწყება იყო.

როგორც ჩანს, მაშინ თვით გამოცემლისათვისაც საეჭვო ყოფილა ზოგიერთი სიტყვისა და ტერმინის მნიშვნელობა. ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნი კარაბადინის“ 1950 წლის გამოცემის შესავალში ნათქვამია: „ტერმინებისა და, როგორც ძველად იტყოდნენ, „ძნელოვან სიტყვათა“ განსამარტავად ლექსიკონი დაეურთეთ. ყველა სიტყვა ვერ ავხსენით. შეიძლება ზოგი ახსნაც საეგებიო იყოს. რაც ამ მხრივ ან ვერ შევძელით, ანდა ამ გამოცემისათვის ვერ მოვასწარი, ის შეიძლება მომავალში გაირკვოს“. ამ სიტყვებმაც მომცა გამბედაობა, რომ ჩემი მოზიდული წვლილი შემეტანა კარაბადინების ლექსიკონებში შემჩნეული ზოგიერთი უზუსტობის გასარკვევად.

საერთოდ ლექსიკონები შემდგომში მოითხოვს დახვეწას, დაზუსტებას, სწორი განმარტებების მიცემას, რაც მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული სამკურნალო ძეგლების გამოცემის დროს.

⁸¹ „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. V, გვ. 1467.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

ცნობები და შენიშვნები

შოთა ბარამიძე

იროდიონ ევდოშვილის უცნობი ფსევდონიმები

საქართველოს რევოლუციური მუშათა კლასის სისხლით შეღებილი მატინანე არასოდეს არ დაივიწყებს უშიშარი რევოლუციონერის, პოეტი ტრიბუნის იროდიონ ევდოშვილის სახელს.

ჩვენი ვალაია მკითხველ საზოგადოებას მივაწოდოთ ჩვენს არქივ-საცავებში დაცული ირ. ევდოშვილის უცნობი ნაწარმოებები, ვაფიქროთ მისი ფსევდონიმები. ამ მიმართულებით საკმაო შრომატევადი მუშაობა ჩაატარა პროფ. შ. გოზალიშვილმა, რომლის მართებული მოსაზრებით არ არის გამორიცხული, რომ ირ. ევდოშვილის თხზულებებიდან, აღნიშნულის გარდა, უცნობი ფსევდონიმებითა და ინიციალებით ჯერ კიდევ ზოგი რამ იყოს გამორჩენილი...¹ ჩვენ მკითხველის ყურადღება ამ „გამორჩენილზე“ გვინდა შევაჩელოთ.

1. უკრნალ „ნიშადურის“ № 22-ში დაბეჭდილია სარკასტული მოთხრობა სათაურით „იგავი“². ეს ნაწარმოები ეხება III სახელმწიფო სათათბიროს და რუსეთის იმპერიაში შემავალი პატარა ერების პოლიტიკური ავტონომიის საკითხს. ამბის სატირულად გადმოცემისათვის ავტორი მიმართავს თხრობის ალეგორიულ ფორმას და ძველ ქართულ მეტყველებას. პამფლეტის სატირულ პერსონაჟად დახატულია ძველი რომაული მითოლოგიის ღვთაება იანუსი, რომელიც გამოსახებოდა ორი პირისაზით და წარმოადგენდა დროის, ყოველგვარი დასაწყისისა და დასასრულის სიმბოლოს. მახვილი მხატვრული სახეებითა და ეროვნული პრობლემით პამფლეტი ქართული პოლიტიკურ-სატირული პროზის მნიშვნელოვანი ნიმუშია.

პამფლეტის ავტორი იროდიონ ევდოშვილია. ამის საფუძველს პირველ რიგში ბოლო სტრიქონები იძლევა: „წამკითხველო, ნუ შერისხავ პირში მთქმელსა მას ბერსა იროდის“. ამის შემდეგ დაბეჭდილია „შენიშვნა რედაქციის მიერ: იროდი ბერმა იგავი ესე მოგვაწოდა...“

ვინ არის იროდი ბერი?

ქართული იუმორისტულ-სატირული პრესის ფურცლებზე იროდიონ ევდოშვილი „იროდის“ სახელითაც არის ცნობილი. ეს პამფლეტი იდეურ-თემატურად და მხატვრულად ახლოს დგას ირ. ევდოშვილის სატირულ პუბლიცისტიკასთან, მის სატირულ სტილთან, მაგრამ მაინც არასაკმაოდ მივიჩნევთ ეს საბუთები, რომ პამფლეტი ირ. ევდოშვილისათვის მიგვეკუთვნებინა.

გ. ლენინძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში ირ. ევდოშვილის ხელნაწერ საერთო რვეულში აღმოჩნდა აღნიშ-

¹ შ. გოზალიშვილი, იროდიონ ევდოშვილი, თბ., 1961, გვ. 76.

² „ნიშადური“, 1908, № 22, გვ. 10.

ნული პამფლეტის შავი, მაგრამ იგი არ არის მთლიანი და სათაურად აქვს „პასუხი“³. შემდეგ პოეტის 1908 წლის ხელნაწერ მეორე საერთო რვეულში სხვა ნაწარმოებებთან ერთად ვიპოვეთ ირ. ევდოშვილის ხელით ჩაწერილი ეს პამფლეტიც. ავტოგრაფი თეთრია და ნასწორები. ტექსტის ზოგიერთი სიტყვა დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით შეცვლილია. სათაურად აქვს „პასუხი“⁴; თარიღი არ უხის. ეს სათაური შინაარსს უფრო შეეფერება, მაგრამ დაბეჭდვისას ავტორს „იგავი“ შეურქმევია, რადგან თხრობა იგავურად მიმდინარეობს. დაბეჭდილი ტექსტის ბოლო მინაწერი: „წამკითხველო ნუ შეირისხავ პირში მთქმელსა მას ბერსა იროდის“ — ხელნაწერის შუაშია მოქცეული და შემოხაზული. რაც მთავარია, ხელნაწერის შინაარსი ემთხვევა დაბეჭდილის შინაარსს.

ამრიგად, ცხადია, რომ „იროდი ბერი“ იროდიონ ევდოშვილი არის.

2. ჟურნალ „ნიშადურის“ 1908 წლის 27 იანვრის ნომერში (№ 24) მოთავსებულია ფელეტონი ლექსად „ლეგენდა „ეშმაკის“ ცხოვრებიდან“, რომელსაც ხელს აწერს „წკიპურტი“. ამ ფსევდონიმით „ნიშადურში“ მხოლოდ ეს ერთი ფელეტონია დაბეჭდილი და დღემდე გაურკვეველია ავტორის ვინაობა.

სატირულ პერსონაჟებად მწერალს გამოყვანილი ჰყავს: ვირეშმაკა, მიქელ-გაბრიელი, სილიბისტრო და ნოე. ვირეშმაკა და მიქელ-გაბრიელი აქ მენშევიკური პარტიის სიმბოლური სახეებია, ხოლო სილიბისტრო და ნოე — სილიბისტრო ჯიბლაძე და ნოე ჟორდანიას არიან.

როგორც ვხედავთ, ფელეტონის ავტორი მენშევიკების აშკარა მოწინააღმდეგეა. ირ. ევდოშვილის რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან კი ცნობილია, როგორ დაუნდობლად აკრიტიკებდა იგი მენშევიკებს. პოეტმა არა ერთი სატირული თხზულება დაბეჭდა მენშევიკური პარტიის ლიდერის ნოე ჟორდანიასა და მისი იდეურ-პოლიტიკური კამპანიის სამარცხვინო ბოძზე გასაკრავად.

რადგან ირ. ევდოშვილსა და მენშევიკებს შორის ადვილი ჰქონდა იდეოლოგიურ გათიშულობას, მათ წინააღმდეგ პოეტის მიერ აღნიშნული ფელეტონის დაწერა სავსებით ბუნებრივი ჩანს. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტიც, რომ ამ ფსევდონიმით ირ. ევდოშვილი პირველად არ წერს: „წკიპურტის“ ხელმოწერით პოეტმა ქართულ ბოლშევიკურ გაზეთ „ახალ დროებაში“ გამოაქვეყნა „პატარა ფელეტონი“⁵. პოეტის და პოეტესა ბაბილინა ხოსიტაშვილი — ირ. ევდოშვილის ლიტერატურულ-რევოლუციური საქმიანობის თანამგზავრი — მოგონებაში იძლევა ცნობას, რომ ირ. ევდოშვილი წერდა „წკიპურტის“ ფსევდონიმით⁶.

რამდენადაც ქართულ პრესაში „წკიპურტის“ ფსევდონიმით სხვებიც ბეჭდავდნენ, ზემოხსენებული ფელეტონის ევდოშვილისეულობა სარწმუნო არ იქნებოდა, რომ არ აღმოჩენილიყო უტყუარი საბუთა: ამ ნაწარმოების ავტოგრაფი⁷. „ლეგენდა „ეშმაკის“ ცხოვრებიდან“ ჩაწერილია პოეტის საერ-

³ ფონდი 15589, გვ. 8.

⁴ ფონდი 15578, გვ. 60—62.

⁵ გაზ. „ახალი დროება“, 1906, № 14, გვ. 3; იხ. აგრეთვე: შ. გოზალიშვილი, ქართული რევოლუციური მხატვრული ლიტერატურის ისტორიისათვის, თბ., 1963, გვ. 187—188.

⁶ ჟურნ. „მნათობი“, 1946, № 5—6, გვ. 277.

⁷ საქართველოს გ. ლენინის სახელობის სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, ფონდი 15589, ფურცელი 9, 10, 11, 12.

თო რვეულში ავტორისავე ხელით. ხელნაწერი შავია და ნასწორები; თარიღი არ უხის. ამ რვეულში შეტანილია აგრეთვე ირ. ევდოშვილის სხვა ცნობილი ნაწარმოებები, რომლებიც შესულია მწერლის თხზულებათა ტომებში და გამოცემულია პროფ. შალვა რადიანის რედაქციით. ხელნაწერის ტექსტი ჟურნალ „ნიშადურში“ დაბეჭდილ ტექსტს ძირითადად ემთხვევა (უმნიშვნელო ცვლილებები ლექსიკური და პუნქტუაციური ხასიათისა).

3. ჟურნალ „ნიშადურის“ 1908 წლის 17 თებერვლის № 27-ში მე-15 გვერდზე დაბეჭდილია რუბრიკა „განცხადებანი“, რომელიც დასცინის მენშევიკებს. იგი ექვსი ნაწილისაგან შედგება. თითოეულ მათგანს ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი შინაარსი აქვს. ტექსტის ბოლოში ხელს აწერს ავტორი „ხ უ ხ უ ნ ი“.

„განცხადებანი“ დაწერილია ირ. ევდოშვილის მიერ და „ხუხუნი“⁸ ირ. ევდოშვილის ფსევდონიმია.

„განცხადების“ ექვსივე ნაწილის ავტოგრაფი აღმოჩნდა ლიტერატურულ მუზეუმში⁹. ისინი ჩაწერილია საერთო რვეულში პოეტის მიერ. ტექსტში სიტყვები ზოგან ადგილგადანაცვლებულია და ზოგან შეცვლილი. შინაარსობრივად ხელნაწერი და დაბეჭდილი ტექსტი ერთი და იგივეა. ხელნაწერში განცხადების პირველი ნაწილის „საქათოს მახოხის“ ორი ვარიანტია: შავი და თეთრი. თეთრი ვარიანტი დაბეჭდილია „ნიშადურში“ უმნიშვნელო სხვაობით. მეორე ნაწილს („ორი თუთიყუში“) ხელნაწერში ორი რედაქცია აქვს: მოკლე და ვრცელი. ვრცელი რედაქციის მიხედვითაა ტექსტი დაბეჭდილი ჟურნალში. მესამე-მეოთხე ნაწილების („საუკეთესო მუშუტი“ და „გულკეთილი ბოქაული“) ხელნაწერ ტექსტსა და დაბეჭდილ ტექსტს შორის მცირე ლექსიკური სხვაობაა. მეხუთე ნაწილის („საქართველოს მოკლე ისტორია“) ხელნაწერის ტექსტი უფრო მოკლეა, ვიდრე „ნიშადურში“ დაბეჭდილი; ნაწერი შავია და ნასწორები. თეთრი პირი არ ჩანს. მეექვსე ნაწილის („ვისაც გსურთ“) ხელნაწერი ორ ვარიანტად არის წარმოდგენილი. დაბეჭდილ ტექსტში შესული სტრიქონები ორივე ვარიანტიდან არის ამოღებული. როგორც ჩანს, ამის თეთრი პირიც დაკარგულა.

ფსევდონიმი „ხუხუნი“ ირ. ევდოშვილს მხოლოდ ამ შემთხვევაში აქვს გამოყენებული. იმ ნომერში (27), რომელშიც დაბეჭდილია „განცხადებანი“, მისი რამდენიმე თხზულებაა მოთავსებული სხვადასხვა ფსევდონიმით თუ უფსევდონიმოდ. ერთი და იმავე ფსევდონიმის ხმარება ჟურნალის ერთსა და იმავე ნომერში პოეტს საჭიროდ არ უცენია და ახალი ფსევდონიმი გამოუყენებია.

4—5. 1908 წლის „ნიშადურში“ დაიბეჭდა სამი სტატია სათაურით „ქიზიცი და ქიზიყელები“¹⁰. პირველს ხელს აწერდა „ნ ა რ ი გ ლ ე ჟ ი ა“, ხოლო მეორესა და მესამეს — „გ ი ო რ გ ი ნ ა რ ი გ ლ ე ჟ ი ა“¹¹. ამ სტატიაებში ავტორი თავს ესხმის სიღნაღის მაზრისა და მის პროვინციებში მოკალათებულ

⁸ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ვკითხულობთ „ხუხუნი“ გატყორცის ხმა“. ხუხუნი — აგრეთვე ქართული ეგვიპტე.

⁹ ლიტერატურული მუზეუმი, ფონდი 15559, ფურცელი 8.

¹⁰ იხ. ჟურნ. „ნიშადური“, 1908, № 50, 53, № 57.

¹¹ ამ ფსევდონიმების გამოფრვა პირველად სცადა პროფ. შ. გოხალიშვილმა, მაგრამ სათანადო მასალების უქონლობის გამო საკითხი გადაუწყვეტელი დარჩა. იგი წერდა: „ამ საკითხის გადაწყვეტა კიდევ მოითხოვს სათანადო შემოწმებას“. შ. გოხალიშვილი, დასახ. შრ., გვ. 75.

რელიგიური კულტის მსახურებს, რომლებიც თავიანთი ფრივოლური საქმიანობით, გაუმძღვრობითა და სექსუალური აღვირახსნილობით მშრომელი ხალხის ზიზღსა და სიძულვილს იმსახურებენ. სატირული მახვილის ისარი მიმართულია აგრეთვე ბურჟუების, ვაჭრების, წამგლეჯებისა და უსაქმურთა წინააღმდეგ. ავტორს სურს ცხოვრების ჩრდილოვანი მხარეების აღმოფხვრა და ამიტომ თავისთვის „ნარიგლეჯის“ უწოდებს.

სამივე სტატიას ერთი და იგივე სათაური აქვს, იდეურ-თემატურადაც ერთიანია, ერთმანეთის ლოგიკურ გაგრძელებას წარმოადგენს და ფსევდონიმებიც ერთი და იგივეა (პირველის „ნარიგლეჯია“, მეორისა და მესამეს — „ვიორგი ნარიგლეჯია“). ყოველივე ეს ცხადყოფს, რომ მათი ავტორი ერთი და იგივე პიროვნებაა. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ჩანს ტექსტიდან. მეორე სტატიაში ნათქვამია: „ბოდიშს ვიხდი იმ პირებთან, რომლებიც პირველ წერილშივე ვერ მოვიხსენიე (იგულისხმება ჟურნალის № 50-ში დაბეჭდილი წერილი. — შ. ბ.), მაგრამ არაუშავს რა ნიშადღური ეხლაც ამოეცხებათ“; „როგორც წინა წერილში მოხსენებულნი გვექონდა...“ (კურსივი ყველგან ჩვენია).

ახლა საჭიროა გავარკვიოთ — ვინ არის ამ სტატიების ავტორი? იგი უსათუოდ რედაქციის უახლოესი თანამშრომელია, რომელიც კარგად იცნობს ქიზიყს. ავტორი ირ. ევდოშვილი უნდა იყოს, რაც შემდეგი ფაქტებით მტკიცდება: ირ. ევდოშვილმა „ნიშადღურში“ ამ წერილების დაბეჭდვამდე სამი თვით ადრე „ლაბლაბოს“ ფსევდონიმით მოათავსა საკმაოდ მოზრდილ ლექსად დაწერილი პამფლეტი „ქიზიყური შაირი“¹². ფსევდონიმი „ლაბლაბო“ გაშიფრა პროფ. შ. გოხალიშვილმა. პამფლეტში სასტიკად არიან გამათრახებულნი შახნაზა მენთეშაშვილი და მისი დამქაშები. შახნაზა რეაქციის პერიოდში ქვემო მაჩხანის ჯაშუშობით, გარყვნილებით და მძარცველობით განთქმული მამასახლისი იყო. ამის გამო იგი სოფლის მცხოვრებთა მართლმსაჯულებით სიკვდილით იქნა დასჯილი. გარდა შახნაზასი, აქ ლაბარაჯია იმ პირებზე (ტიტიკო, სანდრო)¹³, რომლებიც იმავე სატირული კილოთი გაკიცხულია წერილებში. ასე რომ, პამფლეტისა და წერილების შინაარსი ერთმანეთს ემთხვევა; პამფლეტი წერილების გალექსილი რეზიუმეა.

მეორე წერილში ავტორი წერს: «„ნიშადღური“ მოყვარეს პირში უძრახავს...». ავტორი, ე. ი. ირ. ევდოშვილი, მოყვარეს თავის მშობლიური კუთხის, ქიზიყის მცხოვრებლებს უწოდებს.

ირ. ევდოშვილისათვის დამახასიათებელი პირდაპირობით არიან მხილებული სასულიერო წოდება (რომლის აუგად მოხსენიება ბავშვობიდანვე დამახასიათებელი იყო ირ. ევდოშვილისათვის) და სოფლის სხვა ბოზოლები. ასე რომ, ირ. ევდოშვილს არ შეეძლო ამ წერილისათვის უცნობი ფსევდონიმი არ მოეწერა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ წერილში მოხსენიებულა „სანდრო“ (პოეტი ს. შანშიაშვილი), რომელსაც ავტორი ავალებს ნიშადღური ამოსცხოს მღვდლებს, ტერტერებს, ბურჟუებს და ყველა იმ პირს, რომლებიც მას გამორჩა. ამან კი

¹² იხ. „ნიშადღური“, 1908, № 24, გვ. 7—8.

¹³ ამ პირთა შესახებ საინტერესოდ მოგვითხრობს ირ. ევდოშვილის მახლობელი, პოეტი ს. თაშალიშვილი, რომელსაც ბავშვობაში უფემია შახნაზას მათრახის სიმწეავე. იხ. მისი წიგნი „დაუეწიარი შეხვედრები“, თბ., 1966, გვ. 42, 46, 47, 111.

საბაბი მისცა წერილში ნახსენებ პირებს, სასტიკი პროტესტი განეცხადებინათ ჟურნალის რედაქციისათვის და „გიორგი ნარიგლეჯიად“ „ა-შ-ლი“ (პოეტი ს. შანშიაშვილი) მიეჩნიათ. რედაქციამ მათ ასეთი პასუხი გასცა ჟურნალის № 54-ში: „რედაქციისაგან — „ნიშადურის“ რედაქცია ამით აცხადებს და ამოწმებს, რომ „ქიზიყი და ქიზიყელების“ ავტორი გ. ნარიგლეჯია სრულებით „ა-შ-ლი“ არ არის“. განაწყენებული პირნი არც ამით დაკმაყოფილებულან და „გ. ნარიგლეჯია“ სამედიატორო სამართალში გამოუწვევიათ¹⁴. თუ რა შედეგი მოჰყვა ამ გამოწვევას მკითხველი საზოგადოებისათვის უცნობი დარჩა, რადგან თბილისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულებით 61-ე ნომრის გამოსვლის შემდეგ „ნიშადურის“ გამოშვება აიკრძალა.

მოტანილი საბუთები საკმაოდ მიგვაჩნია, რათა დადასტურებულად ჩაითვალოს, რომ ჟურნალ „ნიშადურში“ დაბეჭდილი სტატიები „ქიზიყი და ქიზიყელები“ ირ. ევლოშვილის კალამს ეკუთვნის, ხოლო მათი ავტორი „ნარიგლეჯია“ და „გიორგი ნარიგლეჯია“ ირ. ევლოშვილის ფსევდონიმებია.

6. გაზეთ „ივერიის“ 1899 წლის 192-ე ნომერში რუბრიკით „თეატრის მატინე“ დაბეჭდილია თეატრალური რეცენზია (კრაპტონიმი: — ?! — 15). ამ რეცენზიაში ნათქვამია: „კვირას, 5 სექტემბერს, ნემცების ბაღის საზაფხულო თეატრში ქართული სცენისმოყვარეთ წარმოდგენა გაჰმართეს. წარმოდგინეს ცნობილი 5 მოქმედებიანი პიესა „პარიჟის ლატაკნი“ — თარგმ. გუნიასი. ეს პიესა საკმაოდ რთულია, როგორც შინაარსისა, ისე შიგ დახატული ტიპების მხრივ და ამიტომ სერიოზულ შესრულებას თხოულობს. სცენისმოყვარეთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ისინიც, რამდენადაც კი შესძლებოდათ, სერიოზულად მოჰკიდებოდნენ პიესას, სცდილიყვნენ მისის შინაარსის შეგნება-გათვალისწინებას და თუმცა როლების ასრულების დროს ზოგიერთი მათგანი შიგა და შიგ შესამჩნევად ჰკოჭლობდა, მაგრამ საზოგადოდ წარმოდგენა საკმაოდ მწყობრად ჩაატარეს.

უმთავრესად კი წარმოდგენას განსაკუთრებული შნო და ლაზათი მისცეს ახალგაზრდა ქალმა ქ-ნმა ლომიძემ (ლ-ვამ) ანტუანეტას როლში და ახალგაზრდა კაცმა ბ-ნმა ალიონმა (იგივე ევლოშვილი) გასტონის როლში“.

ამის შემდეგ რეცენზენტი კვლავ მაღალ შეფასებას აძლევს მსახიობთა მიერ როლების შესრულებას, განსაკუთრებით კი ხაზს უსვამს ლომიძისა და ალიონის მიერ ბრწყინვალე თეატრალური კულტურის გამოვლინებას. ბოლოს წერს: „ლაპარაკი არ უნდა, რომ კარგის ხელმძღვანელისა და საკმაო გაწრთვნის მეოხებით ამ ქალს შეუძლიან შეიქმნას სცენის დამამშვენებელ არტისტად და ამიტომ დიდად სასურველია, რომ ქალებით დარბი ქართული თეატრი გამდიდრდეს ამ განძის მოპოვებით“. ალიონის შესახებ ნათქვამია: „არანაკლებ საყურადღებო უნდა იყოს ქართული თეატრისათვის ბ-ნი ალიონი. ამ ყმაწვილ კაცმაც უტყუარი სასცენო ნიჭი გამოიჩინა გუშინწინდელ წარმოდგენაზედ; მის მოქმედებასაც სცენაზედ დიდი ზომიერება და ბუნებრივობა ეტყობა. როცა მის თამაშობას უცქერთ, გეგონებათ თქვენ წინ კაი ხნის გამოცდილი და დახელოვნებული არტისტი თამაშობსო. გასტონის როლი, რომელსაც ეს ყმაწვილი ასრულებდა დიდად პასუხსაგები და ძნელი როლია, შიგ

¹⁴ იხ. „ნიშადური“, 1908, № 58 და № 61.

¹⁵ გაზ. „ივერია“, 1899, № 192, 7 სექტემბერი, გვ. 3. აღნიშნული კრიპტონიმი ეკუთვნის „ივერიის“ უახლოეს თანამშრომელს, მთარგმნელსა და საზოგადო მოღვაწეს ივანე მაჭავარიანს.

ერთმანეთზე გადახლართულია კომიზში და ტრაგიზმი და ბ-ნი ალიონიც მარჯვედ გადადიოდა ერთიდან მეორეზედ...“.

როგორც ვხედავთ, რეცენზენტი დადებით შეფასებას აძლევს და ღირსეული ქება-დიდებათ იხსენიებს ირ. ევლოშვილის სასცენო ოსტატობას, არტისტულ მონაცემებს. ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა სიტყვები: „უმთავრესად კი წარმოდგენას განსაკუთრებული შნო და ლაზათა მისცეს ახალგაზრდა ქალმა ქ-ნმა ლომიძემ... და ახალგაზრდა კაცმა ბ-მა ალიონმა (იგივე ევლოშვილი) გასტონის როლში“ (ხაზგასმა ჩვენია. — შ. ბ.).

ირკვევა, რომ იროდიონ ევლოშვილი, რომელიც ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო ქართულ სცენისმოყვარეთა ჯგუფისა, სასცენო ფსევდონიმად „ალიონს“ იყენებდა. ამის სარწმუნო ცნობას თვით რეცენზენტი იძლევა. ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვებით: „ახალგაზრდა კაცმა ბ-ნმა ალიონმა (იგივე ევლოშვილი)“. ამ ფსევდონიმით ირ. ევლოშვილს არაფერი დაუბეჭდავს.

ქართული გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში ამ ფსევდონიმისადმი ყურადღება არ არის მიქცეული¹⁶. ჩვენს შეკითხვაზე — რატომ არ არის შეტანილი „ალიონი“ ფსევდონიმების განყოფილებაში — ბიბლიოგრაფიის ერთ-ერთმა შემდგენელმა თ. მაჭავარიანმა განაცხადა, რომ „ეს ფსევდონიმი ტექსტის შიგნით არის მოქცეული და ამიტომ ჩვენი ყურადღების არედან გამოორჩენილათ“.

იგი არ არის შეტანილი არც გ. ბაქრაძის „ქართულ ფსევდონიმებში“¹⁷ და არც გ. მიქაძის მიერ შედგენილ „ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონში“¹⁸.

ამგვარად, გარდა დღემდე ცნობილი ოცდარობი ფსევდონიმისა თუ ინიციალისა¹⁹, ირ. ევლოშვილს კიდევ აქვს გამოყენებული ექვსი ფსევდონიმი²⁰: 1. იროდი ბერი („ნიშადური“, 1908, № 22, გვ. 10), 2. წიკიპურტი („ნიშადური“, № 24, გვ. 15—16), 3. ხუხუნი („ნიშადური“, 1908, № 27, გვ. 15), 4. ნარიგლეჯია („ნიშადური“, 1908, № 50, გვ. 14—15), 5. გიორგი ნარიგლეჯია („ნიშადური“, № 53, გვ. 15—16, № 57, გვ. 15—16); 6. ალიონი (გაზ. „ივერია“, 1899, № 192, გვ. 3).

ზემოაღნიშნული თხზულებები და მხატვრულ-სატირული ნარკვევები, რომელთა ქვეშეცა ფსევდონიმები არის მოწერილი, უნდა შევიდეს ირ. ევლოშვილის თხზულებათა მომავალ აკადემიურ გამოცემაში და ცხადია, ახლად გამოვლენილი ფსევდონიმები უნდა დაემატოს ირ. ევლოშვილის ფსევდონიმთა სიას.

¹⁶ „ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ტომი V, ნაკვეთი 1 (გაზეთი „ივერია“, 1897—1900 წწ.), გვ. 432, № 5435, შედგენილი თ. დონდუასა და თ. მაჭავარიანის მიერ, 1967.

¹⁷ გ. ბაქრაძე, ქართული ფსევდონიმები, ინახება ზელნაწერის სახით საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში, ფონდი 12672.

¹⁸ გ. მიქაძე, ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონი, ინახება ორ ვარიანტად ლიტერატურულ მუზეუმში, ფონდი 22872. მისი შემოკლებული ნაწილი გამოცემულია: გ. მიქაძე, ფსევდონიმების ლექსიკონი, თბ., 1969.

¹⁹ იხ. შ. გოზალიშვილი, იროდიონ ევლოშვილი, თბ., 1961, გვ. 76—77.

²⁰ გარდა აღნიშნულისა, ჩვენ გავშიფრეთ კიდევ ორი ფსევდონიმი. იხ. ჟურნალ „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1968, № 2, გვ. 75—77; ჟურნ. „დროშა“, 1968, № 9, გვ. 22.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა).

ლილი ათანელიშვილი

ერთი სინური ხელნაწერის კრიპტოგრაფიის შესახებ

სინას მთაზე წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნთსაცავში დაცულია X ს. ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებული (Sin—11). ხელნაწერს აქვს მინაწერები როგორც ქართულ, ასევე ბერძნულ ენებზე, რომლებიც ამ ხელნაწერის გადამწერებს ეკუთვნის. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ორმა მინაწერმა: ქართულმა (78r) და ბერძნულმა (179r). ეს მინაწერები გამოაქვეყნა უ. გარიტმა¹, მაგრამ, როგორც ჩანს, მათი მნიშვნელობა მისთვის უცნობია.

78r-ზე ფურცლის ქვედა კიდეზე ტექსტის ხელით მიწერილია:

ⲁⲗⲕⲟ: ⲕⲣⲏ: ⲛⲟ:

ამ მინაწერში საყურადღებოა პირველი სიტყვა **ⲁⲗⲕⲟ**. იგი კრიპტოგრამა უნდა იყოს, მაგრამ ამ ხელნაწერში იგი დამახინჯებული ფორმით არის წარმოდგენილი. ჩანს Sin—11-ის გადამწერს დედნიდან გადმოწერისას მოსვლია უნებლიე შეცდომა: ნაცვლად **Ⲕ**-ისა გადმოუწერია **Ⲕ. ე. ი. Ⲕ**-ისა და **Ⲕ**-ის გრაფიკული მსგავსების გამო მომხდარა აღრევა. Sin—11-ის დედანში ამ ადგილას უნდა გვქონოდა **ⲁⲗⲕⲟ**, რაც ქართული ანჩინური კრიპტოგრაფიულ სისტემით ამოიხსნება და ნიშნავს „ილკე“, ქარაგმის გახსნით „ილოცე“. აქვე დავსძენთ, რომ Sin—11-ის გადამწერს ქარაგმაც არა აქვს გადმოტანილი.

კრიპტოგრამაში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე **ⲛ** და **ⲛ** ხმოვნები. ბერათმონაცვლეობით შედგენილი ძველი ქართული კრიპტოგრაფიული სისტემების შესწავლისას გამოირკვა, რომ გადამწერნი მეტი საიდუმლოებისათვის სიტყვაში ყველა ასოს არ ცვლიდნენ შესაბამისი კრიპტოგრაფიული ანბანით². მსგავსი შემთხვევა გვაქვს ჩვენს კრიპტოგრამაშიც. ანჩინური სისტემის ანბანით კრიპტოგრამაში უნდა ყოფილიყო **ⲟ**-ს შესაბამისი **ⲕ** და **Ⲕ**-ს შესაბამისი **ⲕ**. მაგრამ მხოლოდ იმიტომ, რომ კრიპტოგრამის ამოხსნა გაძნელებულიყო, **ⲟ** და **Ⲕ** ამ კრიპტოგრამის ავტორმა უცვლელად დატოვა.

ამრიგად, Sin—11-ში **ⲁⲗⲕⲟ** შეცდომით არის გადმოწერილი, დედანში უნდა ყოფილიყო **ⲁⲗⲕⲟ**, რაც ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამაა.

ამ მინაწერის მეორე და მესამე სიტყვები **ⲕⲣⲏ** და **ⲛⲟ** ერთმანეთისაგან გათიშულია ორი წერტილით. ვფიქრობთ, აქ ორი წერტილი უადგილოდ არის დასმული და ეს ორი სიტყვა ფაქტიურად ერთ სიტყვას წარმოადგენს. ორი

¹ G. Garitte, Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï, Louvain, 1956, გვ. 44.

² ლ. ათანელიშვილი, ქართულ ხელნაწერთა რამდენიმე კრიპტოგრამის შესახებ, მრავალთავი, III (გადაცემულია დასაბეჭდად).

წერტილის გამოყოფად გამოყენების მსგავსი შემთხვევები დასტურდება ხელნაწერებში. მაგ.: Sin—50 (X ს.), 89r: თქმლი: იგნე ოქრო: პრსა თარგმანებაჲ: იგნე: მახრბლი:საჲ: და: პავ:ლტსი: 133r: თქმლი მისივე: მწყლზბი:სათვს: მდიდრისა: მის:თვს და ლზრტს:თვს: გლზკისა: Sin—59: გ: სამ: შბთსა (გვ. 172, სათაურში) და სხვ.

როგორც აქედან ჩანს, ორი წერტილი სიტყვის შავნით გამოყოფად გამოყენებულია შემდეგ შემთხვევებში: ოქრო:პრსა. მახრბლი:საჲ. პავ:ლტსი. მის:თვს. ლზრტს:თვს.

ფუზა: ეს სიტყვაშიც ორი წერტილი გამოყოფა და იგი ფაქტიურად ერთა სიტყვაა. ამას გვაფიქრებინებს მისი ბერძნული ფორმაც — Βεαηγ. ბერძნულში Βεαηγ საკუთარი სახელია. ბერძნულ ბიბლაში I ნეშტთა 29,8 ასე იკითხება: „*ὅσα χεῖρες ἰού*“. მაგრამ ვატიკანურ კოდექსში ἰού ფორმის ნაცვლად გვაქვს Βεαηγ³.

მაშასადამე, ბეზიელი არის ბერძნული Βεαηγ საკუთარი სახელის ქართული ფორმა.

ამრიგად, ქართულ მინაწერში კრიპტოგრამა მხოლოდ პირველი სიტყვა უღყ (უღყ*), რაც ნიშნავს „ილოცე“, ხოლო მეორე და მესამე სიტყვა ადამიანის საკუთარი სახელია: „ბეზიელ“. მაშასადამე, კრიპტოგრამა ასე იხსნება: ილოცე ბეზიელ. ხომ არ არის ბეზიელ Sin—11-ის დედნის გადამწერი? ამას გვავარაუდებინებს სინურ ხელნაწერებზე მიწერილი ასეთი ფორმულა: „ლოცვა ყავთ“, ან: „ლოცვა ყავთ ჩემთვის“, „ლოცვა ყავთ ღთისათვის“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, Sin—11-ის გადამწერს რამდენიმე ბერძნული მინაწერიც გაუკეთებია. საინტერესოა 179r-ზე მოთავსებული მინაწერი. იგი მიწერილია ფურცლის მარჯვენა კიდეზე ასომთავრულით (უნციალით) და იკითხება ასე: HAE.C. ეს სიტყვა ბერძნული კრიპტოგრამაა, შედგენილი საბერძნეთში გავრცელებული კრიპტოგრაფიული სისტემით, რომელიც ბგერათმონაცვლეობის პრინციპს ემყარება⁴. თუ ამ ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემის გასაღებს მივუსადაგებთ აღნიშნულ სიტყვას, იგი ასე ამოიხსნება: *ჩავ*, რაც ქართულად ნიშნავს „ვლადადებ“. კრიპტოგრამის ამოხსნისას მივიღეთ *Βαα*, ვინაიდან ამ კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანით E-ს ენაცვლება E. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ *Βαα* დამახინჯებული ფორმაა. მის ნაცვლად უნდა გვქონოდა სწორი ფორმა *Βαα*. ამის შესაბამისად კრიპტოგრამაშიც აღვადგენთ *Θ*-ს, რადგანაც ამ კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანით A-ს მონაცვლეა *Θ*. მაშასადამე, HAE.C კრიპტოგრამის მაგიერ გვექნებოდა HAΘC. მართლაც, აქ გადამწერის შეცდომასთან გვაქვს საქმე. გრაფიკულად მსგავსი ორი ბგერის *Θ* და E-ს აღრევის გამო⁵, *Θ*-ს მაგიერ Sin—11-ის გადამწერს კრიპტოგრამაში გადმოუწერია E.

³ Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart.

⁴ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, Leipzig, 1879, გვ. 235.

⁵ IX—X სს. ბერძნულ ხელნაწერებში ეს ორი ასო გრაფიკულად მსგავსია.

ამრიგად, ბერძნული კრიპტოგრამა HAEC Sin—11-ში დამახინჯებულადაა გადმოწერილი ასოთა გრაფიკული მსგავსების გამო. იგი სწორი დაწერილობით HAHC იქნებოდა წარმოდგენილი ამ ხელნაწერის დედანში.

რაც შეეხება ამ კრიპტოგრამების — ქართულისა და ბერძნულის — დაწერის თარიღს, ისინი Sin—11-ში გადამწერს ჩაუწერია. რაკი ქართული და ბერძნული კრიპტოგრამები დამახინჯებული ფორმით არიან წარმოდგენილი Sin—11 ხელნაწერში, სავსებით შესაძლებელია მათი X საუკუნეზე უფრო ადრეული ხანით დათარიღება. მით უმეტეს, რომ ბერძნულში გავრცელებული ამ სისტემის კრიპტოგრამები უკვე IX საუკუნიდან არის ცნობილი⁶. ჩვენი ბერძნული კრიპტოგრამაც ამ საუკუნეს უნდა მივაკუთვნოთ. რაც შეეხება ქართულ კრიპტოგრამას, იგი ნუსხურითაა ნაწერი. მისი დედანიც ნუსხური იქნებოდა, ხოლო ქართულში ნუსხურით ნაწერი ტექსტები IX საუკუნეზე ადრეული არა გვაქვს⁷. მაშასადამე, ქართული კრიპტოგრამის დედანიც IX საუკუნისა უნდა ყოფილიყო.

როგორც ვნახეთ, Sin—11 ხელნაწერზე მიწერილი ორივე კრიპტოგრამა — ქართულიცა და ბერძნულიც — ბგერათმონაცვლეობის პრინციპით არის შედგენილი. ასეთივე ნიმუშები დაიძებნა X საუკუნის ერთ ქართულ მრავალთავში (A—144)⁸. A—144 ნუსხის კრიპტოგრამების დამწერი ერთი და იგივე პირი ჩანს, ე. ი. იგი ქართველია. შესაძლოა, Sin—11-ის ორივე კრიპტოგრამაც ქართველს დაეწერა.

X საუკუნეში და, როგორც ჩანს, უფრო ადრეც საქართველოში იყენებდნენ ბგერათმონაცვლეობაზე დამყარებულ უძველეს კრიპტოგრაფიულ სისტემებს: ქართულ ანჩინურს და აგრეთვე ბერძნულ კრიპტოგრაფიულ სისტემას, რომელსაც ვ. გარდტჰაუზენი⁹ gewöhnliche kryptographie-ს უწოდებს. ამ ბერძნული სისტემის ნიმუშების ქართულ ხელნაწერებში გამოვლენა მოწმობს ბერძნული კრიპტოგრაფიის ერთგვარ გავლენას ძველ ქართულ კრიპტოგრაფიაზე.

⁶ V. Gardthausen, Griech. Palaeogr., 1879, გვ. 235.

⁷ სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკლევიტით, 1959, გვ. 300. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 187.

⁸ ლ. ა თ ა ნ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნული კრიპტოგრამა ქართულ ხელნაწერში, „მაცნე“, 1971, № 3.

⁹ V. Gardthausen, Griech. Palaeogr., 1879, გვ. 234.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის
 კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა).

Վ. Բ. ԳՐԻԳՐՅԱՆ

АРХИВ АРМЯНСКОГО КАТОЛИКОСА ГУКАСА КАРНЕЦИ КАК ПЕРВОИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЗАКАВКАЗЬЯ ПОСЛЕДНИХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ XVIII ВЕКА¹

В богатых фондах Института древних рукописей им. Маштоца при Совете Министров Армянской ССР наряду с рукописными книгами хранятся десятки тысяч архивных документов, имеющих важное значение для изучения истории политической и социально-экономической жизни Армении и соседних стран позднего средневековья. В числе этих документов выделяются черновые журналы писем и грамот католико́са Гука́са Карне́ци, составленные в 1780—1799 гг. Число этих документов доходит до 5700, из которых 2200 — письма и грамоты, а остальные — аннотации писем, некоторые из коих носят характер кратких хроник. По сей день опубликована лишь небольшая часть этого архива — всего 220 писем и 450 аннотаций².

Армянский католикос вел обширную переписку. Он получал письма от армян, проживающих в России, Грузии, Азербайджане, Турции, Иране, Румынии, Болгарии, Италии, Голландии, Австрии, Индии, Китае и отвечал всем. Кроме того, он переписывался с высокопоставленными лицами ряда стран — королями, пашами и ханами.

Адресованные различным лицам и имеющие разное содержание эти многочисленные письма, однако, отличаются одной общей чертой: во многих из них автор, обстоятельно или кратко, дает описание известных ему из достоверных источников событий, происходивших в Армении или соседних странах. В этих письмах, писавшихся почти ежедневно, не оставлено без внимания ни одно важное событие в жизни страны, и, следовательно, они по содержанию и хронологии, будучи тесно связанными друг с другом, представляют собой по существу обширную запись, составленную под непосредственным впечатлением событий, изложенную очевидцем, а подчас и активным участником этих событий.

Гукас Карнеци является хорошо осведомленным и правдивым автором. Мы убеждаемся в этом, сопоставляя его сведения с данными других источников. Он отлично сознавал необходимость описания происшедшего, и даже был намерен опубликовать в Константинополе свои записки, относящиеся к периоду нашего шествия Ага-Мамед-хана. Однако осуществить этот замысел ему не удалось³.

¹ Доклад зачитан на конференции, посвященной вопросам археографии и изучения древних рукописей, созданной Археографической комиссией при отделении истории АН СССР и Институтом рукописей им. К. С. Кекелидзе АН Грузинской ССР (Тбилиси, 4-е ноября, 1969 г.).

² Публикация писем и посланий Гукаса Карнеци осуществлена известным армянским ученым Г. Тер-Агабянцем (см. «Архив армянской истории» (на армянском языке), т. IV, Тифлис, 1899; т. IX, Тифлис, 1911).

³ Матенадаран им. Маштоца, рук. № 4331, стр. 85а.

Естественно, что в письмах и грамотах Гукаса Карнеци более подробно освещены политические события, происшедшие в близлежащих районах. С пристальным вниманием католикос следил за отношениями ереванского хана с соседними ханами и пашами, персидскими шахами и с царем Ираклием II. Часто он играл роль посредника в этих сношениях, посылал своего представителя и даже лично встречался с данным высокопоставленным лицом. И, как правило, обо всем этом подробно рассказывал в своих письмах, в особенности, в письмах к дальним корреспондентам. Обычно подобное описание излагалось в конце письма, но часто все письмо, от начала до конца, бывало посвящено описанию какого-нибудь события. Так, например, письмо от 22-го сентября 1790 г., адресованное эчмиадзинскому нунцию в Константинополе Минасу вардапету, целиком посвящено описанию политических событий и озаглавлено: «История нашествия хойцев и нахичеванцев на страну Ереванскую и убыток, нанесенный ей и св. престолу». Фактически, это не письмо, а небольшой и компактный исторический труд, вкратце и с удивительной четкостью повествующий историю одной из многочисленных кровавых феодальных междоусобиц. В нем рассказывается о том, как войска наступающей стороны разрушали деревни и села противника, грабили и сжигали дома, уничтожая все на своем пути, и о том, в каком бедственном состоянии находилась страна накануне еще более страшного испытания — нашествия Ага-Мамед-хана. Из этого, а также и последующих писем Гукаса Карнеци мы узнаем о запоздалой помощи Ираклия II Ереванскому хану, о неудачном походе Ереванского хана на Нахичеван. Далее католикос рассказывает о том, как в декабре 1791 года Карабахский хан Ибрагим и Аварский хан Омар напали на Нахичеван и как перед лицом этой опасности ханы Еревана, Нахичевана и Хоя, позабыв о своих прежних расприх, сплотились против общего врага и успешно сопротивлялись, ибо упомянутое нашествие таило огромную опасность не только для Нахичевана, но и для соседнего Еревана и Хоя. Насколько нам известно, это письмо Гукаса Карнеци является пока что единственным и, надо признать, весьма достоверным источником, проливающим свет на вышеупомянутые события⁴.

Сразу же после своего избрания католикосом Гукас Карнеци в ряде писем описывая создавшуюся в Закавказье сложную политическую обстановку, дает подробные сведения о длительных мирных переговорах между грузинским царем Ираклием II и ереванским Гусейн-Али ханом. Во время этих переговоров католикос часто выступал в роли посредника. В книге русского историка П. Г. Буткова «Материалы для новой истории Кавказа» говорится, что договор о мире был подписан в середине мая 1780 г.⁵, однако по сведениям католикоса, которые более достоверны, мир был подписан только в ноябре 1781 года⁶.

В письмах Гукаса Карнеци есть много интересных сведений о походе Аварского хана Омара в Закавказье в 1785 году. Омар-хан дошел до Ахалцихе, перезимовал там, а весной, через Армению вернулся к себе. Католикос описывает смуту, царившую в стране вследствие этого

⁴ Оригинал письма хранится в архивном отделе Матенадарана им. Маштоца (католикосский архив, папка № 6, документ № 189), публикация осуществлена нами (см. В. Р. Григорян, Неопубликованное сочинение Гукаса Карнеци, «Вестник Матенадарана», т. VI, стр. 429—435).

⁵ П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 года, ч. II, СПб, 1869, стр. 75.

⁶ Матенадаран им. Маштоца, рук. № 4481, стр. 132а.

набега. Интересны его сведения о нескольких удачных нападениях грузин на войско Омара⁷.

С разных концов персидского государства католикос Гукас периодически получал сведения о возвышении династии Каджаров, о вступлении на престол Ага-Мамед-хана. В свою очередь он передает эти сведения своим корреспондентам. Благодаря этой переписке можно составить ясное представление о том, как относился Ага-Мамед-хан к отдельным владетелям в Закавказье, какие предпринимал он меры для восстановления над ними персидского господства и, наконец, о его опустошительных походах на Закавказье в 1795, затем в 1797 годах. Католикос надеялся, что Грузия, принявшая по Георгиевскому трактату 1783 г. российский протекторат, сможет дать отпор войскам Ага-Мамед-хана. Как узнаем мы из его писем, он выделял денежные средства в помощь военным приготовлениям грузинского царя⁸. В то же время он выступает посредником между царем Грузии и Ереванским ханом, которые с 1794 года опять были в натянутых отношениях, так как хан уклонялся от выплаты дани. Хан стремился получить помощь от Ираклия, но в сложившейся обстановке это было невозможно и он вынужден был самостоятельно сопротивляться войскам Ага-Мамед-хана.

В исторической литературе есть много сведений о персидском нашествии 1795 года, однако данные об осаде Еревана сохранились главным образом в письмах Гукаса. Из них мы узнаем, как 20000-ное персидское войско, под началом брата Ага-Мамеда, Али Кули-хана вторглось в Араратскую долину и осадило Ереван, и как ценой огромного выкупа католикосу удалось спасти Эчмиадзинский монастырь и село Вагаршапат от грабежа и разрушения. Будучи не в силах продолжать сопротивление, Ереванский хан, после 35-дневной осады, вынужден был сдать и дать заложников. 28-го августа 1795 года войска Али-Кули-хана двинулись на Гянджу и присоединились к остальным войскам, наступавшим на Тбилиси.

Письма Гукаса Карнеци содержат много интересных материалов о смуте, начавшейся после убийства Ага-Мамед-хана, и о стремлении новоявленного Фатали-шаха восстановить господство Персии над Закавказьем. Особую ценность имеют его сведения о попытках шаха напасть на Ереванское ханство и Грузию, и об активных враждебных действиях Ереванского хана против Грузии. Все эти сведения описаны во всех подробностях, приводятся статистические данные и обязательно указываются даты. Следует отметить, что при описании бедственного положения населения католикос приводит подробные сведения, указывает цены на хлеб и другие продукты, говорит о погоде, болезнях, которые были распространены в то время. В этом отношении чрезвычайно интересны его письма, содержащие сведения о чуме, свирепствующей во многих населенных пунктах Закавказья и о страшных последствиях эпидемии.

Из писем католикоса можно почерпнуть некоторые сведения о пленных, угнанных персами во время взятия Тбилиси в 1795 г. Оказывается, что часть из них была приведена в Ереван, и Грузия вела переговоры с персами об условиях их возврата⁹. Некоторые пленные были угнаны очень далеко. Из писем Гукаса, адресованных армянам, проживающим в Индии, узнаем, что арабские купцы в Персии купили пленных тбилисцев и через Бушер довели их до Калькутты, чтобы перепро-

⁷ Рук. № 4181, стр. 1766.

⁸ Там же, стр. 3396.

⁹ Там же, стр. 5056.

дать по дорогой цене, но армяне Калькутты сумели выкупить их через посредничество мэра города¹⁰. Некоторые пленные были доставлены в Басру, но и там армянам удалось выкупить их¹¹.

Следует отметить, что армянский католикос вел особенно интенсивную переписку с государственными деятелями Грузии. Несмотря на неблагоприятную политическую ситуацию и препятствия, чинимые ереванским ханом, переписка между Гукасом Карнеци и грузинским двором никогда не прерывалась. Для наглядности приведем некоторые данные. Сразу же после избрания католикосом, Гукас отправил в Грузию 33 письма, некоторые из них были адресованы армянам, проживающим в Грузии, а остальные: государственным и духовным деятелям Грузии, в том числе Ираклию II, царице Дареджан, царевичам Георгию и Левану, царю Имеретии Соломону, грузинскому католикосу Антону, духовнику грузинского царя архимандриту Евфимию, имеретинскому католикосу Максимию, духовному предводителю Кахетии и другим. Благодаря такой обширной переписке, католикос был хорошо осведомлен в политической обстановке Грузии, и его сведения, относящиеся к данному вопросу, вполне достоверны. Интересно отметить, что некоторые сведения он получал лично от царя Грузии. Так, например, о нашествии лезгин и убийстве Ага-Мамед-хана католикосу написал сам Ираклий II¹². Из писем католикоса мы узнаем много интересного о важных событиях, происходивших в грузинском царском дворе, об отношениях Грузии с соседними азербайджанскими ханствами, а также с Кареским и Ахалцихским пашалыками и т. д. Из писем явствует, что грузинский царь вступал в деловые операции с католикосом, с целью приобретения за границей бумаги для своей типографии, финансирования своих послов, отправляющихся в Россию и т. д. В подобных случаях обычно деньги вручали католикосу, а на местах получали их от эчмиадзинских нуциев под расписку. Подобного рода материалы дают возможность установить существовавший тогда денежный курс, покупательную способность валюты, так как католикос имел привычку рядом с данной денежной единицей ставить ее эквивалент турецкими или персидскими деньгами. Так, например, по данным апреля месяца 1784 г. 200 тифлиских туманов были равны двум тысячам пятистам турецким курушам, следовательно, один туман был равен 12,5 курушам¹³. Нам хорошо известна стоимость куруша, следовательно, легко можно установить покупательную способность тифлиского тумана.

Письма католикоса Гукаса помогают внести поправки при освещении некоторых вопросов, считавшихся спорными или загадочными. Приведем наглядный пример. Как известно, царевич Леван был видным государственным деятелем Грузии. Он возглавлял важное дело по созданию регулярной грузинской армии «моригэ» и был самым верным и надежным помощником Ираклия во всех государственных делах. Насколько нам известно, по сей день в научной литературе нет определенных и достоверных данных о причинах гибели царевича Левана. В интересном и ценном труде Геронтия Кикодзе «Ираклий Второй» говорится, что царевич Леван умер весной 1782 года в Кахетии при весьма загадочных обстоятельствах. Он якобы был приглашен на свадьбу в селение Веджини. Там ему приглянулась красивая женщина, жена одного помещика, которая и убила царевича, сразив его кинжалом, защищая

10 Рук. № 2922, стр. 426.

11 Там же, стр. 526.

12 Рук. № 4501, стр. 15—16а.

13 Рук. № 2803, стр. 245а—245б.

свою честь¹⁴. Приводя эти данные, Г. Кикодзе пишет: «Трудно сказать, насколько правилен этот несколько романтически прикрашенный рассказ: как видно, современники не сумели выяснить загадочных обстоятельств убийства»¹⁵.

Совершенно по другому описывает гибель царевича Левана Гукаса Карнеци. Сведения об этом событии содержатся в одном из его журналов. «Так как в то время, — написано там, — существовала вражда между грузинами и чарскими лезгинами, и поскольку до этого грузины причинили им разорение, несколько сот человек из лезгин направились к грузинским поместьям, дабы учинить грабеж в селениях. В одном из селений они (лезгины) угнали овец и ограбили крестьян. Когда слух об этом дошел до города Тифлиса, отважный царевич, которого звали Леваном, с немногочисленным отрядом отправился в погоню и догнал их. В рукопашном бою Леван-Мирза ушел вперед и один из противников убил его выстрелом из ружья. Это известие повергло в глубокую скорбь весь грузинский народ и в особенности царя грузинского и всю его родню»¹⁶.

Нетрудно убедиться, что здесь вводится существенная поправка. Оказывается, что царевич Леван погиб не от руки какой-то женщины, а пал на поле битвы, защищая интересы своего народа. Думается, что тут не может быть недоразумений. В Эчмиадзине были хорошо осведомлены, поскольку сразу же после гибели царевича католикос отправил в Тифлис своего представителя архимандрита Галуста, чтобы выразить царю Ираклию соболезнование. Естественно, что архимандрит Галуст был в курсе дела и знал обстоятельства гибели Левана и осведомил, в свою очередь, католикоса. Кроме того, Гукас мог узнать подробности от многочисленных армян, проживающих в Грузии. Католикос хорошо знал и высоко ценил царевича Левана и его смерть считал большой утратой. Об этом он написал в своих письмах, с выражением соболезнования, адресованных Ираклию II, царице Дареджан и царевичу Гергию.

Данные, приведенные в книге Г. Кикодзе, вызывают сомнение. Царевич не мог быть убит весной 1782 г., так как запись о смерти Левана в журнале католикоса относится к февралю 1781 года; той же датой помечены и письма с выражением соболезнования.

Несомненно, очень трудно в этом небольшом сообщении остановиться на всех тех вопросах, затронутых в переписке Гукаса Карнеци, которые представляют определенный интерес для истории Закавказья. Поэтому, мы постарались дать всего лишь общее представление об этих материалах.

Учитывая большую ценность архива Гукаса Карнеци, руководство Матенадарана им. М. Маштоца решило издать трехтомный сборник, в котором будут помещены полные тексты важнейших грамот и писем католикоса, а также аннотации всех остальных материалов. Эта публикация будет способствовать всестороннему изучению истории Закавказья последних десятилетий 18-го века.

¹⁴ Геронти Кикодзе, Ираклий Второй, Тбилиси, 1947, стр. 102—103.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Гук. № 4481, стр. 70а—70б.

1890 гг.). Для исследователя были доступны лишь те памятники, которые находились на поверхности земли или были скрыты неглубоко под ней, т. е. материал, который можно было обнаружить без специального археологического вмешательства. Но недостаточная древность «возраста» (хотя и тут прослеживается древняя традиция) компенсируется широким географическим ареалом. Добытый исследователем материал охватывает почти все провинции исторической Грузии. Тут представлены запад, юго-запад, северо-запад и восток страны: Самцхе (г. Ахалцихе, с. Ацкури, пос. Абастумани), Аджара (г. Батуми), Одиши (г. Поты, с. Бандза, с. Суджуна), Имерети (г. Кутаиси, пос. Вани, пос. Кулаши, пос. Сачхере), Лечхуми (с. Лаилаши), Верхняя Рача (г. Они), Картли (с. Тамарашени), Кахети (с. Ахалсопели).

Перечисленные пункты представляют далеко не полную картину расселения евреев на территории грузинского государства. В этом списке отсутствует древняя столица Грузии Мцхета¹. Но именно этот город, колыбель соборности грузинских племен, был первым средоточием еврейской общины на этой земле, как бы новым Иерусалимом² для палестинских изгнанных и исходным пунктом их дальнейшего расселения по разным областям Грузии³.

В грузинской летописи «Картлис Цховреба» («Житие Грузии») сохранилось сведение о первой диаспоре еврейского народа (после 597 г. до н. э.): «И было во время оно, Навуходоносор царь полонил Иерусалим и гонимые оттуда евреи прибыли в Картли и, обещая платить дань, выпросили у мцхетского старосты (მამსახლბისი) землю. И было им дано право поселиться у реки Арагви, у притока, называемого Занави, за оную землю и стали они платить дань» (Картлис Цховреба, т. I, стр. 15—16).

Во второй половине I в. н. э. (после 72 г.) новая волна еврейской эмиграции появляется в Картли, что и засвидетельствовано теми же словами: «И Веспасиан, кесарь римлян, полонил Иерусалим и гонимые оттуда евреи прибыли во Мцхету и поселились рядом с древними теми

¹ Именно во Мцхете были найдены древнейшие памятники еврейской письменности. См. Д. А. Хвольсон, Сборник еврейских надписей, содержащих надгробные и другие надписи из Крыма и из иных мест, СПб., 1884, стр. 130—134; Г. В. Церетели, Искооткрытая надпись из Мцхеты, Вест. Инст. яз., ист. и мат. культуры, Тб., 1940, т. V—VI, стр. 419—425 (на груз. яз.); А. Крихели, Стела с еврейской надписью, найденная в Мцхета, Труды историко-этнограф. музея евреев Грузии, Тб., т. 2, стр. 111—113.

² По крайней мере это было так для христианской Грузии. Топонимика Мцхеты и ее окрестностей в точности воспроизводит топонимику Иерусалима с его окрестностями, что и отчасти сохранилось до наших дней (см. К. Кекелидзе, К вопросу об иерусалимском происхождении грузинской церкви, Этюды по истории древнегруз. лит., IV, Тб., стр. 362—3).

³ Об этом впервые упоминается И. Черным в книге путешествия по Кавказу (на евр. яз.). Пользуюсь грузинским переводом А. Крихели (Труды историко-этнографического музея евреев Грузии, 1945).

ევრეями» (там же, стр. 44). К этому времени, как явствует из нашей летописи, вышедшие 600 лет назад из Палестины евреи могли считать землю Картли своей второй родиной, поэтому они неоднократно называются «грузинскими евреями» (ჰურიანი ქართველნი). И как везде случалось в известных центрах диаспоры (в Антиохии, в Александрии, в Риме...), грузинские евреи хранили тесную связь с Палестиной и своими соотечественниками, рассеянными по разным странам мира. Прибывали к ним специальные посланники (סוחרים) с вестями о значительных событиях из жизни народа и, следует предположить, что и в Картли среди еврейской общины, собирали они взносы на восстановление иерусалимского Храма. О подобных сношениях имеются ясные свидетельства в «Житии Грузии».

Деятельности мцхетских евреев посвящено много заслуживающих внимания страниц грузинской летописи. К первой половине I в. н. э. с особым уважением упоминается «мцхетский еврей, старейшина (მობუცბული)», который через посланников был приглашен в Иерусалим для обсуждения вопросов веры отцов в связи с появлением Христа. Именно этому почтенному человеку пришлось присутствовать при распятии Спасителя, как представителю общины, как одному из אבות. По семейному преданию потомков Элиоза именно ему достался по жребию хитон Иисуса Христа, и согласно той же традиции святыня эта, принесенная Элиозом во Мцхету, была захоронена вместе с его сестрой недалеко от их дома, местонахождение которого вполне определенно указано в тексте: «И был дом Элиоза в западной части города, за участком Мовта, у моста» (там же, стр. 101).

Особо отмечается роль еврейской общины в деле христианизации Картли. Общеизвестно, что еврейская диаспора знакомила благорасположенных к ней язычников с монотеизмом и тем самым расчищала путь для распространения христианства⁴. Синагоги везде оказывались тем местом, где Апостолы впервые проповедывали евангельское учение (см. Деяния св. Апостолов). Об аналогичных фактах сообщается в нашей летописи: святая Нина, просветительница Грузии, по прибытии в эту страну прежде всего посещает синагогу (в оригинале ბაგბო) в городе Урбниси⁵ и будучи уже во Мцхете она постоянно поддерживает связь с еврейской общиной, через которую ей удаётся осуществить свою миссию в Грузии.

Среди еврейских деятелей времен обращения Грузии в христианство (вт. половина IV в.) летопись упоминает священника Абиатара, потомка того древнего Элиоза. Знаменательно, что подробности крещения

⁴ Еврейскому אבות в грузинских переводах Ветхого Завета соответствует მობუცბული (соб. «старик»).

⁵ Encyclopedic Dictionary of the Bible, by L. E. Hartmann, New-York, 1963, стр. 569).

⁶ В Урбниси обнаружена перстень-печать с еврейской надписью (дат. III в. н. э.), которую удалось прочесть Н. Бабаликашвили (Еврейские надписи в Грузии, стр. 3).

грузин переданы со слов Абиатара и его сестры Сидонии⁷. Именно эти люди в числе других евреев явились первыми учениками св. Нины и, рискуя жизнью, всячески способствовали распространению новой веры. «Тогда восстали против Абиатара евреи, чтобы побить его камнями, но царь Мириан послал своих слуг и спас Абиатара от смерти» (стр. 102).

Летописец особо подчеркивает то обстоятельство, что предок Абиатара Элиоз с материнской стороны принадлежал к роду Элия⁸, силовского священнослужителя (см. I Сам. 1, 3), дом которого в продолжении нескольких поколений выдвигал видных священников, в том числе и первосвященника Абиатара, верного соратника царя Давида (см. кн. I Сам. 22, 20—23). Таким образом, имена ветхозаветных религиозных деятелей «Элий» (אלי) и «Абиатар» (אביאטר) повторились¹⁰ у их потомков, мцхетских евреев¹¹.

Все эти факты, запечатленные на страницах «Жития Грузин», ясно свидетельствуют о том, что мцхетская диаспора не была из последних и через своих просвещенных представителей пользовалась значительным духовным влиянием и деятельно участвовала в культурной жизни страны.

К сожалению, после упомянутых событий IV века летопись на протяжении многих столетий не сообщает никаких сведений о судьбах и деятельности грузинских евреев. Но одно характерно и это следует отметить, что оживление культурной деятельности евреев на нашей земле совпадало по времени с подъемом грузинской государственности и культуры. Не случайно, что к периоду объединения грузинских земель в одно государство (XI—XII вв.) относится хранившаяся долгое время в лаилашской синагоге (в Лечхуми, северо-западе Грузии) древнееврейская рукопись Моисеева Пятикнижия, которую почитало даже христианское население, приписывая ей чудотворную силу. Как предполагает акад. Г. В. Церетели, эта рукопись может послужить одним из основных источников при будущем научно-критическом издании оригинального текста Ветхого Завета¹².

⁷ В этом рассказе встречается, между прочим, гебраизм вроде უფლო მძობის სჯობის (букв. «господин тяжелого недуга»); ср. בעל חמה «яростный».

⁸ По преданию, проскользнувшему в «Житие Грузин», епанча Элии, как семейная реликвия, хранится во Мцхете.

⁹ Предполагаем, что «Элиоз» является грецизированной формой древнееврейского имени עזי.

¹⁰ Известно, что обычай давать внуку имя деда возник в иудеоэллинистическом периоде. Особенно это укоренилось в семье первосвященника (см. Еврейская Энциклопедия, т. 8, стр. 143).

¹¹ По свидетельству проф. И. Мегрелидзе цхинвальская ветвь грузинской фамилии Элиозишвили (или Элиозидзе) прозывают себя также «Абиатаровыми» (აბიატარობ-ელები). Он же сообщает любопытный факт, что представители этой фамилии подробно, как почитанному из «Жития Грузин», рассказывают о мцхетском Абиатаре («Мацне», 1969, № 6, стр. 126, на груз. яз.).

¹² Г. В. Церетели. О Тбилисской рукописи древнееврейского Пятикнижия, сб., Восточная Филология, Тб., 1969, на груз. яз., русск. резюме, стр. 38.

В царствование царицы Тамар, в эпоху, ознаменованную выдающимися культурными достижениями, на территории Грузинского государства, именно в черноморском городе Гагре, работали приверженцы каранжской (иначе, восточной в противовес испанской) школы еврейских грамматиков. До наших дней сохранились два датированных (1207 г. и 1208 г.) трактата на древнееврейском языке, сочиненных или переписанных в Гагре¹³.

Но документы подобного рода еще недостаточно выявлены. К тому же, надо предположить, что еврейское культурное наследие в Грузии поделило общую участь с грузинскими письменными и материальными ценностями, погибшими или рассеянными во время неоднократных нашествий прошлых веков. При таких обстоятельствах трудно переоценить работу, проведенную Н. И. Бабаликашвили в деле обнаружения и фиксации эпиграфических памятников, представляющих, несмотря на их «молодой возраст», немаловажное значение для изучения еврейских письменных и вообще культурных традиций.

Не выдающиеся личности, а простые, безвестные люди покоятся под этими надгробьями, но их эпитафии несомненно отражают общую языковую и духовную культуру всего народа, культуру, которая на протяжении веков поддерживалась именно подобными им людьми.

Самое главное, что поддерживалось и передовалось ими из поколения в поколение, это — классический древнееврейский язык, язык культа и культуры. Словесное содержание надгробных памятников вдохновляется Ветхим Заветом; эпитафии очень древни и ведут свое начало еще из Палестины. Сам памятник, выраженный словом **מַצְבָּע** («воздвигнутый столп») — это священный предмет, фигурирующий в значительных ситуациях. Он ставится Иаковом после видения им лестницы, соединяющей землю с небом, в знак божьего присутствия: «И этот камень, который я поставил памятником, будет домом Божиим» (Быт. 28, 22). В другой раз, на месте теофании, когда он впервые был назван Израилем, он ставит такой же памятник (Быт. 35, 14). И наконец, опять же памятник ставит Иаков на могиле любимой жены своей Рахили: «И поставил Иаков над гробом ее памятник, это надгробный памятник Рахили до сего дня (Быт. 35, 20).

¹³ М. Н. З и с л и н, Восточная школа еврейских грамматиков в X—XII вв. (В сб. Семитские языки, выпуск 2, ч. 2, М., 1965, стр. 768—772); Г. В. Ц е р е т е л и, указ. соч. стр. 32 (с указанием на L. L i p s c h ü t z, Ben Ašer Ben Naftali. Der Bibeltext der tiberischen Masoreten, Bonn, 1935, стр. V).

«Маццеба», воздвигнутая Иаковом на священном месте, воспринимается как прообраз храма¹⁴, поэтому слова, которые он произнес при ее воздвижении (Быт. 28, 17), высечены на фронте здания синагоги (в г. Кутаиси, 1886—87 гг.): «Как страшно это место! Это не что иное, как Дом Божий, и это врата небес».

То же слово «маццеба» стало, главным образом, названием надгробного памятника, поэтому фраза, произнесенная Иаковом при ее воздвижении на могиле Рахили, вновь и вновь повторяется на плитах в продолжении последующих веков: «Это — камень надгробия (אבן הרוצחה) на могиле хахама Моисея, сына хахама Авраама...» (надпись из Вани, 1869 г.). Или «А это — камень, который я положил памятником на могиле...» (надпись из Батуми, 1894 г.). Эта древнейшая формула неуклонно используется на надгробных памятниках из Грузии.

Еврейские эпитафии интересны еще тем, что в них отражены склад жизнепонимания общины и ее отношение к факту смерти. Мы не найдем в них слова «смерть»; смерть упразднена, человек не «умирает», а «освобождается» (נפטר), ему вечно сопугствует «жизнь» (חיים). Наиболее часто употребляемая эвлогия (по свидетельству Н. Бабаликашвили) как в Грузии, так и в других странах, гласит: «Да будет душа его завязана в узел жизни» (из кн. I Сам. 25, 29). Трагическое, скорбное переживание смерти заменяется радостной верой в воскресение для вечной жизни. Этим оптимистическим мироощущением можно объяснить то парадоксальное явление, что на еврейском языке «кладбище» называется בית חיים «домом жизни», в смысле преддверия вечной жизни¹⁵, поэтому и пишется в эпитафии: он «отошел в вечный дом свой» (בית עולמו). Поэтому естественно, что в еврейских эпитафиях мы не находим ни малейшего выражения скорби, что так характерно для языческих надгробий всех времен. Вспомним, хотя бы, знаменитую эпитафию Серафиты (из Мцхеты), в которой ее смерть оплакивают не многословно, но душераздирающим воплем «горе горы!» (הבל הבלין (См. Г. Церетели, Армазская билингва, Тб., 1940). Подобные изменения скорби, не лишённые порой художественной экспрессии, в полной мере отражают отношение язычников к смерти, для которых не существовало вечного лона «Бога Живого» (אלהים חיים). Еврейская же эпитафия из Мцхеты приблизительно того же времени, что и Серафиты, с надеждой возглашает: «Место его покоя да будет с благочестивыми, его воскресение — с праведными»¹⁶. То же самое явление засвидетельствовано в раннехристианских эпитафиях из катакомб, относящихся к тому времени, когда христианство только зарождалось в лоне иудей-

¹⁴ Ср. название мцхетского кафедрального храма «Свети-цховели», букв. «Столи живый».

¹⁵ Наоборот, в мусульманской эпитафии читаем: «Смерть есть дверь и все люди войдут в нее» или «Все живущее умрет» (Г. Юсупов, Итоги полевых эпиграфических исследований 1961—1963 гг. в Татарской АССР, «Эпиграфика востока», XXI, 1972).

¹⁶ Д. А. Хвольсон. Сборник еврейских надписей, СПб., 1884, стр. 130.

ской общины: «Фруктозус, душа твоя с праведными» (*Fructuosus anima tua cum iustis*) или «живи между святыми» (*vivis in sanctis*)¹⁷. «Какая эпитафия, — пишет Ф. В. Фаррар, — могла быть более возвышенною в своем смело дерзновенном пренебрежении к смерти, чем два слова в одной надписи, которая гласит: «Терентиян живет!»¹⁸. Действительно они подтверждают победное восклицание апостола Павла: «Смерть! где твое жало? Ад! где твоя победа?» (I Кор. 15, 55; ср. Осия 13, 14). «Жизнь», «Мир», «Вечность», «Слава», «Рай»... — эти словесные символы¹⁹ то и дело чередуются в эпитафиях еврейских надгробий, как и в христианских. Но в отличие от последних, непосредственно выражающих надежды верующего, за ними стоит установившаяся письменная традиция, что придает им характер строгой и устойчивой нормы. Вот, самые характерные эвлогии: «Да будет душа его завязана в узел жизни в саду Эдема вместе с праведными и благочестивыми» (Ахалцихе, 1860 г.); «И да будет покой его словою» (в Ахалцихе, часто)²⁰; «Душа его в раю для жизни в мире грядущем» (там же, 1865 г.).

В эпитафиях отражены религиозные верования еврейского общества и его этические представления о благой жизни, о нравственном и интеллектуальном облике человека. На надгробьях запечатлены самые, на взгляд общины, характерные изречения из Ветхого Завета. В ахалцихских эпитафиях, посвященных мужчине, особенно часто встречается стих из кн. Экклезиаста (7,1): «Имя доброе лучше дорогого едея, а день смерти — дня рождения его»; причем «елей» *שמן* собств. «масло», «жир») в этом изречении имеет оттенок «богатства»²¹, подобно «жемчугу» в эпитафии, посвященной женщине: «Жену благонравную кто найдет? Выше жемчугов цена ее» (Пр. Сол. 31, 2). Если женщина прославляется за целомудрие и супружескую верность («Благонравная жена венец мужа своего». Пр. Сол. 12, 4), то в мужчине наиболее ценятся его разум и стремление к мудрости. Удачно объединив в одной эпитафии два изречения из разных книг Ветхого Завета — «Но где премудрость обретается и где место разума?» (Иов. 28, 12) и «Блажен человек, нашедший мудрость и человек, приобретший разум» (Пр. Сол. 3, 13) — составители еще рельефнее подчеркнули особую важность этих

¹⁷ А. фон Фрикен, Римские катакомбы и памятники первоначального христианского искусства, ч. 2, М., 1877, стр. 13.

¹⁸ Жизнь святых отцов и учителей церкви, СПб., 1891, стр. 111.

¹⁹ Единственный случай изображения предметного символа на надгробии из собрания Н. Бабаликшвили, это — «венец» (рядом со «щитом Давида»), что, по-видимому, следует понять в смысле «венца спасения»; ср. *כתרו ישועה* «венец его (Бога) — спасение» (*Synagogue Service for New Year*, ed. A. Davis and H. M. Adler, N.-York, p. 98). Ср. также: «Будь верен до смерти и дам тебе венец жизни» (Откр. Иоанн. 2, 10).

²⁰ Исаия 11, 10. Контекст эсхатологический: «И будет в тот день: к корню иессееву, который станет как знамя для народов, обратятся язычники, — и покой его будет слава».

²¹ Первое полустишие этого изречения созвучно со знаменитым афоризмом Руставели: «Всех богатств, добытых лучше добыванье доброй славы», 799, 4 (пер. Ш. Нуцубидзе).

качеств для человека, представляющих в их сознании залог блаженства и славы «в мире грядущем».

Впрочем, составители эпитафий воссоздают некоторый идеализированный облик, должный образ человека, наделенного всеми моральными и интеллектуальными качествами. Этой цели служат разнообразные эпитеты, характеризующие усопшего с разных сторон. Мужчина поминается как **לם** «непорочный», **ישר** «честный», **נבון** «проницательный», **כבוד רב** «преславный», **צדיק** «праведный»; женщина же: **כשרה** «благочестивая», **צנועה** «целомудренная», **כבודתה** «славная». К стати сказать, русские варианты перечисленных лексем в недостаточной мере передают семантическую глубину и смысловые оттенки, заключенные в еврейских оригиналах.

К подобным эпитетам причисляет Н. Бабаликашвили и термин «лахам» (**לחם** собств. «мудрый»). Слово это, обозначающее чин религиозного руководителя еврейской общины, может иметь в эпитафиях значение и почетного титула, ибо как пишет автор, «грузинские евреи словом **לחם** иногда почтительно обращаются к людям пожилым и старым, в особенности к тем, которые, как и священнослужители, носят бороду, даже если те мало сведущи в богословских вопросах»²².

К этой категории эпитетов следовало бы отнести также слово **זקן** «закен» (в исконном значении «старый», «старик»), которое единственный раз встречается в ахалцихской эпитафии (дат. 1853 г.) по отношению к некоему Мишаилу, скончавшемуся «в краткости дней». В эпитафиях разных стран слово это часто употребляется в качестве почетного титула по отношению к лицам обоего пола²³. Напр., на надгробии из Крыма фразу **בתר מנחם זקן רחל זקנה**²⁴ следует понять не как «старуха Рахиль, дочь старика рабби Менахема», а как «почтенная Рахиль, дочь почтенного рабби Менахема». Аналогично, в йеменских эпитафиях среди многочисленных (по 5—6) эпитетов, украшающих погребенного, приводится также **זקן** и **זקנה**. Причем, в одной из них этим титулом названы два поколения предков усопшей, — отец и дед²⁵.

На основе вышесказанного можно заключить, что в упомянутой надписи из Ахалцихе слово «закен» употреблено не в смысле «старик», как переводит Н. Бабаликашвили, а в значении почетного титула, близкого термину *signoge* (см. ниже). Поэтому, не должно казаться неестественным сказанное по отношению к «закену Мишаилу» выражение

²² Еврейские надписи в Грузии, стр. 22.

²³ В ветхозаветных книгах оно, употребляемое во мн. ч., применяется в качестве специального термина, обозначающего персон, облеченных авторитетом и социальной властью, т. е. членов совета старейшин (Быт. 50, 17; Исх. 3, 16; Левит. 4, 15; и мн. др.). Подобную семантику имеют аккад. *šibūtu*, греч. *πρεσβύτερος*, лат. *senatus, seniores*, араб. شيخ.

²⁴ Д. А. Хвольсон, указ. соч., стр. 240, надп. XXV II.

²⁵ «Достоличная, целомудренная и т. д. Имна..., дочь почтенного («закена») проницательного и т. д. Давида..., сына почтенного («закена»), проницательного и т. д. Тоба...» См. S. A. Vignebat, A new Eighth-century Hebrew Epitaph from Aden (Journal of Semitic St. VI, n. 1, 1961).

«сморчался в краткости дней», и необязательно было вложить иной смысл в эту устойчивую фразу (как это делает Н. Бабаликашвили), а именно, «скоропостижно» с оговоркой, что речь идет о старике²⁶.

Что касается упомянутого выражения כִּקְצוֹר יָמַי («в краткости дней»), которое, по свидетельству автора, «в еврейском языке утвердилось в послебиблейский период» (указ. соч., стр. 10), то следует вспомнить, что оно, в несколько иной форме встречается в кн. Иова 14,1: «Человек, рожденный женщиной, краток днями (כִּקְצוֹר יָמַי)». Как видно из контекста, слова эти подразумевают недолговечность и быстротечность человеческой жизни вообще и поэтому они могут быть сказаны о человеке любого возраста в качестве своего рода *emento mori*. Особенно уместно их упоминание на надгробьях.

Все эти цитаты — изречения и фразы из Ветхого Завета, составляющие содержание эпитафий на еврейских надгробьях, равно как традиция и стиль их составления, как показал Н. Бабаликашвили в своем труде, бытуют в заупокойном культе среди евреев многих стран мира, что свидетельствует об общности стародавней духовной культуры народа, рассеянного по разным концам Земли, от Йемена до Пиринеев.

В связи с сохранением национальных традиций, особо следует отметить встречающиеся в эпитафиях собственные имена, подавляющее большинство которых еврейские (52 имени против двух грузинских). Бросается в глаза и их разнообразие (в 95-ти эпитафиях встречаются 52 разных имени). Покойщиеся под надгробьями носили имена библейских патриархов, каковы: «Адам», «Авраам» (в произношении груз. евреев *авгаам*²⁷), „Исак“ (*iṣṣaq*), „Иаков“ (*i ḳaḳob*), также „Израиль“ (*iṣrael*) и имена большинства из его сыночей; имена священнослужителей: „Аарон“, „Елеазар“ (*eliḳezer*); имена пророков: „Моисей“ (*mōše*), „Иезекиил“ (*iēḳizqel*), „Исайя“ (*iēšaḳia*) и др. Среди женских имен: „Ева“ (*ḥawa*), „Реввека“ (*riḅqa*), „Рахиль“ (*raḥel*) и др.

Автор книги особо выделяет те собственные имена, «которые в Библии либо вообще не встречаются, либо употребляются как нарицательные». К примеру, слова: שָׁלוֹם (в переводе — «мир»), שִׂמְחָה (в переводе — «радость») и др.. Касательно этого последнего имени — «Симха», — следует отметить, что женское же собственное имя подобной этимологии и формы засвидетельствовано еще в ассиро-вавилонской языковой среде, в эпосе о Гильгамеше: *ṣam ḥi-t*. Предположительно, что еврейское имя «Симха» бытовало среди древнепалестинских евреев, хотя оно не встречается в библейских текстах.

²⁶ В другом случае, когда эти слова сказаны о тридцатилетнем человеке, автор их переводит как «безвременно» или «молодым» (Еврейские надписи в Грузии, стр. 10).

²⁷ В своей книге Н. Бабаликашвили дает список всех собственных имен, упоминаемых в эпитафиях, с латинской транскрипцией древнееврейского произношения и произношения грузинских евреев (стр. 16—18).

В эпитафиях крайне редки грузинские собственные имена, хотя употребление местных имен рядом с национальными среди евреев, по всей вероятности, берет свое начало с древнейших времен. В вышеупомянутой надгробной надписи из Мцхеты усопший по обычаю, принятому после вавилонского пленения²⁸, назван двойным именем: «Иегуда, прозванный Гурк (גורק)». Д. А. Хвольсон недоумевает, почему Иегуда прозван «Гурк»-ом (иранск. «волк»²⁹), а не местным именем, означающим «лев», что было бы естественнее, ибо на основании кн. Быт. 49,9, («Молодой лев Иегуда»), вторым именем Иегуды обычно является «Лев». Но это прозвище по отношению к Мцхетскому Иегуде не случайно: иранское слово «Гурк/Гург» было, по-видимому, осмыслено как «лев», ибо евр. «гур» (גור) означает «льва» (именно это слово употреблено в приведенной фразе из кн. Бытия)³⁰.

В собрании Н. Бабаликашвили встречаются лишь два грузинских имени (оба женские!); причем они не особенно распространены среди грузин. טורפה „Ту́фа“ (ტორფო „миловидная“) упоминается два раза в надписях из Сачхере (1773 г.) и Лаилаши (1898 г.)³¹, יגונדי „Иагунди“ (იგუნდი „яхонт“)³² из Ахалцихе (1874 г.). В связи с этим последним можно вспомнить женское имя из кн. 1 Сам. 1,2: פננה „Пенинна“, „Фенна-на“ (жемчужина“).

К этим фактам причисляет автор также упоминание двух местных географических названий: בננא Бандза (ბანძა), уникальный случай, когда на надгробии указано место захоронения усопшего) и אכלציד: Ахалцихе (в строительной надписи на ахалцихской синагоге). От внимания исследователя не ускользнул тот факт, что название города передано в принятой до революции русской форме — «Ахалцих», на что указывает наличие немого «шва» при букве «каф» (единственный случай применения в надписях знака огласовки)³³. «Название города Ахалцихе в данной в надписи форме — справедливо замечает Н. Бабаликашвили, — объясняется тем, что, по-видимому, составителем надписи,

²⁸ Д. А. Хвольсон, указ. соч., стр. 131.

²⁹ Это слово фигурирует в прозвище царя Вахтанга (Vв.) — «Горгасал»: «Гург-сар» — «Волкоголовый» (см. М. Андрионикашвили, Очерки по истории иранско-грузинским языковым взаимоотношениям, I, Тб., 1966, стр. 454, на груз. яз.). Особый интерес в этом отношении вызывает тот факт, что этот царь носил шлем с изображениями льва и волка. В качестве собственного имени «Гург/к» или «Горг» в настоящее время среди грузин не встречается. Упоминается оно в общинных актах Сванетии и в других исторических документах.

³⁰ Упомянутый прием этимологизирования общепринято в книгах Ветхого Завета; всп. хотя бы, имя גרשם «Гершом» — «Нарек ему имя Гершом, потому что сказал, пришелцем был я в земле чужой» (Исх., 2, 22). В составе имени фигурирует слово «гер» — «пришелец».

³¹ Засвидетельствовано: А. А. Глonti, Картвельские собственные имена. Словарь антропонимов, Тб., 1967.

³² Там же.

³³ Хотя, следует напомнить, что в огласованных текстах конечный «каф», как правило, всегда отмечен знаком «шва».

равно как и строителем-архитектором ахалцихской синагоги был европейский еврей, который передал русскую форму «Ахалцих», а не грузинскую «Ахалцихе» (Назв. кн., стр. 20). Вместе с тем следовало бы отметить случай обратного порядка, когда по-русски оформленная фамилия записана с грузинским окончанием именительного падежа: **חסידות אספיר**³⁴ «Эсфирь Хасидови», именно «Хасидов-и», а не «Хасидов» и даже не «Хасидова», что было бы естественнее, поскольку фамилия относится к женщине. Этот факт свидетельствует о том, что надпись была создана в грузино-языковой среде.

Но именно в Ахалцихе замечено исследователем влияние традиций западных евреев, что и нашло свое отражение на надписях. На нескольких эпитафиях и на одном предмете (на «указке») перед собственными именами стоит слово **סניור סניור** «синиор», по поводу чего автор пишет: «Поскольку у евреев из других районов Грузии это слово не встречается, можно предположить, что в г. Ахалцихе отразилась традиция евреев Турции, выходцев из Испании, с которыми евреи этого города находились в довольно в тесном контакте»³⁵. Это слово, бытующее среди евреев романских стран³⁶, по всей вероятности, соответствует еврейскому **סני**, которое в значении почтительного эпитета использовано в единственном случае на одной надгробии из Грузии (см. выше). Интересно отметить, что **סני** и **סני**, когда в них не подразумевается старческий возраст, Вульгата переводит именно как *senior* и *seniores* (Быт. 24 2; Исх. 3,16 и мн. др.).

По сведению Н. Бабаликашвили, указание фамилии усопшего в еврейских эпитафиях (имеются в виду надписи из Грузии) до XX в. редкое явление. Хотя грузинские евреи, по крайней мере, в продолжении прошлого века носили фамилии, оформленные на грузинский лад (с окончанием на -швили в подавляющем большинстве случаев). Их упоминание можно объяснить, во-первых, тем обстоятельством, что установление канона составления эпитафий относится к тем временам, когда фамилий, как таковых, не существовало. Как и в других восточных обществах, среди евреев достаточно было упоминание лица по имени и отчеству (иногда по целому поколению предков, см. случаи в ВЗ), что и соблюдалось и в позднейших эпитафиях. Во-вторых, фамилии, возникшие для внешнеобщинных отношений, могли не иметь обязательного употребления внутри общины, тем более при составлении надгробных надписей, представляющих дело культа, в некотором роде.

Тем не менее, среди надгробных надписей прошлого века зафиксировано несколько случаев упоминания фамилии усопшего. Определенный интерес представляет тот факт, что это явление засвидетельствовано в двух соседних областях северо-западной Грузии: В Лечху-

³⁴ Надпись на указке, употребляемой при чтении свитка Торы (дат. 1880 г.).

³⁵ «Магне», 1970, № 6, стр. 281.

³⁶ Встречается также на надгробии из Амстердама в написании **סניאר** (Евр. Энцикл., т. XVI, 280).

ми, в ланлашской эпитафии (дат. 1846 годом!) упоминается фамилия «Мегрелишвили»³⁷; в Рача, в двух эпитафиях из г. Они (дат. 1880—1882 гг.) встречается фамилия «Хахиашвили».

По предположению автора книги, встречающееся в ахалцихских надгробиях слово לֵוִי возможно тоже является фактом упоминания фамилии, что вполне вероятно, поскольку распространенная в Ахалцихе фамилия «Левиншвили» («сын Леви») соответствует по значению еврейскому לֵוִי (Галеви). В этом пункте Н. Бабаликашвили дает слишком лаконичное, на наш взгляд, разъяснение: «Это слово (имеется в виду לֵוִי) кроме собственного имени может указывать также и на принадлежность пминаемого к левитам или к фамилии Леви(-швили), что, впрочем, в плане историческом — одно и то же» (Указ. кн., стр. 22). Если автор под термином «левиты» подразумевает то, что известно про них в библейской науке, именно, что они, левиты, представители колена Леви (третьего сына Иакова), составляли священническое сословие, рассеянное среди остальных колен для поддержания веры и несения культовой службы, — то его мимоходное заявление приобретает определенную важность. Действительно, скрывается ли под грузино-еврейской фамилией Левиншвили (она же Галеви) историческая преемственность в вышеуказанном смысле, и насколько представляется возможным существованием представителей колена Левиана в Грузии до позднейшего времени?

Этот последний вопрос был в свое время поднят известным гебраистом А. Я. Гаркави на основании контекста из кн. Эзры VIII, 15—17 и др. источников, а в позднейшем А. Крихели развил его в связи с надгробной надписью из Мцхеты; он пишет: «Комплекс изображений, имеющих на нашем памятнике, очевидно, связан с храмовой утварью и особенно с культом хлеба, это наводит на мысль, что погребенный был из колена «левитов»³⁸. Тут нет места вдаваться в подробности данного вопроса (естественно, они не могли быть обсуждаемы в монографии Н. Бабаликашвили, ограниченной на данном этапе вопросами эниграфическо-лингвистического характера), но отметим лишь одно, что в «Житии Грузии» имеются некоторые нюансы, подтверждающие это мнение.

В заключение скажем несколько слов о лингвистическом разделе труда Н. Бабаликашвили. Наряду с тем, что в памятниках выявлены некоторые небрежности со стороны составителей надписей, нарушения классических норм древнееврейского языка (несогласованность в роде, синтаксические несуразности и т. п.), общесвойственные для еврейской эпиграфии и из других стран, — исследователем обсуждаются и такие моменты, про которые, насколько нам известно, впервые приходится читать в данной монографии. Это касается, главным образом, «фоне-

³⁷ Фамилия эта распространена и среди грузин.

³⁸ А. Крихели, Стела с еврейской надписью, найденная в Мцхета, Труды Историко-эниграфического музея евреев Грузии, Тбилиси, т. II, стр. 127.

ძრონიკა და ინფორმაცია

ახალგაზრდა ორიენტალისტთა კონფერენცია

ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭო (თავმჯდომარე ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გ. ჯაფარიძე). იგი თავის რიგებში აერთიანებს რამდენიმე ათეულ ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკსა და ასპირანტს, ოთხელსა აკადემიის ძირითადი მუშაკთაგანია ორ სექციისა: ისტორიის (ხელმძღვანელი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გ. ბერიძე) და ლიტერატურისა და ენათმეცნიერების (ხელმძღვანელი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი ლ. კვირიკაშვილი).

საბჭოს ინიციატივით ჩატარებულნი ღონისძიებებიდან მნიშვნელოვანია ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა პირველი კონფერენცია. კონფერენციაში მონაწილეობა მიიღო ინსტიტუტის ყველა განყოფილების 17 ახალგაზრდა მეცნიერ-თანამშრომელმა და ასპირანტმა. მათი მოხსენებები ეხებოდნენ მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის, ლიტერატურის, ენათმეცნიერების აქტუალურ პრობლემებს, აგრეთვე აღმოსავლეთის რიგი ქვეყნებისა და საქართველოს ურთიერთობის საკითხებს.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ნ. გურგენიძის მოხსენებაში («თურქული კალკები ქართლის მესხურ დიალექტში») განხილული იყო ზოგიერთი თურქული კალკი, რომელსაც ეხებებოდა ქართლის მესხურ დიალექტში. ავტორმა ძირითად მასალად გამოიყენა გამოქვეყნებული დიალექტოლოგიური ტექსტები.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი ლ. კვირიკაშვილი თავის მოხსენებაში («ანტიკური ჰიმნური პოეზიის ტრადიციათა განვითარება») შემდეგ საფუძველზე ამყარებს ანტიკურ ჰიმნებთან ბიზანტიური საგალობლების მიმართებას: 1. ბიზანტიური ლიტერატურა წარმოადგენს ძველი ბერძნული ლიტერატურის გაგრძელებასა და განვითარებას და 2. ანტიკური და ბიზანტიური საგალობლები სხვადასხვა ეპოქის ჰიმნური პოეზიის ნიმუშებია, რომლებსაც აკავშირებს ამ ჰიმნური პოეზიის ტრადიციები. ახალგაზრდა მეცნიერის კვლევის ინტერესს შეადგენს აგრეთვე ჰომეროსის სახელით ჩვენამდე მოღწეული ჰიმნებისა და მომდევნო ეპოქების ბერძნულ საგალობელთა ურთიერთმიმართების დადგენა. ლ. კვირიკაშვილის დასკვნით «ფსალმუნებში და ქრისტიანულ საგალობელთა პოეტურ მეტყველებაში აღბეჭდილ მხატვრულ სახეებს შეიძლება პარალელები, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ძირებიც მოეძებნოს ჰომეროსის ჰიმნებში, რომლებიც ასახავენ უძველეს შეხედულებებს ცისა და ქვეყნის განმგებელი ძალების შესახებ (ფრთხვანობის სეფენე და სხვ.)».

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ე. ჯაველიძის მოხსენება («ნეფის სატირის ბუნების გაგებისათვის») ეხებოდა მე-17 ს-ის ცნობილი თურქი პოეტის ომერ ნეფის სატირული შემოქმედების შესწავლას. ავტორის აზრით, «პოეტის სატირის უმეტეს შემთხვევაში აპირობებს პირადი განწყობილება და კერძო ურთიერთობათა შედეგად გაჩენილი შურისგება და არა საზოგადოებრივი მდგომარეობის შედეგად აღძრული უკმაყოფილება». რომლის მიზეზებსაც ე. ჯაველიძე პოულობს პოეტის პიროვნებაში, მის ფსიქიკურ ხასიათში, ლიტერატურულ ტრადიციებში, და იმ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობაში, როდესაც პოეტი მოღვაწეობდა. მომხსენებელმა მსმენელებს გააცნო ნეფის სატირისათვის დამახასიათებელი ნიმუშები.

გ. ათაბეგოვი თავის მოხსენებაში («ომარ ხაიამის რამდენიმე რუბაის წაკითხვისათვის») გამოჩენილი სპარსელი პოეტის ომარ ხაიამის (1048—1113) ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა მრავალი გამოცემის ანალიზის საფუძველზე გვთავაზობს რამდენიმე რუბაის ახლებურ წაკითხვას.

ნ. გივაშვილის მოხსენების თემა («ამირ ხოსრო დეპლევის პოემა „შირინ ო ხოსრო“ და მისი ქართული თარგმანი») ეხებოდა XIII ს-ის გამოჩენილი ინდოელი მწერლის ამირ ხოსრო დეპლევის სპარსულ ენაზე დაწერილი პოემის „შირინ ო ხოსროს“ ქართული პროზაული თარგმანის საკითხებს. პოემის ქართული თარგმანი, რომელიც აღორძინების ხანაშია შესრულებული,

მალაუნბატერულობით არ გამოირჩევა. ავტორი ფიქრობს, რომ იგი შესრულებული იყო ახალი პოეტური ვადამუშავებისათვის.

გ. თუშმალიშვილმა გარდაბნულ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში გამოავლინა მთელი რიგი ქართული ლექსიკური ნასესხობანი, რომლებიც მკვლევართ აღრე აღნიშნული არ ჰქონდათ (саиубли, чоти, хот, сoty და სხვ.). მის მოხსენებაში («ქართულ ლექსიკურ ნასესხობათა შესახებ გარდაბნულ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში», ხელმძღვანელი აკად. ს. ჯიქია) არის ცდა შეისწავლოს ის ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებები, რომლებიც აზერბაიჯანულ სინამდვილეში განიცადა ქართულმა ლექსიკამ.

აკად. ვ. წერეთლის ხელმძღვანელობით არის შესრულებული ნ. რობაქიძის მოხსენება: „al-iddigam“-ი ზამანზარის გრამატიკული ტრაქტატის „al-mufassal“-ის მიხედვით. ზამანზარის „al-iddigam“-ს მიმართავენ იმ შემთხვევაში, როდესაც სურთ გააადვილონ წარმოთქმა ორი მეზობელი იდენტური ან ჰომორგანული ბგერისა. მის მიერ განხილული ბგერათმერწყმის სამი შემთხვევის ანალიზი ნ. რობაქიძის საშუალებას აძლევს დაასკვნას, რომ „al-iddigam“-ი არის გემინაცია, რომელიც შედეგია სრული კონტაქტური ასიმილაციისა.

არსენიუს ფახური თავის „სირიული ენის გრამატიკაში“ სახელის რიცხვის წარმოებისას გამოყოფს ორ მრავლობის — სწორას და მსხვერულს — და არჩევს ორ ფორმას — შეკვეცილსა და ზოტიანს. ა. ფახურის სირიული ენის გრამატიკის განხილვის და ანალიზის შედეგად დ. სვანი თავის მოხსენებაში («სახელის რიცხვის წარმოება სირიულ ენაში ა. ფახურის «სირიული ენის გრამატიკის მიხედვითა», ხელმძღვანელი პროფ. კ. წერეთელი) ასკვნის, რომ გრამატიკაში მოცემულია სახელის რიცხვის საკმაოდ დაწვრილებითი განხილვა და იგი მიჰყვება აღმოსავლეთში ცნობილი გრამატიკული ანალიზის ფორმას.

ლ. რუხაძეს თავის მოხსენებაში («თურქულ ნასესხობათა შესახებ ქართულ ენაში», ხელმძღვანელი აკად. ს. ჯიქია) შესწავლილი აქვს თურქული წარმომავლობის ის ლექსიკა, რომელთა სადაურბობა ქართული ენის ლექსიკონში მითითებული არ არის (ალაია, ბავლი, ბოში, დამბლა, თათა, კონდახი, კორუმი და სხვ.). მოხსენებაში გარკვეული ყურადღება დაეთმო მესაქონლეობისადმი დაკავშირებული ლექსიკის განხილვას (ალაია, დამალი, დოლი, თოხლი, იორლა), აგრეთვე ქართულ სალიტერატურო ენაში შენიშნულ რიგ თურქიზმებს საყოფაცხოვრებო სინამდვილიდან (აბგა, ბული, დირე, ოჯახი, ნაჯახი, ჩიბუხი, ხაფანგი და სხვ.).

პროფ. ჯ. ვიუნაშვილის ხელმძღვანელობით არის შესრულებული კონფერენციაზე წაკითხული ორი მოხსენება. მ. ნუტუბიძის აზრით («არაბული ლექსიკა რუდაქის ნაწარმოებებში»), არაბულ ლექსიკას, რომელთა უმრავლესობა სახელებია, რუდაქისთან თითქმის ყოველთვის შენარჩუნებული აქვს პირვანდელი მნიშვნელობა (სულ ექვსას ერთი არაბული და არაბიზებული სიტყვა). ეს ნასესხობანი დაირთავენ სპარსულ მაწარმოებელ ფორმანტებს და გამოიყენებიან პიბრიდულ კომპოზიციასში.

მთელხედავდ იმისა, რომ მეათე საუკუნის სპარსულ-ტაჯიკური პოეზიის წარმომადგენლის დაკიკის ლექსიკა ძირითადად ირანული წარმომავლობის სიტყვებისაგან შედგება, შეინიშნება ნასესხები ლექსიკის გამოყენებაც, რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია არაბული, აღნიშნა თავის მოხსენებაში ი. სულაკაძემ («არაბული ლექსიკა დაკიკის შემოქმედებაში»). დაკიკის 1546 განსხვავებული ლექსიკური ერთეულიდან 224 არაბული და არაბიზებულია. ავტორის დაკვირვებით დაკიკიულ „შჰა-ნამეში“ არაბული სიტყვები უფრო ნაკლებია, ვიდრე მის ლირიკულ ლექსებში. დაკიკისთან ხმარებული არაბული სიტყვების შედარება რუდაქისა და ონსორის ნაწარმოებთა ლექსიკასთან ცხადყო, რომ დაკიკის არაბიზმებს დაემთხვა რუდაქის 108 და ონსორის 173 არაბული სიტყვა.

XI საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტის ფახრედდინ გორგანის პოემას „ვის ო რამინს“ თავისი თანრობრივი სიახლითა და ლიტერატურული ესთეტიკის თვალსაზრისით წილად ზედა ეპოქალური როლი, რაც ლიტერატურაში პიროვნული საწყისების წინ წამოწევით აღინიშნა. სწორედ ამ პირობების შესწავლას ეხებოდა ი. კალაძის მოხსენება («პიროვნების პრობლემა გორგანის „ვის ო რამინს“ მიხედვით»).

კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენების ნაწილი მიეძღვნა მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესწავლას.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ვ. ბერაძის მოხსენების თემა იყო „ახალი წყარო ირან-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიისათვის“ (წინასწარი ცნობა). XVI ს-ის 90-იან წლებში საქართველოში იმოგზაურა სპარსელმა პოეტმა ჰაქიმ მირ-მუჰამედ ჰუსეინ ქაღ-ქურ ლაჰიჯიმ და დაწერა საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექსების ციკლი საერთო სახელწო-

ფებით „ჰაიმ ქალქურ ლაპიჯის შაჰრ-აშუბი“ („შაჰრ-აშუბი“ სპარსული ლექსის ერთ-ერთი ფორმაა). მის ლექსებში მრავალი საყურადღებო ცნობაა დაცული იმდროინდელი საქართველოს შესახებ, ბევრია ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საგულისხმო რელიეფი და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ დღესდღეობით ლაპიჯის „შაჰრ-აშუბიდან“ მხოლოდ ექვსი ლექსი (36 ბაითი) გვაქვს ხელთ, XVI—XVII სს. სპარსელი პოეტის საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექსების ციკლი წარმოადგენს ძვირფას წყაროს ირან-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიის კვლევისათვის — ასეთია გ. ბერაძის დასკვნა.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა გ. ჯაფარიძემ შეისწავლა XV—XVIII სს-ის სამეფრნალო წიგნები და კარაბანდები. იქ დაცულ მასალებზე დაყრდნობით მომხსენებელმა განსაზღვრა მთელი რიგი საწონების საქართველოში გავრცელებისა და გამოყენების ქრონოლოგიური ჩარჩოები. გ. ჯაფარიძე თავის მოხსენებაში („მეტროლოგიური მასალები XI—XVIII სს. ქართულ სამედიცინო თხზულებებში“) წონის მნიშვნელოვანი ერთეულის — შიტყლის საქართველოში გავრცელების ადრეულ თარიღად მიიჩნევს XI ს-ს (ნაცვლად XV ს-ისა), ხოლო მისხლის გავრცელების თარიღად კი XVII ს-ს. სამედიცინო თხზულებებისა და სხვა ქართული წყაროების შეჭერების გზით ავტორს შესაძლებლად მიაჩნია აღვადგინოთ საქართველოში წონის მცირე ერთეულების სისტემები (დრამის სისტემა X—XVIII სს-ში და მისხლის სისტემა XVII—XVIII სს-ში), განისაზღვროს შიტყალ-მისხლის ურთიერთმიმართება. გ. ჯაფარიძის დასკვნით, „XI—XVIII სს. ქართულ სამედიცინო ნაშრომებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქართული მეტროლოგიისათვის, მით უმეტეს, რომ ამ მხრივ მათ ადრე თითქმის არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა“.

კონფერენციაზე საინტერესო მოხსენებებით წარდგინა აგრეთვე თ. აბაშიძე („XVI—XVII საუკუნეების ქართული დოკუმენტების ზოგიერთი თავისებურება“, ხელმძღვანელი პროფ. ვ. ბაბაშვილი). ე. ბაბაშვილი („ირანის დემოგრაფიის აქტუალური პრობლემები“, ხელმძღვანელი დოც. ო. გიგინეიშვილი) და ე. ზენაიშვილი („მისიონერთა საქმიანობის პერიოდიზაციის საკითხისათვის ირანში“, ხელმძღვანელი დოც. ო. გიგინეიშვილი).

ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა კონფერენციის მუშაობა, რომელიც მიმდინარეობდა მაღალ დონეზე, შეაჯამა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის დირექტორის ნოაღვილემ სამეცნიერო მუშაობის დარგში პროფ. ვლ. ახვლედიანმა.

ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს ინსტიტუტის დირექციასთან შეთანხმებით გადაწყვეტილი აქვს ანალოგიური სახის კონფერენციები მოაწყოს ყოველწლიურად. მასში მონაწილეობის მისაღებად მოწვეულ იქნებიან როგორც ქალაქის სამეცნიერო დაწესებულებების წარმომადგენლები, ისე ჩვენი ქვეყნის რიგი საღმოსავლეთმცოდნეო ცენტრების ახალგაზრდა ორიენტალისტები.

მეზარ ზენაიშვილი

ფასი 1 მან.

Индекс 76 198

